

**МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ**

**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**

ВИПУСК 97

30 вересня 2023 р.

м. Переяслав

УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
В ПЕРЕЯСЛАВІ

Рада молодих учених університету

Матеріали
Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**

30 вересня 2023 року

Вип. 97

Збірник наукових праць

Переяслав – 2023

УНИВЕРСИТЕТ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ
В ПЕРЕЯСЛАВЕ

Совет молодых ученых университета

Материалы
Международной научно-практической интернет-конференции
**«ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ»**

30 сентября 2023 года

Вып. 97

Сборник научных трудов

Переяслав – 2023

УДК 001+37(100)

ББК 72.4+74(0)

Т 33

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2023. Вип. 97. 217 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Коцур В. П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Воловик Л. М. – кандидат географічних наук, доцент

Гузун А. В. – кандидат біологічних наук, доцент

Євтушенко Н. М. – кандидат економічних наук, доцент

Кикоть С. М. – кандидат історичних наук (відповідальний секретар)

Носаченко В. М. – кандидат педагогічних наук, доцент

Руденко О. В. – кандидат психологічних наук, доцент

Садиков А. А. – кандидат фізико-математичних наук, доцент (Казахстан)

Скляренко О. Б. – кандидат філологічних наук, доцент

Халматова Ш. С. – кандидат медичних наук, доцент (Узбекистан)

Юхименко Н. Ф. – кандидат філософських наук, доцент

Збірник матеріалів конференції вміщує результати наукових досліджень наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, студентів з актуальних проблем гуманітарних, природничих і технічних наук

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій

©Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

©Рада молодих учених університету

УДК 001+37(100)

ББК 72.4+74(0)

Т 33

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. Переяслав, 2023. Вып. 97. 217 с.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Коцур В. П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Воловик Л. М. – кандидат географических наук, доцент

Гузун А. В. – кандидат биологических наук, доцент

Евтушенко Н. Н. – кандидат экономических наук, доцент

Кикоть С. Н. – кандидат исторических наук (ответственный секретарь)

Носаченко В. Н. – кандидат педагогических наук, доцент

Руденко О. В. – кандидат психологических наук, доцент

Садыков А. А. – кандидат физико-математических наук, доцент (Казахстан)

Скляренко О. Б. – кандидат филологических наук, доцент

Халматова Ш. С. – кандидат медицинских наук, доцент (Узбекистан)

Юхименко Н. Ф. – кандидат философских наук, доцент

Сборник материалов конференции вмещает результаты научных исследований научных сотрудников, преподавателей высших учебных заведений, докторантов, аспирантов, студентов по актуальным проблемам гуманитарных, естественных и технических наук

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, достоверность фактов и ссылок несут авторы публикаций

©Университет Григория Сковороды
в Переяславе

©Совет молодых ученых университета

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 577.169

Любомира Гуменюк
(Дніпро, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ ФРУКТОВИХ СОКІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Соки забезпечують організм людини необхідними фізіологічно-активними речовинами. Організм може існувати за умов обміну речовин та води. Соки компенсують потребу організму в воді та мають харчову цінність. Мета даної дослідницької роботи полягає в тому, щоб вивчити склад та властивості соків, які реалізується в супермаркетах Дніпра та дати інформацію споживачу про вибір соку.

Ключові слова: соки, людина, вітаміни, дослідження, коледж.

Juices provide the human body with necessary physiologically active substances. An organism can exist under conditions of metabolism and water. Juices compensate the body's need for water and have nutritional value. The purpose of this research work is to study the composition and properties of juices sold in Dnipro supermarkets and to provide information to the consumer about the choice of juice.

Key words: juices, man, vitamins, research, college.

Проблема. Соки є важливим продуктом харчування. Оскільки вони забезпечують організм людини необхідними вітамінами, біологічно активними речовинами та підвищують його працездатність. Щоб пити натуральні соки необхідно володіти інформацією про склад, споживчі властивості соків та технологію їх виробництва.

Актуальність. Сік вважається натуральним продуктом, якщо він отриманий з фруктів чи овочів шляхом їх механічної обробки. До того ж у натуральному соку не допускається присутність жодних консервантів. [1]. Це пояснюється не тільки його приємними смаковими властивостями, а також високою харчовою та біологічною цінністю.

Мета даного дослідження полягає в тому, що вивчити склад та споживчі властивості фруктових соків, які реалізується в супермаркетах м. Дніпра.

Об'єктом дослідження стали соки виробників таких торгових марок як «Сандора», «Наш сік», «Садочок», «Кожен день», ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування».

Методами дослідження відповідно до мети й конкретних завдань обрано лабораторний, порівняльний та органолептичний аналізи.

На основі опрацьованої інформації із літературних джерел [2] було з'ясовано, що сік – це рідкий продукт, який одержаний внаслідок механічної обробки фруктів або овочів. В них міститься вітамін С, а також вітаміни В, Е і А. Їх використовують для лікування та профілактики багатьох хвороб.

Дослід 1. Визначення барвників червоного кольору (антоціанів) в фруктових соках

В пробірку наливаемо 2мл соку і додаємо 4 мл розчину аміаку 10%. Потім слідкуємо за зміною забарвлення.

Висновок: свіжовижатий сік вишневий змінив своє забарвлення при додаванні розчину аміаку на темно-фіолетове, бо в ньому міститься 100% натуральних барвників. Вишневі соки виробників «Садочок» та «Кожен день» забарвлення змінили на світло-фіолетове. Це вказує, що в цих соках містяться штучні та природні барвники.

Дослід 2. Визначення вмісту вітаміну С у фруктових соках

В стакан наливаємо 20 мл соку і розбавляємо водою до об'єму 100 мл. Потім додаємо 1 мл приготовленого крохмального клейстеру і по краплях додаємо 5% розчин йоду до появи стійкого синього забарвлення та рахуємо кількість краплин, які витратились на окиснення аскорбінової кислоти.

Таблиця 1

Вміст вітаміну С в фруктових соках

Назва соку та виробника	Кількість крапель 5% розчину йоду	Вміст вітаміну С в мг
Свіж вижятий яблучний сік	5	16,5
Яблучний сік виробника «Сандора»	4	13,2
Яблучний сік ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування»	3	9,9

Висновок: найбільше вітаміну С є в свіжо вижатому яблучному соку 16,5 мг, а найменше – в яблучному соку ПАТ «Одеського консервного заводу дитячого харчування» – 9,9 мг.

Ми вирішили дослідити фруктові соки на вміст таких барвників як антоціани та каротиноїди. У харчовій промисловості вони використовуюється у виробництві кондитерських виробів та напоїв.

Дослід 3. Визначення барвників жовтого та оранжевого кольорів (каротиноїдів) в фруктових соках

В пробірку наливаємо 2мл персикового соку і додаємо 4 мл розчину аміаку 10% і нагріваємо до кипіння даний розчин протягом 2-3 хвилин. І слідкували за зміною забарвлення.

Висновок: персикові соки таких виробників як «Садочок», «Наш сік» та «Кожен день» містять натуральні барвники каротиноїди. При нагріванні соки змінили своє забарвлення і стали світлішими.

Важливим показником натуральних соків є здатність до зброджування. Бродиння виникає через те, що вони містять амінокислоти пролін, манозу та яблучну кислоту.

Дослід 4. Визначення бродіння в фруктових соках

Ми налили в три стакани яблучні соки: свіжо вижятий домашній і яблучні соки таких виробників як «Сандора» та ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування».

Висновок: за першу добу збродив домашній яблучний сік, а соки виробників «Сандора» та ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування» – на другу добу, бо вони містять консерванти.

Інформація споживачу: людина повинна включати в харчовий раціон свіжоприготовлені та куплені соки, звертати увагу на упаковку та склад соку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дуденко Н. В., Павлоцька Л. Ф., Горбань В. Г., Цибань Л. С. Основи фізіології харчування: навч. посіб. Харків, 2017. 216 с.
2. Фізіологія харчування: підручник / Л. Ф. Павлоцька [та ін.]. Суми: Університетська книга, 2011. 473 с.

БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ҐРУНТОВОЇ МІКРОБІОТИ

Серед актуальних питань біотехнології є створення сучасних мікробних препаратів за для розвитку біологічного та екологічного землеробства та для рекультивації забруднених територій та земель, які зазнали техногенних навантажень, і залучення їх до сільськогосподарського використання. Родючість ґрунту визначається досить складним комплексом природних та антропогенних факторів і серед них найважливішим є життєдіяльність ґрунтових мікроорганізмів, які забезпечують біологічний кругообіг речовин у природі, здатність ґрунту до самоочищення тощо. Застосування мікробних препаратів дозволяє підвищити кількість корисних форм мікроорганізмів, які можуть конкурувати з аборигенною мікрофлорою і швидко займати екологічну нішу у ризосфері рослин, що сприяє їх живленню.

Ключові слова: мікроорганізми, мікробні препарати, екологічне землеробство, мікроміцети, бактерії, азотобактер.

Among the urgent issues of biotechnology is the creation of modern microbial preparations for the development of biological and ecological agriculture and for the reclamation of polluted territories and lands that have undergone man-made loads, and their involvement in agricultural use. Soil fertility is determined by a rather complex set of natural and anthropogenic factors, and the most important among them is the vital activity of soil microorganisms, which ensure the biological cycle of substances in nature, the ability of the soil to self-clean, etc. The use of microbial preparations makes it possible to increase the number of useful forms of microorganisms that can compete with the indigenous microflora and quickly occupy an ecological niche in the rhizosphere of plants, which contributes to their nutrition.

Key words: microorganisms, microbial preparations, ecological agriculture, micromycetes, bacteria, azotobacter.

Біотехнологія – сфера, що швидко розвивається, і в галузі біологічних досліджень та в сільському господарстві. На сьогоднішній день однією з основних проблем біотехнології є створення мікробних ґрунтових препаратів для поліпшення якості ґрунту та підвищення врожайності культурних рослин [1].

Ґрунт – біологічне середовище, при ефективному використанні якого можна без зайвих витрат збільшити виробництво і поліпшити якість зерна, кормів, технічної сировини. Крім органічних решток рослин і тварин, у ґрунті є багато дрібних (мікро-), середніх (мезо-) і більших (макро-) організмів, які значною мірою впливають на життєдіяльність рослин. Розглянемо детальніше роль мікроорганізмів.

Ґрунтові мікроорганізми – організми мікроскопічних і субмікроскопічних розмірів, які пристосувалися до життя у ґрунті. До них належать бактерії, актиноміцети, мікроскопічні гриби, одноклітинні водорості, деякі найпростіші [2].

Всі ґрунтові бактерії здійснюють важливі функції, пов'язані з динамікою води, кругообігом поживних речовин і придушенням хвороботворних бактерій. Бактерії сконцентровані переважно в ризосфері – довкола коренів і в кореневій системі. Є підстави вважати, що рослини виробляють певний кореневий ексудат, що сприяє збільшенню корисних бактерій. Бактерії змінюють ґрунтове середовище таким чином, що воно стає більш сприятливим для проростання одних і менш сприятливим для розвитку інших культур. Перш ніж на новій ділянці ґрунту виростуть рослини, необхідно, щоб там заселилися, передусім, фотосинтетичні бактерії. Вони фіксують атмосферний азот і вуглець, виробляють органічні речовини і зв'язують достатню кількість азоту та інших поживних речовин,

необхідних для кругообігу азоту в новому ґрунті. І тільки після цього виростуть перші види рослин. Коли формується рослинна спільнота, до ґрунту надходять різні типи органічних речовин і змінюються види поживних елементів, доступні бактеріям [2]. Змінена спільнота бактерій, своєю чергою, змінює структуру ґрунту і середовище для проростання рослин. Деякі дослідники вважають, що є можливість контролювати на окремій ділянці популяції видів рослин, керуючи спільнотою ґрунтових бактерій.

Мікроорганізми, а особливо мікроміцети, характеризуються швидким ростом, рясним споруутворенням і потужними ферментативними системами, які можуть бути використані як активні інгредієнти комплексних добрив, і тому стійкі до технічного забруднення [3].

Мікробна біологічна активність, виробництво вторинних метаболітів, участь у біоциклі – усе це робить мікробні препарати важливим компонентом безпечної для людини сільськогосподарської практики.

Ризосферні та ендofітні бактерії є ключовими учасниками рослинного мікробіому та виконують різноманітні фізіологічні та біологічні функції, які впливають на рост та здоров'я рослин [4].

Фізіологічні функції ризосферних та ендofітних бактерій:

- Фіксація азоту: Деякі ризосферні бактерії, зокрема ризобіуми та азоспірилли, мають здатність фіксувати азот з атмосфери, надаючи рослинам доступ до цього важливого мінерального елемента.

- Мінеральний обмін: Бактерії в ризосфері допомагають рослинам засвоювати мінеральні елементи, такі як фосфор, калій та залізо, покращуючи їхнє живлення та ріст.

- Захист від патогенів: Ризосферні бактерії можуть виробляти антимікробні сполуки, які захищають рослини від патогенних мікроорганізмів.

У природі утворюються ендofітні бактерії, що володіють комплексом корисних для рослин властивостей тісно пов'язаних з тим, що рослини першими заселяють бідний ґрунт або середовище існування після посухи, повіни або пожежі.

Сучасні методи показали, що проникнення бактерій у рослини відбувається через коріння в зоні витягнення (тобто зоні активного росту), а далі бактерії мігрують через міжклітинний простір до судин ксилеми [5].

Процес азотфіксації відбувається в мікроаеробних умовах у диференційованих клітинах з більш розвиненими мембранами (так званими діазосомними структурами) порівняно з клітинами, що не є азотфіксуючими.

Інша категорія ендofітів характеризується більш широким спектром господарів - вони менш властиві рослинам. Ендofіти цієї категорії виживають поза тілом рослини. Тобто вони можуть утворювати ризосферні популяції.

Найпоширенішими з них є бактерії роду *Azospirillum*, утворюючи спорідненість з різними зерновими культурами. Бактерії цього роду є перспективними кандидатами для створення пробіотиків, які підвищують урожайність сільськогосподарських культур за рахунок покращення мінерального живлення рослин та стимуляції їх росту [6].

Рід *Pseudomonas* є перспективною групою бактерій для біологічного контролю шкідників рослин. Використання *Pseudomonas* для інокуляції рослин призводить до підвищення врожайності. Стимуляція росту шляхом вироблення фітогормонів і запобігання зараженню рослин патогенними мікроорганізмами шляхом виділення антибактеріальних речовин і синтезу сидерофорів [7].

В Україні біопрепарати для рослинництва останніми роками користуються все більшим попитом серед виробників, оскільки вони суттєво дешевші, ніж агрохімікати, не забруднюють довкілля та мають багатовекторний позитивний вплив на рослини. Застосування екологічних біопрепаратів комплексної дії дає можливість покращити якість рослинницької продукції, стабілізувати функціонування агроєкосистем [8].

Актиноміцети – одна з найпоширеніших груп промислових продуцентів біологічно активних речовин, у тому числі бактерицидних речовин, що використовуються в сільському господарстві, ветеринарії та медицині.

Мікроорганізми, які виробляють протигрибкові антибіотичні комплекси для виробництва належать до роду *Streptomyces*, родини Streptomycetaceae, порядку Actinomycetales, класу Actinobacteria, типу Actinobacteria та царства Bacteria.

Поліфункціональні біопрепарати поєднують властивості регулятора росту рослин і адаптогену з антагоністичною дією проти фітопатогенів.

Унаслідок застосування біопрепаратів стимулюється розвиток агрономічно корисних ґрунтових мікроорганізмів, що сприяє збереженню і підвищенню родючості ґрунту, активізує його супресивність по відношенню до фітопатогенів. Важливим аспектом застосування біопрепаратів на початковому етапі є часткова, а потім і повна відмова від використання хімічних пестицидів за вирощування сільськогосподарських культур без втрати урожайності та з покращенням якості отриманої продукції [9].

Новітні, конкурентоспроможні біопрепарати сприяють підвищенню продуктивності сільського господарства при зниженні витрат на виробництво та збереженні екологічного стану і родючості ґрунтів. Більшість з них відповідають вимогам органічного землеробства і мають сертифікат Organic Standard, що дозволяє їх використання у господарствах, які практикують органічне землеробство. Площа земель, на яких застосовують такі біопрепарати в Україні, постійно зростає.

Використання передових мікробних біотехнологій дозволить відмовитися від хімічних пестицидів, знижуючи їх негативний вплив на агроценози та сприяючи поліпшенню екологічного стану навколишнього середовища в контексті сталого розвитку.

Фізіологічний і біологічний потенціал ґрунтової мікробіоти визначає важливу роль цих мікроорганізмів у підтримці здоров'я ґрунту, родючості та екосистемної стійкості. Дослідження цього потенціалу дозволить краще розуміти функції ґрунту в природних та сільськогосподарських системах, а також розробляти стратегії для підтримки здоров'я ґрунту та сталого виробництва продуктів харчування [10].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Голей Ю. М., Стасюк Ю. М., Крупський О. П. Дослідження світових тенденцій розвитку біотехнологій. *Інноваційна економіка*. 2022. №1. С. 12-22.
2. Іутинська Г. О. Мікробні біотехнології для реалізації нової глобальної програми забезпечення сталого розвитку агросфери України. *Агроекологічний журнал*. 2017. №2. С.149-155.
3. Полупан М.І., Соловей В.Б., Величко В.А. Класифікація ґрунтів України. Київ: Аграрна наука, 2005. 300 с.
4. Остапчук М.О. и др. Використання біопрепаратів-перспективний напрямок вдосконалення агротехнологій. *Сільське господарство та лісівництво*. 2015. №2. С. 5-17.
5. Теслюк В.В. Концептуальні основи виробництва і застосування мікобіопрепаратів. *Наукові доповіді НУБІП*. 2011. 20 с. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Nd/2011_7/11tbbpam.pdf (дата звернення 20.02.23).
6. Смірнов В.В., Патица В.П., Підгорський В.С. та ін. Мікробні біотехнології в сільському господарстві. *Агроекологічний журн*. 2002. №3. С. 3-9.
7. Волкогон В. В., Дімова С. Б., Волкогон К. І., Борулько Р. О., Бердніков О.М. Вплив мікробних препаратів на засвоєння культурними рослинами поживних речовин. *Вісник аграрної науки*. 2010. №5. С. 25–28.
8. Корсун С.Г. Спосіб визначення екологічної стійкості ґрунтів в агроландшафтах. *Вісник аграрної науки*. 2006. №6. С. 61–63.
9. Патица В.П., Симочко Л.Ю. Мікробіологічний моніторинг ґрунту природних та трансформованих екосистем Закарпаття України. *Мікробіологічний журнал*. 2013. Т. 75, №2. С. 21–31.
10. Зленко І.Б. Формування мікробоценозів на початкових етапах біологічного освоєння рекультивованих земель: монографія. Дніпро: Пороги, 2021. 190 с.

Науковий керівник: кандидат біологічних наук, доцент Грецький І. О.

Ярослав Нечаюк
(Київ, Україна)

ШЛЯХИ РЕГУЛЯЦІЇ ФІТОГОРМОНІВ

Регуляція фітогормонів є важливим процесом в рості та розвитку рослин. Рівні та активність фітогормонів повинні бути тісно регульовані для забезпечення оптимального росту та розвитку рослин. Регуляція фітогормонів є ключовою для забезпечення оптимального фізіологічного стану рослин та їхньої адаптації до змінних умов навколишнього середовища.

Ключові слова: *фітогормони, ауксини, гіббереліни, цитокініни, азотфіксація.*

Regulation of phytohormones is an important process in plant growth and development. Phytohormone levels and activity must be tightly regulated to ensure optimal plant growth and development. The regulation of phytohormones is key to ensuring the optimal physiological state of plants and their adaptation to changing environmental conditions.

Key words: *phytohormones, auxins, gibberellins, cytokinins, nitrogen fixation.*

Фітогормони – гормони, що здійснюють координацію взаємодії клітин, тканин та органів, регуляцію функцій та забезпечення цілісності організму, запуск фізіологічних та морфологічних програм у рослин [1]. Вони обов'язково додаються до поживних середовищ при культивуванні рослинних клітин і тканин [2].

До них належать: ауксини, цитокініни, гібереліни, абсцизова кислота, етилен, брасиностероїди, жасмонова та саліцилова кислот. Синтезуються речовини невеликої молекулярної маси, в одних тканинах рослинного організму і транспортуються в інші, що призводить до функціональних змін у цих органах і тканинах. Однак, на відміну від тварин, у рослин гормони можуть діяти і безпосередньо в тому місці, де вони утворюються. Фітогормони – органічні речовини, що синтезуються спеціалізованими тканинами рослин і діють в надзвичайно малих дозах (10^{-3} – 10^{-5} моль/л) як регулятори і координатори онтогенезу [3].

Гормони з'являються у складних багатоклітинних організмів, у тому числі рослин, як спеціалізовані регуляторні молекули для здійснення найважливіших фізіологічних програм, що вимагають координованої роботи різних клітин, тканин і органів, нерідко значно віддалених один від одного. Фітогормони здійснюють біохімічну регуляцію, найважливішу систему регуляції онтогенезу у багатоклітинних рослин. В порівнянні з гормонами тварин специфічність фітогормонів виражена слабше, а діючі концентрації, як правило, вищі. На відміну від тварин, у рослин немає спеціалізованих органів (залоз), що виробляють гормони. Утворюються головним чином в тканинах, що активно ростуть, на верхівках коренів і стебел.

Гормональна регуляція процесів життєдіяльності рослин включає синтез «сигнальних» молекул рослин та транспорт їх до клітин-«приймачів», рецепцію і посилення сигналу, взаємодію сигналів, формування реакції-відповіді. Кожна зі складових росту, проліферація та експансія клітин, має свої системи регуляції, які носять генний і гормональний характер. Вони знаходяться у тісній взаємозалежності і зазнають змін під впливом зовнішніх чинників. Внутрішні регулятори росту здатні змінювати експресію певних груп генів, а їх фізіологічна активність, у свою чергу, обумовлена функціонуванням інших генів [4]

Біосинтез ауксинів

Вважається, що синтез ауксинів притаманний близько 80% бактерій, що якимось пов'язані з рослиною. Основним попередником цих сполук є ароматична амінокислота – триптофан. І наразі для бактерій описано щонайменше 5 шляхів триптофан-залежного синтезу, більшість з яких в основних точках та сполуках збігається з такими в рослини. Відрізняються при цьому

переважно проміжні метаболіти [5].

Індол-3-ацетамідний шлях часто притаманний патогенам, і проходить він у два етапи: на першому триптофан перетворюється в індол-3-ацетамід (ІАМ) за участі ферменту триптофанмонооксигенази. Отриманий продукт далі за участі ІАМ гідролази перетворюється на індоліл-3-оцтову кислоту – найпростішу сполуку ауксинової природи. Цей шлях характерний для таких патогенних бактерій як *Pseudomonas syringae* *Agrobacterium tumefaciens*, та *Pantoea agglomeran*, а також для діазотрофних бульбочкоутворюючих бактерій родів *Rhizobium*, *Bradyrhizobium* – як *R. fredii* та *B. japonicum*. В *Agrobacterium* гени що відповідають за цей шлях синтезу ауксинів є пов'язаними з тими, експресія яких впливає на синтез фітогормонів цитокінінової природи, що запускають патологічний процес [5].

Один з основних шляхів для рослини – індол-3-піруватний, водночас він описаний для досить великої кількості бактерій-симбіонтів рослин, серед яких роди типових ендоефітів: *Pseudomonas*, *Bacillus*, *Paenibacillus*, *Enterobacter*, *Azospirillum* та ін, а також ризобіальні бактерії родів *Bradyrhizobium*, *Rhizobium*.

На першій фазі відбувається перетворення триптофану а індол-3-піруват (ІП) за посередництва амінотрансферази. Далі настає так званий момент обмеження швидкості, на якому ІП декарбоксилюється індол-3-піруватдекарбоксилазою з утворенням індол-3-ацетальдегіду, що окиснюється до ІАА за допомогою дегідролази [5, 6].

Інші шляхи наразі є менш вивченими:

Триптоаміновий шлях полягає в перетворенні триптофану в триптоамін триптофандекарбоксилазою. Далі утворений проміжний продукт за посередництва аміноксидази перетворюється в альдегід індоліл-3-оцтової кислоти, чи безпосередньо ІАА.

Наступне розглянуте триптофан-залежне перетворення як ключовий проміжний метаболіт включає індол-3-ацетонітрил, однак інші учасники даного шляху ще викликають дискусії [6].

Описаний лише для одного штаму *Pseudomonas fluorescens* шлях полягає у безпосередньому перетворенні триптофану в альдегід ІАА, який надалі окиснюється до ІАА, як в третьому шляху описаному вище [7].

Доведено, що також існує триптофан-незалежний шлях, в якому як попередники імовірно використовуються індол або індол-3-гліцеринфосфат, однак ферментів, сполук чи генів, що опосередковують цей процес наразі з часу виявлення цього шляху ще не виявлено [5].

В клітині бактерій одночасно можуть функціонувати більше за один шлях синтезу ауксинів [5]. Це ще раз підкреслює важливість цих речовин для мікроорганізмів, що живуть у зв'язку з рослиною.

Біосинтез цитокінінів

Синтез цитокінінів переважно відбувається в кореневій системі, а основним попередником є аденін. Це пуринова азотиста основа, а синтез пуринів, в свою чергу, відбувається на основі амінокислот: гліцину, глутаміну та аспартату [8].

Існує два основні шляхи синтезу цитокінінів: *de novo* та тРНК-залежний шлях. Для мікроорганізмів більш характерний другий шлях, хоча шлях *de novo* був описаний навіть раніше, аніж для рослини, для якої є більш властивий – серед бактерій він переважно властивий патогенним родів *Agrobacterium*, *Pseudomonas*, *Streptomyces* та ін [9].

Ініціація процесу при обох шляхах відбувається за участі ферментів класів ізопентілтрансфераз (ІПТ), які ще в літературі називають цитокінінсинтазою: при звичайному синтезі аденілат ІПТ використовує як донор ізопентинільного (пренілового) ланцюга 4-гідрокси-3-метил-бут-2-енілпірофосфат (ГМБКПФ) або диметилалілпірофосфат (ДАПФ) та переносить його на шостий нітроген аденозинмонофосфату (АМФ). При тРНК-залежному – тРНК ІПТ переносить бічні ланцюги від тих самих донорів до зв'язаного з ферментом аденозинфосфатом тРНК [10].

Бактерії переважно використовують як акцептор ланцюга АМФ, тоді як рослини – АТФ та АДФ. При використанні ДАПФ отримана сполука – ізопентіладенінрибозинтрифосфат –

потребує додатково гідроксилування монооксигеназою іР-типу, тоді як пренілювання ГМБЕПФ дозволяє отримувати транс-зеатинрибофосфати без додаткових модифікацій. Для отримання зеатин-рибозиду застосовується аденозинкіназа, а для чистого транс-зеатину – аденозинуклеозидаза. Зеатинредуктаза, в свою чергу, перетворює транс-зеатин в дигідрозеатин [10, 11].

Цис-зеатин отримується переважно в ході тРНК_залежного шляху – так тРНК-ізопентенілтрансфераза може перетворюватись за двома описаними шляхами: специфічний фермент 2-метилтіо-№6-ізопентеніл-аденозин(37) гідроксилаза каталізує утворення тРНК – цис-реатинрибозиду, який далі під дією аденозинкінази перетворюється у цис-зеатинрибозид, та цис-зеатин за участі аденозинуклеозидази, аналогічно до описаних вище процесів для транс-зеатину [11, 12].

Процес регуляції синтезу цитокінінів переважно описана для патогенів рослин. Ілюстративним є приклад регуляції синтезу *de novo* бактерії *Agrobacterium tumefaciens*. Так ця бактерія містить два типи аденілатних ППТ –транс-зеатин синтезуючу – Tzs та ту що відповідає за морфологію пухлин кореня – Tmg. Кодуючі гени розміщені в Ті-плазміді, однак перший експресується в бактеріальній клітині, а другий – лише після вбудування в геном рослинної клітини. Також на прикладі ферментів даної бактерії, було доведено, що бактеріальні білки задіяні в синтезі цитокінінів мають відмінну специфічність від аналогічних в рослині [13].

Тож, синтез циклінів у бактерій та рослин відрізняється та може проходити двома основними шляхами. Це означає що бактерії потенційно здатні синтезувати фітогормони цієї природи не конкуруючи з рослинними клітинами, принаймні за частину важливих для процесу субстратів.

Ауксини використовують в поєднанні з іншими засобами захисту рослин для посилення їх дії, адже ауксини здатні негативно впливати на бур'яни: сприяють скручуванню стебла та листків, розривають тканини рослин вздовж стебла. Також позитивним аспектом використання ауксинів є її швидке руйнування в ґрунті. Завдяки цьому вони майже не мають фітотоксичної дії на наступну культуру сівозміни [12].

Цитокініни використовуються окремо або в комплексі з іншими ріст-регуляторними речовинами для покращення росту рослин та, зокрема, для контролювання процесів цвітіння – вчасне формування достатньої кількості зав'язей, для подальшого поліпшення якісних характеристик врожаю [12].

Зазвичай при обробці використовуються комплексні препарати, до складу яких крім фітогормонів можуть також входити гумінові кислоти, амінокислоти, вітаміни, пептиди, ензими, рослинні білки, полісахариди, повний набір мікроелементів.

Крім позитивного впливу на швидкість росту, такі препарати здатні підвищувати опірність сходів. А також вони можуть сприяти відновленню ослаблених паростків в результаті дії стресів та хворих паростків або здійснити реабілітацію рослин, що постраждали від інфекцій та шкідників. За їх допомогою можна підвищити вміст рослинного білка і клейковини у злаків, збільшити кількість олії в насінні соняшника, сої та ріпака, підвищити рівень цукрів у плодово-ягідних культурах або буряках, а також вміст крохмалю в картоплі [12].

Тобто застосування препаратів на основі фітогормонів має потенціал підвищити ефективність використання посівних площ, що в результаті могло би позитивно вплинути на продуктивність сільського господарства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мусієнко М.М. Фізіологія рослин. Київ: Фітосоціоцентр, 2001
2. Фізіологія рослин: Підручник / За ред. проф. М. М. Макрушина. Вінниця: Нова Книга, 2006. 416 с.
3. Макрушин М.М., Макрушина Є.М., Петерсон Н.В. та ін. Фізіологія сільськогосподарських рослин з основами біохімії. Київ: Урожай, 1995. 352 с.

4. White F., Chang X., Kingsley L., et al. Endophytic bacteria in grass crop growth promotion and biostimulation. *Grass Research*. 2021. № 1(1). P.1-9.
5. Ma Q., Gronos P., Robert S. Auxin signaling: a big question to be addressed by small molecules. *Journal of Experimental Botany*. 2018. № 69(2). P. 313-328.
6. Sakakibara, H. Cytokinin biosynthesis and transport for systemic nitrogen signaling. *The Plant Journal*, 2021. № 105(2). P. 421-430.
7. Smýkalová I., Vrbová M., Cvečková M. et al. The effects of novel synthetic cytokinin derivatives and endogenous cytokinins on the in vitro growth responses of hemp (*Cannabis sativa* L.) explants. *Plant Cell, Tissue and Organ Culture (PCTOC)*, 2019. № 139, P. 381-394.
8. Jahn L., Hofmann U., Ludwig-Müller J. Indole-3-acetic acid is synthesized by the endophyte *Cyanoderma asteris* via a tryptophan-dependent and-independent way and mediates the interaction with a non-host plant. *International Journal of Molecular Sciences*, 2021. № 22(5). P.2651.
9. Kriechbaumer V. Auxin biosynthesis: spatial regulation and adaptation to stress. *Journal of Experimental Botany*. 2019. № 70(19). P.5041-5049.
10. Iqbal S., Wang X., Mubeen I., et al. Phytohormones trigger drought tolerance in crop plants: outlook and future perspectives. *Frontiers in Plant Science*. 2022. №12. P.3378.
11. Abdel Latef H., Tahjib-Ul-Arif M., Rhaman S. Exogenous auxin-mediated salt stress alleviation in faba bean (*Vicia faba* L.). *Agronomy*, 2021. № 11(3). P.547.
12. Patel T., Saraf M. Biosynthesis of phytohormones from novel rhizobacterial isolates and their in vitro plant growth-promoting efficacy. *Journal of Plant Interactions*. 2017. № 12(1). P.480-487.
13. Rai N., Kumar V., Sharma M., Akhter Y. Auxin transport mechanism of membrane transporter encoded by AEC gene of *Bacillus licheniformis* isolated from metagenome of Tapta Kund Hotspring of Uttarakhand, India. *International Journal of Biological Macromolecules*. 2021. 185. P.277-286.

УДК 57.023

*Людмила Станкевич, Ірина Земцова,
Юлія Хмельницька, Ганна Осипенко, Руслан Тронь
(Київ, Україна)*

АНАЛІЗ І ВИКОРИСТАННЯ ПОКАЗНИКІВ РЕЗИСТЕНТНОСТІ ЕРИТРОЦИТІВ У ПРАКТИЦІ СПОРТСМЕНІВ СПОРТИВНИХ ТАНЦІВ

Проблеми дослідження процесів адаптації під час фізичного навантаження за допомогою оцінки резистентності еритроцитів. Дані можуть бути використані для вибору корекції стану антиоксидантної системи з метою підвищення фізичної працездатності організму спортсменів спортивних танців. В експерименті брали участь спортсмени, що спеціалізуються у спортивних танцях, які мають спортивну кваліфікацію кандидат у майстри спорту (КМС) та майстри спорту (МС). Усього було обстежено 7 пар віком від 17 до 33 років, стаж занять спортом становить від 6 до 20 років. У спокої виявлено здатність еритроцитів до підвищеного гемолізу у деяких спортсменів-танцюристів, що потребує відповідної дієтологічної та фармакологічної корекції.

Ключові слова: спорт, фізичне навантаження, перекисний гемоліз еритроцитів, кров.

The problems of studying the processes of adaptation during physical activity by assessing the resistance of erythrocytes. The data can be used to choose the correction of the antioxidant system in order to improve the physical performance of the organism of sports dancers. The experiment involved athletes specialising in sports dancing who have the sports qualification of candidate master of sports and master of sports. A total of 7 couples aged 17 to 33 years were examined, with

a sports experience of 6 to 20 years. The ability of erythrocytes to increased hemolysis in some dancers was found at rest, which requires appropriate dietary and pharmacological correction.

Key words: *sport, physical activity, erythrocyte peroxidative hemolysis, blood.*

Вступ. Для ефективного управління тренувальним процесом з позиції спортивної біохімії необхідно орієнтуватися на такі показники, які адекватно відображають поточний стан організму спортсменів, готовність до виконання певного фізичного навантаження, швидкість перебігу відновлювальних процесів після занять з великими навантаженнями, ефективність функціонування різних фізіологічних систем, як у цілісності організму, так і на клітинному та субклітинному рівнях [2, с. 289-298].

Інформативними показниками поточного стану організму є характеристики резистентності (стійкості) еритроцитів крові, які досі не знайшли широкого застосування у програмах обстеження спортсменів високого класу.

В даний час є велика кількість публікацій, присвячених вивченню втоми при фізичному навантаженні за допомогою тестів. Значно менше досліджень, що вивчають зрушення на клітинному рівні. Найбільш відомими є роботи, у яких описано зміни резистентності еритроцитів при фізичному навантаженні [1, с. 98-100].

Стійкість еритроцитів до руйнівних впливів різних факторів є інтегральним показником, що дозволяє судити про їх функціональний стан.

В основі зсувів резистентності клітин, пов'язаних, зокрема, зі змінами активації процесів перекисного окислення (ПОЛ), [3, с. 131-135] температури та ін. мобільності мембранних ліпідів, структури води та транспорту речовин через мембрани [2, с. 289-298].

Найбільш важливим, на наш погляд, є той факт, що резистентність еритроцитів відображає загальну стійкість організму і змінюється під дією фізичних навантажень, причому рівень цих змін залежить від ступеня тренуваності спортсменів [1, с. 98-100].

Визначення перекисного гемолізу еритроцитів є чутливим функціональним тестом, що відбиває на клітинному рівні зміни в антиоксидантній системі організму і може бути використаний для адекватної корекції тренувальних програм та стану організму спортсмена [1, с. 98-100].

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. «Контроль та корекція метаболізму кваліфікованих спортсменів за умов інтенсивних фізичних навантажень» (номер держреєстрації 0120U103004) та «Вплив ендогенних та екзогенних факторів на перебіг адаптаційних реакцій організму до фізичних навантажень різної інтенсивності» (номер держреєстрації 012U108187).

Мета роботи – зробити розширений аналіз використання показників резистентності еритроцитів та оцінити перекисну резистентність еритроцитів у змагальний період спортсменів спортивних танців.

Дослідження проведено на експериментальній базі Науково-дослідного інституту Національного Університету фізичного виховання та спорту України за участю 14 спортсменів високого класу (чоловіки та жінки), що спеціалізуються у спортивних танцях, які мають спортивну кваліфікацію КМС та МС. Всього було обстежено 7 пар віком від 17 до 33 років, стаж занять спортом становить від 6 до 20. Експеримент включав ½ фіналу та фінал: 5 танців по 1,5 хв, та фінал 5 танців по 1,5 хв. Між півфіналом та фіналом спортсмени відновлювалися 20 хв.

Перекисну резистентність еритроцитів досліджували за допомогою модифікованого методу Ідельсона Л.І. на біохімічному аналізаторі Dr.Lange LP – 420 (Німеччина).

Результати дослідження. Порушення структурно-функціональних властивостей мембран еритроцитів, потрапляння в кров'яне русло продуктів їх деструкції призводить до агрегації тромбоцитів, активації системи згортання крові, розладу процесів мікроциркуляції і, як наслідок цього, гемодинамічних змін [3, 131-135]. Все це говорить про актуальність пошуку та вивчення шляхів стійкості еритроцитів до дії різних гемолітичних агентів.

Процес гемолізу еритроцитів відбувається у кілька етапів. Спочатку відзначається так званий латентний період. На 3-4 хвилини настає перший пік, що супроводжується значним гемолізом. На 5 хвилині спостерігається другий пік, при якому гемолізується основна маса еритроцитів, потім гемоліз знижується і на 9-10 хвилини спостерігається незначний останній гемоліз – третій пік, після якого розпад еритроцитів припиняється [2, с. 289-298]. Вважається, такі піки викликані присутністю у крові різних за віком еритроцитів. Старі, менш стійкі, руйнуються в першу чергу (перший пік), еритроцити середнього віку, що мають середню резистентність і кількість яких у крові найбільша, відображають другий основний пік гемолізу. Більш стійкі еритроцити гемолізуються пізніше (третій-запізнілий пік) і, нарешті, найбільш стійкі (молоді) зберігаються до кінця реакції. Таке обґрунтування підтверджується висновками дослідників про наявність у крові щодо стійких, середніх та найбільш стійких еритроцитів [1, с. 98-100].

Дані літератури вказують на те, що молоді еритроцити в порівнянні зі зрілими багатшими строною та ліпідами, що може обумовлювати меншу проникність їх клітинних мембран для різних гемолітиків і, отже, більш стійку до літичної дії на мембрани ліпосоми. З іншого боку, більш пружна і міцна строма молодих еритроцитів забезпечує високий гідростатичний внутрішньоклітинний тиск, що запобігає надходженню води всередину клітини, набухання та гемолізу еритроцитів [2, с. 289-298].

Подібна закономірність гемолізу еритроцитів спостерігається при дослідженнях спортсменів різного віку, ступеня тренуваності, а також часу навантаження тесту. Змінювалися лише тривалість латентного періоду, вираженість піків (особливо у перші хвилини), час усієї реакції та відсоткове значення гемолізу [2, с. 289-298].

Велику актуальність мають дослідження перекисної резистентності еритроцитів при впливі фізичних навантажень, оскільки фізичні навантаження супроводжуються значним посиленням вільнорадикальних окисних процесів, що супроводжуються утворенням перекисів, гідроперекисів, перекисів ліпідів [1, с. 98-100].

Головною мішенню перекисного окислення є ненасичені жирні кислоти будь-яких біологічних мембран, у тому числі і в еритроцитах, тому в еритроцитах міститься антиоксидантна система, що забезпечує стабільність та функціональну активність еритроцитів, що безпосередньо пов'язано з фізичною працездатністю. Тому важливе значення має оцінка перекисної резистентності еритроцитів [1, с. 98-100].

Під час м'язової діяльності рівень метаболізму в організмі різко зростає. Це необхідно для підвищених енергетичних потреб активно працюючих м'язів і органів, які забезпечують виконання конкретного навантаження, що призводить до істотних змін у діяльності систем вегетативного забезпечення, зокрема й системи крові. При адаптації до фізичних навантажень еритроцит отримує інформацію та змінює свою структуру та резистентність відповідно до даної інформації [3, с. 131-135].

Перекисний гемоліз до впливу перекисних сполук характеризував нестійкість еритроцитарних мембран. Так ПГЕ у крові спортсменів у середньому становив $3,94 \pm 3,17\%$, до та $6,71 \pm 5,96\%$ (табл.1) після виконання комплексу контрольних навантажень, але в одного спортсмена цей показник був високим (10,9%), що свідчить про дуже низьку резистентність мембран еритроцитів до дії перекисів. Зазначений факт може бути однією з причин підвищеного гемолізу еритроцитів та, як наслідок, зниження кисневої ємності крові, що може суттєво лімітувати прояв аеробної працездатності спортсменів.

Таблиця 1

Метаболічні показники реакції організму спортсменів спортивних танців на комплекс тестуючих навантажень (n =14)

Показники	До навантаження	Після навантаження
ПГЕ, %	$3,94 \pm 3,17$	$6,71 \pm 5,96^*$

ПГЕ виявився дуже чутливим показником реакції організму на комплекс тестуючих навантажень, який значно зріс щодо стану спокою. Отримані дані вказують на зниження

резистентності еритроцитарних мембран до впливу перекисних сполук, що виникає під впливом фізичних навантажень, що використовуються. Внаслідок зниження резистентності еритроцитів підвищується здатність їх до гемолізу і, як наслідок, знижується киснева ємність крові – важливий фактор, що лімітує прояв витривалості спортсменів, які спеціалізуються в спортивних танцях. Значне підвищення гемолізу еритроцитів під впливом навантажень вказує на надмірну активацію процесу генерації вільних радикалів та посилення ПОЛ, внаслідок недостатньої потужності антиоксидантного захисту еритроцитарних мембран, низької здатності до перерозподілу антиоксидантів в організмі в умовах окисного стресу. У умовах використання екзогенних антиоксидантів як харчових добавок є бажаним і необхідним [2, с. 289-295].

Одержані дані свідчать про індивідуальні особливості реакції організму спортсменів на тренувальні заняття, які, ймовірно, зумовлені зміною антиоксидантних властивостей еритроцитарних мембран чи хімічного складу крові.

Висновки. Аналіз індивідуальних реакцій на серію навантажень змагань як у стані спокою, так і в період відновлення дозволив виявити метаболічні особливості реакцій організму спортсменів-танцюристів, що дозволило намітити можливі шляхи корекції стану метаболізму та провідних функцій з метою підвищення рівня спеціальної працездатності у змагальний період підготовки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Станкевич Л. Використання показників резистентності еритроцитів у практиці спорту. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту: Науково-теоретичний журнал*. Київ: Олімпійська література, 2003. №1. С. 98-100.
2. Hermann A. Structural transitions of the erythrocyte membrane: An. EPS approach. *Acta Biol. med. germ.* 1992. Vol. 41. №4. P. 289-298.
3. Lands L.C., Grey V.I., Smountas A.A. Effect of supplementation with a cysteine donor on muscular performance. *J. Appl. Physiol.* 1999. № 87. P. 131-135.

УДК 615.89

Євгеній Степанов, Сергій Пасічник
(Ніжин, Україна)

ВПЛИВ БОРУ НА КОНЦЕНТРАЦІЮ ФЛАВОНОЇДІВ У ДЕЯКІЙ ЛІКАРСЬКІЙ РОСЛИННІЙ СИРОВИНІ

У статті досліджується вплив мікроелементу бору на концентрацію флавоноїдів у таких лікарських рослинах як цмин пісковий *Helichrysum arenarium L.*, пижмо звичайне *Tanacetum vulgare L.*, звіробій продірявлений *Hypericum perforatum L.* Проведення аналізу вмісту флавоноїдів у досліджуваних рослинах та проведення аналізу вмісту бору у досліджуваних зразках ґрунту із подальшим аналізом залежності та впливу їх концентрацій. На основі отриманих результатів створено кореляційні таблиці та графіки які пояснюють залежність впливу концентрації бору на концентрацію флавоноїдів у досліджуваних рослинах.

Ключові слова: БАР (біологічно активні речовини), ЛРС (лікарська рослинна сировина), флавоноїди.

The article examines the effect of the trace element boron on the concentration of flavonoids in such medicinal plants as sand cumin Helichrysum arenarium L., common tansy Tanacetum vulgare L., and St. John's wort Hypericum perforatum L. Conducting an analysis of the content of flavonoids in the studied plants and conducting an analysis of the content of boron in the studied soil samples with further analysis of the dependence and influence of their concentrations. Based on

the obtained results, correlation tables and graphs were created that explain the dependence of the boron concentration on the concentration of flavonoids in the studied plants.

Key words: BAS (biologically active substances), MPRM (medicinal plant raw materials), flavonoids.

Флавоноїди це група біологічно активних речовин поліфенольного характеру. У рослинах вони можуть бути жовтими, коричневими пігментами. Найвідоміші флавоноїди це рутин, кверцетин, гіперозид, апігенін [2, с. 106].

Флавоноїди мають різноманітний фітотерапевтичний ефект. Збори рослин, що мають флавоноїди використовуються у медицині для лікування нервових порушень, виразок, як жовчогінний засіб при хворобах печінки, як седативний засіб, при атеросклерозі та інших хворобах судин. Загальний перелік впливу цих БАР на організм надзвичайно широкий. У даному дослідженні залучалися лікувальні рослини, що застосовуються при лікуванні хвороб печінки [3, 4].

Флавоноїди концентруються у багатьох видах рослин. У достатній кількості вони присутні у плодах та пуп'янках софори японської *Sophora japonica* L., *Styphnolobium japonicum* (L.) Schott, свіжих плодах аронії чорноплідної *Aronia melanocarpa* (Michx.) Elliott., траві собачої кропиви *Leonurus cardiaca* L., траві споришу *Polygonum aviculare* L., квітках цмину піскового *Helichrysum arenarium* L., квітках пижма звичайного *Tanacetum vulgare* L., траві звіробою продірявленого *Hypericum perforatum* L., та інших [2, с. 104].

Будь-яка рослина, незважаючи на її склад БАР бере поживні речовини для росту і розвитку із ґрунтів. Макро та мікро елементний склад ґрунту може значною мірою вплинути на концентрацію БАР, зокрема флавоноїдів у лікарській рослинній сировині.

Бор є важливим мікроелементом для рослин, він відіграє вирішальну роль у різних фізіологічних процесах, які сприяють росту та розвитку. Хоча бор потрібен лише в невеликих кількостях, його дефіцит або надлишок може мати значний вплив на рослини [5, с. 45].

Бор може впливати на концентрацію флавоноїдів у рослинах, хоча конкретні ефекти можуть відрізнятися залежно від виду рослини, стадії розвитку та умов навколишнього середовища, втім наступні властивості бору найчастіше зустрічаються майже у всіх флавоноїдвмісних рослинах:

Біосинтез флавоноїдів є складним процесом, який включає кілька ферментативних реакцій, бор може діяти як кофактор для деяких із цих ферментів. Коли бор є легкодоступним, він може сприяти ферментативним реакціям, залученим у синтез флавоноїдів, що призводить до збільшення виробництва флавоноїдів рослиною.

Антиоксидантна активність: флавоноїди відомі своїми антиоксидантними властивостями, які допомагають рослинам захищати себе від окиснювального стресу, викликаного різними факторами навколишнього середовища, такими як ультрафіолетове випромінювання та речовини-забруднювачі. Бор, підтримуючи виробництво флавоноїдів, може посилити антиоксидантну здатність рослин і зменшити окисне пошкодження.

Реакція на стрес: флавоноїди часто виробляються рослинами у відповідь на різні типи стресу, включаючи біотичний (наприклад, напад патогенів) і абіотичний (наприклад, посуха, дефіцит поживних речовин) стрес. Дефіцит бору може спричинити стрес у рослин, а у відповідь на цей стрес рослини можуть збільшити виробництво флавоноїдів як частини свого захисного механізму.

Пігментація: флавоноїди сприяють пігментації квіток, фруктів та листя. Адекватний рівень бору може допомогти забезпечити нормальну пігментацію, підтримуючи синтез флавоноїдних пігментів. У деяких випадках дефіцит бору може призвести до аномальної пігментації або зміни кольору рослинних тканин.

Втім, як і будь-який мікроелемент, надлишок бору може бути шкідливим для рослин. Високий рівень бору у ґрунті може призводити до токсичного ефекту, який проявляється у вигляді опіків листя, зниженням росту та навіть загибель рослини [6].

Матеріали та методи дослідження

Для проведення дослідження залучалися такі види рослин: цмин пісковий *Helichrysum arenarium* L., пижмо звичайне *Tanacetum vulgare* L., звіробій продірявлений *Hypericum perforatum* L.

Рослинна сировини збиралася із різних зон. На кожну рослину по 3 досліджувані зразка ґрунту.

Збір рослинної сировини проводився у весняно-літній період у різні місяці в залежності від рекомендацій державної фармакопеї України, коли концентрація флавоноїдів у досліджуваних рослинах досягає пікових значень (для звіробію – червень-липень, для пижмо – середина липня, для цмину – серпень, перші дні вересня).

Збиралися квітучі суцвіття рослин у екологічній місцевості (подалі від промислових центрів та магістральних шосе).

Місця збору: вся рослинна сировина та зразки ґрунту збиралися на території Чернігівської області, Ніжинського та Прилуцького районів.

Звіробій

1 місце – Ніжинський район, на лугах біля села Мала Кошилівка.

2 місце – Ніжинський район, на лугах біля з'їзду до села Березанка.

3 місце – агробіостанція Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Пижмо

1 місце – Ніжинський район, на лугах біля з'їзду до села Березанка.

2 місце – Прилуцький район, на квітучій галявині за 1500 метрів від кінця вулиці Героїв

Авіаторів

3 місце – агробіостанція Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Цмин

1 місце – Ніжинський район, на лугах біля з'їзду до села Березанка.

2 місце – Ніжинський район, в нижній частині піщаного кар'єру, біля Ніжинського регіонального парку

3 місце – Ніжинський район, околиці Ніжинського регіонального парку

Вимірювання концентрації флавоноїдів у перерахунку на рутин здійснювалося за методикою державної фармакопеї України [1]. Рутин був використаний як маркер-індикатор загальної концентрації флавоноїдів, оскільки він наявний у достатній кількості для кожної із досліджуваних рослин.

Вимірювання вмісту мікроелементів ґрунту проводилося за методикою атомно-емісійної спектроскопії з індуктивно-зв'язаною плазмою (Ag, Al, B, Ba, Bi, Ca, Cd, Co, Cr, Cu, Fe, K, Li, Mg, Mn, Na, Ni, Pb, Sr, Tl, Zn, Se, Sb, Be, Mo, Se, Ti, V, As, Hg, S, P) у дочірній лабораторії.

Табл. 1. Залежність концентрації флавоноїдів у звіробію від концентрації бору у ґрунті

	1 місце	2 місце	3 місце
Концентрація рутину, %	7,407	7,790	11,621
Концентрація бору, мг/кг	1,22	0,99	0,83

Табл. 2. Залежність концентрації флавоноїдів у пижмі від концентрації бору у ґрунті

	1 місце	2 місце	3 місце
Концентрація рутину, %	5,619	6,257	6,896
Концентрація бору, мг/кг	1,04	0,24	0,19

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

Табл. 3. Залежність концентрації флавоноїдів у цмину від концентрації бору у ґрунті

	1 місце	2 місце	3 місце
Концентрація рутину, %	4,924	5,303	5,808
Концентрація бору, мг/кг	1,55	1,17	0,1

Для візуального відтворення спадної залежності концентрації флавоноїдів від концентрації бору було створено наступні графіки.

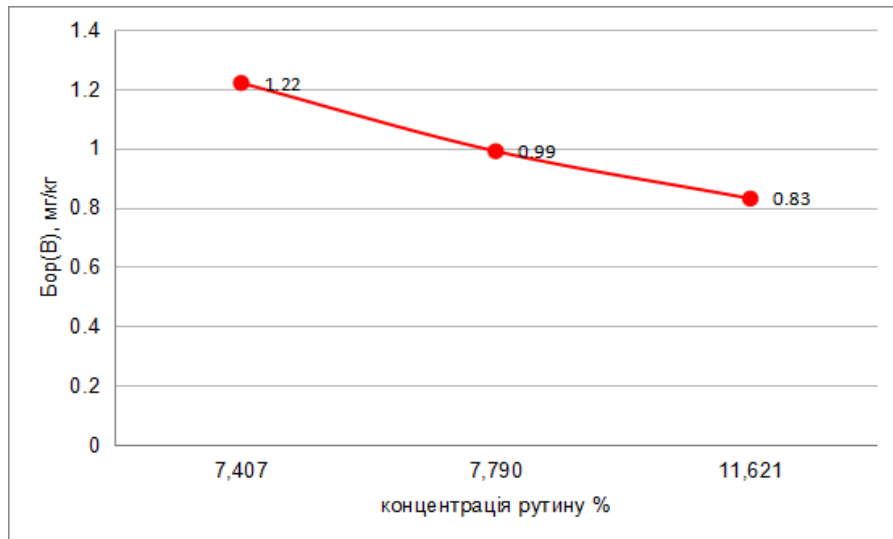

Рис. 1. Спадна залежність концентрації флавоноїдів у звіробії від концентрації бору у ґрунті

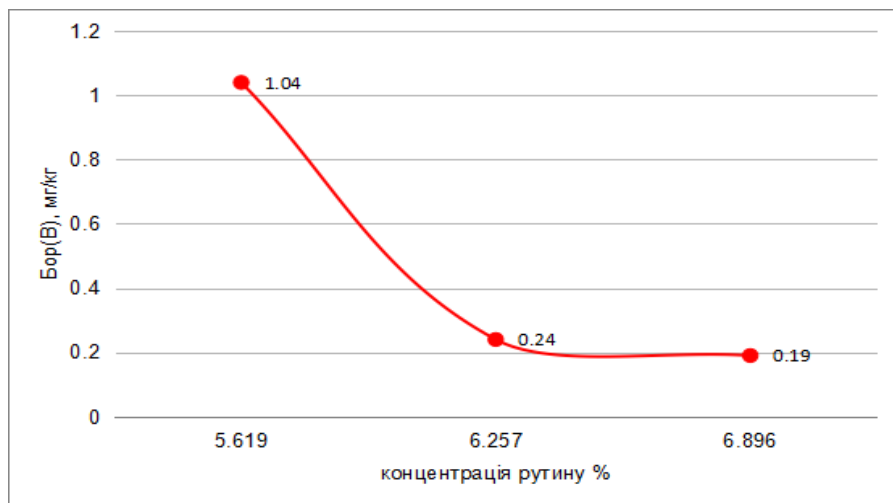

Рис. 2. Спадна залежність концентрації флавоноїдів у пижмо від концентрації бору у ґрунті

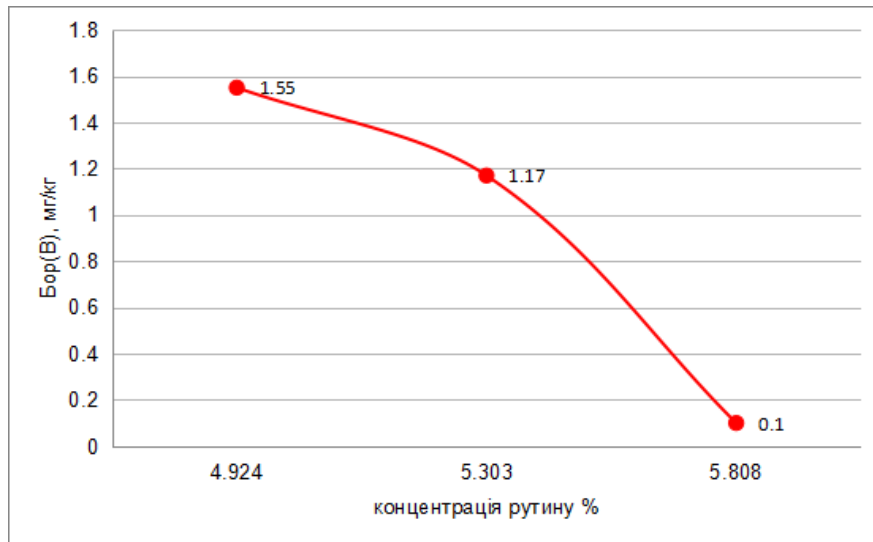

Рис. 3. Спадна залежність концентрації флавоноїдів у цмину від концентрації бору у ґрунті

Як видно із графіків бор інгібує продукцію флавоноїдів у всіх досліджуваних видах рослин. Хоча пропорційно концентрації флавоноїдів зменшуються незначною мірою, втім чим вищий показник концентрації бору у досліджуваних ґрунтах тим менше флавоноїдів накопичує рослина. Це можна пояснити тим, що бор у даних концентраціях є токсичним для кожної із рослин. Якщо його концентрація перевищує адекватну для рослини норму, він може спричинювати опіки, пошкоджуючи засвоєння поживних речовин, що у свою чергу призводить до деградації рослини і зменшення кількості її біологічно активних речовин.

Висновки. Проведене дослідження показало, що такий мікроелемент ґрунту як бор впливає на концентрацію флавоноїдів у лікарській рослинній сировині. У кожній досліджуваній ЛРС спостерігається зменшення концентрації флавоноїдів по відношенню до підвищення концентрації бору. Втім, у подальшому, слід додатково дослідити вплив інших мікроелементів ґрунту на досліджуванні зразки рослин, та залучити більшу вибірку флавоноїдвмісної ЛРС для створення загальної картини впливу мікроелементів ґрунту. Із проведеного дослідження можна зробити висновок, що залучення добрив із великим вмістом бору не рекомендується для вирощування досліджуваних рослин.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державна фармакопея України / Державне підприємство “Науковоекспертний фармакопейний центр”. 1-ше вид. Харків: РІРЕГ, 2001. 450 с.
2. Серета П. І. Максютіна М. П., Давтян Л. Л. Фармакогнозія: лікарська рослинна сировина та її фітозасоби: посібник. Вінниця: Нова Книга, 2006. 347 с.
3. Кобзар А. Я. Фармакогнозія в медицині: навч. посібник. Київ: Медицина, 2007. 544 с.
4. Носаль М. А., Носаль І. М. Лікарські рослини і способи їх застосування у народі: довідник. Київ: Здоров'я, 1964. 298 с.
5. Тихоненко Д. Г., Дегтярьова В. В. Практикум з ґрунтознавства: навч. посібник. Вінниця: Нова книга, 2008. 448 с.
6. Zengin M., Ozcan M. M., Cetin Ü., Gezgin S. Mineral contents of some aromatic plants, their growth soils and infusions. *J. Science of Food and Agriculture*. 2008. V. 88. P. 581–589.

ПРОБІОТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БАКТЕРІЙ РОДУ *BACILLUS*

У статті обґрунтовано перспективи застосування бактерій роду *Bacillus* для виробництва пробіотиків. Представлено інформацію щодо історії виникнення і застосування бактеріотерапії у галузі охорони здоров'я.

Ключові слова: пробіотики, бактерії роду *Bacillus*, мікробіота, бактеріотерапія.

The article substantiates the prospects of using Bacillus bacteria for the production of probiotics. Information on the history of the emergence and use of bacteriotherapy in the field of health care is presented.

Key words: probiotics, *Bacillus*, microbiota, bacteriotherapy.

Більше століття тому було встановлено, що молочнокисла бактерія (МКБ) позитивно впливає на стан здоров'я людини та сприяє її довголіттю. Було висловлено припущення, що «кишкова аутоінтоксикація» і старіння, яке вона викликає, можуть бути зменшені модифікацією кишкової мікробіоти і заміщенням протеолітичних мікробів, які продукують токсичні речовини (наприклад, феноли, аміак, індоли тощо) корисними мікробами. Професором І. Мечниковим було запропоновано дієту із включенням молока, ферментованого бактерією, яку назвали «Болгарською бацилою» [1]. Вивчалась також можливість зміни або заміщення кишкової мікробіоти при лікуванні порушень травного тракту живими непатогенними бактеріями. У 1917 році, до того, як Олександр Флемінг відкрив пеніцилін, німецький учений Альфред Ніссле ізолював непатогенний штам *Escherichia coli* з фекалій солдата, який воював у Першій Світовій війні і не захворів на ентероколіт. Отриманий штам *Escherichia coli* Nissle – один із небагатьох прикладів пробіотика, не пов'язаного з МКБ [2].

Замісну бактеріотерапію для корекції дисбіотичних порушень почали застосовувати на початку 70-х років ХХ ст. Для терапії використовували одно- або двоштамові препарати, які мали у своєму складі ліофілізовану біомасу клітин *coli*-бактерій, біфідобактерій і лактобацил, які часто застосовують і сьогодні для корекції дисбактеріозів [3]. За останнє десятиріччя асортимент пробіотиків значно розширився, наразі існує понад 60 основних видів, які виробляються в різних країнах світу.

Останні кілька десятиліть однозначно продемонстрували важливість людської мікробіоти як для короткострокового, так і для довгострокового здоров'я людини. Так, раннє програмування мікробіоти та імунної системи під час вагітності, пологів, годування груддю є важливими факторами, які визначають імунну функцію дорослого, мікробіом і загальний стан його здоров'я. Також спостерігають швидке зростання кількості продуктів, які, позитивно впливають на функції та склад мікробіоти та приносять користь здоров'ю людини.

Одним з найвагоміших сучасних досягнень біологічних наук є вивчення взаємодії макроорганізмів (наприклад, людей або тварин) з мікроорганізмами (мікрофлорою), у результаті якої створено і впроваджено в практику охорони здоров'я біопрепарати на основі живих мікробних культур [4].

Сьогодні термін «пробіотик» (або «про біотичний продукт») визначають як антонім до терміну «антибіотик», тобто вважають «пробіотик» – «промотором життя» [5].

Відповідно до визначення [3], пробіотики – відносять до групи продуктів (препаратів) та/або лікарських засобів, які містять живі клітини непатогенних мікроорганізмів і використовуються для відновлення нормальної мікрофлори людини. Вказана група препаратів включає бактерії, які апатогенні для людини, володіють антагоністичною

активністю щодо патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів та забезпечують відновлення нормальної мікрофлори.

Як пробіотики найчастіше використовуються види *Lactobacillus* та *Bifidobacterium*, рідше – дріжджі *Saccharomyces boulardii* та деякі види *E. coli* або *Bacillus*, в окремих випадках – *Clostridium butyricum*.

Bacillus – рід грампозитивних, каталазопозитивних бактерій, клітини яких, як правило, мають паличкоподібну форму. Довжина клітин складає близько 4-10 мікрометрів (мкм), діаметр – 0,25-1,00 мкм, об'єм клітини – $4,6 \cdot 10^{-15}$ л у стаціонарній фазі. Бактерії *Bacillus* мають жорсткі клітинні стінки, що складаються з товстого пептидоглікану, який допомагає підтримувати стрижневу форму клітини і може витримувати високий внутрішньоклітинний тиск. *Bacillus* мають багато перитрихіально розташованих джгутиків, що забезпечує здатність швидко рухатися в рідині. *Bacillus subtilis*, *Bacillus cereus* і *Bacillus licheniformis* – сапрофітні спороутворюючі анаероби, з властивостями, що самоелімінуються, є основою для пробіотиків [6-8].

Для оцінювання штамів *Bacillus* з точки зору їх придатності для отримання пробіотиків перевіряють їх стійкість до рН шлунково-кишкового тракту, адгезивність та біотерапевтичних властивостей [9]. Слід зазначити, що *Bacillus* має високу кислотостійкість. Оцінювання штамів *Bacillus* проводять також за стійкістю до жовчних солей. Було виявлено [10], що *Bacillus laevolacticus* DSM 6475 і *Bacillus racemicus* IAM 12395 витримують рівень рН 2,5 впродовж шести годин. Штами *Bacillus racemilacticus* і *Bacillus coagulans* зберігали толерантність до концентрації жовчі понад 0,3 % (мас./об.).

Різні штами *Bacillus* виявляють антимікробну, антиоксидантну та імуномодулюючу активність. Корисні властивості пробіотиків *Bacillus spp.* пов'язані з їх здатністю виробляти антимікробні пептиди, невеликі позаклітинні ефекторні молекули та їх здатністю взаємодіяти з хазяїном за допомогою адгезії та властивостей прикріплення. Крім того, штами *Bacillus*, що продукують бактеріоцини, мають широкий спектр антимікробної активності проти мікроорганізмів харчового походження та пов'язаних з ними клінічно значущих патогенів. Такі штами *Bacillus spp.*, що продукують бактеріоцини, мають потенціал для використання в якості харчового біоконсерванта та/або антимікробного засобу при інфекціях людей і тварин [11].

Високу ефективність мають пробіотики, що містять кілька видів мікроорганізмів, які належать до різних родів. Наприклад, до пробіотиків нового покоління належать препарати, основою яких є рекомбінантні штами мікроорганізмів із заданими властивостями. Таким пробіотиком є Субалін, до складу якого входить (крім інших штамів) рекомбінантний штам *Bacillus Subtilis* 2335/105, у який вбудовано ген антивірусної активності, що відповідає за продукування універсального антивірусного агента – інтерферону.

Слід зазначити, що пробіотики визнані у всьому світі завдяки своїй користі для здоров'я людей і тварин. Користь застосування пробіотичних препаратів визнана Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) та Міжнародною науковою асоціацією дослідження пробіотиків і пребіотиків (ISAPP), які поширюють обізнаність про пробіотики серед населення. Асоціація ISAPP разом з урядовими організаціями різних країн створює і розвиває інвестиційну політику для функціонування та розширення ринку пробіотиків [12].

Очікується [13], що обсяг ринку пробіотиків у Європі до 2032 року перевищить 1,5 мільярд доларів США. Збільшення обсягів ринку пробіотиків забезпечує державне регулювання, збільшення обсягів споживання населенням дієтичних добавок, що містять пробіотики, та пробіотичних препаратів для профілактики та лікування запальних захворювань кишківника.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Галантук С. І. Вклад І. І. Мечникова в розвиток біологічної науки. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка*. 2001. Вип. 2 (13). С. 109–111.

2. Probiotics and prebiotics / F. Guarner et al. *World Gastroenterology Organisation Global Guideline*. 2021. 37 p.
3. Валух С. В. Пробиотики. *Фармацевтична енциклопедія*. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/944/probiotiki> (дата звернення: 22.09.2023).
4. Голуб Ю. С., Коптелов О. О., Бондар М. П. Біорезонансна медицина – електромагнітний еліксир здоров'я. Київ : Ку-КУ, 2018. 512 с.
5. Калініченко С. В., Коротких О. О., Тищенко І. Ю. Порушення мікроекології та її сучасна корекція. Огляд. *Український біофармацевтичний журнал*. 2016. № 2 (43) С. 6–12.
6. Мікробіологія : підручник / М. Г. Сергійчук, В. К. Позур, Т. М. Фурзікова та ін. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. 541 с.
7. *Bacillus subtilis* (Ehrenberg, 1835). URL: <https://www.gbif.org/species/165593656> (дата звернення: 22.09.2023).
8. Knapp S. *Bacillus subtilis*. *Biology dictionary*. URL: <https://biologydictionary.net/bacillus-subtilis/> (дата звернення: 22.09.2023)
9. Thakur N., Rokana N., Panwar H. Probiotics: selection criteria, safety and role in health and disease. *J. Innov. Biol.* 2016. 3. P. 259–270.
10. Acid and bile tolerance of spore-forming lactic acid bacteria / B. Hyronimus et al. *Int. J. Food Microbiol.* 2010. Vol. 61. P. 193–197.
11. *Bacillus* As Potential Probiotics: Status, Concerns, and Future Perspectives. / F. M. F. Elshagabee et al. *Frontiers in Microbiology*. 2017. Vol. 8. DOI: <https://doi.org/10.3389/fmicb.2017.01490>.
12. International Scientific Association for Probiotics and Prebiotics. URL: <https://isappscience.org/> (дата звернення: 24.09.2023).
13. Probiotics Market Size By Ingredients (*Lactobacilli*, *Bifidobacterium*, *Streptococcus*, *Bacillus*), By End-Use (Human, Animal), By Application (Food and Beverages, Dietary Supplements, Animal Feed) & Forecast, 2023 – 2032. *Global Market Insights, Inc.* URL: <https://www.gminsights.com/industry-analysis/probiotics-market> (дата звернення: 24.09.2023).

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

УДК 338.48-53:331.101.262

*Наталія Габчак, Віталій Ткачук
(Ужгород, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ І РЕКРЕАЦІЇ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ

У статті розкрито особливості розвитку різних видів туризму в межах українсько-польського прикордоння. Виділено природний та історико-культурний потенціал території дослідження по обидві сторони кордону. Виокремлено проблеми та перспективи розвитку туризму і рекреації в українсько-польському прикордонні.

Ключові слова: *природний та історико-культурний потенціал, прикордоння, туристичний рух.*

The article reveals the peculiarities of the development of various types of tourism within the Ukrainian-Polish border. The natural and historical and cultural potential of the research area on both sides of the border is highlighted. The problems and prospects of the development of tourism and recreation in the Ukrainian-Polish border area are highlighted.

Key words: *natural and historical-cultural potential, border areas, tourist traffic.*

В україно-польському прикордонні розвиваються різні форми та види туризму. Серед найбільш відомих основне значення має відпочинково-краєзнавчий, лікувальний, освітній, природний (мисливство, рибальство) і бізнес-туризм.

COVID-19 та російсько-українська війна внесли негативні тенденції в розвиток як внутрішнього так і зовнішнього туризму на території дослідження. Різко зменшився туристичний рух по обидві сторони кордону і тільки за останні пів року він потрохи реанімується і відновлюється. Саме ці події обмежили міжнародний туризм та переорієнтувались на розвиток внутрішнього туризму. Дострокове планування відпочинку втратило сенс і люди почали обирати як правило короткотривалі подорожі у безпечні місця, у більш малозаселені території. Фактично бюджетні внутрішні подорожі стали популярними для туристів нашої країни [3].

Однак, за червень-серпень 2023 року відслідковується незначне збільшення кількості закордонних туристичних поїздок (у тому числі в частині малого прикордонного руху), починає інтенсивніше розвиватися сільський (агротуризм), а в Карпатах – активний гірський туризм (гірськолижний спорт, піші, велосипедні і кінні походи). В українській частині збереглося багато осередків народного мистецтва, що разом з добре розвиненою інфраструктурою культури (музеї, театри, філармонії) створює можливості для розвитку туризму пізнавально- культурознавчого характеру.

У Люблінському воєводстві виразно домінує відпочинковий туризм (відпускний, рекреаційний), але також розвивається паломництво (храми Матері Божої у Кодні, Лесна-Подляській, Вонвольниці, Краснобруді, православний храм у Яблечній), поїздки по місцях національної пам'яті (в основному по місцях масової гибелі в'язнів II світової війни – Майданек, Собібур, Белжец), все популярнішим стає сільський туризм. Інтенсивність туристичного руху значно збільшується у теплу пору року і зосереджується в районі Казімежа Дольного, Наленчува, Ленчинсько-Влодавських озер і Розточчя, а також в історичних містах (в основному в Любліні і Замості). На території Підкарпатського воєводства спостерігається диференційований рівень розвитку туризму. Велике різноманіття туристично привабливих об'єктів і значні відмінності у розвитку туристичної і супутньої туристичної інфраструктури спричиняють різницю в інтенсивності туристичного руху, з зосередженням останнього у південній частині воєводства (Бешади) [1].

Прадавня Волинь – область, майже третину території якої займають ліси, де налічується кілька сотень річок і озер, що мають найчистіші води в Європі, а також поклади торфових лікувальних грязей, родовища чотирьох видів мінеральної води, є унікальним краєм для туристів. Архітектурні пам'ятки історії та культури, збережені народні звичаї і традиції приваблюють сюди туристів з різних куточків світу. Усе це створює сприятливі передумови для розвитку і функціонування відпочинково-лікувального, культурознавчого, краєзнавчого, активно-спортивного, мисливського, а також сільського туризму. На Волині перші агросадиби зеленого туризму з'явилися у 2001 році у селах Шацького й Ківерцівського районів. Нині понад 80 гостинних садиб Волині, що діють практично в усіх районах, приймають туристів. Крім того, важливим завданням для Волині є пристосування під туристичні потреби замків, монастирських і палацово-паркових ансамблів. Багато з цих об'єктів мають вигідне географічне розташування (у прикордонних районах та поблизу міжнародних трас) і можуть використовуватися у туристичній діяльності [4].

З сторони кордону України найбільш популярна мета туристичних подорожей у Львівській області – активне проведення вільного часу і відпочинок (86,3%). Львівщина володіє великим потенціалом для розвитку курортного, пізнавального, а також гірського і гірськолижного туризму. В області функціонують 4 гірськолижні центри: Славське, Тисовець, Розлуч і Турка. Ці центри мають спеціалізовану гірськолижну інфраструктуру: санні, гірськолижні і слаломові траси. Існують умови для розвитку дельтапланеризму. Протягом останніх років все популярнішим стає сільський туризм. Пріоритетними для розвитку агротуризму є райони (агротуристичні місцевості), прилеглі до Національних парків «Сколівські Бескиди» і «Яворівський», а також розташовані в межах існуючих і запроєктованих регіональних ландшафтних парків «Надсянський», «Знесіння» і «Равське Розточчя». Розвиток сільського та екологічного туризму на заповідних територіях Львівської області пов'язаний з розвитком краєзнавчого і спеціалізованого туризму (пішохідного, велосипедного, кінного). Львівщина має можливості для розвитку релігійного туризму. В області збереглося багато релігійних об'єктів культового характеру. Значним туристичним потенціалом володіють такі міста, як Жовква, Белз, Бібрка, Золочів, Жидачів, Олесько. Найвідоміші центри релігійного туризму в області – це Крехівський монастир (пам'ятка оборонної архітектури XVII ст.), Унівський монастир (ансамбль, що складається з фортеці, монастиря та Успенської церкви) [5, 6].

З огляду на фізико-географічні умови Закарпатської області прерогативу повинен мати розвиток різних форм гірського туризму як в літній, так і в зимовий період (відвідування карстових і соляних печер, відпочинок біля гірських водоспадів – Войводинського, Трофанця, Шипота, Городилівського, Скакала, Липовецького, Лумшорського, Мокрянського, Чортівського Млина). Крім цього, в області існують прекрасні можливості для розвитку культурознавчого (зокрема, велика кількість цікавих об'єктів дерев'яної архітектури) та оздоровчого туризму. У контексті розвитку транскордонного туризму (між Україною і Польщею) потенційне ускладнення становлять: 1) недостатня кількість пунктів перетину кордону і їхня низька пропускна здатність; 2) низький рівень розвитку мережі автодоріг та супутньої інфраструктури; 3) незадовільний рівень інформаційно-рекламного забезпечення розвитку туризму; 4) недостатня кількість спеціалістів з обслуговування туристичного руху; 5) низький рівень асортименту туристичних послуг, у тому числі готельних [2].

Отже, в україно-польському прикордонні наявний значний природний та історико-культурний потенціал, який сприяє розвитку різноманітних форм і видів туризму. Саме цей потенціал визначає привабливість території і це – суттєва перевага території дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Блінова В. За досвідом – до сусідів. *Волинь*. 2007. 5 черв. С. 10.
2. Дубович Т. П., Василенко О. В. Вичка Особливості та перспективи розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва у галузі туризму. *Наук. вісн. нац. лісотехн. ун-ту України*. 2005. Вип. 15.7. С. 274–278.

3. Габчак Н., Габчак С. Внутрішній туризм України: тенденції, проблеми та можливості розвитку у воєнний період. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2592> DOI: 10.32782/2524-0072/2023-52-67

4. Економіка Волині у січні – лютому 2022 р. URL: www.lutsk.ukrstat.gov.ua.

5. Проблеми розвитку транскордонного співробітництва України в умовах розширеного ЄС: монографія / Н. Мікула, В. Борщевський, Т. Васильців. Львів: Ліга Прес, 2009. 436 с.

6. Соціально-економічне становище Львівської області серед регіонів України у січні 2022 р. URL: www.lv.ukrstat.gov.ua

УДК 338

Алла Ковальова
(Запоріжжя, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ САНАТОРНОГО ТИПУ

У статті розкрито принципи та особливості планувальної організації рекреаційних комплексів санаторного типу. Автор звертає увагу на типи санаторних комплексів, на функціональні групи приміщень санаторіїв, на композиційні прийоми планування рекреаційних комплексів санаторного типу. Особливу увагу приділено в статті планувальній організації дитячих санаторних таборів.

Ключові слова: санаторій, планувальна організація, рекреаційні комплекси, групи приміщень, дитячі санаторні табори.

The article reveals the principles and features of the planning organization of sanatorium-type recreational complexes. The author draws attention to the types of sanatorium complexes, to functional groups of sanatorium premises, to compositional methods of planning sanatorium-type recreational complexes. Special attention is paid in the article to the planning organization of children's sanatorium camps.

Keywords: sanatorium, planning organization, recreational complexes, groups of premises, children's sanatorium camps.

Планувальна організація санаторних комплексів визначається природними ресурсами, тобто наявністю сприятливого на лікування клімату, мінеральних джерел, лікувальних грязей, озокериту.

Існує багато типів рекреаційних закладів санаторного типу. Вони представлені в табл. 1.

Табл. 1

Типи санаторних закладів (складено автором)

№ з/п	Типи санаторних закладів	Характеристика закладу
1	Санаторій	лікувально-профілактичний заклад для лікування та оздоровлення за допомогою природних факторів у сполученні з дієтотерапією, фізіотерапією, медикаментозним лікуванням та іншими заходами
2	Пансіонат на бальнеологічних курортах	заклад, в якому розміщуються туристи, які користуються амбулаторним лікуванням
3	Санаторії-профілакторії	це медичні заклади санаторного типу для проведення лікувально-оздоровчих заходів без відриву працівників від виробничої діяльності

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

4	Курортна поліклініка	це лікувально-профілактичний заклад, що здійснює амбулаторно-курортне лікування на курорті
5	Будинок відпочинку	оздоровчий заклад із регламентованим режимом, призначений для відпочинку практично здорових людей
6	Бази відпочинку	комплекси для розміщення, харчування, відпочинку, туристсько-екскурсійного, культурно-побутового й фізкультурно-оздоровчого обслуговування туристів та екскурсантів
7	Бальнеолікарня	медичний заклад для проведення процедур (ванн, душів, промивань, зрошень, інгаляцій тощо) переважно з використанням природних мінеральних вод
8	Грязелікарня	медичний заклад для проведення процедур із застосуванням лікувальних грязей. Поряд із самостійною грязелікарнею функціонує відділення у складі санаторію

Найбільш затребуваним типом рекреаційного комплексу для лікування та оздоровлення є санаторії. Відповідно до визначальних видів природно-кліматичних компонентів розрізняють санаторні комплекси:

- а) кліматичні;
- б) бальнеологічні;
- в) бальнеопитові;
- г) грязьові;
- д) змішаного профілю (кліматогрязеві, бальнеогрязеві, бальнеокліматичні, бальнеокліматогрязеві) [2].

Оздоровниця може розміщуватися в курортному районі, курортному місті, курортній зоні. Санаторний комплекс включає чотири типи санаторних установ: санаторії, санаторії-профілакторії, дитячі санаторні табори, лікувальні заклади.

Санаторії розрізняють за медичним профілем:

- а) спеціалізовані;
- б) загально-терапевтичні;
- в) протитуберкульозні.

Спеціалізовані санаторії поділяють за видами захворювань [1].

Спеціалізовані санаторії різних типів відрізняються один від одного складом та обладнанням лікувальних приміщень. Санаторії розрізняють також за віковим складом рекреантів: для дорослих та батьків з дітьми.

Санаторії-профілакторії призначені для профілактичного лікування та визначаються зв'язком з виробництвом:

- а) санаторії-профілакторії з відривом від виробництва;
- б) санаторії-профілакторії без відриву від виробництва [2].

Санаторії-профілакторії з відривом від виробництва можуть розміщуватись у санаторному комплексі, а на розміщення санаторію-профілакторію без відриву від виробництва впливає транспортна доступність підприємства.

Відмінності між санаторіями та санаторіями-профілакторіями мають експлуатаційний характер. Так, термін перебування у санаторних умовах різний:

- а) для санаторних установ – 24-26 днів;
- б) для санаторіїв-профілакторіїв – щоденний, щотижневий, 12-денний, 24-денний.

Особливу групу санаторних установ представляють дитячі санаторні табори, призначені для дітей 7-14 років. Це тип лікувально-профілактичних установ цілорічного функціонування зі строком перебування від 45 (влітку) до 65 днів (у навчальний період) [3].

Усі типи санаторних установ включають однакові функціональні групи приміщень: приймальні, проживання, харчування, лікувально-діагностичного призначення, культурно-масового, адміністративно-господарського, інженерно-технічного обслуговування.

Організація взаємозв'язку всіх функціональних груп приміщень визначає архітектурну композицію санаторного закладу [1]. При плануванні санаторного комплексу фахівці, як правило, використовують один з трьох композиційних прийомів:

1. Централізована композиція.

При централізованій композиції всі групи приміщень (крім господарської) розміщуються в одному будинку. Централізована композиція санаторію може бути вирішена асиметрично. Централізована композиція забезпечує зручний зв'язок основних груп приміщень.

2. Блочна композиція.

При блочній композиції основні групи приміщень – проживання, харчування, культурно-масового та лікувально-діагностичного призначення – розташовуються в окремих корпусах, з'єднаних між собою переходами.

При блочній композиції зв'язок між групами приміщень здійснюється за допомогою закритих переходів, що одночасно ізолюють функціональні блоки будівель. Блокові композиції також можуть бути симетричними та асиметричними.

3. Павільйонна композиція.

При павільйонній композиції основні групи приміщень перебувають у окремих будинках – павільйонах, які пов'язані між собою.

Павільйонна композиція є розосередженим розміщенням будівель з різними функціями. Наприклад, корпуси житлових приміщень можуть бути симетрично розміщені щодо центральної алеї, яка йде від адміністративно-приймального корпусу до корпусу громадського харчування; центром павільйонної композиції є лікувальний корпус. Павільйонна композиція є найбільш доцільною для розміщення санаторних установ сезонного функціонування та дитячих санаторних таборів.

Архітектурно-планувальна композиція санаторної установи впливає на розміщення оздоровниці на ділянці забудови [2]. Вибір системи забудови залежить від місцевих умов: клімату, характеру рельєфу ділянки, наявності штучних або природних акваторій, зелених масивів.

Природні умови також впливають на вибір орієнтації основних приміщень. При плануванні необхідно забезпечити:

- а) наявність достатньої інсоляції приміщень без перегріву влітку;
- б) відсутність сильних вітрів і водночас хорошу провітрюваність всіх груп приміщень;
- в) розкриття приміщень у бік найбільш естетичних видів (моря, озера, річки, парку) [2].

На сучасному етапі новим перспективним напрямком розвитку санаторних комплексів є оздоровниці, які включають також дитячі санаторні табори.

Вони створюються для дітей з ослабленим здоров'ям та забезпечують особливий режим відпочинку та медичного обслуговування. Такі табори з'явилися як самостійні установи з урахуванням існуючих традицій дитячого відпочинку [2]. Санаторні дитячі табори є цілорічними установами, тому виникає потреба у існуванні спеціальних приміщень для занять за шкільною програмою. Розміщуються такі табори у курортній зоні та потребують комплексного рішення.

Комплексний підхід до планування дитячих санаторних таборів дозволяє включати до загальнокурортних центрів унікальні об'єкти епізодичного обслуговування: парк розваг та атракціонів з дитячою залізницею; гідропарк з водними іграми та гребним каналом; лісопарк із зонами виставкових майданчиків, майданчиками для творчих та транспортних ігор; спортивну зону з велотреком та зону «тихого» відпочинку. Дитячі санаторні табори можуть бути включені до дитячих санаторно-курортних зон. Це забезпечить більш якісне їх функціонування та створить можливості для більш результативного оздоровлення та лікування дітей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кравець О.М., Рябев А.А. Курортологія: підручник. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2017. 168 с. URL: <https://core.ac.uk/> (дата звернення 25.09.2023 р.).

2. Лукьянова Л.Г, Цыбух В.И. Рекреационные комплексы. Киев: Вища школа, 2004. 346 с. URL: https://tourlib.net/books_tourism/lukjanova.htm (дата звернення 25.09.2023 р.).

3. Термінологічний словник-довідник з архітектури / за ред. Р.А.Шмига. Львів: Львівський національний аграрний університет, 2010. 221 с. URL: <https://shron1.chtyvo> (дата звернення 26.09.2023 р.).

УДК 351:379.85(0)

Руслана Кривенкова, Артем Сірош
(Ужгород, Україна)

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ)

Охарактеризовано аспекти стратегії розвитку національного туризму на прикладі Північної Європи. Проаналізовано наявність та роль природних ресурсів, культурної спадщини, інфраструктури для розвитку туристичної галузі.

Ключові слова: стратегія розвитку, туризм, Північної Європи, природні туристичні ресурси, Норвегія, Швеція, Фінляндія.

Aspects of the national tourism development strategy are characterized on the example of Northern Europe. The presence and role of natural resources, cultural heritage, and infrastructure for the development of the tourism industry are analyzed.

Keywords: development strategy, tourism, Northern Europe, natural tourist resources, Norway, Sweden, Finland.

Стратегія розвитку національного туризму – це комплексний план дій, розроблений урядом або туристичними організаціями країни, щоб сприяти розвитку і підвищенню привабливості країни для туристів. Основна мета такої стратегії – стимулювати туристичну галузь, збільшити туристичний потік, сприяти економічному зростанню і створенню нових робочих місць.

Основні елементи стратегії розвитку національного туризму включають:

- 1) маркетинг і реклама – це просування країни як туристичного напрямку через рекламу та маркетингові кампанії, включаючи веб-сайти, соціальні медіа і рекламні матеріали;
- 2) розвиток інфраструктури – покращення туристичної інфраструктури такої, як готелі, ресторани, аеропорти, транспортні засоби та маршрути;
- 3) збереження природи і культурної спадщини – захист та збереження природи і культурної спадщини країни для майбутніх поколінь туристів;
- 4) підтримка малих і середніх підприємств – створення умов для розвитку малих і середніх підприємств у сфері туризму, таких як туроператори, ресторани і магазини;
- 5) туристичні послуги і дослідження – розробка нових туристичних послуг і програм, а також проведення досліджень для зрозуміння потреб і вимог туристів;
- 6) підтримка заходів і фестивалів – організація культурних і спортивних заходів, фестивалів і концертів для приваблення туристів;
- 7) безпека і сервіс – забезпечення безпеки та високого рівня обслуговування туристів;
- 8) співпраця з іншими країнами – розробка міжнародних туристичних партнерств і співпраця з іншими країнами для спільного просування туристичних напрямків [3].

Таким чином стратегія розвитку національного туризму допомагає країні максимально використовувати свій туристичний потенціал, сприяючи сталому росту туристичної галузі і підвищенню конкурентоспроможності на світовому туристичному ринку.

Щодо стратегій розвитку національного туризму країн Північної Європи то потрібно зазначити, що Північна Європа має багатий туристичний потенціал і включає в себе кілька країн, які приваблюють туристів своєю природною красою, культурною спадщиною та історією.

Що стосується Норвегії одним із факторів економічного успіху цієї країни є політика держави, спрямована на стимулювання розвитку туризму. Норвегія посідає 1-е місце серед скандинавських країн за кількістю вкладених у туризм коштів [2]. Також з точки зору наявного потенціалу для розвитку туристичної галузі Норвегія має ряд переваг, які є особливостями країни: вдале географічне розташування, унікальна історико-культурна спадщина, неймовірна за красою природа тощо.

Країна ухвалила Закон “Про охорону природи” ще у 1910 р. З того часу Норвегія має найрозвиненішу в Європі систему національних парків – всього 39, враховуючи сім на Шпіцбергені. На території найбільш відомих з них прокладено безліч туристичних маршрутів, туристи можуть скористатися супроводом інструктора та навіть залишитися з ночівлею в одному з будиночків, спеціально обладнаних для потреб відпочиваючого.

Також у країні знаходяться два з трьох найстародавніших фіордів у світі, що внесені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [4], та з поміж інших представників цієї категорії саме вони користуються найбільшим попитом серед туристів.

У містах Норвегії знаходяться історичні пам’ятки різних епох та часів, що знайшли своє відображення у різноманітних архітектурних та скульптурних втіленнях, які завжди проявляють туристичний інтерес для мільйонів відвідувачів з усього світу.

Найбільш популярними у Норвегії видами туризму є зимові види спорту а також екологічний, екстремальний туризм, враховуючи те, що країна відома фіордами, протяжною береговою лінією, гірськолижними курортами, озерами і лісами. У Норвегії наявний широкий спектр туристичних послуг: пізнавальні екскурсії національними парками, велосипедні та кінні прогулянки, риболовля, полювання, їзда на собачих упряжках та навіть сафарі, – кожен турист може обрати вид дозвілля, керуючись власними уподобаннями.

Норвегія – це країна, де природа і культура переплітаються, створюючи неперевершені враження для туристів. Незалежно від ваших інтересів, ви знайдете багато можливостей для активного відпочинку і відкриття нових місць у цій захопливій країні.

Щодо Швеції, то її геотуристичне положення є вигідним, а розвиток туризму в ній базується здебільшого на використанні природних туристичних ресурсів. Швеція – найбільша держава Північної Європи (площа – 450,3 км²) [1, с. 233], що розміщена у східній та південній частинах Скандинавського півострова. На заході межує з Норвегією, на північному сході – з Фінляндією.

Вихід Швеції до моря формує комплекс додаткових туристичних ресурсів – морських ландшафтів, а протяжна берегова лінія з великою кількістю бухт і заток надає країні перспективи розвивати водний туризм. Завдяки міжконтинентальному морському шляху країна з’єднана з країнами Західної та Центрально-Східної Європи, що становить основу її туристичного розвитку, адже туристичні потоки у Швецію спрямовані здебільшого з країн Північної та Західної Європи.

Швеція – це друга у світі країна (після Австралії), яка прийняла Хартію екотуризму, а серед європейських країн їй належить кращий екологічний знак природи – «Nature’s Best», який гарантує найвищу якість понад сотні екотурам у межах держави. Національні парки та заповідники – одна з головних принад для любителів природи. Саме у Швеції було створено перший у Європі національний парк (1909 р.), а зараз на території країни діє 16 національних парків і близько 900 заповідників [3]. Краса та різноманіття природних ландшафтів, багата флора та фауна сприяють розвитку не лише екотуризму, а й різних видів екстремального туризму. Діапазон розваг для туристів величезний: спуск у печери, поїздки на собачих упряжках за Полярним колом, спуск на плотях у Верmlandі, сафарі на лося, устриці й омари в Західній Швеції, плавання на морських каяках, спуск на байдарках гірськими річками тощо. Швеція пропонує відмінні умови для різних видів відпочинку, від культурних екскурсій до активного відпочинку на природі.

Щодо Фінляндії, то варто зазначити, що розвиток туризму є важливим напрямом для економіки країни. Фінляндія славиться своєю неймовірною природною красою, включаючи ліси, озера, островці та архіпелаги, що приваблює людей, які цінують активний відпочинок на

природі. Сауни є важливою частиною фінської культури і туризму, і їх присутність в готелях, курортах і природних локаціях поряд з озерами робить їх популярними серед туристів. Міста Гельсінкі, Турку та Рованіємі пропонують багато історичних і культурних атракцій, а зимовий сезон приваблює лижників з усього світу завдяки великій кількості лижних курортів. Фінляндія особливо розвиває активний туризм, екологічну освіту та різноманітні події та фестивалі, що сприяють залученню туристів та збереженню природи.

За останні роки значного розвитку в країні набула індустрія санаторно-курортного лікування. Тут діє 25 курортних центрів. В цих центрах можна отримати всі види оздоровчого масажу, фізіотерапевтичних процедур, косметологічне лікування. До складу фінських курортних центрів входять сучасні готельні комплекси з лікувальними установами, що здійснюють лікувальні спеціалізовані й терапевтичні процедури.

Фінляндія – це прекрасне місце для відпочинку як влітку, так і взимку.

Отже, на прикладі країн Північної Європи таких, як Норвегія, Швеція і Фінляндія, можна констатувати, що досліджувані держави надають значну увагу розробці ефективних стратегій розвитку національного туризму. Досвід цих країн є зразком для багатьох країн світу. Туризм в країнах Північної Європи є важливою галуззю, завдяки їх природній красі, активним видам відпочинку, культурній спадщині та гостинності. Цей регіон приваблює мільйони туристів і має великий потенціал для подальшого розвитку туристичної індустрії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Туристичне країнознавство: підруч. / за ред. А. Ю. Парфіненко, В. І. Сідоров, О. О. Любіцева. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ: Знання, 2015. 551 с.
2. Білоголова Н.М., Фалько Є.А. Напрями розвитку туристичного потенціалу Норвегії. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/bilogolova.htm
3. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. URL: https://infotour.in.ua/lubiceva_rtp13.htm
4. UNESCO. URL: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/no>

*Єлизавета Ярова
(Київ, Україна)*

ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ КРИВОРІЖЖЯ: РОЗВИТОК І ПЕРСПЕКТИВИ

У роботі розкривається зміст терміну індустриальний туризм і значення індустриального туризму для Криворіжжя. Розглядається також наявність відповідних пам'яток та відповідних умов для потенційного та подальшого розвитку індустриального туризму в регіоні.

Ключові слова: туризм, індустриальний туризм, промисловий туризм, промисловість, туристичний потенціал, промисловий регіон.

The work reveals the meaning of the term industrial tourism and the significance of industrial tourism for Kryvyi Rih. The presence of suitable monuments and suitable conditions for the potential and further development of industrial tourism in the region is also considered.

Key words: tourism, industrial tourism, industry, tourist potential, industrial region, industrial.

Кривий Ріг часто називають містом без історії, адже до початку ХХ століття про нього майже не має жодної інформації. Дійсно, в Кривого Рогу немає славетної історії, яка сягала б часів Київської Русі, немає стародавніх пам'яток або навіть старих будинків – збереглася лише архітектура з початку ХХ століття. До того ж, Кривий Ріг, як надзвичайно важливий промисловий центр, був сильно пошкоджений під час Другої Світової. Попри це все, на даний момент місто є одним з найбільших промислових центрів України. Це найбільше

місто, яке не є обласним центром. Кривий Ріг не може похвалитися славетними фортецями чи замками – тому активно розвиває відносно нову для України галузь – промисловий туризм. З усієї України та навіть з-за кордону сюди прибувають туристи для того, щоб побачити найбільший кар'єр Європи, опуститися в шахти, побачити, як саме добувають та обробляють залізну руду на найбільшому заводі України.

Закон України про туризм в статті 4 розділу I виділяє такі загальновідомі види туризму як лікувально-оздоровчий, культурно-пізнавальний, релігійний, гірський тощо. Зокрема, такі види туризму є сталими і широко поширеними вже багато десятиліть в усіх регіонах України, хоча й ресурсний потенціал регіонів певним чином відрізняється. Так, лікувально-оздоровчий туризм неабияк розвинутий у західних регіонах; культурно-пізнавальний – на Західній та Північній Україні; гірський – в Карпатах. У цей же час Східна Україна, багата на промислові ресурси, ніколи не розглядалася як регіон, що може бути придатний для туризму.

Проте, світові тенденції демонструють неабиякий попит і зацікавлення людей до індустріального туризму, хоча й раніше вважалося, що промислове навантаження на регіон негативно впливає на приваблення туристів. Індустріальний, або ж промисловий туризм, є дослідженням туристів територій, будівель, інженерних споруд виробничого або спеціального призначення. Це вид туризму, зосередженого в промислових регіонах, що має за мету споглядання індустріальних ландшафтів, ознайомлення з витворами індустріальної архітектури, відвідування як функціонуючих, так і непрацюючих виробничих підприємств з метою задоволення пізнавальних, професійних, ділових інтересів тощо.

Тож, метою цієї роботи є дослідити поточний розвиток індустріального туризму Кривого Рогу та його перспективи в майбутньому. Адже поява цього напрямку відкриває неабиякі можливості для регіонів, сконцентрованих навколо промисловості і видобутку корисних копалин. Це залучає нових гостей міста, а відповідно – потенційних жителів; з'являються нові робочі місця – у туристичній сфері. І місто, і підприємства відповідно отримують фінансування задля подальшого розвитку.

Об'єкт дослідження був обраний не випадково. Кривий Ріг наразі є одним з найбільш «стереотипізованих» міст України. Потужний промисловий центр переважній більшості українців видається приводом для жартів, а реальна краса та історія міста знецінюється. Для України індустріальний туризм – новий і не надто розвинений напрямок. Адже за радянських часів екскурсії на підприємства хоча й проводилися, але лише з пропагандистською метою.

Умовою розвитку індустріального туризму в регіоні є, звісно, наявність індустріальних ресурсів. Це кар'єри, шахти, відвали, заводи, комбінати. І це в великій кількості є на території Криворіжжя. Проте, задля успішного функціонування і постійного притоку туристів необхідно мати також доступ до підприємств, розвиток інформаційного забезпечення туристичного бізнесу, наявність наукових розробок.

Кривий Ріг є єдиним містом України, що входить до Асоціації «Європейський маршрут індустріальної спадщини». Ця організація займається збереженням і практичним використанням індустріального надбання, і Кривий Ріг є її членом з 2018 року.

До Асоціації увійшли 5 об'єктів міста: кар'єр АТ «Південний ГЗК», кар'єр ПрАТ «Інгулецький ГЗК», коксохімічне виробництво ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», музей просто неба гірничого департаменту ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», скансен гірничої техніки ПрАТ «Північний ГЗК». Цей факт є доказом того, що потенціал Кривого Рогу є широко визнаним в світі.

Багатьма туристичними компаніями пропонується ряд екскурсій містом. Можна відвідати величезні кар'єри, заводи, підприємства, зокрема:

– Південний гірничо-збагачувальний комбінат – найбільший відкритий промисловий кар'єр держави та Європи.

– Дубова Балка – селища гірників однойменного старого рудника.

– Шахта імені Орджонікідзе – єдина шахта в Криворізькому басейні, на якій видобувають бідні магнетитові кварцити, які направляються на збагачення на Центральний гірничо-збагачувальний комбінат.

– Центральний гірничо-збагачувальний комбінат – одне з найбільших підприємств України по виробництву залізорудної сировини для металургійного комплексу країни, робота якого йде з 1961 року.

– Металургійний завод АрселорМіттал – найбільше підприємство гірничо-металургійного комплексу України (частка на ринку металопродукції – 20%). Починаючи з липня 2018 року, ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» став приймати на екскурсії не тільки дітей, чиї батьки працюють на підприємстві, але і школярів, студентів, а також представників громадськості – жителів і гостей міста. Екскурсії на АрселорМіттал проводяться за багатьма напрямками, зокрема, можна відвідати кар'єр, гірничо-транспортний цех, коксохімічне виробництво, доменну піч 9, сталеплавильний департамент, конвертерний цех, прокатний департамент і шахтоуправління. Цей завод є гордістю міста, і він активно проводить екскурсії підприємством задля подальшого залучення нових працівників.

– Шахта «Гвардійська» – залізорудна шахта.

– Кочубеївський рудник – найстарший рудник Кривого Рогу.

– Шахта «Батьківщина» дає можливість спуститися на 1390 метрів донизу (загальна глибина шахти на даний момент – 1500 метрів).

Отже, підводячи підсумки, ми можемо казати про те, що Кривий Ріг має неабиякий потенціал для розвитку в регіоні індустріального туризму. Цьому сприяє поліцентричність регіону – адже Кривий Ріг сформувався навколо рудників; багата індустріальна спадщина, що включає як залишки колись існуючого виробництва, так і діючі заводи-гіганти; можливість сформувати такий туристичний маршрут, який би дозволив отримати туристам яскраві і різноманітні враження; винятковість і унікальність – до прикладу, шахта «Батьківщина» є найглибшою залізорудною шахтою Європи, Ганнівський кар'єр є одним з найбільших в Європі, Першотравневий кар'єр – одним з найглибших. «Арселор Міттал» має найбільшу в світі 9 домну, Центральний гірничо-збагачувальний комбінат є одним з найпотужніших в Європі. До того ж, багато підприємств були у свої часи новаторами.

Наразі розробляються і впроваджуються нові туристичні маршрути регіоном – наприклад, лише у 2020 році розробили майже 60 туристичних маршрутів Кривим Рогом. Адже останні роки через пандемію українці, які більше не можуть бути закордоном так часто, як хотілося б, звернули увагу на мандри всередині країни, і це теж стало певним поштовхом розвитку місцевого туризму, в тому числі в Кривому Розі. Окрім того, через воєнні дії в країні місто покинуло чимало мешканців, але прибуло багато переселенців з тимчасово окупованих територій, що також впливає на розвиток туризму в регіоні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія міст і сіл: Дніпропетровська область / Голова ред. колегії П. Тронько. Київ, 1969. 958 с.
2. Закон України «Про туризм». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text>
3. Кляп М. П., Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму: навч. посібник. Київ : Знання, 2011. 334 с.
4. Кривий Ріг представив свій туристичний потенціал у європейському флешмобі. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3106294-krivij-rig-predstaviv-svij-turistichnij-potencial-u-evropejskomu-flesmobi.html>
5. Шаталов Д. Місто кривого Рога. «Козацький міф» на локальному рівні: криворізький випадок. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2865-denis-shatalov-misto-krivogo-roga-kozatskij-mif-na-lokalnomu-rivni-krivorizkij-vipadok>
6. Офіційний сайт Криворізької міської ради та її виконавчого комітету. URL: <https://kr.gov.ua/>
7. Тямін М.Ю. Етапи містобудівного розвитку м. Кривий Ріг. *Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр.* 2009. Вип. 16. С. 255-268.
8. У Кривому Розі розробили майже 60 туристичних маршрутів. URL: <https://adm.dp.gov.ua/news/u-krivomu-rozi-rozrobili-majzhe-60-turistichnih-marshrutiv>

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент Громова Н. О.

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

УДК 338

Надія Степанова
(Ізмаїл, Україна)

МЕТОДИКА ОЦІНКИ РІВНЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА

Диверсифікація виробництва – це напрямок розвитку підприємств, заснований на створенні нових високоефективних видів виробництв або модернізації існуючих. Для повної та точної оцінки рівня диверсифікації необхідно враховувати зміни номенклатури виробленої продукції, обсяг виручки від реалізації, одержуваної по кожному виду продукції, зміна показників ефективності виробництва.

У зв'язку з цим запропоновано методика оцінки кількісного та якісного рівня диверсифікації виробництва.

Ключові слова: диверсифікація, показники диверсифікації, індекс Херфінделя-Хіршмана, коефіцієнт диверсифікації, кількісний вимір диверсифікації, якісний вимір диверсифікації, методика оцінки, інтегральний показник рівня диверсифікації.

Diversification of production is a direction of development of enterprises, based on the creation of new highly efficient types of production or modernization of existing ones. For a complete and accurate assessment of the level of diversification, it is necessary to take into account changes in the nomenclature of manufactured products, the volume of sales revenue received for each type of product, and changes in production efficiency indicators.

In this connection, a methodology for assessing the quantitative and qualitative level of production diversification is proposed.

Key words: diversification, indicators of diversification, Herfindel-Hirschman index, diversification coefficient, quantitative measure of diversification, qualitative measure of diversification, evaluation method, integral indicator of the level of diversification.

Для того щоб оцінити вплив диверсифікації виробництва, її результати повинні бути обґрунтовано виміряні. Для цього можна використовувати абсолютний рівень диверсифікації та інтегральний показник. Показник абсолютного рівня диверсифікації визначається загальною кількістю технологічно не пов'язаних галузей. Частка цих галузей визначається діленням кількості галузей у групі на загальну кількість галузей.

При визначенні цього показника враховуються лише ті галузі, продукція яких виробляється для реалізації і набуває товарної форми. Інтегральний показник диверсифікації виробництва враховує кількість галузей промисловості та їх внесок у формування доходу підприємства. В економічній літературі відомо кілька підходів до визначення інтегрального показника диверсифікації виробництва Перший заснований на використанні формули Херфінделя-Хіршмана і визначається за формулою [5, с. 338] :

$$K_{дх} = (1 - \sum_{i=1}^n ПВ_i)^2, \quad (1)$$

де ПВ_i – питома вага продукції і-го виду продукції у загальному обсязі реалізації (по групі, галузі та в цілому по господарській діяльності), %.

При розрахунку слід використовувати наступний алгоритм, що складається з кількох етапів:

- 1) визначити структуру реалізованої продукції та розрахувати питому вагу кожного її виду у загальній виручці;
  - 2) розрахувати рівень диверсифікації за формулою (1.1);
  - 3) встановити інтервали за значенням рівня диверсифікації на підставі проведених розрахунків (низький, середній, високий).
- Значення цього показника може бути в межах від 0 до 1.

Інший підхід базується на використанні формули визначення коефіцієнта зосередженості галузей [4, с. 280].

Коефіцієнт диверсифікації за цим підходом визначається за формулою:

$$Кдх = 1 - \frac{100}{\sum ПВі(2Ns-1)}, \quad (2)$$

де ПВі – частка кожного з видів економічної діяльності у їхньому загальному обсязі, %;

Ns – порядковий номер кожного з видів економічної діяльності за часткою товарної продукції в ранжированом ряду.

Чим більше значення цих показників, тим вищий рівень диверсифікації виробництва на підприємстві, і навпаки.

В обох представлених підходах щодо рівня диверсифікації обґрунтовується її взаємозв'язок зі спеціалізацією та враховується галузева особливість підприємства. Тому якщо виробництво буде сконцентровано на одному напрямку, тобто розвивається спеціалізація, то коефіцієнт диверсифікації дорівнює 0. І навпаки, якщо на підприємстві одночасно займаються різними видами діяльності, то коефіцієнт диверсифікації прагне до одиниці. У цьому випадку можна говорити про повну диверсифікацію [3].

Диверсифікація виробництва – це напрямок розвитку підприємств, заснований на створенні нових високоефективних видів виробництв або модернізації існуючих. Для повної та точної оцінки рівня диверсифікації виробництва необхідно враховувати зміни номенклатури виробленої продукції, обсяг виручки від реалізації, одержуваної по кожному виду продукції, зміна показників ефективності виробництва.

Розглянемо методику оцінки кількісного та якісного рівня диверсифікації виробництва [3].

Показник кількісного рівня диверсифікації виробництва відображає, чи використовує підприємство диверсифікацію виробництва у своїй діяльності. Областю застосування даного показника є порівняння рівня диверсифікації виробництва підприємства в динаміці (або порівняння різних підприємств) щодо використання диверсифікації виробництва у діяльності. Для оцінки кількісного рівня диверсифікації виробництва (РДк) пропонується використовувати наступну формулу:

$$РДк = 1 - \frac{1}{n} * \sqrt[n]{\frac{\sum Qi}{Q_{max}}}, \quad (3)$$

де n – кількість видів продукції, що виробляється підприємством в аналізованому періоді, од.;

Qi – обсяг реалізації i-того виду продукції, грн.;

Q max – максимальний обсяг реалізації одного виду продукції підприємства, грн.

У разі, якщо підприємство не використовує у своїй діяльності стратегію диверсифікації виробництва, значення показника кількісного рівня диверсифікації виробництва буде прагнути до нуля. Якщо підприємство використовує стратегію диверсифікації виробництва, значення показника кількісного рівня диверсифікації виробництва бути прагнути до 1.

Розрахунок кількісного рівня диверсифікації виробництва дає можливість не тільки враховувати кількість видів продукції, вироблених підприємством, а й оцінити наскільки відрізняється обсяг виручки з окремих видів продукції. Це дозволяє більш точно оцінювати рівень диверсифікації виробництва, так як поява нових видів продукції, за якими підприємство отримує мінімальну виручку, не буде сильно впливати на кількісний рівень диверсифікації виробництва.

Оцінюючи якісного рівня диверсифікації виробництва слід враховувати рентабельність продажів та використовувати дані кількісного рівня диверсифікації виробництва.

Для оцінки якісного рівня диверсифікації виробництва (РДя) пропонується використати таку формулу:

$$РДя = РДк * \frac{Rn}{Rni}, \quad (4)$$

де Rn – рентабельність продажу у звітному періоді, %;

R_{pi} – рентабельність продажу (без урахування нових видів продукції), %.

Якісна оцінка рівня диверсифікації виробництва відображає ефективність впровадженої стратегії. У тому випадку якщо якісний рівень диверсифікації виробництва буде більше кількісного, то інвестиції, що спрямовуються на модернізацію виробництва, витрачаються ефективно, і навпаки.

Для аналізу диверсифікації на підприємстві виділимо такі групи показників для аналізування диверсифікації на підприємствах:

– виробнича: (питома вага диверсифікованої продукції, питома вага диверсифікованої інноваційної продукції, рівень трудомісткості в результаті диверсифікації, рівень продуктивності праці в результаті диверсифікації), фінансово-економічна (рівень прибутку від диверсифікованої продукції, рівень використання власного капіталу в результаті диверсифікації, рівень собівартості диверсифікованої продукції, рівень використання позикового капіталу в результаті диверсифікації) [3];

– технологічна (рівень оновлення основних засобів в результаті диверсифікації, рівень вибуття основних засобів в результаті диверсифікації, рівень впровадження технологій в результаті диверсифікації), ресурсна (рівень забезпечення підприємства трудовими ресурсами в результаті диверсифікації, рівень використання сировинних ресурсів в результаті диверсифікації, рівень використання просторових ресурсів в результаті диверсифікації, рівень використання інформаційних ресурсів в результаті диверсифікації);

– ринкова (ринкова частка підприємства в результаті диверсифікації, рівень задоволення споживачів в результаті диверсифікації, рівень експорту в результаті диверсифікації, рівень імпорту в результаті диверсифікації) [2].

Кожна із зазначених груп охоплює часткові економічно обґрунтовані індикатори.

До виробничої групи включено показники, за допомогою яких можна визначити, наскільки підприємство є диверсифікованим, який обсяг активів необхідний для здійснення диверсифікації, чи значною є продуктивність праці при реалізації диверсифікації.

Фінансово-економічна група показників для аналізування диверсифікації характеризує її результативність, Тобто, результативність диверсифікації представлена обсягом прибутку від диверсифікованої продукції, собівартістю диверсифікованої продукції. Інвестиційність диверсифікації відображається обсягом необхідних довгострокових та поточних зобов'язань при здійсненні диверсифікації, а також обсягом власного капіталу, задіяного в процесі диверсифікації [1].

За допомогою технологічної групи показників можна проаналізувати кількість впроваджених нових видів технологій при здійсненні диверсифікації, кількість впровадження наукових розробок в результаті диверсифікації, введення та вибуття основних засобів при здійсненні диверсифікації. Ці індикатори показують інноваційну активність суб'єкта господарювання при реалізації диверсифікації.

За допомогою ресурсної групи показників можна проаналізувати, наскільки підприємство є забезпечене трудовими, сировинними, просторовими, інформаційними ресурсами.

Ринкова група показників відображає маркетингову діяльність підприємства (ринкова частка підприємства, кількість задоволених споживачів при здійсненні диверсифікації), зовнішньоекономічну ефективність (рівень експортної та імпоротної діяльності) підприємства в результаті диверсифікації.

Тепер більш детально розглянемо вищезазначені показники. До виробничої групи віднесено такі часткові показники:

1. Питома вага диверсифікованої продукції (K_{v1}) відображає частку диверсифікованої продукції в загальному обсязі реалізованої продукції, визначається за формулою:

$$K_{v1} = \frac{Q^d}{Q}, \quad (5)$$

де Q^d – обсяг реалізованої диверсифікованої продукції, тис. грн.;

Q – загальний обсяг реалізованої продукції, тис. грн.

2. Питома вага диверсифікованої інноваційної продукції (K_{v2}) показує, що в процесі диверсифікації підприємство може спрямувати свою діяльність на виробництво інноваційної продукції, яка може бути новою як для нього, так і для ринку:

$$K_{v2} = \frac{Q_i}{Q}, \quad (6)$$

де Q_i – обсяг реалізованої диверсифікованої інноваційної продукції, тис. грн.;

Q – загальний обсяг реалізованої продукції, тис. грн.

3. Рівень трудомісткості в результаті диверсифікації (K_{v3}) відображає частку трудомісткості в результаті здійснення диверсифікації. Високе значення показника матиме негативний вплив на ефективність диверсифікації, оскільки вказуватиме на значні витрати праці на виробництво одиниці диверсифікованої продукції:

$$K_{v3} = \frac{T_d}{T}, \quad (7)$$

де T_d – трудомісткість при здійсненні диверсифікації;

T – загальна трудомісткість на підприємстві.

4. Рівень продуктивності праці в результаті диверсифікації (K_{v4}) демонструє частку продуктивності праці при здійсненні диверсифікації. Високе значення цього показника матиме позитивний вплив на ефективність диверсифікації, зазначаючи обсяг виготовленої диверсифікованої продукції на одного робітника:

$$K_{v4} = \frac{PP_d}{PP}, \quad (8)$$

де PP_d – продуктивність праці при здійсненні диверсифікації;

PP – загальна продуктивність праці на підприємстві.

Фінансово-економічна група представлена наступними показниками [1]:

1. Рівень прибутку від диверсифікованої продукції (K_{fe1}) показує частку прибутку від реалізації диверсифікованої продукції в загальному обсязі прибутку отриманого підприємством. Відповідно, високе значення коефіцієнта означатиме, що здійснювана диверсифікація є достатньо ефективною:

$$K_{fe1} = \frac{P_d}{P}, \quad (9)$$

де P_d – величина прибутку від диверсифікованої продукції, тис. грн.

P – загальна сума прибутку, тис. грн.

2. Рівень використання власного капіталу в результаті диверсифікації (K_{fe2}) відображає величину власного капіталу, що використовується як джерело фінансування виробництва диверсифікованої продукції:

$$K_{fe2} = \frac{V_{kd}}{V_k}, \quad (10)$$

де V_{kd} – власний капітал, задіяний в процесі диверсифікації, тис. грн.;

V_k – загальна сума власного капіталу, тис. грн.

3. Рівень собівартості диверсифікованої продукції (K_{fe3}) показує частку собівартості диверсифікованої продукції в загальній собівартості продукції підприємства. Високе значення вказаного коефіцієнта підкреслюватиме неефективність вибраної диверсифікації:

$$K_{fe3} = \frac{S_d}{S}, \quad (11)$$

де S_d – собівартість диверсифікованої продукції, тис. грн.;

S – загальна собівартість продукції підприємства, тис. грн.;

4. Рівень використання позикового капіталу в результаті диверсифікації (K_{fe4}) відображає величину короткострокових кредитів отриманих від банків, кредиторської заборгованості, зобов'язання за розрахунками в загальній сумі поточних зобов'язань суб'єкта господарської діяльності; величину довгострокових кредитів отриманих від банків, фінансових, податкових зобов'язань в загальній сумі довгострокових зобов'язань суб'єкта господарської діяльності:

$$K_{fe4} = \frac{P_{kd}}{P_k}, \quad (12)$$

де P_{kd} – величина позикового капіталу при диверсифікованій продукції, тис. грн.;

P_k – загальна сума позикового капіталу підприємства, тис. грн.

Технологічна група охоплює такі показники [2]:

1. Рівень оновлення основних засобів в результаті диверсифікації (K_{T1}) характеризує обсяг введених транспортних засобів, машин, устаткувань, обладнань, технологій, інструментів, приладів при здійсненні диверсифікації в загальній вартості основних засобів. За допомогою цього показника можна визначити технологічну оснащеність підприємства:

$$K_{T1} = \frac{O3vd}{O3}, \quad (13)$$

де $O3vd$ – введення основних засобів при здійсненні диверсифікації, тис. грн.;

$O3$ – загальна вартість основних засобів підприємства, тис. грн.

2. Рівень вибуття основних засобів в результаті диверсифікації (K_{T2}) демонструє обсяг транспортних засобів, машин, устаткувань, обладнань, технологій, інструментів, приладів, які вибули в процесі здійснення диверсифікації, в загальній вартості основних засобів:

$$K_{T2} = \frac{O3vbd}{O3}, \quad (14)$$

де $O3vbd$ – вибуття основних засобів при здійсненні диверсифікації, тис. грн.;

$O3vb$ – загальна вартість основних засобів підприємства, тис. грн.

3. Рівень впровадження технологій в результаті диверсифікації (K_{T3}) показує кількість нових технологій, які підприємство впроваджує, з метою реалізації диверсифікації:

$$K_{T3} = \frac{THd}{TH}, \quad (15)$$

де THd – кількість впроваджених нових технологій в результаті диверсифікації, одиниць;

TH – загальна кількість технологій підприємства, одиниць.

Ресурсна група представлена наступними показниками [1]:

1. Рівень забезпечення підприємства трудовими ресурсами в результаті диверсифікації (K_{RS1}) показує кількість працівників, задіяних в процесі диверсифікації:

$$K_{RS1} = \frac{RTd}{RT}, \quad (16)$$

де RTd – кількість працівників, які займаються диверсифікацією, осіб;

RT – загальна кількість працівників підприємства, осіб.

2. Рівень використання сировинних ресурсів в результаті диверсифікації (K_{RS2}) відображає, який обсяг сировини, матеріалів необхідний підприємству для забезпечення виробництва диверсифікованої продукції:

$$K_{RS2} = \frac{SRd}{SR}, \quad (17)$$

де SRd – обсяг сировинних ресурсів для здійснення диверсифікації, тис. грн.;

SR – загальний обсяг сировинних ресурсів, які використовуються на підприємстві, тис. грн.

3. Рівень використання просторових ресурсів в результаті диверсифікації (K_{RS3}) показує кількість будівель, цехів, лабораторій, які використовуються в умовах розвитку диверсифікації підприємства.

$$K_{RS3} = \frac{PLd}{PL}, \quad (18)$$

де PLd – площа підприємства, що використовується для здійснення диверсифікації, м²;

PL – загальна площа підприємства, м².

Ринкова група охоплює такі показники [2]:

1. Ринкова частка підприємства в результаті диверсифікації (K_{R1}) показує, яку частку ринку охоплює суб'єкт господарювання. Звідси слідує, що високе значення коефіцієнта можна інтерпретувати як закріплення міцної позиції підприємством завдяки диверсифікованій продукції:

$$K_{R1} = \frac{Vd}{V}, \quad (19)$$

де Vd – виручка від реалізації диверсифікованої продукції, тис. грн.;

V – загальний обсяг продажу продукції на ринку, тис. грн.

2. Рівень задоволення споживачів в результаті диверсифікації (K_{R2}) демонструє загальну кількість споживачів, потреби яких підприємство

задовольнило виробництвом диверсифікованої продукції:

$$K_{R2} = \frac{SP_d}{SP}, \quad (20)$$

де SP_d – кількість задоволених споживачів, осіб;

SP – загальна кількість споживачів ринку підприємства, осіб.

Значення вказаних коефіцієнтів знаходяться в межах від 0 до 1. Таким чином, аналіз рівня диверсифікації передбачає обчислення показників, які об'єднані у п'ять груп. Так як, визначення інтегрального рівня диверсифікації залежить від врахування кожного значення цих коефіцієнтів, то доцільно розрахувати зведені показники кожної групи цих показників, використовуючи середню арифметичну [3] (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення загальних показників, що визначають інтегральний рівень диверсифікації підприємств

№	Група показників	Розрахунок показників
1	2	3
1.	Виробничі (K_V)	$K_V = \frac{Kv1+Rv2+Kv3+Rv4}{4}$
2.	Фінансово-економічні (K_{fe})	$K_{fe} = \frac{Kfe1+Kfe2+Kfe3+Rfe4}{4}$
3.	Технологічні (K_T)	$K_T = \frac{Km1+Km2+Km3}{3}$
4.	Ресурсні (K_{RS})	$K_{RS} = \frac{KRS1+KRS2+KRS3}{3}$
5.	Ринкові (K_R)	$K_R = \frac{KR1+KR2}{2}$

Отже, вказані показники мають комплексний вплив на інтегральний рівень диверсифікації підприємств. При визначенні інтегрального показника рівня диверсифікації необхідно зважати на те, що вагомість груп загальних показників для кожного підприємства є індивідуальною. Тому, інтегральний показник рівня $K_{зар}$ диверсифікації на підприємстві будемо розраховувати наступним чином:

$$K_{зар.} = K_V * \alpha_1 + K_{fe} * \alpha_2 + K_T * \alpha_3 + K_{RS} * \alpha_4 + K_R * \alpha_5, \quad (21)$$

де K_V – виробнича група показників;

K_{FE} – фінансово-економічна група показників;

K_T – технологічна група показників;

K_{RS} – ресурсна група показників;

K_R – ринкова група показників;

α_1 – коефіцієнт вагомості виробничої групи показників;

α_2 – коефіцієнт вагомості фінансово-економічної групи показників ;

α_3 – коефіцієнт вагомості технологічної групи показників;

α_4 – коефіцієнт вагомості ресурсної групи показників;

α_5 – коефіцієнт вагомості ринкової групи показників;

Загалом, аналіз рівня диверсифікації дозволяє керівникам підприємств отримати інформацію щодо структури виробничої діяльності, визначити результативність, інвестиційність диверсифікації, дослідити рівень впровадження нових технологій, наукових розробок, ефективного використання просторових, сировинних, інформаційних, трудових ресурсів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк Ю.С. Оцінка результатів диверсифікації діяльності підприємства. URL: <http://intkonf.org/antonjuk-yus-otsinka-rezultativ-diversifikatsiyi-diyalnosti-pidpriemstva> / (дата звернення 10.08.23)

2. Брижак О. В. Економічний механізм диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання. URL : <http://intkonf.org/brizhak-ov-ekonomichniy-mehanizm-diversifikatsiyi-diyalnosti-subektiv-gospodaryuvannya> (дата звернення 15.09.22)

3. Диверсифікація діяльності суб'єктів господарювання: об'єкт контролю та аналізу. URL: <http://nauch.com.ua/sport / 15456 /index.html? page=4> (дата звернення 20. 08 22)
4. Кутовий В. М. Підходи щодо оцінки ефективності диверсифікації підприємств. *Економічний простір*. 2009. Вип. №24. С.278-289.
5. Цогла О. О. Оцінювання ефективності диверсифікації діяльності машинобудівного підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. Вип. 628. С. 337-347.

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

УДК 341.43(075.8)

Станіслав Габчак, Петро Пасемків
(Ужгород, Україна)

ПРОБЛЕМИ БІЖЕНЦІВ ТА НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ ЄВРОПИ

У статті виокремлено дві фази російсько-української війни. Наведено приклади значних втрат мирного населення, виведення з ладу виробничої, енергетичної, транспортної інфраструктури. Розкрито причини міграційних процесів пов'язаних з війною та визначено коло проблем біженців з України у країни Європи.

Ключові слова: військові дії, міграція, біженці, військові та цивільні втрати, прикордонний регіон.

The article singles out two phases of the russian-ukrainian war. Examples of significant losses of the civilian population, disruption of production, energy, and transport infrastructure are given. The causes of migration processes related to the war are revealed and the range of problems of refugees from Ukraine to European countries is defined.

Key words: military operations, migration, refugees, military and civilian casualties, border region.

Війни негативно впливають на історію будь яких країн, чисельність їх населення, смертність, зменшення народжуваності та збільшення кількості людей з інвалідністю. Російсько-українська війна розпочалась із бойових дій на Донбасі 12 квітня 2014 року і впродовж восьми років до 24 лютого 2022 року тривала як «гібридна» фаза війни росії проти України, адже країна-агресор заперечувала свою причетність до збройного конфлікту. Яскравим доказом початку збройної агресії проти України стала медаль «За возвращение Крыма» встановлена 21 березня 2014 року наказом міністра оборони рф. Водночас проти України були застосовані різноманітні методи гібридної війни, з метою дестабілізувати країну зсередини.

Друга фаза війни, так звана «спецоперація», в лютому 2024 року вочевидь довела воєнну агресію росії, великі втрати серед мирних жителів, виведення з стану виробничої, енергетичної та транспортної інфраструктури [3].

Війна несе значні прямі втрати, які в свою чергу поділяються на військові втрати та втрати цивільного населення. З точки зору військової демографії втрати військовослужбовців поділяються на безповоротні (убиті, полонені, зниклі безвісти) та санітарні втрати (поранені, контузії, хвороби) [3, с. 9-13].

Встановити військові та цивільні втрати у російсько-українській війні на даний час дуже складно за наступних причин: 1) статистика ведеться, але обидві сторони багато чого приховують; 2) кожна з ворогуючих сторін намагається, з одного боку перебільшити втрати супротивника, а з іншого боку – применшити свої власні; 3) навіть, якщо людські втрати у війні не є державною таємницею, то це не є гарантією того, що дослідники не можуть помилитися при конкретному підрахунку втрат.

Звісно, втрати не повернеш, а от проблеми, які несе війна вирішувати необхідно зараз. Російсько-українська війна спровокувала небачений потік біженців з України в інші країни. За даними офісу омбудсмена України, з країни з 24 лютого 2022 року виїхало 14,5 млн. осіб, з яких до Європейського Союзу – 11,7 млн. осіб. Це наймасштабніша міграційна криза з часів Другої Світової війни.

Найбільше українців осіло у Польщі, Німеччині та Чехії і це зрозуміло, так як до війни українці працювали саме у цих країнах. При цьому, згідно з даними західних ЗМІ, деякі регіони в цих країнах є для українців більш привабливими – так, німецькі федеральні землі

Баварія або Північний Рейн-Вестфалія прийняли більше українських біженців, ніж Британія або Франція.

Основна проблема зараз навіть не в тому, що після війни деяким буде нікуди повертатися, а економіка країни буде підірвана. Основна проблема в тому, що українці знаходять собі роботу в європейських країнах, яка більш високооплачувана, ніж в Україні, а також отримують там житлом. Вони швидко адаптуються до нових умов життя, адже знають на достатньому рівні іноземні мови, які вивчали в школі, у вишах, неодноразово подорожували Європою, тому для них процес інтеграції проходить швидше, порівняно з азійськими біженцями. Так, за різними даними, в Нідерландах з 55 тисяч біженців працездатного віку вже працевлаштовані 83% (статистика UWV), 40% українців працевлаштувались у Великій Британії (Бюро національної статистики країни), у Польщі працевлаштовані вже майже 400 тисяч («Голос Америки»). За деякими джерелами, українці у Польщі сплатили податків на 2 млрд євро і це утричі більше ніж країна витрачає на біженців [5]. Європейський ринок праці у вигаді, адже українці закривають багато вакансій різних спеціальностей, зменшуючи його дефіцит. І якщо раніше працевлаштування було сезонного характеру, то зараз вільні вакансії заповнюють лікарі, IT-спеціалісти, інженери, вчителі, науковці.

Серед проблем, які змушені вирішувати біженці є: 1) необхідність вивчити мову країни у якій перебуваєш; 2) законодавство країни; 3) протоколи для конкретної професії; 4) переселення з тимчасових прихистків; 5) нові пошуки працевлаштування чи навчання тощо [2].

Щодо Закарпатської області, то вона розташована вздовж кордону з країнами Європейського Союзу і має чимало наявних проблем як з біженцями так і нелегальними транзитними мігрантами з країн Південно-Східної Азії, Близького та Середнього Сходу, Молдови, Африки, які в пошуках кращих умов життя прагнуть попри війну потрапити до країн Західної Європи [4].

До головних проблем біженців та нелегальних мігрантів у прикордонному регіоні слід віднести: 1) відсутність матеріальних можливостей для реалізації прав біженців, передбачених законодавством (житло, соціальна допомога, робота тощо); 2) незначна спроможність діючих пунктів пропуску; 3) необхідність збільшення державних пунктів розміщення відкритого типу для осіб, які перебувають у процедурі визначення статусу біженця; 4) недостатнє фінансування міграційних служб; 4) відсутність локальних комп'ютерних мереж та єдиної інформаційної бази даних [4].

Отже, вирішувати проблеми біженців та нелегальних мігрантів необхідно через міжнародні механізми захисту прав людини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейко В. І. Розвиток міграційних процесів в Європі та Україна. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія* / відп. за вип. Н. П. Керецман. Ужгород : Говерла, 2019. Вип. 2 (41). С.134-142.

2. Заставна О. Міграційна політика ЄС у контексті безпеки країн Європейського Союзу. *Міжнародне право*. 2021. №1. С.276-281.

3. Лавер О. Війни та народонаселення країн світу у ХХ-ХХІ століттях (1900-2016 рр.) : статистичне дослідження : монографія / ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Вид. 2-ге, перероб. і допов. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2018. 757 с.

4. URL: <http://surl.li/gqedd>

5. URL: <http://surl.li/gqdpw>

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

ОӘД 34/343

Құлбағила Байкенжина, Еламан Алимхан
(Қарағанды, Қазақстан)

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ ТАТУЛАСУ ЖӘНЕ ТАТУЛАСТЫРУ РӘСІМДЕРІ

Ғылыми мақала қылмыстық сот ісін жүргізудегі тараптардың татуласуы және татуластыруға қатысты жүргізілетін рәсімдер жайында. Тараптарды татуластыруға қатысты өзекті мәселелер қозғалып, ұсыныстар жасалады және ол ұсыныстар осы саладағы ғылымдардың еңбектерімен нормативтік-құқықтық актілерге негізделеді.

Ключевые слова: тараптар, татуласу, рәсім, ұсыныс, қылмыстық сот ісі.

The scientific article is about the reconciliation of the parties in criminal proceedings and the procedures for reconciliation. Topical issues related to the reconciliation of the parties are touched upon, proposals are made, and these proposals are based on the works of Sciences in this area and regulatory legal acts.

Keywords: parties, reconciliation, procedure, proposal, criminal trial.

Қылмыстық сот ісін жүргізу әлеуметтік маңызы бар қызметтің маңызды салаларының бірі болып табылады. ҚР Конституциясының 2-бабында «Қазақстандағы ең жоғары құндылық адам, оның құқықтары мен бостандықтары болып табылады» деп атап көрсетілген [1]. Осы ережені басшылыққа ала отырып, ҚР ҚІЖК 8- бабында «қылмыстық сот ісін жүргізудің екі бірдей негізі-қылмыстан зардап шеккен адамдар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, сондай-ақ жеке тұлғаны заңсыз және негізсіз айыптаудан, соттаудан, оның құқықтары мен бостандықтарын шектеуден қорғау» деп белгіленген [2].

Қазақстан Республикасындағы сот реформасының осы кезеңі жеке құқықтық бастаулардың айтарлықтай кеңеюімен, оның ішінде қылмыс жасаған адамдарға сот төрелігіне белсенді жәрдем көрсету, келтірілген зиянды өтеу немесе өзгеше түрде толтыру және сол арқылы ізгілікпен өкініш білдіру арқылы сипатталады. Мемлекет пен қоғам тарапынан мұндай адамдарға жаза мөлшерін айтарлықтай төмендетуге, оның түрін өзгертуге, ал бірқатар жағдайларда адамды қылмыстық жауаптылықтан, жазадан немесе оны өтеуден толық босатуға мүмкіндік беріледі.

Бұл үшін ҚР ҚІЖК - де өзара тығыз байланысты екі процедураның-келісімнің және татуласудың болуы маңызды құрал болып табылады. Түсініктердің синонимі болғанына қарамастан, олар айтарлықтай ерекшеленеді. Егер, келісім қылмыс жасаған адам мен тиісті органдар атынан мемлекет арасында белгілі бір ымыраға қол жеткізуді көздесе, онда татуласуға келу туындаған қылмыстық-құқықтық қатынастарды шешу тәсіліне қатысты айыптау және қорғау тараптары арасында келісімді талап етеді.

Бар айырмашылықтармен қатар бұл процедуралар сөзсіз ұқсастыққа ие, дәлірек айтқанда, олар бір-бірімен қиылысады, бір-бірімен бірнеше мүмкіндіктер арқылы толықтырылады немесе керісінше өзара барынша ынтымақтастықта болады. Осыған байланысты осы ұғымдардың және олар айқындайтын рәсімдердің арақатынасының өзекті мәселелерін қарау ғылыми және тәжірибелік тұрғыдан да өзекті болып табылады.

Ең алдымен, атауында мәлімделген екі құқықтық құбылысты сол және басқада позициядан да қарауға болатын фактіге назар аударамыз: алдымен - келісу рәсімін іске қосу, содан кейін - оны іске асыру шарттарының бірі ретінде татуласуға келу немесе керісінше, алдымен тараптар арасындағы татуласуға келуге қол жеткізу, содан кейін - тиісті мемлекеттік тетікті қосу.

Нақты іс бойынша қылмыстық сот ісін жүргізуді тағайындауға қол жеткізу үшін осы мән - жайдың анықтаушы маңызы жоқ, себебі бастысы-бұл процеске тартылған адамдар мен мемлекет қол жеткізуге ұмтылатын бірыңғай әлеуметтік пайдалы нәтиже. Сонымен бірге нақты жағдайларда арақатынастың қандай да бір аспектісі бірінші жоспарға шығады.

Мысалы, татуласуға келу рәсімдерін қолдану мүмкіндігіне байланысты мәселелер бірқатар жағдайларда қылмыстық істі қозғау сатысында туындайды. Мәселен, ҚР ҚІЖК 32-бабы жасалған қылмыстың сипаты мен ауырлығына байланысты қылмыстық істерді қозғаудың міндеттілігін ажыратады. Бұл ретте ҚР ҚК 114-бабының 1-бөлігінде (денсаулыққа абайсызда зиян келтіру), сипатталған әрекеттер, егер тиісті ықпалға ұшыраған адам құқық қорғау органына мүлде, оның ішінде өзінің жәбірлеушімен татуласуға келуі нәтижесінде жүгінбеген болса, қылмыстық жауаптылықта тартылмайды деп түйіндейді.

Осыдан жәбірленушінің татуласуға келуіне қол жеткізетіні немесе оған қатысты әрекет жасалған адам оны осындай күшті қолайсыздық туғызғаны ретінде мүлде түсінбейтіндігі туралы қорытынды жасауға болады, бұл ретте жеке тәртіпте қылмыстық қудалауды бастау орынды.

Жеке-жария айыптаудың қылмыстық істеріне келетін болсақ, бұл жерде алғашында ҚР ҚК 32-бабының 2-бөлігінде аталған қылмыстардың біріне қатысты бір рет жасау туралы өтініш білдірген адам кейіннен ҚР ҚІЖК 32-бабында көзделген жалпы тәртіпте болмаса, күдіктімен, айыпталушымен татуласуға болмайды деп жазылған диссонанс бар. Қазіргі уақытта адамнан қылмыс жасалғандығы туралы өтініш келіп түскен жағдайда, берілген өтініш тіркелместен бұрын тұратын ресми емес рәсім бар, мұнда алдымен жәбірленуші тұлғаға болжанған қылмыскермен бейресми қарым-қатынас барысында белгілі бір уағдаластықтарға және т.б. қол жеткізуге мүмкіндік беріледі.

Алайда, әр түрлі ведомстволардың нормативтік құқықтық актілері мұндай жағдайларды қылмысты және одан туындайтын барлық теріс салдарларды есептен жасыру деген мағынада түсіндіреді. Өтініш берушінің және қылмыс жасаушының татуласуға келу рәсімін заңнамалық деңгейде бекітуге болады, оның барысында оларға арызды тіркеудің салдары түсіндіріледі және қозғалған қылмыстық іс тек жалпы негіздерде ғана тоқтатылуы мүмкін екендігі ескертіледі.

ҚР ҚК 120-бабының 1-бөлігінде көзделген қылмыс белгілері бойынша қылмыстық істерді қозғау өзектілігі бөлек тұр (саралау белгілерінсіз зорлау). Қазіргі уақытта мұндай қылмыстың белгілері бойынша қылмыстық іс жеке-жария тәртіпте қозғалуда, өйткені зорлауға ұшыраған адам мемлекетке көмек сұрап жүгінбеуі де мүмкін [3]. Сонымен қатар, қылмыстық істерді зерделеу құқық қорғау органдарында бастапқыда сараланбайтын зорлаудың кемінде екі санаты бар екенін көрсетеді.

Бір жағынан, зорлық-зомбылық жасаған тұлға өзінің мінез-құлқының барлық теріс белгілері мен салдары кезінде нақты жәбірленуші тұлғаның жыныстық бостандығына немесе жыныстық қол сұғылмаушылығына қол сұғатын жағдайлары да бар, алайда олар қарама-қарсы жыныстағы басқа адамдарға қатысты ешқандай белсенді іс-әрекеттер жасамайды. Бірақ, екінші жағынан, қылмыс жасаушы тұлға кез келген кездейсоқ тұлғаларға да шабуыл жасаған жағдайлар да кездеседі, бұл көбінесе қоғамдық орындарда зорлық-зомбылық үшін қолайлы тәулік уақытында орын алады. Біздің пікірімізше, бірінші жағдайда қылмыстық қудалау қатаң түрде жеке-жария айыптау тәртібімен жүзеге асырылуы тиіс (бірақ толық көлемде алдын ала тергеу жүргізу мүмкіндігімен).

Екінші жағдайда қылмыстық қудалауды нақты адамдардың еркін білдіруіне қарамастан, жария түрде жүзеге асырған жөн, өйткені жыныстық байланысқа түсуге мәжбүрлеу жөніндегі іс-әрекеттер бастапқыда белгісіз адамдарға бағытталған, яғни бұл қоғамдық қатынастардың кең шеңберіне қауіп төндіреді. Өтемдік тетік ретінде жәбірленушінің жеке басы туралы мәліметтерді жоғары деңгейде қорғауды, сондай-ақ ҚР ҚІЖК 32-бабында көзделген жалпы тәртіпте тараптардың татуласу мүмкіндігін күшінде қалдыруды көздеуге болады.

Қазіргі заманғы қылмыстық іс жүргізу нормаларын талдау қазіргі уақытта ҚР ҚДЖК-де бітімгершілікке келу рәсімдерінің өзара бір-бірімен тікелей байланысты және бірін-бірі толықтырып тұратын өзара шартты элементтерден тұрады деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді, ол мынадай:

- тараптардың татуласуға келуіне байланысты қылмыстық істі тоқтату;
- қысқартылған нысанда анықтау жүргізу мүмкіндігі ;
- айыпталушының өзіне тағылған айыппен келіскен кезде сот талқылауының ерекше тәртібін қолдану мүмкіндігі ;
- татуласу туралы сотқа дейінгі келісімді жасасу кезінде шешім қабылдаудың ерекше тәртібін қолдану мүмкіндігі.

Тиісті рәсімдерді егжей-тегжейлі регламенттеумен қатар, заңда ерекше назар аударуға тура келетін кейбір сәйкессіздіктер де бар.

Мәселен, бұрынғы қолданыста болған ҚР ҚДЖК 32-бабының мазмұнын зерттеу кезінде онда қылмыстық істі кішігірім немесе орташа ауырлықтағы "бірлі-жарым" қылмыс бойынша ғана қысқарту мүмкіндігінің болуын байқауға болады. Алайда, күдікті (айыпталушы) жәбірленушіге қатысты бірнеше рет кішігірім немесе орташа ауырлықтағы бірнеше қылмыс жасаған жағдайлар орын алған кезде осы баптың қолдануға мүмкін болған болмағандығын анықтау түсініксіз күйінде қалып отыр. Бұрын ҚР ҚДЖК-де қылмыс алғаш рет жасаған адамға қатысты қылмыстық істі қысқарту мүмкіндігін қарастыратын ұқсас мазмұны бар 9-бап болған.

Алайда, бұл ұғымдар толығымен бітімгершілікті қолдану тәртібіне сәйкес келмейді, өйткені ҚР ҚДЖК-де "бұрында" жасалған қылмыс бойынша мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары (қылмыстық іс қозғау, қылмыстық қудалауды жүзеге асыру, ақтауды тудырмайтын негіздер бойынша айыптау үкімін немесе қылмыстық істі қысқарту туралы қаулыны шығару) қабылданғанын назарға алуды естен шығармау керек. Осылайша, қазіргі уақытта тараптардың татуласуына байланысты қылмыстық істерді тоқтату мүмкіндігіне қатысты заң шығарушының еркін жеткілікті негізде анық көрсететін ҚР ҚДЖК 32-бабына тиісті өзгерістермен түзетулер енгізу талап етіледі.

Қазіргі уақытта қолданылып жүрген сот талқылауының ерекше тәртібі өзінің орындылығын дәлелдеді. Шынында да, аз жазалау шараларын қолдану мүмкіндігі мемлекет үшін қаражат үнемдеудің өзіндік режимін құрады, ал екінші жағынан, бұл адамның әлеуметтік мәртебесі үшін елеулі зиянсыз түзету мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

ҚР ҚДЖК 42-тарауында белгіленген тәртіп жалпы қылмыстық сот ісін жүргізудің жалпы ережелеріне сәйкес келеді. Бұдан басқа, ҚР Жоғарғы Соты Пленумының 2006 жылғы 5 желтоқсандағы № 60 "Соттардың қылмыстық істерді сотта қараудың ерекше тәртібін қолдануы туралы" қаулысында дұрыс көрсетілгеніндей, соттарға қылмыстық істерді ерекше тәртіппен қарау кезінде сот талқылауына қатысушылардың құқықтарын шектеуге жол бермеуге және оларды шешу кезінде қылмыстық сот ісін жүргізу қағидаттарын сақтау қажеттілігіне назар аудару ұсынылды [4].

Осыған байланысты біз С.Безруковтың сот талқылауының ерекше тәртібін қолдану кезінде қағидалардың көпшілігінің әрекеті шектеулі деп пайымдайтын ұстанымымен келіспейміз [5,1576]. Шынында да, кейбір қағидалар (мысалы, процессуалдық іс - әрекеттер мен шешімдерге шағымдану құқығы-ҚР ҚДЖК сот талқылауы барысында ерекше тәртіппен толық көлемде көрінбейді. Алайда, екінші жағынан, сотталушыны оның заңсыз немесе негізсіз үкіміне қатысты қаулыдан қорғауға бағытталған барлық қағидаттық ережелер осы рәсімдерде толық көлемде қолданылады.

Осы рәсім сот талқылауының ерекше (жеделдетілген) тәртібін қарастыратынын негізге ала отырып, қылмыстық іс жүргізу нормаларының көпшілігі сотқа жолданған. Бірақ, осы рәсімді пайдалану кезінде жеке тұлғаның құқықтарын қамтамасыз етуге байланысты елеулі мәселелер алдын ала тергеу сатысында туындайды. Тергеуші, анықтаушы - қылмыстық істі ерекше тәртіпті қолдану үшін сотқа жіберу туралы немесе осы істі қысқарту туралы балама шешім қабылдаған жағдайларда осы мәселе неғұрлым өзекті болып табылады.

Жоғарыда аталған қаулының 2-тармағында сот шешімін ерекше тәртіппен қабылдау мүмкіндігі туралы мәселені қарау кезінде соттарға басқалардың қатарында қылмыстық істі қысқарту үшін негіздердің жоқтығын анықтау керек екендігі көрсетілген. Сонымен қатар, осы тәртіпті қолдану негіздерін белгілейтін ҚР ҚДЖК-нің нормасында қылмыстық істі қысқарту үшін негіздердің болуы немесе болмауы туралы мәселе мүлде көтерілмейді.

Осылайша, осы қаулының 2-бөлігінде айыпталушының өзі мәлімдеген өтінішхаттың сипаты мен салдарын сезіну фактісін анықтау жөніндегі сот міндеті, сондай-ақ өтінішті ол өз еркімен және қорғаушымен кеңесу өткізгеннен кейін мәлімдеу керектігі бекітілген.

Қылмыстық істі қысқарту үшін негіздердің болуы туралы мәселе ҚР ҚДЖК нормаларында жанама түрде көрсетілгенін, онда айыпталушы қылмыстық іс материалдарымен танысу кезінде татуласуға келу туралы өтінішті мәлімдейтінін атап өтеміз. Заңға сәйкес бұл тергеуші (анықтаушы) қылмыстық істі сотқа жіберу туралы және қылмыстық істі қысқартудың мүмкін еместігі туралы шешім қабылдаған жағдайларда ғана жүргізіледі.

Алайда, осындай "көлеңкелі" рәсім тергеушінің (анықтаушының) сот талқылауының ерекше тәртібін қолдану үшін бастапқы формальды негіздердің болғандығын растай отырып, әдетте, қылмыстық істі сотқа жіберу туралы шешім қабылдайды. Қылмыстық істі қысқарту туралы мәселе жәбірлеушіні ақтауға шақырғанымен, айыпталушының іс жүзінде өкінуі өзінің сот талқылауының ерекше тәртібіне қатысты ережелерді қабылдауға дайын екенін айғақтайтын жағдайларда ғана нақты туындайды.

Осыған байланысты ҚР ҚДЖК - нің 327-бабының 2-бөлігіне сот, ал бұған дейін тергеуші (анықтаушы) заң нормаларында бекітілген қылмыстық істі қысқарту үшін негіздердің жоқтығына көз жеткізуге міндетті және ол жөнінде қосымша құжаттарды қарауды енгізуді ұсынуға болады. Келесі мәселе, өз негіздерінен басқа, мемлекеттік немесе жеке айыптаушыда, сондай-ақ жәбірленушіде қылмыстық істі ерекше тәртіппен қарау мүмкіндігіне қандай көзқарас қалыптасқанын анықтау талап етіледі.

Ерекше қиындық жәбірленуші ерекше тәртіппен сот талқылауын жүргізуге қатысты келісімін беруге байланысты туындауы мүмкін, сондықтанда келісім ерекше тәртіппен сот талқылауының басталуына дейін алынуы тиіс және сол арқылы жәбірленуші ерекше тәртіппен сот талқылауын жүргізуге келісетінін білдіреді. Жарыспалылық қағидатына сәйкес мұндай ереже қорғау жағынан ғана емес, айыптау тарапынан қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың құқықтарын іске асыруды қамтамасыз етеді. Алайда, бұл жұмыстың өзектілігіне қатысты бұл рәсім екі тарап үшін де кейбір қиындықтар туғызады.

Ең алдымен, айыптау тараптарының сот талқылауының ерекше тәртібін қолдануға келіспеуі қылмыстық істің жалпы тәртіппен одан әрі қозғалуын туындатады, оған сот тергеуі шеңберінде дәлелдемелерді толық зерттеу және бағалау кіреді. Сонымен қатар, заң айыпталушы мен оның қорғаушысының ерекше тәртіппен істі қарауға не себепті келіспейтіндігіне қатысты ұстанымын нақтыламайды. Мемлекеттік айыптаушы да, жәбірленуші да қылмыстық істі қысқартуды талап ете алады, бұл логика мен ақылға қонымды көзқарас тұрғысынан да қылмыстық істі сотқа жіберумен келіспеу болып табылады.

Мемлекеттік айыптаушыға қатысты мәселе прокурор айыптау актісін немесе айыптау қаулысын бекіткеннен кейін ғана пайда болады. Прокурор айыптау актісінің немесе айыптау қаулысының (анықтаудың қорытынды құжаттары) мазмұнымен келіспеген жағдайда, ол қылмыстық істі дербес тоқтатуға құқылы және мемлекеттік айыптаушының қылмыстық істі ерекше тәртіппен қараудан одан әрі бас тартуына қатысты мәселе туындамайды.

Алайда айыптау актісімен (алдын ала тергеудің қорытынды құжаты) танысу нәтижелері бойынша прокурор онымен келіспеген жағдайда қылмыстық істі тоқтатуға құқылы емес. Сондықтан мемлекеттік айыптаушының қылмыстық істі ерекше тәртіппен қараудан бас тартуы оның айыптауды қолдаудан жалпы бас тартуынан да туындауы мүмкін.

Жоғарыда баяндалғандарды негізге ала отырып, қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың айыптау тарапынан қылмыстық істі ерекше тәртіппен қараудан бас тарту

ғана емес, сондай-ақ сотқа мұндай бас тартудың себептерін түсіндіру, сондай-ақ қылмыстық істің одан әрі қозғалысы туралы өтініш жасау мүмкіндігін заңнамалық деңгейде қарастыру қажет. Егер, бұл қылмыстық істі соттың қарауындағы кедергілерді жою үшін прокурорға қайтару туралы өтінішхат болса, онда алдын ала тыңдау рәсімі де талап етіледі.

Кейбір түсініксіздік қорғаушының орны мен рөлі анықтау кезінде туындайды. ҚР ҚДЖК 62-бабының 1-бөлігіне сәйкес, қылмыстық істі ерекше тәртіппен қарау үшін жіберу туралы өтінішті мәлімдеу тәртібі айыпталушының қорғаушысының қатысуымен мәлімденеді. Егер, қорғаушыны сотталушының өзі, оның заңды өкілі немесе олардың тапсырмасы бойынша басқа адамдар шақырмаса, онда қорғаушының осы жағдайда қатысуын сот қамтамасыз етуге тиіс.

Алайда, бұл норма дәл сот қызметіне "бағытталғанына" назар аудару керек, өйткені қорғаушының қатысуы туралы мәселе әдетте алдын ала тергеу сатысында туындайды. ҚР ҚДЖК-нің 62-бабының 2-бөлігінің 2-тармағында өтініш ерікті түрде және қорғаушымен кеңескеннен кейін мәлімделуі тиіс деп тікелей айтылған. Бұл дегеніміз, біріншіден, алдын ала тергеу сатысында қорғаушыны сот емес, тергеуші немесе анықтаушы қамтамасыз етуі тиіс және екіншіден, кеңесулердің қолдау хатты мәлімдеген кезде ғана емес, қорғаушымен кемінде бір құпия кездесудің болғандығын мәлімдейді.

Дәл осындай кездесу барысында қорғаушы айыпталушыға оның қылмыстық істі қысқарту туралы өтініш білдіру құқығын түсіндіруі, сондай-ақ қылмыстық істі ерекше тәртіппен қараудың орындылығы туралы мәселені талқылауы мүмкін.

Қылмыстық істі қысқарту туралы мәселе қылмыстық істі ерекше тәртіппен сотта қарау барысында да туындауы мүмкін. Бұған ҚР Жоғарғы Соты Пленумының 2006 жылғы 5 желтоқсандағы қаулысында ҚР ҚДЖК-нің 40-тарауында ерекше тәртіпте қаралатын іс бойынша қабылдауға тыйым салатын нормалар жоқ, айыптау үкімінен басқа, сот шешімдері, атап айтқанда, айыпталушының жасаған әрекеті қайта саралануы мүмкін, ал қылмыстық істің өзі қысқартылуы мүмкін (мысалы, ескіру мерзімінің өтуіне, қылмыстық заңның өзгеруіне, жәбірленушімен татуласуға, ақтауға, мемлекеттік айыптаушының айыптаудан бас тартуына байланысты) және т. б. егер бұл үшін іс бойынша жиналған дәлелдемелерді зерттеу талап етілмесе және бұл ретте нақты мән-жайлар өзгертілмейтіндігіне назар аударды.

Шындығында, бұл түсініктеме сотқа негіз болған жағдайда қылмыстық істі тоқтатуға мүмкіндік береді. Алайда, ҚР ҚДЖК-де осы шешімді қабылдау тетігі жеткілікті түрде нақты жазылмаған. Мәселен, кодексте " сот қылмыстық істі сот отырысында қысқартады: егер, сот талқылауы кезінде мән-жайлар анықталған жағдайда. Сонымен қатар, қылмыстық істі қысқарту үшін негіздердің бар-жоғын анықтау жөніндегі сот қызметі де тиісті мән-жайларды белсенді зерттеу жолымен жүзеге асырады.

Алайда, ҚР ҚДЖК нормаларында осы рәсімге шектеу қояды және қолданылмайтын негіздерді атап көрсетеді, өйткені оның 5-бөлігінде сот "сотталушының жеке басын сипаттайтын мән-жайларды және жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды" ғана зерттей алады. Бұл нормаға сәйкес қылмыстық істі қысқартуды тудыратын мән-жайларды және соттың зерттеу мүмкіндігін қосу керек.

Бұл бір мезгілде екі өзара байланысты мәселені шешуге көмектеседі. Сот талқылауы барысында соттың қылмыстық істі ерекше тәртіппен тоқтатуға құқылы екендігі, сондай-ақ мұндай шешім ҚР ҚДЖК тиісті арнайы баптарында белгіленген жалпы ережелер бойынша қабылданатыны анық көрсетіледі.

Осылайша, айыпталушыда оның қылмыстық ісін ерекше тәртіппен қарау құқығының болуы өзіне тиесілі өзге де іс жүргізу құқықтарына, атап айтқанда, негіздер болған кезде осы адамға қатысты қылмыстық істің қысқартылуы құқығына қысым жасамауға тиіс.

Татуласу туралы сотқа дейінгі келісімді жасасу кезінде сот шешімін қабылдаудың ерекше тәртібі татуластыру рәсімдеріне жатқызған жөн. Айыпталушының жәбірленушінің пайдасына көзделмеген белсенді іс-әрекеттер жасау (зиянды өтеуді қоспағанда) фактісінің есепке алынбауы біздің ойымызша, осы рәсімнің кемшілігі болып табылады. Сонымен қатар,

заңда татуласу туралы келісім жасалғаннан кейін алдын ала тергеу арқылы жүзеге асырылатын қылмыстық істерді қысқарту мүмкіндігі нақты анықталмаған.

298-баптың 4-бөлігінде баламасыз шешім көрсетілген: "алдын ала тергеу аяқталғаннан кейін қылмыстық іс осы Кодекстің 300-бабында белгіленген тәртіппен айыптау актісін бекіту үшін прокурорға жіберіледі ..."Осылайша, заңмен тараптардың бітімгершілікке келуіне байланысты немесе ҚР ҚІЖК көзделген өзге де негіздер бойынша қылмыстық істі тоқтату сияқты алдын ала тергеудің нәтижесі алынып тасталды. Жоғарыда айтылғандарға байланысты, осы тарауда жәбірленушінің қылмыстық іс бойынша оның ұстанымына және айыпталушыға қарым-қатынасына байланысты қылмыстық сот ісін жүргізу нәтижелеріне әсер ете алатын құқықтарын неғұрлым нақты жазу талап етіледі.

Осылайша, бітімгершілік және татуластыру рәсімдері бір-бірін өзара толықтыруы және процеске тартылған адамдардың барлық құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін бір мезгілде сақтай отырып, қылмыстық істер бойынша тиімді іс жүргізуді қамтамасыз етуі тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. ҚР Конституциясы 30.08.1995ж. қабылданған. 29.06.2022ж. өзгерістермен
2. ҚР Қылмыстық процесілік кодексі.04.07.2014ж. қабылданған 16.01.2022ж. өзгерістермен, толықтырулармен
3. ҚР Қылмыстық кодексі. 03.07.2014ж. қабылданған. 18.01.2023ж. өзгерістермен
4. ҚР Жоғарғы Соты Пленумының 2006 жылғы 5 желтоқсандағы №60 "Соттардың қылмыстық істерді сотта қараудың ерекше тәртібін қолдануы туралы" қаулысы
5. Безруков С. К вопросу о конкретизации процессуального статуса участников уголовного судопроизводства при прекращении уголовного дела в связи с примирением сторон. М., 2003.

Mariia Klymenko
(Kyiv, Ukraine)

WHY ROMAN LAW IS A MODEL OF LEGAL TECHNIQUE AND ITS ROLE IN MODERN NORM-MAKING

This paper examines Roman law as one of the most influential legal systems in the world due to its systematic, logical, clear legal terminology and attention to practice. Roman law has a significant impact on the modern legislation of many countries. Its provisions and principles can be used to create effective and fair legal norms.

Keywords: Roman law, norm-making, justice, legal principles, code.

В даній роботі розглядається римське право як одна із найвпливовіших правових систем у світі завдяки своїй системності, логічності, чіткості юридичній термінології та уваги до практики. Римське право має значний вплив на сучасне законодавство багатьох країн світу. Його положення та принципи можуть бути використані для створення ефективних і справедливих правових норм.

Ключові слова: римське право, нормотворчість, правосуддя, правові принципи, кодекс.

Introduction. Roman law shapes the idea of the essence of private law and the development trends of modern civil law. This discipline is leading for students of higher education at law faculties, and that is why it plays a particularly important role.

The Roman Empire as a political organization disintegrated many centuries ago, but we still use the fruits of Roman jurisprudence as legal assets today. In a modernized form, Roman law became the cornerstone for the development of their own laws for more than a third of the states that exist on the globe.

Sources of the formation of new law of the Eastern Roman (Byzantine) Empire in IV-VI century were: Christianity, classical Roman law, Greco-Roman or Byzantine law. At the same time, Christianity in its eastern version was supposed to serve as an ideological foundation systematization of Justinian, and Roman classical and Greco-Roman (Byzantine) law provided legal material for her. [1, p.13].

Among the main reasons that made Roman law dominant are its natural justice and universal adaptability. In particular, this refers to the laws developed by Roman judges or 'praetors' and known as 'jus gentium' or praetorian laws, as opposed to the earlier law known as 'jus civile'.

Early Roman law, 'jus civile', was the law exclusively for the Romans, that is, by "Romans" were understood the citizens of the city of Rome, but later Roman law, also known as 'jus gentium', functioned on the territory of the entire Roman Empire and was developed taking into account the ever-growing possessions.

Returning to modern times, the oldest existing codified acts developed on the basis of Roman law is the French Civil Code, from the time of Napoleon's reign.

When the aforementioned code was first promulgated, it was called the "French Civil Code" (Le Code Civil des Français), but in 1807, after Napoleon became emperor, it was given the name "Code Napoleon". In exile, Napoleon expressed himself as follows: "My real glory is not that I won forty battles; Waterloo will erase the memory of these victories. But nothing can erase the civil code named after me. He will live forever."

The concept of law created by Roman jurists, which embodies the fundamental principles of law, is said to have been developed under the influence of idealistic Greek philosophy. Regardless of whether this was really the case, Roman jurists constantly insisted that law and justice must be reconciled.

The fundamental points of Roman and European legal regulation consider justice as a worldview, moral and legal phenomenon, and which is the methodological principle of the positive law systems of both Rome and modern European states. For the Romans, this principle and its role in the creation of law were immanently given, based on the basic worldview guidelines of Roman-antique humanity. [2, p.33]

Roman law from the time of its inception sought justice, so anyone who did not pursue this goal in his work could not be a lawyer [3, p. 17]. The Roman jurist Ulpian wrote about justice as an unchanging and constant will to give everyone his right. "The precepts of the law are as follows: to live honestly, not to harm others, to give to everyone what belongs to him. Justice is the knowledge of divine and human affairs, the science of just and unjust" [4].

In Ukraine, the process of reception of Roman law continues to this day, but already in a modern interpretation. Receptions are first of all subject to universal norms, and then they have already been revised and developed by national legislation.

According to scientists, Roman law is a true example of legal technology. It impresses with its extraordinary clarity, special correspondence between words and thoughts. Thus, the legal principles and institutions of Roman law became the basis for the development of the modern terminology of the philosophy of law and other legal sciences. Many concepts of legal culture traditional for us are direct borrowings from Roman law, in particular: 'republic', 'constitution', 'mandate', 'vindication', 'bond', etc. And although the meaning of these concepts has already moved far from its original source, the study of historical comparisons is not useless.

Today, Roman law has been replaced by modern codes. However, these codes did not create law from scratch. To a large extent, the norms of Roman law were placed in a legislative framework that ensured systemic order. This is especially true of the French Civil Code. Therefore, in order to fully understand the French Civil Code, it is necessary to know the legal basis on which it is based. Since this applies to French law, this provision is also valid for most modern European legal systems.

Conclusions. Roman law was of great importance in the process of forming uniform legal norms that contributed to the process of political integration in Europe. Roman law is the general basis on which the European legal order was built. Therefore, it can really be considered as a source of rules and legal norms that are easily combined with the national laws of many countries.

REFERENCES

1. Kharitonova T. Y. Systemization of law in the Byzantine empire in the first half of the VI century AD. (Systemization of Justinian), P. 3-13.
2. Pastushok G. I. The significance of the fundamental values of Roman law for the formation of the legal tradition of the European Union. *Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2016. No. 8. P. 31-37.
3. Ukrainian-Greek International Scientific Legal Journal "Comparative Legal Studies", 2009, Vovk V.M. Roman law and modern European law
4. Digests of Justinian / Translation from Latin; Book one. Title 1. About justice and law. URL: <https://epr.pp.ua/10161.html>

Науковий керівник: старший викладач Любимова Н. В.

УДК 342.7

Марія Міміна
(Дніпро, Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УПРАВЛІННЯ СПРАВАМИ ТА Е-СУДОЧИНСТВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

В сучасній юридичній системі постає актуальне питання щодо перспективності впровадження електронного управління справами для врегулювання правових конфліктів. Це дає можливість дослідити переваги врегулювання правових спорів онлайн, зокрема доступність правосуддя та ефективність судових процесів в е-судочинстві. Метою дослідження є формування наукового бачення щодо перспектив впровадження електронного управління справами (ЕУС) та е-судочинства (е-правосуддя). Для вказаної мети дослідження використовувалися методи порівняльно-правового та системного аналізу та інші. Також розглянуті потенційні проблеми та обмеження при впровадженні цих технологій, а також надано рекомендації щодо оптимального використання електронних технологій (діджитал-ресурсів) у судовій системі. Висвітлено наявні в доктрині та практиці підходи до розуміння такої дійсності як електронне управління справами та е-судочинство на підставі міжнародних нормативно-правових актів, чинного законодавства, думок дослідників. Встановлено, що важливим кроком у е-судочинстві України була розробка Концепції електронного суду України (e-court). Обґрунтовано висновок про те, що ЕУС та е-правосуддя – це альтернативний спосіб вирішення правових спорів або ж «кібер-правосуддя», «віртуальний суд». Також зазначено, що для перспективного урегулювання способів врегулювання правових спорів за допомогою даного е-судочинства особливо увагу слід приділяти розробленню актуального понятійно-категоріального апарату, який в майбутньому буде слугувати науковим підґрунтям для прийняття відповідних нормативно-правових актів, упровадження практик з питань електронного управління справами.

Ключові слова: онлайн, е-судочинство, електронний простір, електронне управління справами.

In the modern legal system, there is an urgent question about the prospects of introducing electronic case management for the settlement of legal conflicts. This provides an opportunity to explore the benefits of online legal dispute resolution, in particular the accessibility of justice and the efficiency of litigation in e-Justice. The purpose of the study is to form a scientific vision of the prospects for the introduction of electronic case management (ECM) and e-judiciary (e-justice). For the stated purpose of the study, methods of comparative legal and system analysis and others were used. The potential problems and limitations in the implementation of these technologies are also considered, and recommendations are made on the optimal use of electronic technologies

(digital resources) in the judicial system. Doctrine and practice approaches to understanding such a reality as e-government and e-judiciary are discussed on the basis of international legal acts, current legislation, opinions of relevant researchers. It is established that an important step in e-judiciary of Ukraine was the development of the Concept of electronic court of Ukraine (e-court) and the draft of relevant amendments to the current domestic legislation. It is reasonable to conclude that EJ and «e-justice» is an alternative method of legal dispute resolution or «cyber-justice», «virtual court». It was also noted that for the prospective settlement of legal dispute settlement methods through this e-court should pay special attention to the development of a relevant conceptual and categorical apparatus, which in the future will serve as a scientific basis for the adoption of relevant regulatory and legal acts, the introduction of practices on electronic case management.

Key words: *online, e-court, virtual space, e-judiciary.*

Питанням запровадження в Україні системи електронного судочинства (правосуддя) присвячено чимало наукових робіт, у яких висвітлюються різні точки зору з приводу визначення поняття, структури, значення, переваг щодо ефективності, оперативності, відкритості та інших можливостей, які надає система електронного судочинства в порівнянні з традиційною роботою судів. При цьому необхідно зауважити, що в науковій літературі для позначення процесів інтеграції цифрових технологій у судочинство застосовують різні терміни, зокрема: «електронний суд», «електронне правосуддя», «електронне судочинство» та ін. [1, с. 17].

За роки існування Електронного управління правами (далі – ЕУС) встигло сформуватися багато практик, що досить різняться між собою за своєю сутністю, змістом дій спрямованих на вирішення спорів та суб'єктивним складом. Через це теоретичне осмислення питання альтернативного вирішення правових спорів за допомогою «діджитал-ресурсів» не тільки в нашій країні, а й за кордоном не можна назвати достатнім. Саме тому увагу викликає відсутність у доктрині єдиного підходу до розуміння сутності альтернативних способів відправлення правосуддя (е-правосуддя).

Як і будь-який інший державний орган, суд – це орган який виконує свою функцію – правосуддя. І тому судочинство триває до тих пір поки не буде досягнуто його мети. Незважаючи на численні реформи, мета діяльності суду жодного разу не змінювалася, але зазначали змін підходи і способи досягнення цієї мети. Новелою можна вважати урегулювання правових спорів онлайн.

Для позначення позасудових способів урегулювання спорів онлайн застосовуються різні формулювання: Online Dispute Resolution – ODR; Electronic Dispute Resolution – DR; Electronic Online Dispute Resolution – eODR; Internet Dispute Resolution – iDR; Electronic ADR – eADR; Online ADR – OADR [2, с. 217]. Їх запровадження і функціонал регулюють схвалені в Євросоюзі такі документи як Директива 2013/11/ЄС про альтернативне управління справами з участю споживачів та Регламент (ЄС) №524/2013 про онлайн-розв'язання спорів щодо споживачів. Також до джерел у сфері електронного урегулювання справами слід віднести стратегічні правові акти (Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, схвалену Указом Президента України від 11 червня 2021 р. №231/2021), що визначають пріоритети реформування судової системи України.

В Україні діє Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (далі – ЄСІТС), яка є сукупністю інформаційних та телекомунікаційних модулів, що забезпечують автоматизацію визначених законодавством та Положенням про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя [3]. ЄСІТС об'єднує всі адміністративні суди в єдину інформаційну мережу. Що, на нашу думку, сприяє координації та обміну даними між судами, й дозволяє оптимізувати роботу та зменшити бюрократичні процеси.

ЄСІТС побудовано на основі хмарних технологій, що забезпечують опрацювання та зберігання даних віддалено та надають доступ користувачам Інтернету до програмного забезпечення та обчислювальних ресурсів. Спеціальне програмне забезпечення розроблено також для проведення судових засідань поза судами [4, с. 143].

Електронне судочинство – це інноваційний та сучасний підхід до ведення справ і забезпечення правосуддя, який є основою для впровадження інформатизації у систему судочинства. Воно спрощує та автоматизує адміністративні процеси, роблячи їх менш часо- та ресурсовитратними. На сьогодні е-судочинство розглядається як надзвичайно значущий та інноваційний засіб для розвитку правосуддя в Україні. Впровадження цієї технології у судову систему має безліч переваг, які сприяють покращенню якості юстиції. А саме:

I. Доступність: дозволяє громадянам подавати скарги та управляти справами онлайн, що зменшує географічні обмеження та забезпечує рівний доступ до юстиції.

II. Ефективність: спрощує та прискорює процес обробки справ, що допомагає зменшити судові навантаження та витрати часу.

III. Прозорість: дозволяє публікувати інформацію про судові рішення, що збільшує прозорість та довіру до судової системи.

IV. Зменшення адміністративних тягарів: допомагає суддям і адміністративному персоналу більше часу приділяти роботі над справами.

V. Розвиток інновацій: сприяє розвитку інновацій в правосудді, покращує якість обслуговування та зменшує вплив людського фактору на судовий процес.

Зважаючи на це, з метою оптимізації документообігу у судах та створення передумов для більшого забезпечення прав осіб на доступ до суду, доцільно законодавчо запровадити можливість особи, яка бажає отримати судовий захист, безпосереднього звернення із відповідними процесуальними документами до центрів з надання адміністративних послуг чи інших утворень відповідних територіальних громад, де така особа проживає або перебуває. У свою чергу, відповідальні працівники такого центру, після оцифрування документів такої особи та їх підписання електронним цифровим підписом, зможуть, із застосуванням наявного в органі місцевого самоврядування технічного обладнання, направити ці документи до суду через підсистему «Е-суд» [5]. Проблема застосування ЕУС та його не ефективного функціонування на практиці полягає в тому, що незважаючи на поступове впровадження електронного управління справами, існують регіони та суди, які не мають достатньої технічної інфраструктури для ефективного використання цієї системи. Також ефективне електронне управління справами вимагає високого рівня кібербезпеки та захисту особистих даних учасників судового процесу. Повноцінний перехід до системи електронного судочинства не можливий без забезпечення доступності та рівного доступу до системи ЕУС для всіх громадян, включаючи тих, хто не має доступу до мережі Інтернет або має обмежені технічні можливості для якісного підключення до системи.

Ці проблеми показують, що, хоча ЕУС має потенціал для поліпшення судочинства, зокрема, адміністративного, його впровадження потребує комплексного підходу, урахування всіх аспектів та вирішення технічних, правових та організаційних питань.

Висновки. Отже, впровадження електронного управління справами та е-судочинства має великий потенціал для реформування судової системи. Ці інновації здатні забезпечити громадянам ширший доступ до судових послуг, зменшити адміністративні витрати та сприяти підвищенню прозорості і довіри до юстиції. Особливу увагу слід приділити чіткому визначенню термінів та понять, що допоможе уникнути недорозуміння та розбіжностей у сприйнятті правил та процедур. Тому важливо, щоб науковці, фахівці та законодавці спільно працювали над розробленням і підтримкою актуального понятійно-категоріального апарату, що буде відповідати потребам та реаліям електронного управління справами, який в майбутньому буде слугувати науковим підґрунтям для прийняття відповідних нормативно-правових актів, упровадження практик з питань електронного управління справами. Також важливо приділяти належну увагу захисту даних і кібербезпеці, щоб забезпечити безпеку та конфіденційність інформації. Слід констатувати, що електронне управління справами та

е-судочинство відкривають нові можливості для судової системи України і сприяють покращенню її роботи на користь всіх громадян.

Рекомендації. На нашу думку, для впровадження електронного судочинства та електронного урегулювання спорів в адміністративному судочинстві має бути забезпечена висока якість Інтернет-з'єднання та кібербезпеки для захисту даних, адже інфраструктура е-судочинства має бути надійною та масштабованою. Мають бути організовані курси для підготовки суддів, адвокатів, та деяких інших учасників судового процесу до використання електронних систем. Має бути розроблені та впроваджені суворі правила та стандарти захисту даних учасників судового процесу. Зокрема, забезпечені механізми супроводу та підтримки для учасників судового процесу під час переходу до е-судочинства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Берназюк О.О. Поняття та особливості електронного судочинства в Україні. *Право і суспільство*. 2019. №3 Ч. 2 С. 15-20.
2. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Врегулювання правових спорів онлайн: поняття та сутність, стан впровадження в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Том 30. № 1. С. 213-226.
3. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. №°1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення 18.09.2023)
4. Олійничук О., Олійничук Р., Колесніков А. Електронне правосуддя як елемент сучасної системи судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. №°3 (27). С. 141-147.
5. Свояк Д., Потапенко А. Чому в Україні «Електронний суд» ніяк не стане реальністю. URL: <https://zib.com.ua/ua/pda/151108.html> (дата звернення 18.09.2023)

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент Чвалюк А. М.

УДК 340.132.6-054.73

*Анна Савченко
(Київ, Україна)*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ

Міжнародні стандарти прав людини, які застосовуються під час роботи з мігрантами, можна знайти в різних правових інструментах. До таких належать загальні договори, що встановлюють основні права людини та більш спеціалізовані тексти, присвячені конкретним питанням міграції, таким як неприпустимість дискримінації або категорії осіб – трудящі-мігранти, наприклад. Права мігрантів визнані та розвиваються як на міжнародному, так і регіональному рівнях.

Ключові слова: мігрант, Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй, Управління Верховного Комісара ООН з питань біженців, Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р.

International human rights standards that apply when working with migrants can be found in various legal instruments. These include general treaties establishing basic human rights and more specialized texts devoted to specific migration issues, such as the inadmissibility of discrimination or categories of persons – migrant workers, for example. The rights of migrants are recognized and developed both at the international and regional levels.

Key words: *migrant, League of Nations, United Nations, Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, Geneva Convention for the Protection of the Civilian Population in Time of War of 1949.*

В умовах збройних конфліктів становище вимушених мігрантів значно ускладнюється – і як осіб, які, як і решта громадянського населення, страждають від загальних небезпек воєнних дій та їх важких гуманітарних наслідків, і як осіб, які мають спеціальний міжнародно-правовий статус.

Необхідно вказати, що теоретичною основою даної статті стали роботи О. Потьомкіна, В. Шрейбута, П. Качмарчика, М. Окольського, Ю. Бузницького, А. Бабенка, В. Колпакова, А. Кузьменко, А. Малиновського, В. Новіка, В. Олефір, С. Пирожкова, А. Піскуна, І. Прибиткова, Ю. Римаренко, Ю. Тодики, В. Трошінського, П. Чалого, С. Чеховича, О. Шамшур, В. Шаповала, М. Шульги та ін. вітчизняних і зарубіжних вчених, які вивчають проблеми сучасної міграції.

Метою статті є визначення нормативно-правових основ захисту прав вимушених мігрантів.

Виклад основного матеріалу. Основні міжнародні договори щодо захисту біженців були прийняті в рамках Ліги Націй вже після встановлення нацистського режиму в Німеччині та військової окупації нею сусідніх країн напередодні подій Другої світової війни.

IV Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. [1] передбачає певні механізми захисту вимушених мігрантів. Стаття 4 Конвенції включає до числа осіб, що потребують захисту, тих індивідів, які в обставинах конфлікту або окупації перебувають під владою воюючої сторони або окупаційної держави, громадянами якої вони не є, тобто, це окремі категорії цивільних осіб, яким надаються особливі права, зважаючи на їх незахищеність під час збройних конфліктів, порівняно з іншими індивідами з причин будь-якої дискримінації за ознаками раси, національності, релігії чи політичних переконань.

Відповідно до частини 4 статті 45 IV Женевської Конвенції 1949 р., «Особа, що опікується, в жодному разі не може бути передана в країну, в якій вона могла б побоюватися переслідувань у зв'язку зі своїми політичними або релігійними переконаннями». Частина 2 статті 70 Конвенції гарантує захист громадян окупованої держави, які до війни знайшли притулок на окупованій території, від депортації за її межі. Депортація може бути здійснена тільки за правопорушення, вчинені до початку воєнних дій, за які, за законодавством держави перебування, особа підлягала б видачі і у мирний час. У цьому випадку застосування основ права біженців та принципу невидворення обумовлено збереженням спеціального міжнародно-правового статусу таких осіб та існуючими зобов'язаннями держав-учасниць універсальної Конвенції про статус біженців 1951 року.

Воюючі сторони повинні керуватися загальним принципом гуманності щодо мігрантів як некомбатантів. Водночас держави на власний розсуд мають право обирати будь-які способи контролю мігрантів, які перебувають під їхньою владою, включаючи інтернування (тимчасове примусове поселення іноземних громадян у спеціально призначеному для цього безпечному місці).

Стаття 44 IV Женевської конвенції 1949 р. передбачає особливості застосування заходів контролю воюючою стороною щодо біженців як осіб, які не користуються захистом жодного уряду. Забороняється поводитися з біженцями вороже лише через те, що вони є громадянами держави-противника. Гуманітарний підхід стосовно умов перебування біженців у державах, що приймають, в умовах збройних конфліктів означає і те, що воюючі сторони не мають права довільно позбавити статусу біженця осіб, котрі вже володіють ним. Проте, на думку автора, у міжнародному гуманітарному праві має бути додатково зазначено, що формальна приналежність особи до громадянства будь-якої з воюючих сторін не означає припинення дії її правового статусу біженця[5].

Стаття 73 I Додаткового протоколу 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв неміжнародних збройних конфліктів, визначає, що особи, які до

початку війни розглядалися як апатриди або біженці, згідно з відповідними міжнародними актами або національним законодавством, користуються захистом IV Женевської конвенції 1949 р., «за всіх обставин і без будь-якої несприятливої відмінності».

Під час військових дій реальна турбота про біженців та осіб, які отримали притулок, може бути доручена державі-покровительці або Міжнародному комітету Червоного Хреста (МКЧХ). Гуманітарні функції МКЧХ, передбачені статтею 10 та частиною 5 статті 143 IV Женевської конвенції, дозволяють його персоналу здійснювати захист вимушених мігрантів. Це дозволяє виключити упереджений підхід до захисту біженців та осіб, які шукають притулок, і вказує на необхідність забезпечити захист вимушеним мігрантам в умовах збройних конфліктів за будь-яких умов та на території будь-якої країни[4].

У цьому контексті особливо актуальним є висновок Виконавчого комітету Управління Верховного Комісара ООН з питань біженців (УВКБ ООН) No 22 (XXXII) «Захист осіб, які шукають притулку, у ситуаціях їх масового напливу» від 1981 р.[2] Він передбачає захист осіб без встановленого правового статусу та гарантії державами їхнього допуску на свою територію. Надання державами, що приймають, притулку, таким особам на тимчасовій основі і виступає, по суті, правовою альтернативою набуття постійного статусу біженців і спрощує процедури визнання.

Не менш актуальним є і висновок No48 (XXXVIII) «Військові або збройні напади на табори та поселення біженців» від 1987 р.[3], у якому такі напади визначені як такі, що суперечать міжнародному праву в цілому та міжнародному гуманітарному праву, зокрема. У Висновку зазначено, що табори та поселення біженців мають виключно цивільний та гуманітарний характер і є цивільними об'єктами, напад на які воюючим сторонам заборонено. Водночас встановлюються обов'язки адміністрації таборів та поселень біженців підкорятися вимогам громадського порядку країни перебування та утримуватись від діяльності, що порушує їх цивільний та гуманітарний характер (п. 4 а).

Висновок Виконкому УВКБ ООН No 100 (LV) «Міжнародне співробітництво та розподіл відповідальності у ситуаціях масового напливу біженців» від 2004 р.[6] рекомендує міжнародному співтовариству надавати державам, що приймають, підтримку та допомогу у збереженні цивільного та гуманітарного характеру притулку, в т.ч. шляхом роззброєння озброєних елементів та виявлення, відокремлення від інших переміщених осіб та інтернування військовослужбовців, а також встановлення критеріїв та форм гуманітарного вивезення чи евакуації цих осіб до інших країн (п. j).

Висновок Виконкому УВКБ ООН No12 (XXIX) «Екстериторіальна дія визначення статусу біженця» від 1978 р. рекомендує державам-учасницям Конвенції 1951 р. та Протоколу 1967 р. визнати збереження та безперервну дію статусу біженця у всіх державах. Це цілком узгоджується зі змістом згаданої вище статті 73 I Додаткового протоколу 1977 р., згідно з якою визнання будь-кого біженцем або апатридом до початку війни дає право і на визнання особи, що потребує захисту, і в умовах збройного конфлікту[8].

Висновок Виконкому УВКБ ООН No80 (XLVII) «Всеосяжні та регіональні підходи всередині системи захисту» від 1996 р.[7] закликає держави та міжнародні організації створювати засоби запобігання чи зниження можливості виникнення конфліктів як однієї з причин вимушеного переміщення населення та вживати заходів щодо примирення сторін, особливо на постконфліктному етапі, підвищення міцності рішень (п. e/ix). Звісно ж ці рекомендації щодо мирного врегулювання повинні бути системно інтегровані у міжнародно-правову регламентацію захисту вимушених мігрантів за умов збройних конфліктів.

Вимушена міграція в умовах воєнних дій є складною гуманітарною проблемою. Одним з найважливіших пріоритетів міжнародного співробітництва в цій сфері є забезпечення своєчасності та ефективності використання міжнародно-правових засад статусу вимушених мігрантів та захисту осіб при збройних конфліктах. Найбільш перспективним напрямом міжнародно-правової регламентації інституту притулку з урахуванням національного законодавства країн, що приймають, є поєднання аналізу конкретних ситуаційних підходів до криз, пов'язаних з масовим вимушеним переміщенням людей внаслідок того чи іншого

збройного конфлікту, з максимально можливим виконанням вимог безпечного та законного перебування вимушених мігрантів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Convention relating to the Status of Refugees: Its History, Contents and Interpretation: a Commentary of Nehemiah Robinson. URL: [https://www.bjpa.org/content/upload/bjpa/conv/CONVENTION%20RELATING%20TO%20THE%20STATUS%20OF%20REFUGEE S,%20NEHEMIAH%20ROBINSON.pdf](https://www.bjpa.org/content/upload/bjpa/conv/CONVENTION%20RELATING%20TO%20THE%20STATUS%20OF%20REFUGEE%20S,%20NEHEMIAH%20ROBINSON.pdf).
2. Conclusion No 22 (XXXII) Protection of asylum-seekers in situations of large-scale influx. URL: <https://www.unhcr.org/publications/protection-asylum-seekers-situations-large-scale-influx>.
3. Conclusion No 48 (XXXVIII). Military or armed attacks on refugee camps and settlements, 1987. URL: <https://www.unhcr.org/publications/military-or-armed-attacks-refugee-camps-and-settlements>.
4. Conclusion No 80 (XLVII) - 1996 р.: загальний і регіональні підходи всередині системи захисту. URL: [zaschita-vynuzhdennyh-migrantov-v-usloviyah-vooruzhennyh-konfliktov-mezhdunarodno-pravovye-aspekty.pdf](https://www.unhcr.org/publications/zaschita-vynuzhdennyh-migrantov-v-usloviyah-vooruzhennyh-konfliktov-mezhdunarodno-pravovye-aspekty.pdf).
5. Report of the Executive Committee of the Programme of the United Nations High Commissioner for Refugees. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/2018-07/A_60_12_add1_en.pdf.
6. Висновок No100 (LV) – 2022 рік: Міжнародне співробітництво та розподіл відповідальності у ситуаціях масового припливу біженців. URL: <https://www.refworld.org.ua/type,EXCONC,UNHCR,,523fea894,0.html>.
7. Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року про захист цивільного населення під час війни. URL: http://www.un.org/ua/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian.shtml.

*Шыныбай Темирханов
(Ташкент, Узбекистан)*

ПРАВОВОЙ ИНСТИТУТ ВОЗВРАЩЕНИЯ УГОЛОВНОГО ДЕЛА НА ДОПОЛНИТЕЛЬНОЕ РАССЛЕДОВАНИЕ

Данная статья посвящена анализу института возвращения уголовного дела прокуратурой и судом на дополнительное расследование в правовой системе Республики Узбекистан. Автор рассматривает теорию и практику возвращения уголовного дела прокуратурой и судом на дополнительное расследование, предшествующие признаки и правовые последствия.

Ключевые слова: уголовное дело, возвращение на дополнительное расследование, прокуратура, суд, уголовно-процессуальное законодательство, теория и практика.

This article is devoted to the analysis of the institution of returning a criminal case by the prosecutor's office and the court for additional investigation in the legal system of the Republic of Uzbekistan. The author examines the theory and practice of returning a criminal case by the prosecutor's office and the court for additional investigation, previous signs and legal consequences.

Keywords: criminal case, return for additional investigation, prosecutor's office, court, criminal procedure legislation, theory and practice.

Уголовно-процессуальное законодательство должно обеспечивать создание необходимых условий и гарантий для реализации уголовного закона путем установления порядка возбуждения уголовного дела, осуществления уголовного преследования, рассмотрения и разрешения дела судом и вынесения законного и обоснованного приговора.

Уголовно-процессуальный закон должен обеспечивать такой порядок судопроизводства, который при строгом соблюдении процессуальных норм, охраняющих права и законные интересы, честь и достоинство всех участников уголовного процесса и иных лиц, защищает человека и гражданина, общество и государство от преступных посягательств, путем создания условий для раскрытия и расследования преступлений, осуждения виновных и возмещения причиненного преступлением ущерба.

Возвращение уголовных дел для дополнительного расследования - важнейший механизм нейтрализации негативных последствий нарушений и ошибок, допущенных в ходе производства по делу, а также их исправления уполномоченными субъектами уголовного процесса.

Осуществляемая в настоящее время в Республике Узбекистан судебная реформа не могла не затронуть и столь важный институт, как институт возвращения уголовных дел для дополнительного расследования. В настоящее время остро стоит вопрос о существенном ограничении права суда возвращать для дополнительного расследования уголовные дела как рудимент инквизиционного уголовного процесса, характерным признаком которого является осуществление судом функций обвинения. Целесообразность наличия в отечественном уголовном процессе рассматриваемого института напрямую связана с проблемами и перспективами развития уголовного процесса России в целом. В этом смысле перспектива института возвращения уголовных дел для дополнительного расследования является индикатором судебной реформы.

Основания возвращения дел для доследования практически одни и те же:

- неполнота предварительного следствия или проведенного дознания;
- нарушение права на защиту;
- неправильная квалификация действий обвиняемых и др.

Преобладающими основаниями возвращения дел для доследования вновь выделяются неполнота следствия, существенные нарушения норм уголовно-процессуального закона, в частности нарушения прав обвиняемого.

Сказанное свидетельствует об отсутствии должного ведомственного контроля и указывает на существенную роль прокурорского надзора в выявлении недостатков предварительного следствия и дознания.

Институт возвращения уголовных дел для дополнительного расследования служит важным средством установления истины в уголовном процессе. Нормы, предусматривающие возвращение уголовных дел на дополнительное расследование, призваны обеспечить всесторонность, полноту и объективность исследования материалов уголовного дела; исправление ошибок и нарушений норм материального и процессуального права, допущенных при их применении; восстановление и устранение нарушений прав участников уголовного процесса, а, в конечном счете, гарантировать выполнение задач уголовного судопроизводства, что неоднократно подчеркивалось видными учеными-процессуалистами¹. Проблемы возвращения уголовных дел для дополнительного расследования не только не утратили своего научного и практического значения, но и выдвигают на повестку дня много новых актуальных вопросов, требующих скорейшего разрешения.

Обратимся к обзору норм уголовно-процессуального законодательства, касающихся регламентации оснований и порядка возвращения уголовных дел для производства дополнительного расследования.

Уголовные дела могут направляться на дополнительное расследование надзирающим прокурором с момента утверждения обвинительного заключения судом (судьей), со стадии

---

¹ См.: Швецов В.И. К вопросу о повышении роли судов в обеспечении дознания и предварительного следствия. Труды ВЮЗИ, Вып.20. М.,1972.С.165; Каретников А.С. Производство по делу, возвращенному для дополнительного расследования: Дис... канд. юрид. наук. Саратов. 1978. С.10-12; Ширванов А.А. Существенные нарушения уголовно-процессуального закона как основание для возвращения уголовных дел для дополнительного расследования. Тула, 1999. С.7.

назначения судебного заседания или судебного разбирательства, а также при отмене приговора в кассационном или надзорном порядке.

Следует отметить, что возвращение уголовных дел для дополнительного расследования рассматривается не только как уголовно-процессуальный институт (совокупность норм, предусмотренных уголовно-процессуальным законом), но и как решение (процессуальный акт) прокурора либо суда, который обязывает органы дознания или предварительного следствия продолжить расследование по делу для устранения имевших место недостатков в стадии предварительного расследования, если эти недостатки не могут быть устранены в ходе судебного разбирательства.

В соответствии со ст.417 УПК Республики Узбекистан, если во время судебного следствия будут установлены обстоятельства, указывающие на совершение преступления лицом, не привлеченным к ответственности, суд сообщает об этом прокурору для решения вопроса о возбуждении уголовного дела с приложением соответствующих материалов.

В тех случаях, когда предполагаемое преступление находится в тесной связи с рассматриваемым делом и раздельное их рассмотрение не представляется возможным, по ходатайству прокурора, поддерживающего государственное обвинение, или потерпевшего, его представителя либо подсудимого, его защитника, законного представителя суд выносит определение о поручении прокурору, утвердившему обвинительное заключение или обвинительный акт по делу, проведение в срок до одного месяца соответствующих процессуальных действий по выявлению оснований для привлечения к участию в деле в качестве обвиняемого другого лица.

В ходатайстве должна быть мотивирована необходимость производства процессуальных действий, связанных с привлечением к участию в деле в качестве обвиняемого другого лица.

По результатам исполнения определения суда прокурор, поддерживающий государственное обвинение, представляет суду вновь составленное обвинительное заключение или обвинительный акт либо дополнения к ним и вручает его копию подсудимому и его защитнику.

В случае изменения ранее предъявленного обвинения в связи с привлечением к участию в деле в качестве обвиняемого другого лица суд возобновляет рассмотрение дела по общим условиям судебного разбирательства. В этих случаях срок судебного разбирательства исчисляется с момента возобновления судебного рассмотрения дела по измененному или дополненному обвинению.

При производстве судебного следствия по делу суд, учитывая мнение сторон, разрешает вопрос о необходимости повторного проведения процессуальных действий, проведенных до приостановления производства в суде.

При представлении прокурором дополнений к обвинительному акту или обвинительному заключению суд обеспечивает подсудимому, его защитнику право на ознакомление с представленными прокурором дополнительными доказательствами и дополнением к обвинительному акту или обвинительному заключению, а также представление на них возражений.

Суд выясняет мнение сторон по представленным прокурором материалам и выносит определение о приобщении их к уголовному делу.

Для обеспечения прав подсудимого, его защитника при решении вопросов, указанных в части 7 статьи 417 УПК Республики Узбекистан, суд объявляет перерыв в судебном заседании до десяти суток.

Оценка и исследование дополнительно представленных новых доказательств производится в порядке, установленном 443 УПК Республики Узбекистан.

На основе собранных и дополнительно представленных доказательств прокурор в прениях сторон представляет суду формулировку решения с учетом дополненного обвинения.

Если во время судебного следствия будут установлены обстоятельства, указывающие на совершение преступления свидетелем, потерпевшим, давшими заведомо ложное показание, или экспертом, давшим заведомо ложное заключение, либо переводчиком, сделавшим

заведомо ложный перевод, суд после постановления приговора сообщает об этом прокурору для решения вопроса о возбуждении уголовного дела с приложением соответствующих материалов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Узбекистан. Ташкент, 2021.
2. Швецов В.И. К вопросу о повышении роли судов в обеспечении дознания и предварительного следствия. Труды ВЮЗИ, Вып.20. М., 1972. С.165; Каретников А.С. Производство по делу, возвращенному для дополнительного расследования: Дис...канд. юрид. наук. Саратов. 1978. С.10-12; Ширванов А.А. Существенные нарушения уголовно-процессуального закона как основание для возвращения уголовных дел для дополнительного расследования. Тула, 1999. С.7.
3. URL: <http://www.lex.uz>
4. URL: <http://www.invest.gov.uz>
5. URL: <http://www.norma.uz>

Научный руководитель: доктор юридических наук, профессор Муродов Б.

МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО

УДК 376.091.33:78

*Вікторія Махніцька
(Володимир, Україна)*

МУЗИКОТЕРАПІЯ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті розкрито теоретичні аспекти музикотерапії та її значення у роботі з дітьми з особливими потребами. Проаналізовано особливості застосування музичної терапії в інклюзивному середовищі. Встановлено, що позитивний вплив музикотерапії залежить від урахування потреб і можливостей дитини, а також кваліфікованої роботи фахівців, спрямованої на створення сприятливих умов для розвитку особистості кожної дитини.

Ключові слова: музична терапія, діти з особливими потребами, музика, інклюзивне середовище, арт-технології.

The article reveals the theoretical aspects of music therapy and its importance in working with children with special needs. The peculiarities of the use of music therapy in an inclusive environment are analyzed. It has been established that the positive impact of music therapy depends on taking into account the needs and capabilities of the child, as well as the skilled work of specialists aimed at creating favorable conditions for the development of each child's personality.

Keywords: music therapy, children with special needs, music, inclusive environment, art technologies.

У чинних законодавчих документах передбачено, що держава повинна забезпечувати права та можливості осіб з особливими потребами (далі – ОП) для здобуття ними освіти на всіх рівнях, з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, інтересів та здібностей. Інклюзивне середовище дає змогу дітям з ОП адаптуватися до нормальних життєвих ситуацій, допомагає позбутися почуття ізольованості та сприяє зникненню соціальних бар'єрів, які встановлює суспільство.

Ефективність розвитку інклюзивної освіти суттєво залежить від педагогічної майстерності та наявності інклюзивної компетентності педагогів, що здатні використовувати різні форми і методи, авторські розробки і методиками для полегшення навчання, якісного виховання та корекційного впливу на особистість дитини [6, с. 39].

У професійній роботі фахівців, що працюють з дітьми з ОП, велику роль відіграє застосування ефективного методологічного інструментарію [3, с. 80]. Як підкреслює вчена С. Потюк, сьогодні недостатньо використовувати лише традиційні методи. Стрімкий розвиток технологій та збільшення стимулів у дітей зумовлюють необхідність впровадження інноваційних технологій [7, с. 127].

Одним із ефективних засобів роботи з дітьми з ОС є арт-технології, котрі «уможливають індивідуальний підхід до кожної дитини, діагностику, корекцію та формування ціннісного ставлення до себе й оточуючого її світу, стабілізацію емоційних станів, розвиток комунікативних навичок, регулювання негативних емоцій тощо» [3, с. 80].

Особливе місце у роботі з цією категорією дітей посідає музикотерапія (у перекладі з грецької означає «зцілення музикою»), що базується на використанні музики як вагомого засобу корекції та розвитку емоційних, фізичних, інтелектуальних, мовленнєвих, творчих та інших можливостей дитячого організму.

За визначенням ученої Н. Квітки, музикотерапією є «контрольоване використання музики в лікуванні, реабілітації та вихованні дитини, яка має психофізичні порушення» [4, с. 8]. Вона допомагає вчителям музики, психологам, терапевтам та іншим фахівцям стимулювати і коригувати розвиток дітей з ОП у закладі освіти з інклюзивною формою навчання.

Музика є одним із найбільш доступних та ефективних факторів формування особистості, зокрема дітей з ОП. Вона має позитивний вплив на вегетативну нервову систему дитини, стимулює мисленнєві процеси та є стабілізатором комунікативних взаємин між дітьми і дорослими [5].

Як стверджує вчена А. Веселовська, музична терапія в інклюзивному середовищі стимулює почуття, залучає дітей на різних рівнях за своїми здібностями, сприяє відчуттю спільноти, оскільки діти збираються разом через спільні пісні, рими, співи і кінестетичні заходи [1, с. 42].

Основною метою музикотерапії є інтеграція дітей у колектив однолітків, організація музичної співтворчості, підсилення навчально-виховного ефекту засобами музичних творів. Окрім цього, позитивний вплив музикотерапії у роботі з дітьми з ОП полягає у:

- формуванні навичок комунікації;
- активізації розумової діяльності;
- розвитку позитивних рис і якостей (відкритість, доброзичливість, впевненість, відвертість тощо);
- формуванні навичок самоконтролю;
- релаксації, заспокоєнні [6, с. 39-40].

Зміст занять реалізується шляхом використання таких видів корекційно-розвивальної роботи:

- рухливі музичні ігри і вправи;
- гра з іграшками з музичним супроводом;
- малювання під музику;
- рухове розслаблення і злиття з ритмом музики;
- гра на музичних інструментах;
- вокалотерапія;
- казкотерапія;
- рецептивне сприймання музики;
- дихальні вправи з музичним супроводом [5].

Як зауважують вчені, «інтеграція музики із засобами художньої виразності інших мистецтв має особливе значення в сучасній музичній терапії» [2, с. 68]. Комплексні форми творчості залучають до творчого процесу всі органи і системи сприйняття дитини, що підвищує ефективність спеціальних вправ і дає змогу педагогу різними шляхами коригувати в дітей фізичну й емоційну напругу [2, с. 68].

Музикотерапію можна проводити у рецептивній, активній та інтегративній формах. Під час роботи з дітьми з ОП надають перевагу рецептивній формі, яка не включає в себе музикування. Рецептивна музикотерапія ґрунтується на ідеї, що прослуховування музики впливає на емоційні якості мозкової діяльності особистості. Вона може бути представлена такими видами:

- комунікативний – полягає у спільному прослуховуванні музики, що спрямоване на підтримку контактів взаєморозуміння та довіри;
- реактивний, що спрямований на досягнення катарсису;
- регулятивний, що сприяє зниженню нервовопсихічного напруження [8, с. 139].

Як стверджує Н. Квітка, використовуючи музичну терапію в інклюзивному середовищі «необхідно створити простір, в якому діти вчаться володіти основними рухами відповідно до звучання музики, розвивати у них слухові відчуття, виховувати культуру поведінки» [5].

Заняття з музикотерапії повинні бути спрямовані на те, щоб дитина відчула якнайбільше позитивних емоцій, котрі формують внутрішню потребу в постійному та глибокому спілкуванні з музикою.

Слід зазначити, що протипоказання до занять музикотерапією відсутні, проте педагог повинен враховувати особливості психофізичного розвитку дитини. Заняття слід проводити у комфортному для дітей приміщенні, обладнаному необхідними наочними засобами і технічною апаратурою [5].

Підсумовуючи викладене вище, можемо стверджувати, що музична терапія посідає важливе місце у системі психокорекційної допомоги дітям з ОП. Вона сприяє зниженню психоемоційного напруження, розвитку навичок комунікації, гармонізації та розкриттю творчого потенціалу дитини.

Позитивний вплив музикотерапії залежить від врахування потреб і психофізичних можливостей дитини, а також кваліфікованої роботи фахівців, спрямованої на створення належних умов для розвитку особистості кожної дитини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Веселовська А. Роль музикотерапії в корекційно-розвивальній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Спеціальна освіта: проблеми та перспективи*: матеріали XIV-ї Міжнародної науковопрактичної конференції 15-16 квітня 2021 р.; за ред. О.В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О. В., 2021. С. 40-43.

2. Дабіжа К. Л., Дабіжа Л. П., Комарівська Н. О. Використання АРТ-технологій в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. праць. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2022. Вип. 64. С. 64-71.

3. Каліцун О.В., Бугера Ю.Ю. Доцільність використання арттехнологій у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Зб. наук. праць здобувачів освітнього ступеня бакалавр і магістр факультету спеціальної освіти, психології та соціальної роботи; за ред. О. В. Гаврилова. Вип. 15. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В. 2022. С. 79-82.

4. Квітка Н. Методичний посібник з музикотерапії для дітей дошкільного віку зі складними порушеннями психофізичного розвитку. Київ, 2013. 82 с.

5. Квітка Н. Музична терапія у роботі з дітьми в інклюзивному середовищі. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/711743/1/%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BF%D1%96%D1%8F.pdf> (Дата звернення: 28.09.2023).

6. Клепар М. В., Матвеева Н. О. Використання музикотерапії у роботі з молодшими школярами з особливими освітніми потребами. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2022. № 206. С. 37-43. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-206-37-43>.

7. Потюк С. Вплив музикотерапії на дитину з особливими освітніми потребами в початковій школі. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»*. 2022. С. 127-128.

8. Сорока О. В. Музикотерапія як реабілітаційна технологія у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15148/1/58_Soroka_Bankul.pdf (Дата звернення: 28.09.2023).

Олександр Стаднік
(Коростишів, Україна)

ШЕН – ДРЕВНІЙ ПРОТОТИП ГУБНОЇ ГАРМОНІКИ, РУЧНОЇ ГАРМОНІКИ, АКОРДЕОНА ТА БАЯНА

Історія розвитку та будова китайського шену, прототипу язичкової духової групи інструментів: губної гармоніки, акордеону та бандонеону, ручної гармоніки та баяна. Розповсюдження виконавства та популярність шена на сучасному етапі.

Ключові слова: шен, губна гармоніка, акордеон, ручна гармоніка, бандонеон, баян.

Шен – це китайський духовий язичковий музичний інструмент (рід губної гармоніки з резонаторними трубками). Застосовується як сольний, ансамблевий і оркестровий музичний інструмент. Про цей стародавньо-китайський інструмент є записи на черепахових панцирях давніх часів та у «Ши цзін» («Книга пісень», 11 - 6 ст. до н. е.). За часів епохи воюючих царств і наступних династій Цінь і Хань, інструмент був дуже поширеним в народі Китаю.

Нині відомий та поширений шен – це перший відомий давньосхідний інструмент з язичковим принципом звуковидобування (виник у М'янмі, Тибеті, Лаосі та Китаї). Точна дата, коли цей інструмент створено, невідома, але йому, як вважають, понад 2000 років. Він вперше згадується у вищезгаданій книзі пісень «Ши цзін». Вчені встановили, що найдавніша назва інструменту – ю.

Історія всіх язичкових духових інструментів починається з винаходу губної гармоніки, прабатьком якої є той самий китайський священний інструмент шен. У ньому для створення звуку використовувалися вільно вібруючі язички, вставлені в бамбукові трубки які прикріплялися до резонаторного корпусу. Шен в Європу потрапив по торгових шляхах і там, в кінці XVIII століття, почав своє кардинальне перетворення. Спочатку органний майстер Ф. Кіршнік в 1777 році в результаті експерименту винайшов язичкові планки, які в подальшому знайшли застосування в ручних гармоніках. А у двадцятих роках XIX століття берлінським музичним майстром Ф. Бушманом, для полегшення налаштування музичних інструментів, був сконструйований язичковий камертон. Кожен з камертонів був налаштований на певний тон, звучати вони починали під впливом потоку повітря. Об'єднавши камертони в продовгастій коробці, майстер в кінцевому підсумку отримав новий музичний інструмент – губну гармоніку, її вдосконалені нащадки надалі набули широкого поширення.

Однак майстер на цьому не зупинився і продовжував удосконалювати свій камертон приробивши до нього міх. Але щоб отримати звучання одного певного звуку, майстер закрив язички клапанами, які відкривалися над відповідними голосами.

Так поступово у Ф. Бушмана вийшла небувала досі форма музичного інструменту, названа еолін. Вона мала дві кришки і міх, який розкривався як віяло. На одній кришці знаходилися клавіші, на іншій – пристосування для розжимання міху. Це була вже ручна гармоніка, правда, більше схожа на дитячу іграшку. Цей ніби іграшковий винахід Ф. Бушмана привернув увагу музичних майстрів, одним з них був К. Деміан. Він дуже активно зайнявся перетворенням ручної гармоніки, надаючи їй інший вигляд. На двох корпусах, з'єднаних міховою камерою, розташовані 5 клавіш для правої і 5 клавіш для лівої руки. Кожна клавіша правої руки на стиск і розжим видавала різні звуки, кожна клавіша в лівій руці на стиск і розжим – два різних повних акорди. Це було новаторством, яке згодом К. Деміан поспішив запатентувати в 1829 році. Так з'явився абсолютно новий інструмент з акордовим акомпанементом, що отримав назву «акордеон».

Неймовірним є опис будови шена. Цей музичний інструмент складається з корпусного резервуара, виготовленого з гарбуза (пізніше використовували дерево та метал), зазвичай 17-ти (іноді 13, 19 чи 24) бамбукових, або очеретяних трубок з мідними язичками, боковими отворами і прорізами, та мундштуком, прилаштованим збоку. У нижньому кінці бамбукової трубочки приладнано мідну пластинку (язичок), трубочки встановлено в ряд у правильному порядку на дерев'яній або металевій підставці, подібно курильної трубки. Повітря вільно виходить через трубки за допомогою мундштука. Трубки в шенах по висоті розташовані попарно, обидві сторони симетричні, що надає інструменту гарної форми.

Для звуковидобування отвір у нижній частині відповідної трубки закривають пальцем, пластинка (язичок) коливається і виникають звуки різного регістру і тембру. Шен має розміри від 400 до 800 мм. Сучасні шени діляться на три основних види: великий – дашен – 800 мм від основи, середній – гжуншен – 430 мм, малий – сяошен – 405 мм. Шен є обов'язковим музичним інструментом у ритуальних весільних та похоронних обрядах. При талановитому виконанні чується і мелодійність, і гармонія звуків, ніби грає невеличкий оркестр, а не окремі інструменти.

Шен видає співучі плавні звуки, утворює як окремі звуки, так і квінтови й квінтово-квартові співзвуччя. Стрій ґрунтується на системі люй-люй. У сучасному шені з 17 трубок звучать зазвичай 12-13, інші мають декоративне призначення. Інструмент належить до групи аерофонів. Це означає, що звуки виробляються за допомогою вібрації повітряного стовпа. Сучасні шени – вже на 21, 24, 36 пластинок – язичкові духові сопілки. На відміну від інших

музичних інструментів, шен, зазвичай, застосовується для сольного виступу або як акомпанемент спільно з іншими інструментами: соною (хай-ді, лаба), китайським кларнетом ді, китайською флейтою. У чистому, яскравому, виразному звучанні інструменту переважають високі тони, верхні дзвінкіші, альт повніший і м'якший, а бас низький і глибокий. Діапазон інструменту досить широкий – до півтори октави. Це дозволяє виконувати на ньому різноманітні твори та імпровізації.

Шен є складовою фольклорних концертів для духових і ударних інструментів. Він може виконувати соло, грати в ансамблі, або ж акомпанувати співу.

Ву Вей (англ. Wu Wei) – це видатний музикант сучасності, віртуоз гри на китайському губному органі «шен». Саме завдяки йому китайський губний орган пізнали у всьому світі. Але на шені – найдавнішому представнику сімейства гармонік – він виконує не лише народну музику. Ву Вей – новатор: він розширив можливості старовинного інструменту, вдихнув у нього енергію сучасної музики, створив нові методи гри, поєднав різні стилі та жанри. Його люблять і цінують не лише на Сході, а й у Європі. Крім престижних національних та міжнародних конкурсів з традиційної китайської музики, Ву Вей ставав володарем таких премій, як Musica Vitale, Global Root, Herald Angels. Як соліст виступав з багатьма провідними оркестрами та ансамблями, у тому числі з Берлінським філармонічним оркестром, Філармонічним оркестром Лос-Анджелеса, Сеульським філармонічним оркестром і т.д. Крім того, Ву Вей грає ще на двох стародавніх інструментах: китайській флейті «баву» та скрипці «ерху».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Марченко В.В. Еволюція акордеонного мистецтва: історичний аспект. *Культура і сучасність: альманах*. Київ: Міленіум, 2014. № 2. 144 с.
2. URL: https://ru.frwiki.wiki/wiki/Cyrill_Demian
3. URL: <http://www.abbia.by/show.php?id=7&cid=3>

УДК 370.04.3

Євгенія Янина-Ледовська
(Харків, Україна)

ВПЛИВ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА НА РОЗВИТОК ДИТИНИ

У статті подано аналіз впливу хореографічного мистецтва на всебічний розвиток дитини, що набуває актуальності в умовах впливу зовнішніх негативних факторів: військові дії, вимушене переселення, відірваність від родини та ін.

Ключові слова: дитяча хореографія, мистецтво балетмейстера, хореографія, танець, виховання дітей.

The article analyzes the influence of choreographic art on the comprehensive development of a child, which becomes relevant in the context of external negative factors: military actions, forced resettlement, separation from family, etc.

Key words: children's choreography, choreographer's art, choreography, dance, child upbringing.

Запорукою успіху будь-якої діяльності є досягнення поставлених цілей. Мистецтво танцю як естетичне виховання має велику силу. Заняття танцями знайомлять дітей з красою світу і розвивають їх художній смак. На уроках танцю діти розвиваються фізично, зміцнюють здоров'я і вчаться використовувати свою уяву. Навчальний процес на уроці передбачає виконання вчителем та учнями низки завдань, цілеспрямованих дій, набуття комплексу знань і навичок у мистецтві танцю та розвиток творчих здібностей.

Навчальний процес у класі базується на таких принципах:

- суворі послідовність у засвоєнні танцю вальної термінології;
- систематичність і регулярність викладання;
- доступність і досконале володіння технічними засобами;
- індивідуальний підхід до кожної дитини [1, с. 47].

Такий процес навчання дозволяє дітям не тільки засвоїти основи хореографії, а й поглибити свої знання в цій галузі. У колективі поступово вибудовується атмосфера взаємної зацікавленості.

Таким чином, аспект "викладач-менеджер" характеризується варіативністю, гнучкістю і залежить від конкретних вимог, партнера, молодшого чи старшого класу, індивідуальних здібностей і характеру діяльності.

Хореографічне мистецтво є найважливішим аспектом естетичного виховання у формуванні естетичної та художньої культури особистості. Хореографія – це світ краси руху, звуку, кольору світла і костюму, тобто чарівне мистецтво. Діти прагнуть побачити його в балетних виставах, художніх альбомах та відеофільмах. Заняття танцями сприяють фізичному розвитку дітей та збагачують їх духовно. Ця гармонійна діяльність приваблює не тільки дітей, а й їхніх батьків.

Діти з балетною поставою викликають захоплення оточуючих. Однак її формування займає багато часу і вимагає від дітей багатьох якостей. Дисциплінованість, старанність і наполегливість – якості, необхідні не тільки на заняттях танцями, але і в повсякденному житті. Ці якості розвиваються вчителями хореографії протягом багатьох років і визначають успіх у багатьох справах. Точність хореографії та охайність форми на уроках хореографії відображаються на зовнішньому вигляді дітей у школі. Вони виділяються не лише поставою, але й зачіскою, чистотою та елегантністю повсякденного одягу. Діти в хореографічному класі ніколи не випереджають старших дітей, а хлопчики вітаються з ними за руку, коли виходять з автобуса. Уважність і увага до інших є необхідними якостями в характері дитини, і заняття хореографією можуть допомогти з цими питаннями.

Для дітей хореографічне мистецтво доповнює і розширює їхню власну особистість у реальному житті [2, с. 28]. Заняття цим мистецтвом приносять дитині почуття і досвід, які вона неотримала б від жодного іншого.

Творча особистість – найважливіша мета як всього процесу навчання, так і естетичного виховання. Хореографічне мистецтво завжди привертало увагу дітей. Зараз воно широко практикується в дитячих садках і загальноосвітніх школах [3, с. 36]. Хореографічні відділення в школах мистецтв і хореографічних школах зарекомендували себе як перспективна форма естетичного виховання, заснована на залученні дітей і молоді до мистецтва танцю. Навчання в хореографічних колективах слід пропонувати ширшому колу дітей і підлітків, оскільки вони можуть повніше розвивати свої індивідуальні здібності. Вони люблять мистецтво танцю, довго відвідують заняття і проявляють терпіння та старанність у розвитку своїх танцювальних знань і навичок. Вчителі хореографії мають можливість використовувати спеціальні засоби хореографічного мистецтва та інтереси дітей для проведення широкого спектру виховних заходів. Хореографічні колективи як осередки позашкільної освіти мають великий вплив на формування ціннісних орієнтацій сучасних дітей та підлітків, розвиваючи в них раціональне ставлення до матеріальних і духовних надбань, переконань і життєвих цілей держави, які закарбовуються в їхній свідомості в контексті розвитку особистості К. Левківська [4, с. 64] взяла цей ракурс і розглянула формування ціннісних орієнтацій. Серед національних ціннісних орієнтацій важливим є формування голосової ідентифікації. Комунікація в хореографічному колективі має відбуватися виключно в рамках функціонування українського мовного середовища. Сьогодні мовна ідентичність є важливим елементом для національної єдності навколо патріотизму та національних ідеалів як цінностей. Звичайно, як і більшість цінностей, формування мовної ідентичності починається з позитивного прикладу вчителя. Представники танцювального колективу зобов'язані проводити заняття, спілкуватися поза класом, спілкуватися з батьками

учнів та вести соціальні мережі державною мовою, завжди усвідомлюючи власну публічність та роль представника колективу як ідеалу та зразка для наслідування для учнів. На уроках класичного танцю важливо пояснювати методіку виконання вправ та окремих рухів національною мовою, хоча іноді французька термінологія використовується як ортодоксальна для цього виду хореографічного мистецтва. Активне використання української мови на заняттях хореографією допомагає дітям, у сім'ях яких розмовляють іншою мовою, гармонійно адаптуватися в україномовному середовищі. Постійне використання державної мови вихованцями хореографічного колективу під час занять поширюється і на їхнє повсякденне життя. Як результат, учасники танцювального колективу, особливо ті, хто активно гастролює в Україні та за кордоном, чітко усвідомлюють свою національну приналежність, що допомагає їм формувати позитивний імідж українців у європейському суспільстві та ідентифікувати себе зі своїми однолітками. Формування естетичних цінностей учасників дитячих хореографічних колективів має ґрунтуватися на українських традиціях та їх повазі. У процесі формування таких цінностей необхідно враховувати принцип опори на українські та світові мистецькі досягнення; як стверджує А. Шевчук [4, с. 66], реалізація процесу формування естетичних цінностей зумовлена набуттям дітьми відповідної віку та сприйнятливої хореографічної культури. Цей процес відбувається за таких умов. В основі репертуару творчого хореографічного колективу мають бути чітко сформульовані метафоричні смисли, прості та лаконічні форми виконання, ігрова сюжетність та місце для розвитку творчої індивідуальності в контексті індивідуальної імпровізації. Важливим етапом у формуванні естетичних орієнтирів є процес ознайомлення з українськими народними танцями через метод етюдної роботи. Таку практичну роботу необхідно проводити не тільки в колективах народного танцю, а й в українських хореографічних колективах. Рух до глобалізації негативно впливає на збереження унікальності етнічних груп. Прискорене поширення універсальних стилів і напрямків у сучасному танці не має національного підґрунтя. Саме тому зростає потреба українських танцювальних колективів, які здійснюють практичну діяльність у сфері сучасного танцю, у вивченні досягнень українського народного танцю та створенні стилізованих хореографічних творів на основі традиційного танцювального мистецтва українського народу. Така активна громадянська позиція сприятиме формуванню унікального хореографічного стилю українськими танцювальними колективами в Україні та за її межами та ідентифікації національного танцювального мистецтва у світовій практиці.

У сучасному контексті важливого значення набуває формування етнічних, естетичних та морально-етичних цінностей у вихованців хореографічних колективів. Серед цих цінностей на особливу увагу заслуговують мовна ідентифікація та патріотичне виховання. В умовах активної діджиталізації суспільства формування естетичних цінностей та орієнтація на морально-етичні цінності потребує залучення соціальних мереж та формування бізнес-етики студентів. Активна громадянська та цілеспрямована просвітницька діяльність керівників хореографічних колективів стане запорукою гармонійного розвитку українського суспільства в найближчий період розвитку та подальшого державотворення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Годовський В. М., Арабська В. І. Теорія і методика роботи з дитячим хореографічним колективом: Методичні рекомендації, лекції, навчальна програма. Рівне: РДГУ, 2000. 76 с.
2. Голдрич О.С. Методика викладання хореографії: Навч. посібник. Львів: «Сполом», 2006. 84 с.
3. Колногузенко Б.М. Методика роботи з хореографічним колективом. Ч. 1. Хореографічна робота з дітьми: Навч. посібник / Харк. держ. акад. культури. Харків: ХДАК, 2005. 153 с.
4. Мостова І. С., Островська К. В. Хореографічне мистецтво як інструмент формування ціннісних орієнтирів вихованців аматорських танцювальних колективів. *Танцювальні студії* : зб. наук. пр. 2023. Т. 6, Вип. 1. С. 63–69.

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГІКА

Вікторія Байда
(Київ, Україна)

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ
НА УРОКАХ ЗАСВОЄННЯ НОВИХ ЗНАТЬ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

У статті розглядається теоретичні аспекти використання цифрових інструментів на уроках засвоєння нових знань у початковій школі та обґрунтовується необхідність створення певних організаційно-педагогічних умов для ефективного використання цифрових інструментів на уроках засвоєння нових знань в початковій школі.

Ключові слова: цифрові інструменти, цифрова компетентність, організаційно-педагогічні умови.

The article discusses the theoretical aspects of the use of digital tools in the lessons of acquiring new knowledge in primary school and substantiates the need to create certain organisational and pedagogical conditions for the effective use of digital tools in the lessons of acquiring new knowledge in primary school.

Keywords: digital tools, digital competence, organisational and pedagogical conditions.

Одним із найважливіших напрямків розвитку сучасного суспільства є забезпечення сфери освіти теорією та практикою використання сучасних інформаційних технологій, які орієнтовані на реалізацію навчально-виховного процесу. Впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у навчання відкриває великі можливості для вдосконалення освітніх педагогічних методик.

Одне з найголовніших завдань для сучасної освіти – це створення стійкої мотивації в учнів до отримання знань, пошук новітніх форм та інструментів для засвоєння цих знань. Однак наявність у школі сучасних засобів ІКТ не веде за собою автоматичного зростання професійної майстерності педагогів та якості освіти. Процес залучення вчителів у процес інформатизації початкової школи відбувається не такими швидкими темпами, як зростає рівень вимог до професійної компетентності та кваліфікації педагогічного колективу. Це зумовлено рядом об'єктивних і суб'єктивних чинників, до яких належать високий темп наукового прогресу в галузі цифрових технологій та низький темп розробки і впровадження організаційно-педагогічних умов для впровадження цифрових інструментів на уроках в початковій школі.

Початкова освіта являється ключовою у процесі становлення та розвитку особистості дитини, розкритті її власного потенціалу, формуванні цілісної картини світу. В багатокомпонентній формулі нової української школи вчитель початкових класів займає провідне місце як педагог нової формації.

На думку О. Савченко, «особистісна і професійна підготовка вчителя – локомотив якісних змін в освіті. Професійний гуманний учитель – це велика цінність для дитини, держави, батьків. Дуже ускладнилася робота вчителів початкової школи, розширились професійні функції, підвищилась відповідальність за результати державної підсумкової атестації, зросли вимоги батьків, стрімко наступає інформаційне середовище... А тому треба постійно навчатися» [5].

Одним із найважливіших інструментів успіху Нової української школи є наскрізне застосування інформаційних технологій в освітньому процесі. Сучасний вчитель має навчитися створювати та використовувати мультимедійний та інтерактивний контент, щоб зацікавити цифрове покоління учнів.

Українські вчені розкрили зміст ключової компетентності під час упровадження цифрових технологій. Вона передбачає здатність орієнтуватися в інформаційному просторі,

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

отримувати дані та оперувати ними відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства [3].

Європейським Парламентом та Радою Європейського Союзу у 2006 році цифрова компетентність визнана однією з ключових компетентностей для навчання впродовж життя. Існують різноманітні визначення цифрової компетентності. Так С. Прохорова у своєму дослідженні цифрову компетентність педагога трактує як здатність вчителя ефективно та результативно використовувати ІКТ у педагогічній діяльності та для власного професійного розвитку. До складових елементів цифрової компетентності також входять додаткові знання, уміння, здатності та ставлення, серед яких технічні навички роботи з ІКТ, здатність застосовувати вказані ресурси у навчально-виховному процесі, та здатність планувати, аналізувати та керувати навчально-виховним процесом за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Педагог повинен також критично оцінювати ресурси та бути добре ознайомленим з соціальними та етичними аспектами їх використання [4].

Цифрові інструменти для використання на уроках можна поділити на чотири групи:

Перша група	До першої групи цифрових інструментів належать платформи Zoom, Google Meet, Skype, Webex (сервіси для організації онлайн конференцій та відеозв'язку), Google Classroom (сервіс для створення, поширення і класифікації завдань, прискорення обміну файлами та взаємодії між учасниками освітнього процесу), Ding Talk (сервіс для відеозв'язку та дистанційного навчання), Moodle (інформаційне середовище, яке створене для організації дистанційних курсів; орієнтована на організацію взаємодії між викладачем та студентами система управління навчанням, яка надає можливість проектувати, створювати та керувати інформаційно-навчальними ресурсами), YouTube (відеосервіс для завантаження та перегляду відеолекцій і відеоматеріалів).
Друга група	Друга група цифрових інструментів – пошукові системи, якими найчастіше користуються українці: Google (87,56%), Яндекс (8,75%), Bing (1,03%), Yahoo (0,74%). Пошукові сервіси студенти використовують дуже активно, особливо під час організації і проведення вебквестів, перевернутого і проєктного навчання.
Третя група	До третьої групи цифрових інструментів належать онлайн-сервіси й комп'ютерні програми для створення дидактичного матеріалу для уроків читання (навчальні лабораторії, програми для генерування qr-кодів, створення хмари слів, електронних інтерактивних вправ), мультимедійного супроводу вивчення літератури (відео- та аудіопроекти, мультимедійні презентації, програми, що забезпечують візуалізацію навчального матеріалу. Доступними є вебсервіси для створення мультимедійного, інтерактивного контенту для комунікації, спільної роботи, візуалізації та використання ігрових комп'ютерних засобів навчання: Thinglink, Glogster, Genially (створення інтерактивних плакатів), Tiki-Toki, Time line JS, Time.Graphics (створення інтерактивних часових стрічок подій із додаванням фото, аудіо та відеоматеріалів), FreeMind, iMindMap, Mindomo, Mindmeister, Spiderscribe (створення ментальних карт тощо), Powtoon.com, Sparkol VideoScribe (створення анімаційних роликів та відеоскрайбінгу), Mentimeter, Wordart.com, Word it out (візуалізація, створення хмари слів), Kahoot, Plickers, Cosrative, ClassMarker (створення навчальних ігор, вікторин), Padlet.com.(віртуальна дошка на яку можна прикріплювати фото, файли, посилання на сторінки інтернету, замітки), Learning Apps (створення інтерактивних вправ і завдань), Projeqt (створення динамічних онлайн презентацій), Piktochart (створення презентацій у форматі інфографіки), RenderForest, Popcorn Maker (створення і

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

	наповнення цікавим контентом навчального відео), Movavi Clips, YouCut, VideoShow, PowerDirector, KineMaster, VivaMaster (відеорадоктори), Power Point, PowToon, GoAnimate, SparkolVideoScribe, Animaker (створення відеоскрайбінгу) та ін.
Четверта група	Четверта група цифрових інструментів – програми Kahoot, Formative, Quizizz, Plickers, Google Forms, які використовують під час дистанційного навчання для оцінювання знань і вмінь учнів.

На уроках засвоєння нових знань для кращого засвоєння матеріалу доцільно використовувати різноманітні цифрові інструменти. Вчитель повинен вміти вибрати програмне забезпечення, яке відповідає потребам освітнього процесу. Однак, для впровадження застосування цифрових інструментів на сучасному уроці засвоєння нових знань необхідні певні організаційно-педагогічні умови.

І. Зайцева термін «педагогічні умови» розуміє як «обставини, від яких залежить та за яких відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки учнів, що опосередковується активністю особистості, групи людей» [2].

Дане тлумачення акцентує увагу на тому, що педагогічні умови мають здатність забезпечити цілісність та продуктивність педагогічного процесу підготовки учнів. В. Андрєєв, стверджує, що педагогічні умови виступають результатом цілеспрямованого відбору складових компонентів освітнього процесу, що визначають зміст, організацію, форми, методи й засоби навчання. Термін «організаційно-педагогічні умови» поєднує терміни «педагогічні умови» та «організація». Термін «організація» у словниковій літературі пов'язаний із облаштуванням, об'єднанням, групуванням, приведенням у систему, формуванням певної структури та її адмініструванням [6].

І. Буцик під терміном «організаційно-педагогічні умови» розуміє «спеціально створені в педагогічному процесі обставини, що забезпечують цілеспрямований упорядкований та узгоджений вплив на особистість чинників, які є необхідними та достатніми для досягнення поставлених цілей» [1].

Виходячи з вищенаведеної інформації, визначено, що організаційно-педагогічними умовами застосування цифрових інструментів на сучасному уроці засвоєння нових знань у початковій школі є:

1) Діджиталізація освітнього простору: необхідно забезпечити школу достатньою кількістю комп'ютерів, планшетів або інших цифрових пристроїв з достатньою швидкістю інтернету. Також необхідно забезпечити відповідне програмне забезпечення для роботи з цифровими інструментами.

2) Компетентність вчителів: вчителі мають бути готові до використання цифрових інструментів під час навчального процесу. Вони повинні володіти достатнім рівнем знань та навичками роботи з цифровими інструментами, а також вміти створювати навчальні матеріали з їх використанням.

3) Готовність до самоосвітньої діяльності з удосконалення володіння цифровими засобами і сервісами.

4) Навчання учнів: учні повинні вміти користуватися цифровими інструментами для ефективного використання їх в навчальному процесі.

5) Забезпечення безпеки: важливо забезпечити безпеку під час використання цифрових інструментів у навчальному процесі. Необхідно застосовувати відповідні заходи, щоб захистити учнів від шкідливих вірусів, небажаного контенту та інших небезпек в Інтернеті.

Отже, використання цифрових інструментів на сучасному уроці засвоєння нових знань у початковій школі може бути ефективним, якщо забезпечені відповідні організаційно-педагогічні умови. Ці умови включають підготовку вчителів до використання цифрових інструментів, забезпечення наявності необхідної технічної бази.

Зрештою, є Європейська рамка цифрової компетентності для освітян (DigCompEdu). Це не тільки технічні навички, але й опис того, як цифрові технології можна використовувати для освіти та навчання.

Документ описує 22 компетентності, що згруповані в шести сферах цифрової компетентності вчителів:

- 1) Професійне залучення – використовувати цифрові технології для спілкування, співпраці та професійного розвитку.
- 2) Цифрові ресурси – шукати, створювати та обмінюватися цифровими ресурсами.
- 3) Викладання й навчання – управляти та організовувати робочий і навчальний процес за допомогою цифрових технологій.
- 4) Оцінювання – використовувати цифрові технології та стратегії для оцінювання учнів.
- 5) Розширення можливостей учнів – використовувати цифрові технології для підвищення інклюзивності та активного залучення учнів до навчання.
- 6) Сприяння цифровій компетентності учнів – дати їм можливість використовувати цифрові технології для спілкування, створення контенту, розвитку та розв’язання проблем.

Технології ніколи не замінять вчителів. Але вчителі, які володіють технологіями, замінять тих вчителів, які не володіють ними.

Використання цифрових інструментів на уроці може допомогти у покращенні якості навчання та засвоєнні учнями нових знань. Організаційно-педагогічні умови, що допоможуть вчителю ефективно використовувати цифрові інструменти на сучасному уроці засвоєння нових знань, можуть включати наступні елементи:

1) Підготовка до уроку: вчителю необхідно підготуватися до уроку, заздалегідь продумавши власну стратегію використання цифрових інструментів; важливо визначитися, які саме інструменти будуть використані та як вони будуть допомагати у розвитку конкретних навичок чи знань учнів.

2) Наявність необхідного обладнання та програмного забезпечення для ефективного використання цифрових інструментів (комп’ютери, планшети, інтернет, проектори, інтерактивні дошки тощо).

3) Розуміння особливостей цифрової грамотності: вчителі повинні мати достатній рівень цифрової грамотності, щоб ефективно використовувати цифрові інструменти на уроці. Учні повинні також мати базові навички роботи з комп’ютером та іншими цифровими пристроями.

Існує декілька способів навчання вчителів початкових класів цифрової компетентності:

1) Онлайн-курси та вебінари: існує багато платформ, що пропонують онлайн-курси та вебінари з цифрової компетентності. Вони можуть бути безкоштовними або платними, мати різну тривалість. Це можуть бути такі ресурси як: «На урок», «Всеосвіта», «EdEra» та ін.

2) Тренінги та семінари. Ці заходи можуть бути проведені в школі, дистанційно або в інших місцях навчання. Тренери можуть демонструвати, як використовувати різні цифрові інструменти, і проводити практичні вправи.

3) Самостійне навчання: вчителі можуть вивчати цифрові інструменти самостійно, шляхом дослідження різних технологій та відповідних посібників.

4) Навчання від колег: Вчителі можуть навчатися цифрової компетентності від колег, які вже мають досвід використання різних технологій у класі. Це може бути формою менторства або просто обміном досвідом.

5) Післядипломна освіта в університетах: багато університетів мають спеціальні курси та програми з цифрової компетентності для вчителів.

Отже, застосування цифрових інструментів на уроках в початковій школі вимагає від вчителя наявності певних умов, що сприятимуть їх продуктивному й результативному застосуванню: психологічного комфорту, відповідного технічного і програмного забезпечення, бази методичних та інструктивних матеріалів, розвитку комп’ютерної грамотності викладачів, стимулювання й заохочення їхньої методичної діяльності, підтримки кваліфікованого навчально-допоміжного персоналу. Наявність і дотримання цих умов залежить як від керівництва навчального закладу, так і безпосередньо від вчителя, його мотивації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Буцик І.М. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців агроінженерії (на прикладі вивчення сільськогосподарських машин). *Освітній простір України*. 2019. №15. С. 73–80.
2. Зайцева І.В. Мотивація учіння студентів: монографія. Ірпінь, 2000. 191 с.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики: кол. монографія / Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина, О. В. Овчарук, Л. І. Паращенко, О. І. Пометун, О. Я. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
4. Прохорова С. М. Поняття цифрової компетентності вчителя іноземної мови у світовому освітньому просторі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2015. Вип. 4. С. 113-116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDUP_2015_4_24.
5. Савченко О. Я. Якість початкової освіти: сутність і чинники впливу. *Наукові записки. Серія: «Педагогіка»*. 2009. № 4. С. 5–12.
6. Словник психолого-педагогічних термінів і понять / ред.-упоряд. Ю.В. Буган, В.І. Урупський.

УДК 372

*Надія Гавда
(Володимир, Україна)*

ФОРМУВАННЯ ІГРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ – ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Найважливішим складником професійної підготовки майбутніх вихователів закладу дошкільної освіти (далі – ЗДО) в педагогічному коледжі є їх підготовка до формування ігрової компетентності дітей дошкільного віку.

У статті окреслюється сутність понять «компетентність», «ігрова компетентність дитини дошкільного віку», виділяються її основні ознаки. Автором обґрунтовується необхідність підготовки майбутнього вихователя ЗДО до формування ігрової компетентності дітей дошкільного віку.

Ключові слова: компетентність, життєва компетентність, ігрова компетентність дошкільника, її характеристики.

The most important component of the professional training of future teachers of the preschool education institution (hereinafter referred to as preschool education) in the pedagogical college is their preparation for the formation of play competence of preschool children.

The article outlines the essence of the concepts of "competence", "game competence of a preschool child", and highlights its main features. The author justifies the necessity of preparing the future teacher of special education for the formation of game competence of preschool children.

Key words: competence, life competence, game competence of a preschooler, its characteristics.

Як відомо, модернізація вітчизняної дошкільної освіти вимагає нових підходів до розвитку особистості вихователя дошкільного закладу й окреслює високі вимоги до його професіоналізму. Сьогодення потребує справжніх фахівців, здатних ухвалювати нестандартні рішення, творчо зростати у процесі провадження освітньої діяльності в закладі дошкільної освіти. Тому, здійснюючи професійну підготовку майбутніх вихователів дітей дошкільного віку з педагогіки та педагогічної практики в коледжі, необхідно враховувати

специфіку, характер педагогічної діяльності в галузі дошкілля та наукові підходи до проблеми вироблення певної життєвої позиції дитини-дошкільника, розвитку її елементарної життєвої й ігрової компетентності, закладеної в Базовому компоненті дошкільної освіти [1].

У цьому зв'язку актуальними на сьогодні є такі наукові дослідження:

1) Ольги Рейпольської, в якому визначено, що перший показник сформованості життєвої компетентності дошкільника – оптимальна для віку модель провідної діяльності. Будь-яка діяльність дитини зумовлена мотивом заради похвали, для самоствердження, щоб пізнати щось нове чи уникнути помилки [8, с. 4-8];

2) Ольги Байєр і Галини Григоренко, присвячене оцінюванню рівня сформованості базових компетентностей дошкільників відповідно до вимог Державного стандарту – Базового компонента дошкільної освіти (БКДО – 2021), зокрема, ігрової компетентності [2, с. 25-29].

На нашу думку, при обґрунтуванні поняття «ігрова компетентність дошкільника» варто опиратися на розуміння поняття «компетентність».

У постанові Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» зазначено: компетентність – динамічне поєднання знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу освітню діяльність [7].

Компетентність дитини дошкільного віку – результат дошкільної освіти, особистісне надбання дитини; відповідь на питання, як реалізуємо цінності та завдання дошкільної освіти, спілкуємось, граємо з дитиною, підтримуємо розвиток її здібностей. Компетентності формуються в просторі освітніх напрямів завдяки організації педагогом основних видів діяльності [4, с. 81].

Згідно вимог Базового компонента дошкільної освіти розвиток дітей у дошкільних закладах здійснюється на засадах компетентісного підходу. Під час здобуття дошкільної освіти ключові компетентності формуються за різними освітніми напрямами. Компетентність як результат дошкільної освіти й особистісне надбання відображає взаємозв'язок компонентів фізичного, психічного, соціального, духовного розвитку особистості дитини, як-от: емоційно-ціннісного ставлення, сформованості знань, здатності та навичок до активного, творчого впровадження набутого досвіду, тобто до регуляції досягнень, поведінки, діяльності [1].

Як зазначає О. Рейпольська, життєва компетентність – це особистісна характеристика дитини, що засвідчує її достатню обізнаність, умілість і вправність у певному колі питань. Для того, щоб її сформувати в дітей, педагоги мають не лише усвідомлювати суть певного освітнього напрямку, а й уміти здійснити експертизу зробленого, оцінити досягнення дитини [8, с. 4].

У Базовому компоненті дошкільної освіти ігрова компетентність трактується як здатність дитини до вільної, емоційно насиченої, спонтанної активності з власної ініціативи, в якій реалізується можливість застосування наявних і освоєння нових знань та особистісного розвитку через прагнення дитини до участі в житті дорослих шляхом реалізації інтересів в ігрових і рольових діях в узагальненій формі [1, с. 14].

За твердженням М.А. Федорової, ігрова компетентність дитини-дошкільника – це здатність здійснювати ігрову діяльність на високому рівні, що ґрунтується на досвідченості дитини в цій діяльності, передбачає сформованість вольових зусиль, ігрових умінь і умінь міжособистісної поведінки, підкріплюється стійкими ігровими мотивами та мотивами самоствердження [9, с. 42-45].

На думку Г. Беленької, єдиний шлях, який найбільш оптимально забезпечує оволодіння в подальшому більш складною навчальною діяльністю – це оволодіння дитиною ігровою діяльністю. У ході розвитку гри дитина оволодіває структурними компонентами навчання, а саме: уміння формувати мету, планувати й організовувати, правильно оцінити результат [3, с. 5-6].

У Базовому компоненті дошкільної освіти визначено зміст ігрової компетентності дошкільника в освітньому напрямі «Гра дитини», яка включає:

- обізнаність із різними видами, здатність їх використовувати в самостійних іграх;
- уміння організовувати різні види ігор відповідно до їх структури;
- здатність втілювати власні ігрові задуми;
- уміння дотримуватися ігрового партнерства та рольових способів поведінки, норм і етикету спілкування в ході гри [1].

Як зазначає Н. Кудикіна, в ігровій діяльності діти відтворюють дії дорослих і відносин між ними, які спрямовані на пізнання навколишньої дійсності. У дошкільному віці гра є провідним видом діяльності не тому, що вона займає найбільше часу дитини, а тому, що зумовлює якісні зміни в її психіці. У грі дитина прагне бути більш самостійною, бере активну участь в житті дорослих із реальними можливостями щодо цього [6, с. 45-50].

Формування ігрової компетентності дошкільника багато в чому визначається професійною майстерністю вихователя, його компетентністю в організації ігрової діяльності дітей (тобто ігровою компетентністю вихователя).

Так, вивчаючи курс педагогіки зі спеціальності 012 Дошкільна освіта, спрямовуємо майбутніх вихователів на вирішення таких завдань:

- засвоєння теоретичних основ ігрової діяльності дітей у дошкільному віці;
- розуміння змісту, особливостей і методичних засад формування ігрової компетентності дитини дошкільного віку;
- формування умінь створювати розвивальне ігрове середовище;
- оволодіння методами і прийомами керівництва ігровою діяльністю дітей у різних вікових групах закладу дошкільної освіти;
- формування умінь діагностувати рівень розвитку ігрової діяльності дошкільників та прогнозувати напрями її розвитку.

Аналізуючи розділ «Гра дитини» діючої Освітньої програми для дітей від двох до семи років «Дитина», ми виділили та такі ознаки ігрової компетентності з урахуванням основних видів ігор старших дошкільників:

1) у сюжетно-рольових іграх дитина здатна самостійно обирати сюжет і розгортати гру відповідно до нього, облаштовувати та змінювати предметно-ігрове середовище відповідно до задуму гри, домовлятися з іншими учасниками гри про планомірність спільних дій, відображати характерні риси ігрового образу;

2) у конструктивно-будівельних іграх дитина здатна самостійно обирати тему будови, вигадувати конструкції, добирати потрібний матеріал;

3) у театралізованих іграх ініціатива та творчість дітей спрямовані на найкраще виконання взятої на себе ролі, для них важливий не лише процес, а й результат;

4) під час ігор за правилами старші дошкільники здатні обирати ведучого за допомогою правила почерговості під час різних типів жеребкувань, об'єднуватися в команди відповідно до змісту гри, пояснювати зміст і правила гри одноліткам, дотримувати правил протягом усієї гри, контролювати й оцінювати свої дії та дії інших учасників гри [5, с. 46-47, 102, 166-167, 243, 318].

Беручи до уваги думку В.О. Сухомлинського «Дитина – це щоденне відкриття світу» та зважаючи на твердження про те, що середовище, яке оточує дитину в дошкільному закладі, впливає на створення образу світу дошкільника, сприяє отриманню й збагаченню уявлень про власне «Я», вихователі базових дошкільних закладів міста Володимир разом із практикантами коледжу створили відповідні умови для розвитку ігор у дитячих колективах, урізноманітнюють елементи предметно-ігрового середовища, надаючи свободу вибору та взаємодії дорослих і дітей. Актуальним є зонування осередків ігрового простору, що дає змогу якнайоптимальніше дібрати і згрупувати іграшки за тематикою, об'єднати дітей за інтересами, щоб допомогти реалізувати їхні задуми. Педагоги застосовують термін «педагогічний супровід ігрової діяльності», що передбачає надання дитині статусу суб'єкта власної гри, а вихователь у цей час йде поруч, супроводжуючи її з метою досягнення

оптимальної педагогічної результативності ігрової діяльності.

На нашу думку, формування ігрової компетентності йде такими шляхами саморозвитку дітей дошкільного віку:

- через види діяльності (гру, спілкування, художньо-мовленнєве самовираження);
- через творчі ігри й ігри за правилами;
- через збагачення творчої взаємодії дітей, педагога та батьків;
- через моделювання поведінкових ситуацій розвитку.

Дорослий має одобрювати будь-яку гру дитини, важливо тільки правильно її організувати, а саме:

- створити у грі невимушену обстановку;
- не змушувати грати дитину в те, що їй видається не дуже цікавим;
- усі завдання у грі діти повинні виконувати самостійно;
- основний принцип організації ігор – їх безпечність для життя та здоров'я дітей.

Таким чином, формування ігрової компетентності дошкільників у сучасному закладі дошкільної освіти вимагає складної роботи педагогів у кожній віковій групі, в основі якої – визнання самоцінності вільної гри дитини в освітньому процесі закладу, стимулювання ігрової діяльності дітей.

Щоб діти могли проявляти самостійність і творчість у різних видах ігор, щоб ігри були цікаві й привабливі, необхідно дотримуватися наступних умов:

- зміст ігор має відповідати інтересам і можливостям дітей вікової групи;
- педагогічне керівництво іграми будується з урахуванням поступового розвитку самостійності дитини (розгортати гру відповідно до сюжету, облаштовувати та змінювати предметно-ігрове середовище відповідно до задуму гри, створювати правила та дотримувати їх, домовлятися з іншими учасниками гри про послідовність спільних дій);
- предметно-ігрове середовище постійно змінюється.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція / наук. кер. Т.О. Піроженко; авт. кол.: Байер О.М., Безсонова О.К., Брежнева О.Г., Гавриш Н.В. та ін. Київ: МОН України, 2021. 37 с.

Байер О., Григоренко Г. Ігрова компетентність дошкільників: що врахувати під час оцінювання. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2022. № 3-4. С. 25-29.

Беленька Г. Навчання у грі. *Дошкільне виховання*. 2013. № 11. С. 5-6.

Гавда Н.М. Від професійної компетентності до професійної мобільності: навчально-методичний посібник. Володимир-Волинський: ВВПК, 2021. 112 с.

Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. Проекту О.В. Огнев'юк; наук. ред. Г.В. Беленька; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 440 с.

Кудикіна Н. Методика керівництва ігровою діяльністю дошкільника на суб'єкт-суб'єктних засадах. *Дитячий садок*. 2012. № 29-31. С. 45-50.

Про затвердження Національної рамки кваліфікацій. Постанова КМУ від 23.11.2011 №1341. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text>.

Рейпольська О. Показники життєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2022. № 3-4. С. 4-8.

Федорова М.А. Підготовка майбутніх вихователів до формування ігрової компетентності дітей дошкільного віку. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. Vol. 6. 2018. № 3. С. 42-45. http://eprints.zu.edu.ua/30205/1/2018_Fedorova.

Юлія Карлова
(Ізмаїл, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Реалізація діяльнісного підходу в початковій школі сприяє успішному навчанню молодших школярів. Аналіз успішності та якості знань з предметів, діагностика навчальної мотивації наочно демонструють це твердження. В учнів формуються основні навчальні вміння, що дозволяють їм успішно адаптуватися в основній школі та продовжити предметне навчання за будь-яким навчально-методичним комплектом. «Я досліджую світ» (далі ЯДС) – не просто наука, це цілий світ, який оточує нас у повсякденному житті. Вивчення ЯДС має значення для розвитку мислення, логіки, вміння аналізувати і розв'язувати завдання. Це складна дисципліна, але за допомогою методів діяльнісного підходу вона може стати цікавою і доступною для всіх учнів. Отже, використання прийомів проблемного навчання, проєктних методик та групових форм роботи дає вчителю можливість реалізувати діяльнісний підхід у навчанні молодших школярів.

Ключові слова: діяльнісний підхід, проблемне навчання, діагностика, якість знань.

The implementation of the activity approach in primary school contributes to the successful learning of younger students. Analysis of success and quality of subject knowledge, diagnosis of educational motivation clearly demonstrate this statement. Pupils develop basic academic skills that allow them to successfully adapt to primary school and continue their subject-based education in any educational-methodical package. UDS is not just a science, it is a whole world that surrounds us in everyday life. Studying UDS is important for the development of thinking, logic, the ability to analyze and solve problems. It is a complex discipline, but with the help of activity-based methods, it can become interesting and accessible to all students. Thus, the use of methods of problem-based learning, project methods and group forms of work gives the teacher the opportunity to implement an activity approach in the education of younger schoolchildren.

Keywords: activity approach, problem-based learning, diagnosis, quality of knowledge.

Нова українська школа висуває вимоги до результатів учнів, які освоїли основну освітню програму початкової загальної освіти. Одна з цих вимог – метапредметна, що включає освоєння учнями універсальних навчальних дій, що забезпечують оволодіння ключовими компетенціями, які становлять основу вміння вчитися. У розв'язанні цих проблем допомагає системно-діяльнісний підхід у викладанні інтегрованого курсу ЯДС [3, с. 11].

Метою навчально-педагогічної взаємодії є формування та розвиток пізнавальної діяльності учня, спрямованої на самостійне набуття знань, умінь та навичок у різних галузях. Досягнення такої мети у навчально-педагогічній діяльності передбачає формування знань-засобів, способів дій, які відповідають на питання «як?».

Опанування учнями універсальних навчальних дій породжує здатність до саморозвитку та самовдосконалення шляхом свідомого й активного набуття нового соціального досвіду. Універсальні навчальні дії створюють можливість самостійного успішного засвоєння нових знань, умінь та компетентностей, включаючи організацію засвоєння, тобто вміння навчатися. У більш вузькому значенні термін «універсальні навчальні дії» можна визначити як сукупність способів дії учня, а також пов'язаних з ними навичок навчальної роботи, що забезпечують його здатність до самостійного засвоєння нових знань і умінь, включаючи організацію цього процесу [4, с. 250].

Навчитися вчитися – головна теза діяльнісного підходу. Вміти вчитися – це означає розуміти, чого я не знаю і самостійно знаходити спосіб упоратися з труднощами, отримати знання.

Діяльнісний підхід – це метод, який передбачає активну взаємодію учнів з матеріалом, що вивчається, в процесі навчальної діяльності. Суть цього підходу полягає в тому, що учень самостійно бере активну участь у процесі навчання, виконує завдання, а вчитель виступає в ролі консультанта та допомагає зрозуміти й розібратися в темі [2, с. 15].

Застосування методів діяльнісного підходу під час уроків ЯДС сприяє кращому розумінню матеріалу і запам'ятовуванню пройденого учнями. Коли здобувач освіти самостійно розв'язує завдання, шукає рішення, він краще розуміє суть питання і починає усвідомлювати, яке рішення потрібно прийняти, щоб одержати потрібний результат.

Одним із прикладів застосування методів діяльнісного підходу на уроках ЯДС є використання ігор у навчальному процесі. Такі ігри не тільки допомагають учням краще освоїти матеріал, а й створюють атмосферу довіри та командного духу, що позитивно впливає на успішність та мотивацію до навчання [1, с. 12].

Ще одним способом застосування методів діяльнісного підходу на уроках ЯДС є використання ілюстрацій та візуалізації. Різні картинки, діаграми, таблиці та графіки можуть допомогти учневі краще сприймати матеріал і краще запам'ятовувати його.

Отже, застосування методів діяльнісного підходу під час уроків ЯДС дозволяє зробити вивчення цієї дисципліни більш цікавим, доступним і зрозумілим для всіх учнів.

Діяльнісний підхід у навчанні ЯДС є дуже ефективним, оскільки дозволяє учням використовувати знання в реальних ситуаціях. Якщо вчителі будуть використовувати цей підхід, то учні будуть більш зацікавлені у вивченні ЯДС, краще засвоювати матеріал та набувати необхідних навичок [1, с. 22].

Для того, щоб мотивувати вчителів на використання діяльнісного підходу, ми рекомендуємо:

1. Провести семінари та тренінги для вчителів, де обговорюватиметься ефективність діяльнісного підходу та надаватимуться практичні рекомендації щодо його застосування.
2. Демонструвати вчителям приклади успішного використання діяльнісного підходу в інших школах та класах.
3. Організувати колегіальні консультації, де вчителі зможуть обговорити досвід та проблеми застосування діяльнісного підходу і взаємно давати поради.
4. Створювати сприятливу атмосферу у шкільництві, коли діяльнісний підхід буде поширеною практикою.

ЯДС відіграє значну роль в обґрунтуванні принципів діяльнісного підходу. Наприклад, ідея взаємодії з навколишнім середовищем, вивчення її та вирішення реальних життєвих завдань пов'язана із застосуванням знань у реальному світі. Також ЯДС є основою для різних методів навчання, зокрема ігор, розв'язання задач, практичних прикладів тощо [5, с. 20].

Отож, принципи діяльнісного підходу підтверджуються та обґрунтовуються концепціями і принципами, що робить цей метод навчання більш ефективним та доступним для широкого кола учнів.

Діяльнісний підхід сприяє формуванню ключових компетентностей учнів: готовність до розв'язання проблем; технологічна компетентність; готовність до самоосвіти; готовність до використання інформаційних ресурсів; готовність до соціальної взаємодії; комунікативна компетентність.

Основна ідея курсу ЯДС – уявлення його як системи понять, правил, відомостей, що взаємодіють між собою та є основою для інтелектуального і комунікативного розвитку дітей. При цьому вивчення ЯДС не має на меті формальне репродуктивне запам'ятовування правил, термінів і понять, а формує вміння застосовувати отримані знання в різноманітній діяльності [6, с. 22].

Що ми спостерігаємо сьогодні, дивлячись на сучасного школяра? Бідність словника, обмеженість і шаблонність конструкцій, вживання однозначних слів, відсутність навичок логічного аналізу, вузькість кругозору – ось далеко не повний перелік проблем нинішнього учня. Крім того, сучасний темп життя накладає свої відбитки на мислення учнів. Готові годинами безперервно сидіти біля моніторів комп'ютерів або за стільниковим телефоном,

вони швидко втомлюються і втрачають інтерес до навчальних занять. Наймовірніше сконцентровані у грі, вони розсіяні та неуважні на уроці, зосереджуються лише на нетривалій час. Виконуючи щодня чи не сотні тестових завдань, вони мають серйозні проблеми з пам'яттю.

Цілком природно, що в такій тривожній ситуації назріла необхідність перегляду можливостей добре відомих прийомів викладання з метою адаптації їх до умов, що змінилися. Діяльнісний підхід орієнтований на розвиток особистості, формування громадянської ідентичності. Навчання має бути організовано таким чином, щоб цілеспрямовано себе розвивати.

Реалізація технології діяльнісного методу в практичному викладанні забезпечується системою дидактичних принципів, докладно описаних у різних джерелах. Всі вони застосовні на уроці ЯДС, проте ключовими все ж таки є принципи діяльності та творчості. Отже, доречно говорити про творчу діяльність на уроці, в результаті якої учень відкриває нові знання і творчо реалізує їх.

У технології діяльнісного підходу діти «відкривають» знання в процесі самостійної дослідницької діяльності. Вони стають маленькими вченими, які роблять своє відкриття. Завдання вчителя при введенні нового матеріалу полягає в тому, що він повинен організувати дослідницьку роботу дітей таким чином, щоб вони самі додумалися до розв'язання проблем уроку і пояснили, як треба діяти в нових умовах. Поставити навчальне завдання – це допомогти учням самим сформулювати або тему уроку, або подібне до теми питання, відповідь на яке виведе на тему уроку [1, с. 21].

Поєднання діяльнісного підходу з інформаційними технологіями дозволяє не лише використовувати різноманітні види навчальної діяльності, що сприяють розвитку основних психологічних процесів: сприйняття, пам'яті, мислення та мовлення, а й враховувати індивідуальність учнів, а також підвищувати мотивацію вчення. Роль комп'ютера в процесі навчання – це й високий рівень мотивації, підвищений інтерес до навчання, що допомагає освоювати нові та закріплювати складні поняття, концентрувати увагу. Уроки стають більш цікавими та насиченими. Вони реалізують принцип наочності, збільшуючи об'єктивність оцінювання результатів, що впливає на якість знань.

Жодний предмет не можна вивчати, спостерігаючи, як це робить сусід. У традиційній формі навчання більшість учнів більшість уроку так і залишається спостерігачем. А ось працюючи в парах чи групах, спілкуючись із сусідом, промовляючи йому вивчені формулювання, маючи можливість навчити когось тому, що знаєш сам, і отримати в разі потреби консультацію чи роз'яснення, школярі формують і позитивне ставлення до предмета і формують навички виконання різних завдань. Якість знань учнів підвищується, процес навчання стає успішнішим.

Використання діяльнісного підходу орієнтоване насамперед на формування інформаційно-комунікативної культури учнів. Різко зростає роль їхньої пізнавальної активності, вмотивованості до самостійної навчальної роботи. Перевагою діяльнісного підходу є те, що він органічно поєднується з різними сучасними освітніми технологіями: ІКТ, ігрові технології, технологія критичного мислення, технологія «Дебати», технологія дослідницької та проектної діяльності.

Отже, реалізація діяльнісного підходу у шкільництві сприяє успішному навчанню молодших школярів. В учнів формуються основні навчальні вміння, що дозволяють їм успішно адаптуватися в основній школі та продовжити предметне навчання за будь-яким навчально-методичним комплектом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу: Навч.-метод. посіб. Київ: Видавництво «Алатон», 2019. 128 с.

2. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Розробки уроків з інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти (1-8 тиждень). Київ: Видавництво «Алатон», 2019. 324 с.
3. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Бібік Н.М. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.
4. Пометун О. І. Діяльнісний підхід. *Енциклопедія освіти*. 2021. С. 250-251.
5. Реформування і модернізація освітніх систем країн світу ХХІ століття: монографія / за наук. ред. О.І. Шапран. Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я.М., 2018. 344 с.

УДК 373.2:[81'233:005]:[796+821]

Марія Крушинська
(Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІГРАХ ЗА СЮЖЕТАМИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

У статті представлені проміжні результати магістерського дослідження щодо формування діалогічного мовлення дітей старшого дошкільного віку в іграх за сюжетами художніх творів. Окреслені особливості діалогічного мовлення дітей старшого дошкільного віку під час процесів життєдіяльності. Представлені дефініції понять «діалогічне мовлення», «ігри за сюжетами художніх творів». Проаналізований вплив дорослих на діалогічне мовлення дітей старшого дошкільного віку та визначено систему ігор для формування діалогічного мовлення за сюжетами художніх творів.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку, діалогічне мовлення, ігри за сюжетами художніх творів, дидактична гра, рухлива гра, конструктивно-будівельна гра, цифрові технології.

The article presents the intermediate results of the master's study on the formation of dialogic speech of senior preschool children in games based on the plots of artistic works. The peculiarities of dialogic speech of senior preschool children during life processes are outlined. The definitions of the concepts "dialogic speech", "games based on the plots of artistic works" are presented. The influence of adults on the dialogic speech of senior preschool children is analyzed, and a system of games for the formation of dialogic speech based on the plots of artistic works is defined.

Key words: children of senior preschool age, dialogic speech, games based on the plots of a work of art, didactic game, mobile game, constructive-building game, digital technologies.

Сьогодні сучасний стан художньо-мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку потребує значної уваги для підвищення якості освіти, яка передусім залежить від інтересу дітей, а саме від того як саме буде організований освітній процес. Вимогами, які стають перед дошкіллям сучасного покоління «альфа», дітей цифрової ери, де позитивним у використанні гаджетів з одного боку має інтерактивний, візуальний характер, а з іншого – має свої ознаки зниження зацікавлення до «живого» спілкування. Саме тому ми вбачаємо вирішення питання формування діалогічного мовлення дітей старшого дошкільного віку у використанні інтегрованого підходу, де ми «занурюємось» у світ технологій у гармонії з безпосереднім спілкуванням за фреймом: спілкування – художні твори – цифрові технології – гра.

Формування діалогічного мовлення розглядаються у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців: А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Голота, А. Карнаухова В. Любашина, Л. Галаєвська, Л. Гассер, І. Даммерт, К. Мерфі та ін.

А. Богуш розглядає поняття «мова і художні твори», як неповторний засіб залучення до багатой спадщини художнього слова, результатом якої є збагачення та досконале володіння рідною літературною мовою [1, с. 6].

На нашу думку, діалогічне мовлення – це процес вербальної та невербальної комунікації двох або більше учасників, які в силу свого досвіду, наповнення активного та пасивного словникового запасу, зокрема завдяки художнім творам висловлюють свої думки, зауваження та побажання щодо тієї чи іншої життєвої ситуації. Дошкільний вік є сенситивним періодом для оволодіння багатством художнього слова та активним, невимушеним його використанням у повсякденній комунікації дітей старшого дошкільного віку. Зокрема, у Законі України «Про дошкільну освіту» наголошується на «формуванні моральних норм, набутті життєвого соціального досвіду», одним серед джерел якого є художні твори.

У Державному стандарті дошкільної освіти (2021) окреслена важливість формування компетентностей, зокрема художньо-мовленнєва, яка полягає в здатності художньо-естетичного вираження при діалоговій комунікації за змістом художніх творів, яка має суттєвий вплив на культуровідповідність особистості, у тому числі на вмінні розпочинати, розвивати діалог в різних життєвих ситуаціях [4].

Аналіз наукових досліджень (Н. Голота, А. Карнаухова) свідчить про те, що за своєю сутністю освітній процес є діалогічним у взаєморозумінні всіх його учасників [2, с. 130]; що набуття дитиною вмінь встановлення діалогу з дотриманням ustalених норм спілкування розпочинається по-перше, з безпосереднього спілкування з дорослими, однолітками, які є орієнтиром їхньої мовленнєвої поведінки у суспільстві, по-друге, художнє слово, через яке дитина «проживає» події, аналізує та порівнює власні вчинки та вчинки героїв, рефлексує та експериментує зі змістом художніх творів [3, с. 246].

Саме тому, ми вбачаємо у нашому дослідженні зробити акцент на майстерності та зміні підходу, його «осучаснення» для формування дорослими у партнерській взаємодії з дітьми старшого дошкільного віку діалогічного мовлення в іграх за сюжетами художніх творів.

За результатами проведеного нами безпосереднього спостереження за діалогічним мовленням дітей старшого дошкільного віку у різних фрагментах життєдіяльності у закладі дошкільної освіти, ми дійшли до висновку, що найбільш активним діалогічне мовлення спостерігається під час освітніх взаємодій, де діти під педагогічним супроводом, більшою мірою зосереджені, оперують різними формами мовленнєвих висловлювань; трохи нижчий рівень при самостійній ігровій діяльності, без педагогічного супроводу, де діти хто самостійно, а хто по-двоє і більше фокусувались на рольових ситуаціях, використовуючи осередки з ігровим матеріалом; подібним як і при самостійній ігровій діяльності є прогулянки на ігровому майданчику, де діти об'єднувались за інтересами та обмежувались простими фразами звертання, згоди та дозволу. Тому для активізації діалогічного мовлення варто підтримувати той «вогник» з освітньої взаємодії впродовж дня засобами художнього слова, доповнюючи різними видами ігор.

Для визначення впливу дорослих на формування діалогічного мовлення дітей старшого дошкільного віку було проведено анкетування вихователів закладів дошкільної освіти. Нами виявлено, що більшість вихователів оцінюють власну готовність на достатньому рівні та наявним є усвідомлення поведінки та діяльності, адже вони мають безпосередній вплив на формування діалогічного мовлення дітей старшого дошкільного віку відповідно до Професійного стандарту "Вихователь закладу дошкільної освіти"(№ 755-21, 2021р.) та Державного стандарту дошкільної освіти (2021р.). З'ясовано, що вихователі визначають потребу у методичній допомозі щодо особливості організації ігор за сюжетами художніх творів (дидактичні ігри/онлайн-ігри, конструктивно-будівельні, рухливі ігри).

Дефініцією поняття «ігри за сюжетами художніх творів», ми вважаємо, як мовленнєва діяльність суб'єктів освітнього процесу, в якій відбувається інтерпретація реплік та дій головних героїв в іграх сюжетів художніх творів (казок, оповідань, віршів).

Подальше наше дослідження ми вбачаємо в розробленні посібника «Розмовничок» для дітей старшого дошкільного віку, наповнений порадами для вихователів та батьків, художніми творами, системою ігор: дидактичними, рухливими, конструктивно-будівельними іграми, розробленими до них ілюстраціями, матеріалами у ресурсі Canva, LearningApps (створення дидактичних ігор) для зацікавлення та оперативності вихователя під час освітніх взаємодій, підібраними пізнавальними відео з ресурсу Youtube, музичний супровід та рекомендовані джерела для поглибленого ознайомлення вихователів та батьків (рис. 1).

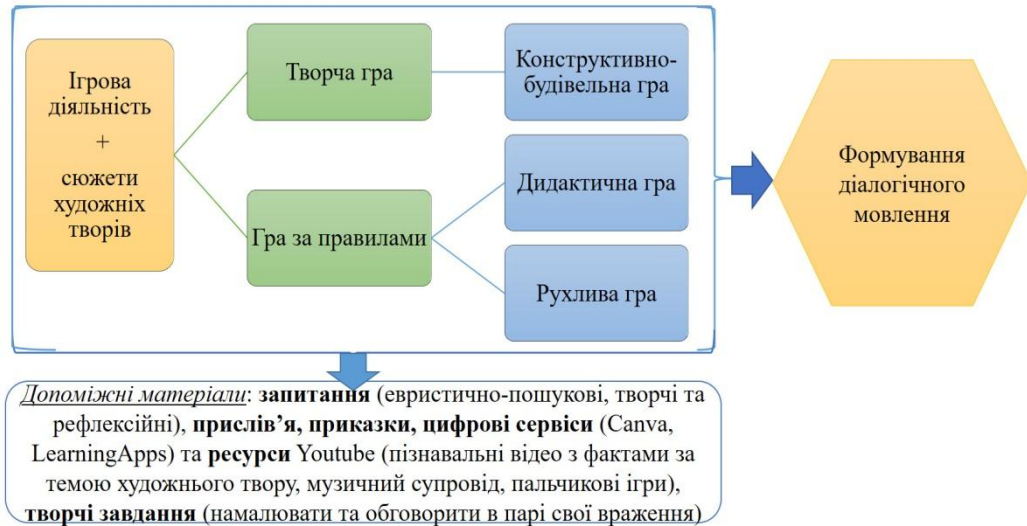

Рис. 1. Система ігор та допоміжні матеріали для формування діалогічного мовлення за сюжетами художніх творів

Таким чином, ігри за сюжетами художніх творів є одним з ефективних засобів розвитку мовлення і мислення дітей старшого дошкільного віку. Гра надає дитині задоволення, радість, в свою чергу, ці почуття впливають на сприйняття мови і породжують мовленнєву активність. Завдяки сюжетам художніх творів діти наповнюються зразками правильного мовлення, засвоюють еталони мовленнєвого етикету та культури мовлення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А. М. Мовно-літературна освіта дітей дошкільного віку. *Інноватика у вихованні*. 2022. Вип. 16. URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/download/503/422>
2. Голота Н. М., Карнаухова А. В. Діалоговий формат взаємодії як інструмент педагогічного партнерства в освітньому процесі закладу дошкільної освіти. *Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки та психології: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 2023. С. 129-133. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44767/1/N_Holota_A_Karnauchova_MKonf_2023_FPO.pdf
3. Голота Н. М., Карнаухова А. В. Особливості формування комунікативної компетентності дітей дошкільного віку в освітньому процесі ЗДО. 2023. С. 243-247. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44767/1/N_Holota_A_Karnauchova_MKonf_2023_FPO.pdf
4. Державний стандарт дошкільної освіти (нова редакція 2021). URL: <https://ezavdnz.mcfra.ua/867852>

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Карнаухова А. В.

*Тамара Куряча
(Полтава, Україна)*

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Сучасний розвиток українського суспільства характеризується як період трансформаційних процесів, що обумовлений пошук власного шляху розвитку та зміни цінностей. Людський спосіб життя зумовлює таке існування цінностей, де найвищою постає те, яка визначає сенс життя особистості, всю мотивацію її існування. Визначити цінності молоді, якими вона оперує сьогодні і які складають її внутрішній світ та формують ставлення до навколишнього світу, – ось головні напрямки роботи науковців у галузях психології, соціології, педагогіки.

Однією з актуальних проблем сучасної психологічної науки є проблема ціннісних орієнтацій молоді. Ця тема достатньо складна, включає дослідження ряду аспектів, а саме: вікові психологічні особливості молоді, соціологічні проблеми освіти і виховання, вплив колективу, сім'ї та інше. Нажаль, сьогодні неможливо віднайти таку людину, у якої є все і який би нічого не було б потрібно для свого життя.

Наукові розвідки засвідчують, що поняття «цінність» широко використовується у філософській та іншій спеціальній літературі для позначення певних явищ дійсності, що відіграють важливе значення в соціокультурному житті особистості. На думку німецького філософа Пауля Менцера цінністю можна вважати все те, що почуття людини диктує визнати важливішим над усім, і до чого можна прагнути, ставитися з повагою та визнанням [6]. На думку М. Головатого, цінності – це певні ідеї, погляди за допомогою яких люди задовольняють свої потреби та інтереси [3].

Ціннісні орієнтації – це певна сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, яка ставить людині спрямованість його життєдіяльності. Джерелом формування ціннісних орієнтацій виступає як життєва активність особистості, що визначає рівень домагань особистості та її орієнтацію у процесі діяльності на досягнення конкретних цілей в різних сферах життєдіяльності суспільства [7], так і соціальне лідерство, що забезпечує прояв лідерського та інноваційного потенціалу для побудови успішного майбутнього молоді людини [1; 10].

У ході наукових пошуків встановлено, що ціннісні орієнтації визначаються як один із компонентів, що входить до структури особистості, а наявність сформованої системи ціннісних орієнтацій забезпечує гармонію внутрішнього світу особистості [2]. Зрозуміло, що ціннісні орієнтації є важливими у вимірі соціальних очікувань молоді, особливо в період воєнного та післявоєнного відновлення країни, адже критично важливим, є те що молоді люди, які постраждали від війни повинні демонструвати життєстійкість та здатність до побудови планів на майбутнє [5].

Науковці доводять, що ціннісні орієнтації, потреби молоді в цілому визначають власні життєві плани, які з часом ними уточнюються і перебувають. Планування життя молоддю не можливе без певних мотивів, якими керуються молоді люди. Ці, мотиви, як і життєві плани в цілому в різних соціально-професійних і вікових груп молоді різні, вони змінюються із плином часу, зміною умов життя, обставин. Життєві плани молодих людей із прагнення зайняти певне соціальне становище, яке дозволить індивідууму самореалізовуватися як соціальному суб'єкту.

Наголосимо, що проблема людських цінностей є об'єктом дослідження ряду наук про людину та суспільство – філософії, соціології, психології, педагогіки, антропології, але в кожній з них має різні значення. Категорія «цінність» осягає безліч характеристик індивідуума, узагальнює і відображає неподільність особистості. Ціннісні орієнтації є важливою складовою структури особистості, вони ніби узагальнюють весь життєвий досвід, набутий індивідом в процесі його індивідуального розвитку. Це складова структури

особистості, яка є певним стрижнем свідомості, навколо якого обертаються думки та відчуття індивідуума і за допомогою якого вирішується безліч життєвих питань. Таке бачення ціннісних орієнтацій дає можливість трактувати та практично вивчити напрямок особистості в певний час її життя.

Отже, формування ціннісних орієнтацій молоді в сучасному українському суспільстві проявляється в одночасному впливі на особистість молодої людини різних факторів, які часто суперечать один одному. Молоді складно зорієнтуватися у такому вирі подій, у насиченому різноманітними правилами та нормами суспільству, коли сімейне оточення диктує одні манери поведінки, а з екранів телевізора лунають протилежні заклики. Тому молоді у такому шаленому розмаїтті цінностей, що наявне у суспільстві, доводиться самим вирішувати, що в нинішніх умовах є цінним, і від того, яка шалька терезів переважить у системі їхніх цінностей, значною мірою залежатиме майбутнє України. Також важливо наголосити, що роль таких соціальних інституцій як: сім'я, навчальний заклад, ЗМІ, група однолітків, важко переоцінити у вихованні молодого покоління, адже саме вони формують у особистості власний погляд на світ, на його норми та цінності. Таким чином, суспільні інститути держави, громадськість для того, щоб творити демократичну Українську державу, повинні змінити своє ставлення до молодіжної та освітянської політики: відповідально, професійно та матеріально, виділяти більше бюджетних коштів на виховання молоді, а менше на політичні обіцянки, які роками не виконуються.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик Д. Д. Становлення феномену соціального лідерства у науковому просторі соціальної роботи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 52 Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education №25 2022 р. кн. 1. 2021. №1(7). С. 14-18.
2. Бутківська Т. В. Проблема цінностей у соціалізації особистості. *Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб.* / [за заг. ред. О. В. Сухомлинської]; АПН України. 1997. С. 27-31.
3. Говатий Н. Ф. Соціологія молоді: курс лекцій. Київ: МАУП, 1999. 224 с.
4. Савельчук І. Соціальні очікування молоді: від теоретичного осмислення до практичного застосування у воєнний та післявоєнний період. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9. No. 1. С. 113-121.
5. Савельчук І. Б., Бибик Д. Д. Соціальне лідерство як підґрунтя для розвитку партнерської взаємодії в освітньому середовищі університету. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. Вип. 25. 2018. С. 119-125.
6. Antoci D. Value orientation from a structural perspective. *Educație–Poitică–Societate: materialele Congresului Științific Internațional Polono-Moldo-Român*. Vol. III, nr. 1. Chișinău: S.n. Tipogr. UST, 2019. P. 10-18.
7. Savelchuk I., Bybyk D., Zhytynska M., Ivzhenko I., Mikheiva O., Kunytsia T. Trends in the Development of Social Work: Postmodern Ideas and Prospects. *Postmodern Openings*. 2021. № 12 (3 Sup1). P. 143-154.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Клевака Л. П.

Ганна Кутас
(Ізмаїл, Україна)

ІГРОВІ ФОРМИ РОБОТИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ НА УРОЦІ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

У статті розглянута проблема використання ігрових форм роботи як засобу формування ключових компетентностей особистості на уроці «Я досліджую світ» у Новій українській школі. Розкритий педагогічний досвід використання дидактичних ігор на зазначеному уроці та окреслена їх ефективність.

Ключові слова: компетентність, гра, ігрові форми, Я досліджую світ, Нова українська школа, дидактична гра.

The article examines the problem of using game forms of work as a means of forming key personal competencies in the lesson "I explore the world" at the New Ukrainian School. The pedagogical experience of using didactic games in the specified lesson is revealed and their effectiveness is outlined.

Key words: competence, game, game forms, I explore the world, New Ukrainian school, didactic game.

Гра супроводжує дітей протягом усього їх дитинства. Окрім розважальної функції, вона може стати методом виховання і навчання. Особливо це стосується дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, коли гра займає важливе місце в їх житті та відповідає їх віковим психологічним особливостям. Незважаючи на те, що ігрова діяльність є провідним видом діяльності дошкільнят, на початку молодшого шкільного віку вона залишається особливою для дітей. Вона є комфортним та зручним методом навчання. Використання ігрових форм на уроках «Я досліджую світ» не є виключенням у Новій українській початковій школі. Розглянемо детальніше особливості використання ігрових форм роботи як засобу формування ключових компетентностей особистості на уроці «Я досліджую світ».

Для початку ознайомимося із визначенням поняття «компетентність» у науковій літературі.

У Законі України «Про освіту» компетентність визначається як «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [4].

До ключових компетентностей Н. Бібік відносить:

1. Вільне володіння державною мовою.
2. Здатність спілкуватися іноземними мовами і рідною.
3. Математична компетентність.
4. Компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій.
5. Інноваційність.
6. Екологічна компетентність.
7. Інформаційно-комунікаційна компетентність.
8. Уміння навчатися протягом життя.
9. Громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, благополуччя і здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав та можливостей.

10. Культурна компетентність.

11. Підприємливість і фінансова грамотність.

Спільними для всіх компетентностей є такі вміння:

1. Читати і розуміти прочитане.
2. Висловлювати думку усно і письмово.

3. Критичне і системне мислення.
4. Здатність логічно обґрунтовувати позицію.
5. Ініціативність.
6. Творчість.
7. Розв'язувати проблеми.
8. Оцінювати ризики.
9. Конструктивно керувати емоціями.
10. Застосовувати емоційний інтелект.
11. Здатність до співпраці в команді [1, с. 12].

Отже, можна зробити висновок, що шкільне навчання за оновленою методикою «Нової української школи» передбачає активне формування зазначених компетентностей, які є обов'язковою складовою повноцінної суспільної життєдіяльності особистості.

Освітня реформа «Нова українська школа» стала рушійною силою для введення інновацій та нових навчальних курсів в процес навчання. Із впровадженням цієї реформи з'являється новий навчальний курс під назвою «Я досліджую світ». До складу зазначеного курсу входять три галузі:

- 1) природнича, громадська;
- 2) історична, соціальна;
- 3) здоров'язбережувальна.

Мета курсу «Я досліджую світ» – сформувати в учнів початкової школи цілісну картину світу в процесі опанування досвіду соціального характеру. Також треба зазначити, що цей курс має інтегральний характер [6].

Н. Лалак наголошує, що громадянська та історична галузь – це інноваційна галузь курсу «Я досліджую світ». Вона має за мету сформувати такі якості учнів початкових класів, як:

- 1) власна ідентичність;
- 2) толерантність;
- 3) культурний розвиток;
- 4) вміння взаємодіяти та співпрацювати у групі;
- 5) соціальна відповідальність як риси особистості.

Цей курс містить окремі очікувані результати. Наприклад, учні 1-2 класів повинні сформувати вміння захищати права людини, тобто здатність до розпізнання вчинків та слів, які несуть в собі негативний, образливий характер та позитивний, який може підтримати. Учні 3-4 класів, у свою чергу, повинні сформувати компетентність в спілкуванні з різноманітними людьми, вміти пояснити справедливість своїх учинків, навчитися не порушувати права інших дітей, не засуджувати вчинки інших людей [3, с. 75].

Під час курсу «Я досліджую світ» учитель використовує різноманітні форми та методи роботи. Серед них:

- 1) спостереження;
- 2) експерименти;
- 3) ігрові форми роботи [6].

Звернемо увагу на визначення та особливості використання ігрових форм роботи на уроках «Я досліджую світ».

На думку М. Супрун, гра є універсальним методом навчання, формування необхідних компетентностей та отримання суспільного досвіду. Цей метод активно використовується у навчанні, тому що дає змогу підвищити ефективність навчання, організувати активну участь здобувачів освіти у навчальному процесі та отримати необхідні знання в комфортній і зручній атмосфері. Також виділяють такі функції гри в навчальній діяльності:

- 1) формування навчальної мотивації;
- 2) оцінювання рівня підготовленості учнів;
- 3) формування вміння активно використовувати засвоєні знання;
- 4) активізація самостійної освіти учнів;
- 5) розвиток індивідуального мислення, здатності до аналізу і прогнозування.

У процесі навчальної діяльності активно використовуються різноманітні ігрові форми. Мова йде про:

1. Рольові ігри, які передбачають наявність декілька ролей в одному ігровому сюжеті.
2. Дидактичні ігри, які містять навчальне завдання. За допомогою таких ігор виконується окрема навчальна мета.
3. Імітаційні ігри, під час яких здійснюється імітація окремих дій тощо.
4. Організаційно-діяльнісні ігри, що передбачає організацію активної діяльності учнів на уроці [5, с. 174].

Таким чином, можна казати про високу тенденцію до використання ігрових форм роботи в Новій українській школі, оскільки вони виконують найголовнішу функцію – формування ключових компетентностей учнів.

Щодо використання ігрових форм навчання на уроках «Я досліджую світ», то Н. Лалак переконаний, що курс «Я досліджую світ» вимагає використання інноваційних форм навчання. Це пояснюється тим, що в процесі засвоєння знань із зазначеного курсу учні початкових класів повинні навчатися мислити, працювати самостійно та в групі, зрозуміти сутність речей. Н. Лалак радить використовувати на уроках «Я досліджую світ» з молодшими школярами різноманітні форми співробітництва, що допоможе дітям навчитися ефективно взаємодіяти у суспільстві. Одними з форм співробітництва, які виділяє автор, є ігрові форми навчання. Особливу важливість Н. Лалак надає колективним іграм. На думку науковця, дітям молодшого шкільного віку дуже важливо взаємодіяти з однокласниками, а гра, як зручна для них діяльність, допоможе їм комфортно засвоїти знання про навколишній світ. Також ігрові форми навчання є ефективними формами підвищення пізнавального інтересу та пізнавальної активності молодших школярів на уроках [3, с. 77].

Науковець Т. Гільберг наголошує на ефективності використання дидактичних ігор на уроках «Я досліджую світ», особливо у першому циклі (1-2 класи) початкової школи. На її думку, дидактична гра – це один з елементів ігрових технологій. Вона є одним з найбільш уживаних дидактичних прийомів у навчанні, оскільки дає можливість успішного розв'язання освітніх і виховних завдань: «Ігрова діяльність має ту саму структуру, що й діяльність навчальна: ігрова мета і мотив (зіграти ту чи іншу роль, вибороти приз, перемогти) – ігрові дії (імітація діяльності дорослої людини, тварини або відповіді на запитання ведучого) – результат (схвалення вчителя, приз). Грою школярів в освітньому процесі керує вчитель. Мета вчителя – формування і розвиток тих чи інших знань, умінь, взаємин» [2, с. 178]. При цьому можна швидко створити радісну атмосферу спілкування, спонукати учнів до активної участі у засвоєнні певних понять, розуміння явищ, включившись у навчально-ігрову діяльність. Дидактична гра – це гра, спрямована на формування у дитини потреби в знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, удосконалення пізнавальних умінь і навичок. До функцій дидактичної гри на уроках «Я досліджую світ» Т. Гільберг відносить:

- 1) підвищення ефективності сприймання учнями навчального матеріалу;
- 2) урізноманітнення навчальної діяльності;
- 3) інтерес до теми уроку;
- 4) розвиток пізнавальних процесів (мислення, пам'ять, увага);
- 5) розвиток здатності до аналізу та синтезу;
- 6) удосконалення та розвиток творчих здібностей;
- 7) розвиток спостережливості;
- 8) навчання робити власні висновки.

Як вважає Т. Гільберг, на уроках «Я досліджую світ» доцільно використовувати дидактичні ігри за такою тематикою:

- 1) пори року та явища природи;
- 2) тваринний світ;
- 3) рослинний світ;
- 4) правила поведінки в природі та природоохоронна діяльність [2].

Ми повністю погоджуємося з Т. Гільберг та можемо виокремити роль дидактичних ігор на уроках «Я досліджую світ». Оскільки курс «Я досліджую світ» містить навчальну мету, то, на нашу думку, використання саме дидактичних ігрових форм на цьому уроці буде оптимальним варіантом для її виконання, бо дидактичні ігри також мають навчальну мету. Ми вважаємо, що саме дидактичні ігри доцільно використовувати на уроках «Я досліджую світ» в процесі формування ключових компетентностей особистості.

Отже, нами були розглянуті ігрові форми роботи як засіб формування ключових компетентностей особистості на уроці «Я досліджую світ». Можемо зробити висновок, що ігрові форми навчання (дидактичні, рольові, імітаційні, організаційно-діяльнісні) активно використовуються на уроках в початкових класах Нової української школи. Гра є інноваційним методом навчання, який відповідає вимогам компетентнісного підходу до навчання. Інтегрований курс «Я досліджую світ» був упроваджений освітньою реформою «Нова українська школа» та передбачає ознайомлення з трьома галузями: природничою, громадською; історичною, соціальною; здоров'язбережувальною. Ми дізналися, що на уроках в Новій українській школі, зокрема на уроках «Я досліджую світ», учителі активно використовують ігрові форми навчання. Особливу увагу науковці звертають на використання дидактичних ігор на таких уроках. Ми погоджуємося з цією думкою та подальші дослідження за цією темою вбачаємо у перевірці ефективності дидактичних ігор в процесі формування ключових компетентностей особистості на уроці «Я досліджую світ».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н. М. Нова українська школа: Порадник для вчителя. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.
2. Гільберг Т. Я досліджую світ. 1, 2 клас. Методичні матеріали. URL: https://www.geneza.ua/sites/default/files/product-images/Metodyky/Gilberg_Ya_doslid_svit_Metodyka_1.2kl (дата звернення: 01.03.2023)
3. Лалак Н. В. Сучасний підхід до моделювання уроків інтегрованого курсу «Я досліджую світ». *Освіта і наука*. 2021. № 1. С.74-78.
4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.03.2023)
5. Супрун М. О. Педагогіка: Підручник для духовних і світських закладів освіти. Київ: КДА, 2018. 400 с.
6. Я досліджую світ. URL: <https://radowell-lyceum.org.ua/primary-school-explore.html> (дата звернення: 02.03.2023)

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Граматик Н. В.

УДК 159.9.072.432

*Максим Мороз
(Київ, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СПОРТИВНОЇ АГРЕСІЇ У ШКОЛЯРІВ-СПОРТСМЕНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Дослідження агресії у спорті має важливе значення, тому що агресія є одним із чинників спортивної діяльності. Актуальність проблеми визначається значенням ролі агресії як чинника адаптації або дезадаптації підлітків, які займаються спортом. Автор статті вважає, що агресія – тимчасовий стан, агресивність – властивість особистості. Вивчення підліткової агресії становить для нас особливий інтерес, оскільки дослідження показують, що умови і витоки формування агресії лежать саме в підлітковому віці. Дослідження проводили за методикою Баса-Даркі з метою вивчення проявів агресії у дівчат та юнаків підліткового віку, які займаються спортом.

Ключові слова: агресія, адаптація, властивість особистості, психічний стан, підлітковий вік, спортивна діяльність.

The study of aggression in sports is important because aggression is one of the factors of sports activity. The relevance of the problem is determined by the importance of the role of aggression as a factor of adaptation or maladaptation of adolescents involved in sports. The author of the article believes that aggression is a temporary state, aggressiveness is a personality trait. The study of adolescent aggression is of particular interest to us, as research shows that the conditions and origins of aggression formation lie in adolescence. The research was conducted using the Basa-Darkey methodology to study the manifestations of aggression in adolescent girls and boys involved in sports.

Keywords: aggression, adaptation, personality trait, mental state, adolescence, sports activity.

Однією з найгостріших соціальних проблем нашого суспільства є зростання агресивних тенденцій у підлітковому середовищі. Зростання різноманітних відхилень в особистісному розвитку підлітків зумовлюється багато в чому напруженістю, нестійкістю соціальної, економічної, ідеологічної обстановки в суспільстві. Вивчення підліткової агресії викликає особливий інтерес дослідження, оскільки умови та джерела формування агресії лежать саме в підлітковому віці. Актуальність проблеми визначається значенням ролі агресії як чинника адаптації або дезадаптації підлітків, які займаються спортом.

Нагадаємо, що в епігенетичній концепції Е. Еріксона підлітковий вік посідає центральне місце: підліток розв'язує базові завдання, котрі полягають в розвитку почуття рольової ідентичності, яке вбирає в себе не тільки систему актуальних рольових ідентифікацій, а й досвід, нагромаджений на попередніх етапах становлення, синтезує його і стає базою для подальшого розвитку особистості дорослої людини.

Відмітимо, що спорт безпосередньо або опосередковано виступає чинником соціалізації та виховання особистості, оскільки саме в процесі занять спортом виникають і виявляються різноманітні міжособистісні відносини. Спорт представляє собою модель суспільного простору, в якому окремі взаємовідносини змінені, будучи в чомусь штучними на відміну від різноманітних стосунків у суспільстві. Заняття спортом мають формувальний вплив на особистість юного спортсмена, особливо важливе значення такого впливу відбувається в підлітковому віці. При цьому необхідно зазначити, що агресія у спорті є раціональною формою протистояння супернику, мобілізації функціональних можливостей спортсмена на досягнення конкретного результату. Спорт дає змогу висловлювати агресивні почуття, не завдаючи великої шкоди іншим людям, формуючи конструктивні форми агресивної поведінки спортсменів.

Зазначимо, що термін «агресія» трактують по-різному. Багато авторів дослідження агресивності воліють їй давати негативну оцінку. Але так само існує і точка зору на агресію з позитивного боку.

Виділимо основні визначення агресії відповідно до основних психологічних теорій і концепцій агресії та агресивної поведінки:

- агресивність означає високу активність, прагнення до самоствердження;
- агресія відноситься до актів ворожості, нападу, руйнування, тобто дій, які завдають шкоди іншій людині або об'єкту. Людська агресія – це поведінкова реакція, що характеризується демонстрацією сили з наміром заподіяти шкоду чи шкоду окремій людині чи суспільству;
- агресія як реакція, в результаті якої інший організм отримує больові подразники;
- агресія як фізична дія або загроза такої дії з боку однієї особини, що зменшує свободу або генетичну пристосованість іншої особини;
- агресія – злісна і неприємна поведінка, яка завдає болю іншим.

Вищенаведені визначення можна умовно поділити на дві окремі групи:

1. Сприйняття агресії як мотивованих дій, що порушують норми і правила, викликають біль і страждання. У зв'язку з цим розрізняють навмисну та інструментальну агресію. Інструментальна агресія – коли людина не мала на меті діяти агресивно, а «мусила» або «мусила діяти». У цьому випадку шаблон існує, але не реалізується. Навмисна агресія – це ті дії, які мають усвідомлений мотив заподіяння шкоди [1, с. 12].

2. Агресія як акт ворожості та деструкції (поведінковий компонент) – це будь-яка форма поведінки, спрямована на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає такого ставлення [3, с. 202].

Під сучасним визначенням агресії розуміють форму соціальної поведінки, що здійснюється в соціальній взаємодії, але поведінка буде агресивною за двох умов: коли є шкідливі наслідки для жертви та коли порушуються норми поведінки.

Відмітимо і те, що теорія соціального навчання розглядає агресію як соціальну поведінку, що включає дії, за складними навичками, які потребують комплексного навчання. Наприклад, щоб вчинити агресивний вчинок, необхідно знати, як поводитися зі зброєю, які рухи під час фізичного контакту будуть болючими для жертви, а також необхідно розуміти, які слова чи дії викликають об'єкти агресії. страждати. Оскільки ці знання не даються при народженні, люди повинні навчитися поводитися агресивно.

Таким чином, розглянувши всі основні теоретичні концепції агресії, приймемо за робоче наступне узагальнене визначення цього явища: агресія – це будь-яка форма поведінки, спрямована на образу або біль іншій живій істоті, яка не бажає такого ставлення.

У цьому визначенні підкреслюється, що агресія – це модель поведінки, а не емоція чи мотив. Хоча агресія часто пов'язана з негативними емоціями – такими як гнів; з мотивами (наприклад, бажанням нашкодити чи образити). Звичайно, ці фактори сильно впливають на агресивну поведінку, але їх наявність не є необхідною умовою такої поведінки.

До того ж, слід розрізнити поняття «агресія» і «агресивність». Агресія – це поведінка (індивідуальна чи колективна), спрямована на заподіяння фізичної чи психологічної шкоди чи інвалідності. Агресивність є відносно стійкою рисою особистості, що виражається в схильності до агресії, а також у схильності сприймати та інтерпретувати поведінку інших як ворожу [4, с. 142]. Завдяки своїй стійкості і включеності в структуру особистості агресивність може визначати загальну тенденцію поведінки. Сучасний спорт в силу своєї специфіки висуває різноманітні і високі вимоги до психічних якостей підлітка, оскільки психоемоційна підготовка спортсмена не менш важлива, ніж підготовка фізичних якостей. Агресивність спортсменів зумовлена прагненням до напористості та суперництва. Таким чином, агресивність підлітків, які займаються спортом, є стимулом до перемоги у спорті. Водночас слід враховувати, що тривале заняття спортом може призвести до трансформації спортивної агресивності у певні життєві установки, що може вплинути на соціальну адаптацію підлітків у суспільстві.

На думку А. Баса та А. Даркі, агресивні та ворожі реакції можуть мати такі форми: фізична агресія, непрямая агресія, схильність до роздратування, негативізм, образа, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини [2, с. 24]. Йдеться про тенденцію наростання окремих видів агресії в міру дорослішання підлітків: фізичної, вербальної агресії, негативізму. У хлопчиків і дівчаток прояви агресивних реакцій мають різний характер. Наприклад, у хлопчиків із віком відбувається згасання фізичної агресивності, тоді як у дівчаток спостерігається її зростання. Ті ж самі зміни відбуваються з вербальною агресивністю. Однак негативізм значно сильніший у хлопчиків, ніж у дівчаток.

Для підтвердження вищезазначених суджень нами було проведено емпіричне дослідження вивчення агресії у підлітків-спортсменів

Ми провели вивчення рівня агресивності у 2 груп підлітків: тих, хто займається спортом у ДЮСШ, і тих, хто не займається спортом. Ми припускали, що прояви агресивності в різних вибірках можуть мати схожий рівень, але водночас виходили з того, що у спортсменів рівень агресивності може бути вищим, ніж у не спортсменів. Тут ми виходили з того, що спорт формує агресивність у спортсменів. Для організації дослідження ми обрали методику А. Баса

та А. Даркі (модифікований варіація із 40 запитань), вибірку становили 60 підлітків віком від 12 до 15 років: із них 30 – спортсмени, 30 – не спортсмени (примітка: жирним шрифтом виділено дані спортсменів).

Ми виокремили такі види реакцій: фізична агресія, непрямая агресія, роздратування, негативізм, образа, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини.

Таблиця 1

Результати дослідження агресії за методикою Баса-Даркі

Групи	Фізична	Непряма	Дратівливість	Негативність	Образливість	Підозрюваність	Вербальна	Почуття провини
Хлопчики	3, 9/ 3,4	2, 6/ 1,4	2,9 / 2,1	3,6 / 3,0	2,6 / 2,5	2,7 / 2,7	3,5/ 2,9	2,6/ 3,7
Дівчата	3, 8/ 2,7	2,2/ 2,3	2,8 / 2,6	2,8 / 2,9	1,9 / 2,0	1,6/ 2,2	3,1/ 2,7	2,9/ 3,4
Загальний результат	3, 8/ 3,1	2,4/ 1,8	2,8 / 2,3	3,2 / 3,0	2,2 / 2,3	2,1 / 2,5	3,3/ 2,8	2,8/ 3,6

*Примітка: жирним шрифтом виділено дані спортсменів

Як видно з таблиці, результати дослідження довели, що агресія більше виражена у спортсменів, ніж у тих підлітків, які не займаються спортом. Спорт є зручною формою для реалізації накопичених агресивних потягів, крім того, спорт вимагає дотримання певної коректності, що пов'язано з проявом самоконтролю як усвідомленої та водночас інстинктивної реакції в боротьбі. Інакше кажучи, у спортсменів є можливість «скидати» накопичений вантаж агресії в ритуалізованій формі боротьби. Підлітки ж, які не займаються спортом, не мають такої можливості, тому знаходять інші форми корекції своєї агресивної поведінки, або просто «живуть із цим вантажем». Можливо, отримані результати мають тенденцію прояву тільки в цієї вибірки підлітків.

Отже, отримані результати свідчать про більшу сформованість навичок довольної саморегуляції проявів агресивних форм поведінки у спортсменів і вираженості імпульсивних форм у не спортсменів. Таким чином, можна говорити про позитивний вплив занять спортом на поведінку підлітків. Результати дослідження не дають підстав для висновку про більший ступінь проявів агресивності у спортсменів.

У результаті проведеного дослідження можна підсумувати, що:

- 1) агресивність являє собою поведінку, що має на меті завдати образи або ушкодження іншій істоті (слід відрізняти агресивність від напористості);
- 2) не виявлено відмінностей у ступені прояву агресії у спортсменів, які займаються спортом, і не спортсменів. Існують відмінності у ступені прояву агресії у хлопчиків і дівчат підліткового віку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баклицька О.П. Дослідження проблеми агресивності у студентів вищих навчальних закладів фізкультурно-спортивного профілю. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. №3(1). С. 12-17.
2. Несен О.О., Зелененко Н.О. Гендерні особливості агресивності спортсменів-ігровиків. *Спортивні ігри*. 2019. № 1(11). С. 24-31.
3. Несен О.О., Харченко Є.С. Вплив агресивності баскетболістів на ефективність їх ігрових показників. *Фізична культура, спорт та здоров'я: Зб. тез XVII Міжнародної науково-практичної конференції*. Харків, 7-8 грудня 2017 р. Харків. ХДАФК, С. 202-205.
4. Станєв А. Агресія у спортсменів різних видів спорту: особливості прояву та шляхи пропедевтики. *Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента*. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2023. Вип. 13. С.142-146.

Світлана Петкова
(Ізмаїл, Україна)

РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто проблему реалізації інтегрованого підходу природничо-математичної освіти молодших школярів. Розкрито сутність поняття «інтегрований підхід до навчання», виокремлено основні завдання математичної та природничої галузей у початкових класах Нової української школи та подано інформацію про сучасний педагогічний досвід природничо-математичних дисциплін щодо використання інтегрованого підходу до навчання в початковій школі.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційний підхід до навчання, інтегровані уроки, природничо-математична освіта, початкова школа, Нова українська школа.

The article deals with the problem of implementing an integrated approach to science and mathematics education of younger schoolchildren. The essence of the concept of "integrated approach to learning" is revealed, the main tasks of mathematics and natural sciences in the primary grades of the New Ukrainian School are highlighted, and information is provided about the modern pedagogical experience of natural and mathematical disciplines regarding the use of an integrated approach to learning in primary school.

Key words: integration, integration approach to learning, integrated lessons, science and mathematics education, primary school, New Ukrainian School.

Сучасний світ розвивається і вносить зміни у повсякденність суспільства. Сьогодні учні потребують нових підходів до освіти, які будуть відрізнятися від традиційних. Одним із таких підходів є інтегрований. Це процес поєднання, об'єднання навчальних предметів чи навчальних завдань задля отримання окремого педагогічного результату.

Нова українська школа (НУШ) пропонує поглянути на шкільне навчання по-новому. Головним завданням школи є не надати теоретичні знання з предметів, а сформувати ключові компетентності особистості, які знадобляться у процесі її життя. У Державному стандарті початкової загальної освіти вказано, що навчання учнів початкових класів ґрунтується на засадах компетентнісного підходу, а поняття міжпредметна компетентність визначається як «здатність учня застосувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і предметних галузей» [8].

У конспектах уроків сучасних педагогів НУШ можна часто зустріти інтеграцію математичної та природничої освітньої галузі. Такі уроки є ефективними та поліфункціональними. На них учні початкових класів можуть набути одразу теоретичних знань та практичних навичок з математики й отримати уявлення про навколишній світ та світ природи.

Розглянемо детальніше сутність інтегрованого підходу до навчання та його специфічні функції в освітньому процесі.

М. Супрун повідомляє, що процес інтеграції в педагогіці розглядається у двох аспектах:

1. Як мета навчання. Метою є надання знань, що мають змогу відобразити взаємопов'язаність окремих частин світу як системи, її цілісність.

2. Як засіб навчання. Забезпечує отримання нових уявлень для заповнення незнань на межі вже набутих диференційованих знань, установа між ними зв'язків, об'єднання набутих знань в єдину систему тощо [9, с. 222].

І. Зайченко виділяє такі ознаки інтеграції:

1) взаємодія раніше розрізнених елементів;

2) зв'язок з якісними і кількісними змінами взаємодіючих елементів;

- 3) притаманність логіко-змістової основи;
- 4) наявність власної структури;
- 5) спрямованість і відносна самостійність [3, с. 181].

На думку Н. Барінової, навчальна інтеграція є процесом та результатом поєднання окремих елементів навчання та виховання в єдину цілісну систему з метою одержання якісно нового навчального результату [1].

Отже, можемо зробити висновок, що інтеграція у навчанні є процесом об'єднання навчальних предметів чи навчальних завдань задля отримання окремого педагогічного результату.

І. Зайченко стверджує, що навчальна інтеграція може відбуватися в таких напрямках:

- 1) внутрішньопредметна – інтеграція понять, знань, умінь і навичок у межах окремих навчальних предметів;
- 2) міжпредметна – синтез фактів, понять тощо двох і більше дисциплін;
- 3) транспредметна – синтез компонентів основного та додаткового змісту навчання [3, с. 183].

У той же час І. Зайченко наголошує, що міжпредметна інтеграція може мати декілька рівнів. Мова йде про:

1. Елементарний. Епізодичне включення матеріалу іншого предмета, яке передбачає збереження самостійності навчальної дисципліни.
2. Середній. Об'єкт вивчається різнобічно засобами кількох навчальних предметів, але при цьому знову-таки зберігається в цілому самостійність кожного предмета.
3. Високий. Інтеграція має глибокий характер. Це новоутворення, яке створюється в процесі злиття двох окремих навчальних предметів [3, с. 187].

Л. Єфімова, у свою чергу, стверджує, що навчальна інтеграція можлива лише за певних умов. Мова йде про:

- 1) спорідненість наук, відповідних інтегрованим навчальним предметам;
- 2) збіг або близькості об'єкта вивчення;
- 3) наявність загальних методів і теоретичних концепцій побудови навчання [2, с. 7].

Отже, можемо побачити, що інтеграція навчальних предметів може здійснюватися за окремих умов та з наявністю ознак певних навчальних предметів. Навчальна інтеграція може бути різною і нести в собі різноманітні функції та завдання.

Н. Пальонко, вказує, що інтегроване навчання здатне:

- 1) підвищити навчальну мотивацію;
- 2) сформувати пізнавальний інтерес учнів;
- 3) сприяти мовленнєвому розвитку;
- 4) сформувати вміння учнів порівнювати, узагальнювати, робити висновки;
- 5) знімати перенапруження;
- 6) сформувати та врахувати досвід школяра;
- 7) урізноманітнити методи та прийоми роботи;
- 8) розвивати учня всебічно [6, с. 17].

На думку М. Швардак, основними завданнями інтегрованих уроків є:

- 1) створення передумов для всебічного розгляду учнями певного об'єкта, поняття, явища;
- 2) формування системного мислення;
- 3) збудження уяви та позитивного емоційного ставлення до пізнання [12].

Отже, можемо побачити, що інтегрований підхід до навчання виконує велику кількість функцій, спрямованих на покращення якості навчання, когнітивний та особистісний розвиток учнів.

Математична та природнича є обов'язковими галузями пізнання в сучасній початковій Новій українській школі. Розглянемо сутність цих галузей, основні завдання та обов'язкові навчальні результати.

Загальною метою математичної освітньої галузі, за Стандартом початкової освіти, є: «розвиток математичного мислення дитини, здатностей розуміти й оцінювати математичні факти й закономірності, робити усвідомлений вибір, розпізнавати в повсякденному житті проблеми, які можна розв'язувати із застосуванням математичних методів, моделювати процеси та ситуації для вирішення проблем» [8].

Типові освітні програми, розроблені під керівництвом Р. Шияна та під керівництвом О. Савченко, вказують на необхідність не тільки набуття учнями необхідних математичних знань і навичок, але й практичного вміння застосовувати знання і навички з математики в повсякденному житті [10; 11].

Математична освітня галузь протягом 1-4 класу виконує велику кількість функцій і завдань, які стануть фундаментом для вивчення таких наук, як алгебра та геометрія і використання математичних знань та навичок у своєму подальшому житті учнями початкових класів.

Щодо природничої галузі освіти, Р. Шиян вказує, що її метою є сформувати наукове мислення учнів та їх культуру дослідження; розвивати їх системні уявлення про цілісність та розмаїття природи; виховувати шанобливе ставлення до довкілля. Природнича освітня галузь надає теоретичні знання про навколишній світ, об'єкти та явища природи, сутність живих та неживих предметів, взаємозв'язок людини та природи і практичні навички дослідницької діяльності та проведення спостережень [11].

Здійснивши аналіз сучасного передового педагогічного досвіду щодо використання інтегрованого підходу в природничо-математичній освіті учнів початкових класів, ми можемо зробити висновок, що тенденція до використання інтегрованого підходу є досить активною.

Так, В. Павелко підкреслює доцільність інтеграції уроків математики та природознавства в початковій школі. На його думку, така інтеграція є взаємозумовленою і двосторонньою. Автор вказує, що природознавство «забезпечує» математиці вихідний матеріал для її подальшої роботи, математика «надає» природознавству розроблений метод для дослідження кількісних закономірностей у природничих науках. В процесі інтеграції математичної та природничої науки доповнюються їх методи дослідження – експеримент і спостереження (природознавство) й абстракція та ідеалізація (математика). В. Павелко підкреслює, що математизація природничих наук є значущою в інтеграції сучасного природознавства [5, с. 108].

Так, на думку науковців (О. Онопрієнко, С. Скворцова, С. Якименко та ін.) інтеграція уроків математики та природничою освітньою галуззю надає можливість учням наприкінці четвертого класу відкрити для себе математичні залежності в навколишньому світі, усвідомити роль і необхідність математичних умінь для виконання простих життєвих завдань та розв'язування проблем, застосовуючи математичні відомості.

Т. Михайлюк виокремлює такі особливості інтеграції математичної і природничої освіти:

- 1) навчання повинно бути спрямоване на формування відтворення засвоєних знань для запам'ятовування нового матеріалу;
- 2) така інтеграція дозволяє учням пізнати науковий зміст предметів та зрозуміти об'єктивну дійсність;
- 3) природничі та математичні поняття схожі та доповнюють один одного;
- 4) є актуальною інновацією серед сучасних вчителів;
- 5) зазначена інтеграція передбачена освітніми програмами початкової школи;
- 6) має великий потенціал та потребує ретельної підготовки [4, с. 22].

Треба зазначити, що в процесі пошуку необхідних конспектів ми зустріли велику кількість інтегрованих уроків з математики та природознавства для усіх класів початкової школи. На основі практичного аналізу нами були зроблені висновки, що інтегровані уроки з математики та природознавства в початкових класах є дуже цікавими і різноманітними. В процесі таких уроків можна використовувати багатоманітні методи, форми та прийоми роботи, що підвищують пізнавальну активність учнів.

Ми організували і провели емпіричне дослідження з метою дослідити вплив інтегрованих уроків на рівень навчальної мотивації молодших школярів. Базою дослідження стала Ізмаїльська гімназія № 11 з початковою школою Ізмаїльського району Одеської області. У дослідженні взяли участь 40 учнів 4 класу зазначеної гімназії. Дослідження містило в собі три етапи: констатувальний (первинна діагностика), формувальний (місяць упровадження інтегрованих уроків з математики та природознавства з дітьми експериментальної групи) та контрольний (повторна діагностика). Результати емпіричного дослідження дали змогу встановити позитивний ефект упровадження інтегрованого підходу до навчання на уроках математики та природознавства з молодшими школярами експериментальної групи. За допомогою методики «Анкета для оцінки рівня шкільної мотивації» (Н. Лусканова), було визначено, що у випробуваних експериментальної групи на констатувальному етапі дослідження переважав середній рівень шкільної мотивації (55%), а на контрольному етапі ми побачили переважання високого рівня (40%). За результатами методики «Вивчення мотивації навчання у молодших школярів» (М. Гінзбург) було встановлено, що на констатувальному етапі дослідження у випробуваних зазначеної групи переважав зовнішній мотив до навчання (45%), а на контрольному етапі ми побачили переважання навчального мотиву (50%). За допомогою «Методики діагностики структури навчальної мотивації школяра» (Н. Фетіскін) нам удалося встановити, що на етапі первинної діагностики у випробуваних експериментальної групи переважав зовнішній мотив навчання (70%), а на повторній діагностиці було помічено переважання пізнавального мотиву навчання (40%). У той же час результати випробуваних контрольної групи на контрольному етапі дослідження залишилися незмінними. В них переважав: середній рівень шкільної мотивації (45%) та зовнішній мотив навчання (30%/55%).

Отже, інтеграція у навчанні є процесом об'єднання навчальних предметів чи навчальних завдань задля отримання окремого педагогічного результату. Проблема освітньої інтеграції була і є актуальною в педагогічному науковому просторі. Інтеграція в освітньому процесі представлена інтегрованими уроками, які є процесом взаємодії, об'єднання декількох предметів. Інтегрований підхід до навчання забезпечує не тільки надання теоретичних знань з окремих предметів, але й допомагає набути нових уявлень про ці предмети, що відповідає Концепції Нової української школи. Математична та природнича освітні галузі є обов'язковими в процесі навчання учнів у початковій школі. Мета математичної освітньої галузі в початковій школі – надати фундаментальні математичні знання та навчити елементарним навичкам щодо математичних дій. Природнича освітня галузь надає теоретичні знання про навколишній світ, об'єкти та явища природи, сутність живих та неживих предметів, взаємозв'язок людини та природи і практичні навички дослідницької діяльності та проведення спостережень. Було встановлено, що інтеграція математичної та природничої галузі в початковій Новій українській школі – поширене педагогічне явище, яке зумовлює ефективність навчального процесу та опановування зазначених освітніх галузей учнями початкових класів. На актуальність такої інтеграції вказують наукові дослідження за темою та аналіз передового педагогічного досвіду сучасних учителів. Власне емпіричне дослідження дозволило стверджувати про позитивний ефект інтегрованих уроків математики і природознавства та їхній вплив на рівень навчальної мотивації дітей молодшого шкільного віку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барінова Н. О. Запровадження інтегрованого підходу до навчання в закладах дошкільної та початкової освіти. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14287/1/Barinova.pdf> (дата звернення: 24.04.2023)
2. Єфімова Л. П. Проблема інтеграції навчання і виховання в початковій школі. *Інтеграція навчальних предметів в початковій школі як ефективна форма навчання молодших школярів* : матеріали інтернет-семінару. Черкаси: Видавництво КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», 2017. С. 7-9.

3. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2016. 608 с.
4. Михайлюк Т. В. Особливості проведення інтегрованих уроків з використанням електронних засобів навчання у початковій школі : навч.-метод. посіб. Біла Церква: Наука, 2014. 47 с.
5. Павелко В. Математика у природничих науках та освіті: теоретичний аспект. *Наукові записки*. 2022. № 2. С. 106-113.
6. Пальонко Н. О. Місце і роль інтеграції в системі стандартів нового покоління в початковій школі. *Інтеграція навчальних предметів в початковій школі як ефективна форма навчання молодших школярів* : матеріали інтернет-семінару. Черкаси: Видавництво КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», 2017. С. 16-18.
7. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Закон України від 21.02.2018 № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-p#Text> (дата звернення: 24.04.2023)
8. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Закон України від 21.02.2018 № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-p#Text> (дата звернення: 24.04.2023)
9. Супрун М. О. Педагогіка : навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 400 с.
10. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. (1-2 клас). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf> (дата звернення: 27.04.2023)
11. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 1-2 клас. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Shyuan.pdf> (дата звернення: 27.04.2023)
12. Швардак М. В., Біла М. М. Інтегрований підхід до навчання в початковій школі. URL: http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4976/1/An_integrated_approach_to_elementary_school_education.pdf (дата звернення: 24.04.2023)

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Граматик Н. В.

УДК 373.2.014.6:001.895

*Галина Підлісник
(Київ, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ ПЕДАГОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВИТИ

У статті розглянуто шляхи впровадження інновацій педагогічного менеджменту в діяльності закладу дошкільної освіти. Охарактеризовано модель впровадження інновацій в діяльності закладу дошкільної освіти, а саме STREAM-проектів.

Ключові слова: *інновації, інноваційний менеджмент, модель впровадження, STREAM-проект, заклад дошкільної освіти.*

The article examines the ways of introducing pedagogical management innovations in the activities of a preschool education institution. The model of the introduction of innovations in the activities of the preschool education institution, namely STREAM projects, is characterized.

Keywords: *innovations, innovationmanagement, implementationmodel, STREAM-project, preschooleducationinstitution.*

Технологічні процеси, які відбуваються в сьогоденні стрімко проникають у сучасне життя людей. Здавалося б нові форми і методи, які використовують люди у своїй діяльності, зокрема і педагогічній, через 5 років стають не те що базисом, а в деяких моментах і застарілим минулим. Це означає, що закладам дошкільної освіти дедалі частіше доводитиметься стикатися із інноваціями і впроваджувати їх в процес освіти. Саме для цього і призначений інноваційний педагогічний менеджмент.

Інноваційний педагогічний менеджмент передбачає використання новітніх технологій, відкриття нових педагогічних технологій, створення нових програм, методик і форм роботи з дітьми. Він спрямований на реалізацію стратегічних та тактичних завдань, які дозволяють підвищити ефективність педагогічного процесу і забезпечити якісний розвиток дітей відповідно до сучасних вимог. Інноваційний менеджмент являє собою самостійну галузь управлінської науки та професійної діяльності, яка спрямована на формування й забезпечення умов інноваційного розвитку будь-якої організації. Інноваційний менеджмент у загальному вигляді – це складний механізм дії керуючої системи, яка створює для інноваційного процесу та інноваційної діяльності сприятливі умови й можливості для розвитку і досягнення ефективного результату [1].

Один з ключових аспектів успішного впровадження інновацій в діяльність дошкільного закладу – це методичний інструментарій, який надає педагогам практичні інструменти та рекомендації для використання інноваційних підходів у освітньому процесі. Цей інструментарій має на меті сприяти розвитку компетентностей у дітей, активного навчання та підвищення якості освіти.

Для використання інноваційного педагогічного менеджменту в діяльності закладу дошкільної освіти і впровадження інноваційних проектів, методичний інструментарій може включати наступні форми освітньої взаємодії:

Майстер-класи і тренінги: Організація майстер-класів та тренінгів для педагогічного персоналу з питань інноваційного педагогічного менеджменту і методів інновації. Це дасть змогу педагогам ознайомитися з новими підходами, набути необхідних знань і навичок, а також обмінятися досвідом та ідеями.

Робота в групах: Формування груп педагогів для спільного планування і реалізації проектів. Членам групи буде надано можливість обмінюватися ідеями, планувати і розвивати проекти разом, спільно вирішувати завдання і аналізувати результати.

Кооперація з іншими закладами освіти: Установлення партнерських зв'язків з іншими дошкільними закладами або школами, які застосовують відповідну інновацію. Це дозволить обмінюватися досвідом, проводити спільні проекти та події, співпрацювати у плануванні та впровадженні інноваційних ідей.

Діалог з батьками: Організація зустрічей, батьківських зборів або презентацій, під час яких можна висвітлити значення інновації, яка впроваджується, у дошкільній освіті та взаємодіяти з батьками. Важливо надати інформацію про проекти, залучити батьків до співпраці та отримати їхню підтримку.

Організація виставок та презентацій: Проведення виставок та презентацій проектів, де діти можуть демонструвати свої досягнення, нестандартні рішення та результати своєї роботи. Це сприятиме підвищенню мотивації дітей, показу внутрішнього інтересу та стимулюванню подальшого розвитку.

Використання електронних платформ: Застосування електронних платформ для обміну ідеями, планування та документування. Такі платформи можуть включати форуми, блоги, соціальні мережі, де педагоги можуть взаємодіяти, обговорювати проекти та ділитися ресурсами.

Також, для впровадження інновації необхідно створити інноваційне середовище. Забезпечення наявності необхідного обладнання, матеріалів та ресурсів. Це можуть бути науково-дослідні лабораторії, технічні пристрої, матеріали для експериментів та будівництва, друковані та електронні джерела знань. Варто подбати і про навчальні програми та плани. Розробка адаптованих навчальних програм та планів, що передбачають

інтеграцію обраної інновації у дошкільну освіту. Вони повинні включати конкретні цілі, завдання та методику оцінювання успішності дітей у проектах.

Безумовно, одним із ключових компонентів впровадження інновації є готовність до цього педагогів. Це можуть бути тренінги, семінари, консультації та співпраця зі спеціалістами. Розробка методичних рекомендацій, посібників, інструкцій та матеріалів для педагогічного персоналу.

Розглянемо модель впровадження інновацій у діяльність закладу дошкільної освіти. Однією із інновацій у дошкільній освіті вважають застосування STREAM проектів. Освітня модель STEM – це один із трендів у світовій освіті, який має на увазі змішане середовище навчання, й показує підростаючому поколінню, як застосовувати науку та мистецтво разом у повсякденному житті. Розвиток умінь отримувати, переробляти та практично використовувати отриману інформацію і лежить в основі програми STEM-освіти [2].

Нині не існує загальноприйнятого визначення поняття STEM-освіти. У широкому контексті – це педагогічна технологія формування та розвитку розумово-пізнавальних і творчих якостей здобувачів освіти, рівень яких визначає конкурентну спроможність особистості на сучасному ринку праці.

STEM (від англ. Science – природничі науки; Technology – технології; Engineering – інжиніринг, проектування, дизайн; Mathematics – математика) – термін, який означає сучасну освітню парадигму в розв'язанні питань освітньої політики та формування навчальних програм на основі інтеграції природничо-математичних дисциплін і технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)

Відмінною особливістю даної педагогічної системи є те, що STEM-технологія може успішно використовуватися в рамках основної освітньої програми дошкільної освіти, а кожен її освітній розділ самостійно застосовуватися в різних формах освітнього процесу.

STEM-технологію необхідно використовувати вже в роботі з дітьми дошкільного віку, оскільки наші дошкільнята мають бути готові до шкільних інновацій, створення проектів та вміння реалізовувати їх у реальності. Запровадження STEM-проектів демонструє дітям можливість застосування науковотехнічних знань у реальному житті за допомогою практичних занять [3, с.8].

Часто ми чуємо поняття «STEM», «STEAM», «STREAM». Розглянемо їх детальніше. STEM, STEAM та STREAM є акронімами, що використовуються в освітній сфері для позначення підходів до навчання, що поєднують природничі науки, технологію, інжиніринг, математику та, в залежності від варіації, мистецтво, читання та письмо. Ці підходи спрямовані на розвиток комплексних навичок учнів, таких як критичне мислення, творчість та проблемне мислення.

STEM, який використовується в профільній та вищій освіті, зосереджується на природничих науках, техніці, інженерним мисленням та математиці без прямого включення мистецтва або мовленнєвих навичок. STEAM, де додано мистецтво, націлено на середню та старшу школу, розширюючи підхід до включення творчого мислення та художніх елементів у навчання природничих наук, технікою, інженерним мисленням, математики. STREAM включає читання та письмо, має зацікавити дошкільників та учнів молодших класів, допомагаючи розвивати мовленнєві та літературні навички разом з природничими науками, технікою, інженерним мисленням, мистецтвом та математикою.

Впровадження STREAM проектів у діяльність закладів дошкільної освіти передбачає формування певного плану дій, а точніше певної моделі діяльності директора закладу дошкільної освіти. Ми пропонуємо наступну модель впровадження STREAM проектів у заклади дошкільної освіти, що подана у таблиці 1.

Табл. 1.

Модель впровадження STREAM проєктів у заклад дошкільної освіти

№	Кроки	Дії	Учасники
1	Формування команди	Скласти команду, що буде відповідальна за впровадження STREAM-проєктів. Залучити педагогів, методистів та інших зацікавлених сторін.	Педагоги Адміністрація Методист
2.	Розробка стратегії	Визначити мету та очікувані результати впровадження STREAM-проєктів. Створити план дій з етапами, завданнями, ресурсами та строковими рамками.	Команда проєкту
3	Ресурсне забезпечення	Забезпечити необхідні ресурси для виконання STREAM-проєктів. Передбачити наукові матеріали, лабораторне обладнання: наукові матеріали, лабораторне обладнання, конструктори, комп'ютери, програмне забезпечення, книги та дидактичні засоби	Педагоги
4	Професійний розвиток педагогів	Організувати тренінги, семінари, вебінари для надання педагогам необхідних знань та навичок. Передати практичні інструменти та методики роботи з STEM-елементами.	Команда проєкту, адміністрація
5	Розробка програми та планування занять	Створити програму, що включатиме STREAM-проєкти у планування занять. Розробити різноманітні тематичні блоки для досліджень, експериментів, творчості та спілкування дітей.	Педагоги, методисти, команда проєкту
6	Реалізація проєктів	Проводити STREAM-проєкти з дітьми, використовуючи міжпредметний підхід та інтегруючи різні наукові галузі. Сприяти самостійному дослідженню, творчості, ставленню питань та пошуку відповідей дітьми.	Діти, педагоги
7	Оцінка та вдосконалення	Оцінювати результати впровадження STREAM-проєктів та залучати учасників дошкільного закладу до процесу рефлексії та вдосконалення. Запроваджувати механізми збору фідбеку від педагогів, батьків та дітей для подальшого вдосконалення програми та планування занять.	Команда проєкту, педагоги, батьки, діти
8	Розповсюдження досвіду	Поширювати свій досвід впровадження STREAM-проєктів через публікації, конференції, вебінари, обмін досвідом	Команда проєкту, педагоги, інші заклади освіти

Отже, як бачимо з моделі, впровадження інновації має свою структурну схему. Складається із кроків та дій, а також учасників. Розглянемо її детальніше.

1. Крок: Формування команди – Скласти команду, що буде відповідальна за впровадження STREAM-проєктів. Залучити педагогів, адміністраторів, методистів та інших зацікавлених сторін.

2. Крок: Розробка стратегії – Визначити мету та очікувані результати впровадження STREAM-проектів. Створити план дій з етапами, завданнями, ресурсами та строковими рамками.

3. Крок: Професійний розвиток педагогів – Організувати тренінги, семінари, вебінари для надання педагогам необхідних знань та навичок. Передати практичні інструменти та методики роботи з STEM-елементами.

4. Крок: Ресурсне забезпечення – Забезпечити необхідні ресурси для виконання STREAM-проектів. Передбачити наукові матеріали, лабораторне обладнання, конструктори, комп'ютери, програмне забезпечення, книги та інші дидактичні засоби.

5. Крок: Розробка програми та планування занять – Створити програму, що включатиме STREAM-проекти у планування занять. Розробити різноманітні тематичні блоки для досліджень, експериментів, творчості та спілкування дітей.

6. Крок: Реалізація проектів – Проводити STREAM-проекти з дітьми, використовуючи міжпредметний підхід та інтегруючи різні наукові галузі. Сприяти самостійному дослідженню, творчості, ставленню питань та пошуку відповідей дітьми.

7. Крок: Оцінка та вдосконалення – Оцінювати результати впровадження STREAM-проектів та залучати учасників дошкільного закладу до процесу рефлексії та вдосконалення. Запроваджувати механізми збору фідбеку від педагогів, батьків та дітей для подальшого вдосконалення програми та планування занять.

8. Крок: Розповсюдження досвіду – Поширювати свій досвід впровадження STREAM-проектів через публікації, участь у конференціях, вебінарах та обмін досвідом з іншими закладами дошкільної освіти. Впровадження STREAM-проектів у діяльність дошкільного закладу дозволить дітям розвивати наукове мислення, креативність, комунікаційні навички та готовність до майбутнього. Це сприятиме формуванню компетентних та активних громадян, готових впливати на світ навколо них.

Отже, впровадження інновацій у діяльність закладу дошкільної освіти є необхідністю, що зумовлена сучасним світом. Для впровадження інновації нами була запропонована модель на основі впровадження STREAM-проектів у діяльність закладу дошкільної освіти. У моделі розкриті основні кроки, учасники та їх дії на кожному кроці для отримання позитивного результату – впровадження інновації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Інноваційний менеджмент: моделювання освітніх процесів / укл. Т. М. Соколенко. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 47 с.

2. STEM-освіта у дитячому садочку. URL: <https://ischool.kiev.ua/stem-osvita-u-dityachomu-sadochku>

3. Збірник матеріалів «STEM – світ інноваційних можливостей. Реалізація програми інноваційного освітнього проекту «Я – дослідник» / укл.: І. П. Василяшко, Н. І. Гущина, О. В. Коршунова, О. О. Патрикеева. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020. 426 с.

Науковий керівник: доцент Карнаухова А. В.

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІДЕЇ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСТОСУНКУ
ДИТЯЧОГО ПРОГРАМУВАННЯ SCRATCH JR ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ
ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

У статті проаналізовано місце комп'ютерних технологій у структурі Базового компоненту дошкільної освіти. Розглянуто способи формування пізнавального інтересу за допомогою програми Scratch Jr. Сформовано концептуальні ідеї застосування застосунку дитячого програмування SCRATCH JR як засобу формування пізнавальних інтересів дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: дитяче програмування; старший дошкільний вік; комп'ютерна грамотність; формування пізнавальних інтересів; scratch jr.

The article analyzes the place of computer technologies in the structure of the Basic component of preschool education. Methods of forming cognitive interest using the Scratch Jr program are considered. The conceptual ideas of using the children's programming application SCRATCH JR as a means of forming the cognitive interests of older preschool children were formed.

Key words: children's programming; senior preschool age; computer literacy; formation of cognitive interests; scratch jr.

Формування пізнавального інтересу має велике значення для дітей старшого дошкільного віку, оскільки саме на цьому етапі починається розвиток пізнавальних здібностей, поява допитливості та творчої активності, а також формування свідомості дитини. Згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти, дошкільне дитинство є «базовим періодом для формування способів пізнання», а розвиток пізнавальних здібностей, з пізнавальним інтересом в центрі – одним з ключових аспектів підготовки дитини до школи [1]. Незважаючи на те, що діти є дослідниками, варто зауважити що низький рівень пізнавального інтересу може призвести до невдач у навчанні дитини в школі, зниження її активності у процесі пізнання та втрати мотивації до навчання.

Цифрові технології можуть відігравати важливу роль у формуванні пізнавального інтересу у дітей старшого дошкільного віку, враховуючи його різні стадії такі як цікавість, допитливість, пізнавальний інтерес та теоретичний інтерес.

У Базовому компоненті дошкільної освіти є освітній напрям «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» і у варіативній його складовій передбачено розділ «Комп'ютерна грамота». Основна мета цього розділу – формування цифрової компетентності у дітей дошкільного віку. У Базовому компоненті зазначено, що цифрова компетентність – це здатність використовувати інформаційно-комунікаційні та цифрові технології для задоволення власних індивідуальних потреб і розв'язання освітніх, ігрових завдань на основі набутих елементарних знань, вмінь, позитивного ставлення до комп'ютерної та цифрової техніки [1].

На заняттях з комп'ютерної грамотності відбувається не тільки забезпечення цифрової компетентності, але і загальний розвиток дітей. Після вивчення всіх основних правил та можливостей роботи з програмою Scratch Jr, з вихованцями її можна застосовувати на різних заняттях. Наприклад під час вивчення теми «Безпека дорожнього руху», можна створити гру з правилами дорожнього руху, кольорами світлофора, зеброю.

Застосування цифрових технологій у формуванні пізнавального інтересу у дітей старшого дошкільного віку може відбуватися наступним чином:

1. Інтерактивні навчальні програми та додатки. Розроблені спеціально для дітей старшого дошкільного віку, ці програми та додатки можуть містити цікаві ігри, завдання, віртуальні лабораторії, які стимулюють цікавість дитини і допомагають їй здобувати нові знання та навички.

2. Використання мультимедійних матеріалів. Відео, аудіозаписи, фотографії та інші мультимедійні матеріали можуть бути використані для зрозумілого та захопливого представлення інформації. Це може включати анімації, віртуальні екскурсії, інтерактивні презентації та інше, що допомагає дітям краще усвідомити та запам'ятати новий матеріал.

3. Використання віртуальної реальності (VR). Віртуальна реальність може створювати іммерсивне навчальне середовище, де діти можуть взаємодіяти з об'єктами та ситуаціями, що навколо них. Це дозволяє їм відчувати себе частиною навчального процесу, розвивати спостережливість, дослідницькі навички та пробуджувати пізнавальний інтерес.

4. Інтерактивні експерименти та симуляції. Цифрові технології можуть дозволити дітям виконувати віртуальні експерименти та симуляції, що розширюють їхні можливості дослідження та розвитку пізнавального інтересу. Наприклад, вони можуть створювати власні віртуальні моделі, спостерігати за їхнім розвитком та виявляти закономірності [2].

Всі ці підходи забезпечують інтерактивність, захоплення та сприяють розвитку пізнавального інтересу у дітей старшого дошкільного віку.

Для проведення занять із комп'ютерної грамотності необхідно мати не тільки технічне, але і програмне забезпечення. Однією із таких програм є Scratch Jr. Scratch Jr – це спеціально розроблена платформа програмування для дітей дошкільного віку (4-6 років). Вона дозволяє дітям створювати власні інтерактивні історії, анімацію та ігри шляхом збирання блоків програмування за допомогою простого інтерфейсу перетягування та випадючих меню. Scratch Jr сприяє розвитку творчості, логічного мислення та розуміння основ програмування у дітей. Вона дає їм можливість експериментувати з різними блоками програмування, створювати свої власні проекти та спостерігати за їхнім виконанням у вигляді анімації.

Програма Scratch Jr має простий інтерфейс, який візуально привабливий та легкий у використанні. Вона розвиває у дітей навички проблемного мислення, креативності та співпраці, оскільки вони можуть спільно працювати над проектами, обмінюватись ідеями та навіть розміщувати свої творіння в онлайн-спільноті Scratch Jr.

Ця програма є чудовим засобом для дітей, які тільки починають вивчати основи програмування, а також для розвитку їхнього пізнавального інтересу, творчості та вміння працювати з цифровими технологіями.

Ми розглядаємо кілька способів формування пізнавального інтересу за допомогою програми Scratch Jr:

Творчі завдання: стимулювання дітей до самостійного створення своїх проектів. Надання їм можливість вибирати тему, створювати персонажі та розповідати історії. Це допоможе розвинути їхню уяву та власний пізнавальний інтерес.

Виклики: надання дітям завдання, які потребують додаткових вивчень і досліджень. Наприклад, можна запропонувати їм створити анімацію про певну науку, історичну подію або екзотичну локацію. Це заохочує дітей розширювати свої знання та поглиблювати свій інтерес до конкретних тем.

Зв'язок з реальним життям: необхідно впевнитися, що діти бачать, як можна використовувати Scratch Jr в реальному житті. Наприклад, їх можна попросити створити анімацію, що пояснює певний науковий принцип або розв'язує практичну проблему. Це допоможе дітям бачити ціль і приклади практичного використання своїх навичок.

Спостереження і дослідження: надання дітям можливість спостерігати навколишній світ та проводити малий дослідницький процес. Вони можуть створити анімації про тварин, природу, фізичні явища та інше. Це стимулює їхню цікавість до навколишнього середовища та підтримує розвиток їхнього пізнавального інтересу.

Загалом, програма Scratch Jr надає безліч можливостей для формування пізнавального інтересу у дітей старшого дошкільного віку.

Застосування програми Scratch Jr може бути ефективним на різних стадіях розвитку пізнавального інтересу у дітей. Розглянемо, на яких стадіях програма може бути найдоцільнішою:

Стадія цікавості: На цій стадії програма Scratch Jr може привернути увагу дітей завдяки своїй привабливості та можливості створювати прості проекти. Діти можуть бути зацікавлені використовувати різні готові блоки, створювати персонажі та анімації, що викликають їхнє інтерес.

Стадія допитливості: Scratch Jr може стати потужним інструментом для задоволення допитливості дітей. Вони можуть експериментувати з різними блоками програмування, спробувати різні комбінації та спостерігати, як це впливає на поведінку їхніх проектів. Вони можуть задавати питання, експериментувати та досліджувати, щоб розуміти, як працює програма.

Стадія власного пізнавального інтересу: Scratch Jr надає можливість дітям розвивати власний пізнавальний інтерес шляхом створення власних проектів і розширення їхніх можливостей. Вони можуть створювати історії, ігри, симуляції та інше, що відповідає їхнім особистим інтересам та потребам. Це дозволяє дітям активно залучатися до навчання та самовираження через програмування.

Стадія теоретичного інтересу: Після отримання базових навичок у програмі Scratch Jr, діти можуть розширювати свої знання і розуміння складних концепцій та проблем. Вони можуть досліджувати більш складні функції та можливості програми, вивчати нові блоки програмування та застосовувати їх для створення більш складних проектів.

Розглянемо яким чином можна застосовувати Scratch Jr. Ми пропонуємо декілька концептуальних ідей щодо застосування програми Scratch Jr для дітей старшого дошкільного віку для формування пізнавальних інтересів.

Створення власних історій: Діти можуть використовувати Scratch Jr для створення своїх власних інтерактивних історій. Вони можуть розробити персонажі, створити сюжет та анімацію, додати звукові ефекти та діалоги. Це дозволить дітям використовувати свою творчість, розвивати навички розповіді та зацікавити їх у розкритті різних тем та ситуацій.

Симуляція природних явищ: Діти можуть створювати прості симуляції природних явищ, таких як падіння дощу, рух тіл у космосі або ріст рослин. Це дозволить їм розуміти причинно-наслідкові зв'язки та закономірності, пов'язані з цими явищами, і розвивати свою цікавість до науки та природи.

Гра-головоломка: Діти можуть створювати ігри-головоломки за допомогою Scratch Jr. Вони можуть розробити складніші завдання та виклики для своїх однолітків, що стимулюватиме їхню допитливість та розвиток просторового мислення. Гра-головоломка може включати логічні завдання, лабіринти, криптограми та багато іншого.

Створення власного світу: Діти можуть створювати власний віртуальний світ, де вони будуть розбудовувати середовища, додавати персонажів та взаємодіяти з ними. Це дозволить дітям розвивати фантазію, творчість та розуміння просторових відношень.

Створення інтерактивних презентацій: Діти можуть створювати інтерактивні презентації на різні теми за допомогою Scratch Jr. Вони можуть додавати зображення, звуки, текст та інші елементи, які відповідають їхнім інтересам та знанням. Це дозволить дітям активно досліджувати різні теми та відтворювати отриману інформацію у вигляді презентацій.

Формування пізнавального інтересу в дітей старшого дошкільного віку є ключовим аспектом їхнього розвитку та підготовки до шкільного навчання. Програма Scratch Jr може бути потужним інструментом для формування пізнавальних інтересів у дітей старшого дошкільного віку. Вона не тільки дає можливість дітям вивчати основи програмування через ігри та творчість, але й стимулює розвиток креативності, логічного мислення та умінь співпрацювати. Застосування програми Scratch Jr на різних стадіях розвитку пізнавального інтересу дозволяє дітям вільно виражати свою творчість, вдосконалювати навички програмування та спостерігати за результатами своєї роботи. Таким чином, Scratch Jr є інструментом у формуванні пізнавального інтересу та розвитку навчальних навичок дітей старшого дошкільного віку, допомагаючи їм активно розкривати свій потенціал і створювати інтерактивні проекти на власний смак і захоплення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція. Міністерство освіти і науки України. 12.01.2021. №33. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

2. Лаврентьева Г. П. Пропедевтика навчання основ інформатики у старшому дошкільному і молодшому шкільному віці. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2013. Т. 35, №3. С. 22-35. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v35i3.849>

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор Козак Л. В.

*Мирослава Савіна
(Коростишів, Україна)*

ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Термін «конфлікт» надзвичайно багатогранний і проблема конфліктних ситуацій стає все більш актуальною. Для навчальних закладів конфлікт – це зіткнення протилежних потреб, інтересів і соціальних установок як окремої людини, так і цілих груп колективу.

Ключові слова: *конфлікт, суперечності, конфліктна людина, конфліктна ситуація, суб'єкти конфліктних ситуацій.*

Протиріччя в педагогічній взаємодії – один із видів нескінченної низки протиріч, з яких побудовано світ: добро – зло, сила – слабкість, молодість – старість, мрія – реальність, любов – ненависть тощо. Серед них є протиріччя як рушійна сила психічного розвитку («хочу – не можу», «потрібно – не маю можливостей» тощо). У цій низці є також протиріччя в сфері міжособистісних взаємин людей, які є носіями унікального за своїм внутрішнім змістом життя. У філософському розумінні протиріччя – взаємодія протилежних, взаємно-зворотних сторін і тенденцій предметів та явищ, які водночас перебувають у внутрішній єдності й взаємопроникненні та є джерелом саморуху й розвитку об'єктивного світу та його пізнання. У психологічному розумінні протиріччя – це вияв протилежних інтересів, поглядів, думок; незгода тощо.

Чи існують протиріччя між викладачем і студентом? Звичайно. Студента, наприклад, треба приймати таким, яким він є. Але це добре, коли студент виконує всі вимоги та в усьому згоден із викладачем. А якщо він у чомусь не погоджується з останнім? Добре й тоді, коли студент – відкрита душа, тоді можна побачити його внутрішній світ, його точку зору, прийняти її, бо людина має право на свою позицію. Але це вже суперечність, а тому вихід із такої ситуації залежить від ставлення викладача до таких розбіжностей, від його вміння психологічно правильно знайти вихід.

Які причини породжують суперечності в педагогічній взаємодії викладача і студентів? Суперечності містяться в самій природі педагогічної взаємодії, суб'єкти якої відрізняються за соціальним статусом і реалізують різні соціальні функції.

Протиріччя є підґрунтям конфліктних ситуацій. Конфліктна ситуація – виникнення і загострення протиріч між членами групи. Усвідомлення конфліктної ситуації, яке виникає через певний час, активізує її учасників на прийняття необхідних заходів. Коли не вдається врегулювати гострі суперечності, виникає конфлікт.

За своєю природою ситуації педагогічного конфлікту мають різні характеристики:

– суб'єкти конфліктних ситуацій мають різний соціальний статус (учитель – учень), що визначає різну поведінку;

– суб'єкти конфліктних ситуацій мають різний життєвий досвід, вік, мають різний ступінь відповідальності;

– суб'єкти конфліктних ситуацій неоднакові за рівнем освіти та вихованості, по-різному розуміють явища та їх причини;

– суб'єкти конфліктних ситуацій мають різну здатність щодо вирішення життєвих та професійних проблем. [2]

Ці конфліктні ситуації вирішуються засобами, які вимагають від викладача педагогічної спостережливості, компетентності, такту. Проте трапляються випадки, коли ніякі засоби не можуть вирішити протиріччя, якщо конфліктна ситуація загострюється, то конфлікт неминучий.

З двох, що сваряться, більш винен той, хто розумніший. (Й.В. Гете) У центрі конфлікту можуть бути реальні чи ілюзорні, свідомі та неусвідомлені протиріччя, спроба їх вирішення відбувається в контексті гострих емоційних станів. Поведінка кожного учасника конфлікту характеризується напругою, потрібна концентрація внутрішніх сил. І чим складніший конфлікт, тим більше душевної сили він вимагає. Рівень напруженості конфлікту визначає спосіб його вирішення.

Ознаки педагогічного конфлікту: контакти на мінімальному рівні; кожен відстоює свої цінності, які не збігаються у учасників конфлікту; кожен намагається виграти, не враховуючи інтересів іншого; об'єктивні причини конфлікту переносяться на особу, з якою конфліктують, тобто набувають суб'єктивного характеру.[1]

Конфлікти, що виникають у процесі освітньої діяльності, мають місце тоді, коли, оцінка викладача виступає зняряддям покарання студента; інший випадок, коли за однакові помилки, наприклад, у самостійній або контрольній роботі, викладач виставляє різні оцінки.

Є конфлікти, спричинені хибною тактикою педагогічної взаємодії: неоднакове ставлення до студентів; порушення педагогічної етики, грубощі; приниження гідності; зверхність, підкреслювання своєї правоти; погроза студентам перед екзаменами; відсутність індивідуального підходу, незнання індивідуальних особливостей, як правило породжують негативний психічний стан студентів, підвищену тривожність, напругу, втомлюваність, байдужість до предмету тощо.

Конфлікт примушує людину посилено працювати, шукати шляхи вирішення. Особистість зростає в боротьбі сама з собою. Конфлікт буває корисним тоді, коли він допомагає вийти його учасникам на новий етап особистісного розвитку, на новий рівень міжособистісних стосунків.

В О. Сухомлинський, описуючи конфлікти в школі, зазначав, що конфлікт між педагогом і дитиною, між учителем і батьками, педагогом і колективом – велике лихо школи. Педагог підкреслював, що найчастіше конфлікт виникає тоді, коли вчитель думає про дитину несправедливо. І, як висновок: «Думайте про дитину справедливо – і конфліктів не буде. Уміння уникати конфлікту – одна зі складових педагогічної мудрості вчителя. Застерігаючи від конфлікту, педагог не лише зберігає, але й створює виховну силу колективу».

При вирішенні конфлікту необхідно навчитися поважати, розуміти, приймати, слухати іншу людину, враховувати її думку та вміти з нею взаємодіяти. Прийняти чужу позицію не означає повністю з нею погодитися. Почути іншу думку, відмінну від нашої, визнати, що кожен має право на свою точку зору та позицію.

До конфліктних осіб належать люди з недостатньою (завищеною чи заниженою) самооцінкою. Конфліктна людина вперта і запальна. Викладач повинен навчити членів студентського колективу не конфліктувати через дрібниці. Педагогові також слід пам'ятати про особливості юнацького віку. Молоді люди у цьому віці характеризуються підвищеною емоційністю, пристрасстю, моральною уразливістю. До цього слід додати недостатньо великий життєвий досвід вирішення конфліктів. У здобувачів освіти зростає тривожність, з'являється уразливість, що призводить до сплеску негативних емоцій, порушується самоконтроль над поведінкою. Іноді конфліктна поведінка може бути наслідком невдоволення собою, потреби у самоствердженні, а іноді й думок про власну винятковість. В інших конфлікт є наслідком почуття неповноцінності, потреби в самоствердженні в тій чи іншій формі, яка задовольняється підтвердженням власної думки (навіть помилкової).

Конфлікт, який не має рішення, – рідкісне явище, хоча ми часто судимо про нього саме так, щоб виправдати свою некомпетентність. Ці конфлікти породжуються ситуаціями психологічного чи соціального характеру: слабкість, лінощі, безвідповідальність. Необхідно докласти великих зусиль, щоб піднятися над собою та обставинами.

Тому, найбільш прийнятною є особистісно-орієнтована модель спілкування, яка відповідає сучасним цілям в освітньому процесі та запобігає виникненню конфліктних ситуацій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гарькавець С.О., Волченко Л.П. Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та практика вирішення: наук.-метод. посібник. Харків: Друкарня Мадрид, 2020. 92 с.

2. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологічний аналіз протиріч і конфліктів у педагогічній взаємодії, шляхи їх запобігання та вирішення. URL: <https://cutt.ly/0wbnmBv0>

УДК 376

*Оксана Стремоухова
(Запоріжжя, Україна)*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОГО НАВЧАННЯ У СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Організація навчання в спеціальних закладах освіти для дітей з особливими освітніми потребами потребує визначення особливих освітніх потреб дитини. В статті розкриті вимоги та дані рекомендації щодо забезпечення якісного навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: *громадський інстинкт, учні з особливо освітніми потребами, збудження, загальмованість, нервово-психічні процеси, пізнавальні процеси, олігофрени.*

The organization of education in special educational institutions for children with special educational needs requires the determination of the child's special educational needs. The article discloses requirements and gives recommendations for ensuring quality education of children with special educational needs.

Key words: *social instinct, students with special educational needs, excitement, retardation, neuropsychological processes, cognitive processes, oligophrenics.*

В спеціальній школі до учителя пред'являються особливі вимоги, тому що йому доводиться працювати з аномальними дітьми. У організації навчання та виховання дітей з обмеженими можливостями вчитель зазнає особливі труднощі, тому що дуже важливо враховувати сповільненість пізнавальних процесів у учнів [2]. Внаслідок сповільненості психічних процесів діти не можуть працювати в такому темпі як учні загальноосвітніх шкіл. При тому темпі в організації розумових дій учнів і в спонуканні їх активності у них відбувається плутанина понять, зв'язки між новими і старими знаннями втрачаються. Діти швидко стомлюються, стають несприйнятливими, збудливими. Щоб уникнути цього, учителям слід дотримуватися уповільненого темпу навчання, терпляче відноситися до повільності і слабкої сприйнятливості дітей, всіляко утримуючи одних від поспішних вчинків і дій, і спонукаючи інших до активності.

Під час опитування учнів доцільно робити виразні паузи після постановки питання, щоб дати можливість дитині зібратися з думками і як слід підготуватися до відповіді. Не можна ставити питання несподівано, без підготовки учнів. В процесі пояснення або викладу важливо декілька разів повертатися до одних і тих же фактів, роблячи при цьому зупинку з тим, щоб зосередити увагу учнів на необхідному понятті, виведенні, укладенні [3].

Під час демонстрації наочних посібників або прийомів, дій корисно давати тривалу експозицію, прибігати до повторного показу. У усіх випадках учні потребують постійного спонукання до активної роботи за допомогою звернення: "Подумай", "Не поспішай", "Подивися уважно", "Подивися ще раз".

В процесі здійснення індивідуального підходу важливо враховувати той факт, що пізнавальні процеси у кожної дитини розвиваються нерівномірно, а в той же час є різний рівень розвитку, представлений, поняттями і навичками. Причому для дітей-олігофренів особливо характерним є схильності до зосередження в плині тривалого часу на одних і тих же представленнях, поняттях і способах дій, які в наслідок інертності нервово-психічних процесів перетворюються на штампи [1].

Засвоївши яке-небудь поняття або систему їх, дитина не йде далі по шляху розширення і збагачення їх. Вона правильно відповідає на звичайні питання, більш-менш вдало повторює відповіді інших і заходить у безвихідь кожного разу, коли від неї вимагається дати відповідь на питання, поставлене в іншій формі, зробити узагальнення, виведення, порівняння, повідомити про дитина намагається обійти шляхом спрощення завдання [4]. Це часто викликає роздратування у вчителя, яке передається дитині, хворобливо відбиваючись на її психічному стані. Тоді не допомагають ніякі словесні логічні вправи, як би майстерно вони не були побудовані. Прагнення "витягнути" з дитини відповідь за будь-яку ціну або змусити її діяти так, як бажає учитель, як правило, ні до чого не призводять. У даному випадку потрібно застосування обхідних прийомів. Велику допомогу в цьому випадку можуть дати звернення до наочності, застосування яскравих порівнянь.

Більш істотним засобом є опора на розвиненіші здібності дитини і дію таким шляхом на інші, менш сформовані пізнавальні процеси дитини. При уважному вивченні особи дитини учитель завжди може виявити, які сторони його особи розвинені більше, а які тільки знаходяться у стадії розвитку і вимагають всемірної підтримки із зовні [3]. Одні учні краще засвоюють навчальний матеріал на основі зорових сприйнять, інші – за допомогою слуху, у одних яскравіші образи виникають після прослуханого, у інших після побаченого, у третіх після виконаного практично і так далі. Частині учнів легше дається лист або малювання, тоді як інші не можуть виконати простого малюнка або ніяк не можуть навчитися писати, хоча у них і немає граматичних розладів. Так само як і окремі учні дуже успішно опановують навички обчислення у межах програми, тоді як інші навіть в 4 класі не можуть відірватися від звичайного перерахування предметів або обійтися без пальців.

Щоб досягти просування учнів у навчанні, вчителю необхідно з'ясувати обсяг та характер знання та вміння, та наявних у кожного учня з окремих навчальних предметів, встановити, які з них викликають у них великий інтерес та легше засвоюються [1]. Виявивши реальні можливості дитини, вчитель вживає заходів щодо посилення та розширення їх і, спираючись на особисті можливості та інтереси, поступово розширює менш розвинені сторони пізнавальної діяльності дитини. На уроці вчитель будує справу таким чином, щоб учень включався в ту діяльність, яка йому більш доступна, вдається до тих засобів навчання, при допомозі яких дитина, як найлегше сприймає навчальний матеріал. Поступово до цих форм діяльності включаються елементи нового, важкого для учня, до добре засвоєних понять приєднуються по крихтах відомості з інших галузей знань [4]. Таким чином, повільно, але неухильно, відбувається розширення кола інтересів та уявлень дитини, здійснюється перехід до знань важкодоступним учням. Надалі, спираючись на виконану роботу, педагог поступово збуджує інтерес учнів до предмета, поступово долається прикована частина учня до однієї групи знань та забезпечується розширення його інтересів та можливостей щодо опановуючи все більшими та більшими обсягами знань у різних областях.

Корекційна робота повинна йти по лінії опори на досягнутий результат через виборчий вплив на дитину шляхом підбору для неї найбільш доступних засобів пізнання та поступового ускладнення роботи за рахунок включення нових засобів до нових джерел отримання знань на основі їх зв'язку з попередніми [4]. При цьому спочатку вивчається

матеріал у тій формі, в якій дитині найлегше його сприймати, потім йде поступова видозміна форм праці.

Дуже позитивні результати виходять у тому випадку, коли вчитель забезпечує на уроці постійну стимуляцію учнів до роботи, надає усіляку їм допомогу у відтворенні старих знань та умінь та включення їх у нові системні зв'язки у встановленні зв'язків між знаннями, що вивчаються, та їх особистим життєвим досвідом. Вчитель постійно вдається до порівнянь, дає учням завдання, близькі до їх досвіду, спонукає їх до розповіді чи опису побаченого та пережитого, про випадки зі свого життя тощо. Вчитель терпляче вислуховує кожную дитину, тактовно виправляє її відповіді, непомітно доповнюючи їх [2]. При цьому, якщо учень, розповідаючи про щось зі свого досвіду, вживає невдалі слова і висловлювання, не точно передає свої думки, але правильно схоплює загальну ситуацію, не слід його перебивати, домагатися подробиць, уточнення, бо в цьому випадку дитина втрачає нитку розповіді і приходиться в глухий кут. Це можна зробити після закінчення розповіді.

На практиці нерідко можна зустрітися з таким фактом, коли на уроці говорить весь час сам учитель, учні лише відповідають однією-двома фразами на поставлені питання. Це гальмує ініціативу дітей. Тут дуже важливо правильне поєднання та взаємини у часі та в обсязі діяльності вчителя та учнів [2]. Діяльність вчителя не повинна гальмувати активність учнів. Треба надавати дитині можливість замислитися над проблемою, спробувати самому зробити щось самостійно, приготувати відповідь, переказати прочитане без навідних питань, розповісти самостійно про побачене на картинці.

Всіма засобами, наявними в його розпорядженні, вчитель повинен оволодіти знаннями та вміннями і тим самим зміцнюватися у своїх силах, проникати з упевненістю у свої можливості і здібності.

Учні дуже часто збуджуються або приходять у гальмівний стан від усвідомлення неможливості вирішити те чи інше навчальне завдання, а також у зв'язку з невдалим його рішенням.

При виявленні рівня знань у спеціальних закладах освіти треба зважати на той факт, що у дітей з особливими освітніми потребами системи уявлень і понять залишаються здебільшого в тому ж порядку, у якому вони були вироблені на початку, при знайомстві з навчальним матеріалом [3]. Через це при переказі будь-якої частини вивченої статті або художнього твору, учень завжди починає спочатку і намагається буквально відтворити весь зміст тексту. Спроба відвернути дитину від змінених подробиць та вимоги передати зміст розповіді узагальнено, своїми словами або в дещо іншому аспекті ведуть до того, що діти губляться та відмовляються від запропонованого завдання. В цьому випадку успіх досягається за умови, якщо відтворення навчального матеріалу робиться в тій послідовності, в якій відбувалося його вивчення. Однак на цьому зупинятися не можна. Учні треба поступово привчати вибірково і узагальнено користуватися засвоєними знаннями шляхом поступової видозміни характеру вправ і ситуації використання знань.

Дуже серйозні вимоги пред'являються до мови вчителя [1]. Його слово має не тільки пізнавальне, але й велике спонукальне значення. Для успішної організації розумових дій у дітей з особливими освітніми потребами відомо роль грає як семантична так і фонетична сторона мови вчителя. На практиці деякі вчителі набувають звичку вести уроки гучним голосом, а деякі при вирішенні конфліктних ситуацій вдаються до підвищеного тону. Тим часом гучна мова, зазвичай призводить до надмірного збудження або загальмованості дітей.

Розумово відсталі діти легко сприймають мову спокійну, образну, не дуже гучну, з незначними підвищення та зниження інтонації. Ще більший вплив на дитину надає зміст мови. Необережне слово може призвести до так званого дидактигенічного захворювання у вигляді невротичних розладів. На жаль, на практиці це не завжди враховується [4]. Нерідко окремі педагоги вдаються до таких реплік: «Ти що арифметики від листа відрізати не можеш» або «Який сором», «Зараз же двійку поставлю» тощо. Такі звернення ніякої організуючої ролі не мають, навпаки, вони дуже травмують дитину.

Особливості роботи з учнями з особливими потребами вимагають від вчителя витримки, терплячості, уважного ставлення до дітей. Набагато більші успіхи досягаються дитиною, коли слово використовується для підтримки її сил, підкреслення її успіхів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бугера Ю.Ю. Теоретичні аспекти проблеми розвитку уваги розумово відсталих школярів у процесі навчання. *Проблеми сучасної психології*. 2016. № 32. URL: <https://radio.kpi.ua/index.php/2227-6246/article/view/157696/0> (жата звернення 25.09.2023 р.).

2. Вержиховська О.М. Психолого-педагогічні основи підготовки розумово відсталих дітей до навчання у школі: веб-сайт. URL: <https://aqce.com.ua/vipusk-n2-2011/verzhihovska-om-psihologo-pedagogichni-osnovi-pidgotovki.html> (дата звернення 24.09.2023 р.).

3. Павлюк Н.В. Педагогічна характеристика осіб з розумовою відсталістю: веб-сайт. URL: <https://www.sworld.com.ua/index.php/pedagogy-psychology-and-sociology-411/corrective-and-social-pedagogy-411/11058-411-0152> (дата звернення 25.09.2023 р.).

4. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини : Підручник. Київ : Знання, 2008. 359 с.

УДК 373.2.018.43.015.31:159.946.3

*Ірина Юдіна
(Київ, Україна)*

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ДИСТАНЦІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

У сучасному інформаційному суспільстві дистанційне спілкування стає все більш актуальним і доступним. Однак для дітей дошкільного віку воно може бути викликом у формуванні комунікативної компетентності. З наукового погляду формування комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку в процесі дистанційного спілкування є актуальним дослідницьким напрямком. Дослідження в цій області вивчають вплив дистанційного спілкування на розвиток мовленнєвих навичок, соціальної адаптації та інших аспектів комунікативної компетентності дошкільників розглядається через призму психології та педагогіки та поглиблюють наше розуміння того, як діти спілкуються та розвиваються у віртуальному середовищі.

Ключові слова: *комунікативна компетентність, дошкільний вік, дистанційне спілкування, мовленнєвий розвиток, соціальний розвиток, когнітивний розвиток.*

Стаття присвячена вивченню сучасних підходів до формування компетентності дошкільнят в процесі дистанційного спілкування.

Постановка проблеми. Дошкільний вік є важливим етапом у формуванні основних навичок та вмінь, включаючи комунікативні. Дослідження комунікативної компетентності дітей дошкільного віку в процесі дистанційного спілкування є актуальною темою в сучасній педагогічній науці.

Аналіз досліджень і публікацій. В 2021 р. М. Баніт, О. Сєдих та інші вчені, провели дослідження комунікативної компетентності дошкільників під час дистанційного навчання в Україні. У своїй роботі автори зазначили, що віртуальне спілкування може бути недостатньо ефективним для розвитку комунікативних навичок у дітей дошкільного віку. І. Григорова, І. Гайова та інші в 2020 році провели дослідження впливу дистанційного спілкування на розвиток комунікативної компетентності дошкільників в Україні. У своїй роботі автори зазначили, що дистанційне спілкування може бути корисним для розвитку певних аспектів комунікативної компетентності, таких як слухання та розуміння мовлення, але не допомагає вдосконалювати інші аспекти, такі як мовленнєва продуктивність та міжособистісне спілкування.

Питання комунікативного розвитку особистості стали предметом досліджень таких учених, як М. Лісіна, Н. Бабич, М. Божович, А. Бородич, О. Білан, Л. Варзацька, Л. Виготський, Н. Гавриш, Є. Ільїн, Д. Ельконін, Т. Казакова, Є. Короткова, О. Леонтєв, О. Ушакова, С. Рубінштейн, Ф. Сохін, О. Хорошковська.

Формулювання цілей статті. Головною метою роботи з розвитку формування комунікативної компетентності дошкільників в процесі дистанційного спілкування. Важливо використовувати педагогічні підходи та стратегії, які сприяють активному спілкуванню та розвитку цієї важливої навички під час дистанційної взаємодії. Діти, які навчаються ефективно спілкуватися в онлайн-середовищі, здатні розвивати свою комунікативну компетентність для майбутнього життя. Дистанційне навчання, як інструмент сучасної освіти, має великий потенціал для розвитку цих навичок у дітей і може бути важливим на часі для розвитку комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Проведемо термінологічний аналіз педагогічної сутності поняття «комунікативна компетентність» та «дистанційне навчання». У Базовому компоненті дошкільної освіти зазначено, що комунікативна компетентність – комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування.

Комунікативна компетентність – це навичка ефективного спілкування, яка включає в себе вміння слухати, висловлювати власні думки, розуміти інших та виражати свої почуття. У дітей дошкільного віку ця компетентність формується в основному через ігрову діяльність та взаємодію з однолітками та дорослими.

Дистанційна освіта, маючи в своєму арсеналі сукупність інформаційних технологій та методики викладання, в умовах воєнного стану може надавати освітні послуги без присутності здобувачів у навчальному закладі. За такого підходу дистанційне навчання реалізується шляхом застосування дистанційної форми як окремої форми навчання та шляхом використання технологій дистанційного навчання для забезпечення навчання в різних формах Положення про дистанційне навчання (Про затвердження Положення про дистанційне навчання 2013, п.1.2).

Дистанційне навчання, яке здобуло популярність у зв'язку з навколишньою ситуацією, стало викликом для всієї освітньої системи України. Діти дошкільного віку також виявилися серед тих, хто зіткнувся із цим новим форматом освітньої взаємодії. Це стало одним із ключових аспектів розвитку дитини в формування комунікативної компетентності, і в дистанційному спілкуванні відкриваються нові можливості та виклики для її розвитку. Особливості дистанційного навчання для дітей дошкільного віку. Для дітей дошкільного віку провідною формою діяльності є гра та спілкування з однолітками. Дистанційне навчання може викликати відсутність фізичного контакту та обмеження у можливостях спілкування, що може негативно вплинути на розвиток комунікативної компетентності [6, с. 3].

Сучасні джерела трактують це поняття так: «організація освітнього процесу в умовах віддаленості одне від одного його учасників та їхньої опосередкованої взаємодії в освітньому середовищі, яке функціонує на базі сучасних освітніх, інформаційно-комунікативних технологій» [6, с. 19]; «комплекс інструментів, що забезпечують організацію освітнього процесу із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у зручній для здобувачів освіти спосіб і час» (Рекомендації Про затвердження Положення про дистанційне навчання). Ми розуміємо сутність поняття «дистанційне навчання дітей дошкільного віку» як організацію партнерської освітньої взаємодії в умовах віддаленості вихователя від дітей та їх батьків (дорослих, які доглядають за дітьми), що функціонує синхронно та/чи асинхронно на базі сучасних освітніх, інформаційно-комунікативних (цифрових) технологій. Якість дошкільної освіти в Україні забезпечується Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Концепцією розвитку дошкільної освіти, Концепцією освіти дітей раннього та дошкільного віку, Базовим компонентом дошкільної освіти [2] та іншими нормативно-правовими актами, інструктивно-методичними документами [10].

Формування комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку в процесі дистанційного спілкування вимагає спеціального підходу та педагогічної ефективності. Батьки та педагоги мають враховувати психологічні особливості дітей дошкільного віку та активно працювати над їхнім спілкуванням, надаючи їм можливість вирости в комунікативно компетентних особистостях. Важливо розуміти психологічні особливості дітей дошкільного віку і пристосовувати навчальний процес до їх потреб і можливостей. Розвиток комунікативної компетентності вимагає терпіння, підтримки та створення сприятливого середовища для спілкування.

Вивчаючи вплив дистанційного навчання на психічний стан та емоційний розвиток дітей маємо висновки що, освітній процес, різні види діяльності та для заняття дітей дошкільного віку варто структурувати таким чином, щоб зберегти мотивацію та інтерес дітей до спілкування. Щоб стимулювати активне спілкування оглядаючи роль вихователя як психологічного супроводу як для дітей так і для батьків. Також, важливим аспектом є вивчення впливу тривалості та інтенсивності дистанційного навчання на вікові можливості та індивідуальність кожної дитини.

Важливим аспектом розвитку комунікативної компетентності в процесі дистанційного спілкування є використання різних мультимедійних ресурсів та інтерактивних ігор для розвитку, наприклад The LEGO-Foundation в Україні розміщений на сайті МОН спонукає вихователів та батьків до партнерської взаємодії, такі типи мультимедіа можуть бути найбільш корисними для розвитку комунікативних навичок, зокрема, розвитку мовленнєвого та аудіального сприйняття. Доведено що використання відеоуроків, аудіоказок та інтерактивних ігор може позитивно впливати на мовленнєвий розвиток, а також сприяти розумінню різних мовних структур.

Дистанційне спілкування не має обмежувати дітей в можливостях для групової взаємодії. Вихователі можуть створювати віртуальні групи, де діти спільно працюють над завданнями та вчаться співпрацювати та розв'язувати проблеми разом. Ефективним засобом взаємодії між дітьми та вихователями являється використання відео-конференційних платформ та сервісів відеозв'язку (Skype, Zoom, Hangust Meet, Google Meet, Cisco Webex, Microsoft Teams). Адже для дошкільників важливо мати можливість бачити і слухати вихователя та однолітків. Використання відео конференційних платформ дозволяє дітям спілкуватися в режимі реального часу, сприяючи розвитку вмінь слухати, висловлювати свої думки та реагувати на інших [6, с. 9].

Вихователям варто акцентувати увагу на розвитку навичок слухання та висловлювання думок. Це може включати в себе вправи на слухання казок, обговорення картинок або ігри, під час яких діти повинні висловлювати свої думки та пояснювати свої вчинки. Важливо проводити бесіди з дітьми, які сприяють розширенню рольового діапазону особистості дитини, коригують негативні та амбівалентні почуття в стосунках з іншими. на теми: «Що добре, що погано», «Чому в мене мало друзів?», сімейні сюжети: «За що мене карають або хвалять», «Коли б я був татусем (матусею)...», «Чому зламав чужу іграшку...». До переліку прийомів розвитку комунікативних навичок дітей необхідно вводити ситуації та вправи, спрямовані на корекцію стереотипів поведінки дошкільників. Вибір тем для бесіди з дитиною підказують реальні ситуації, в яких дошкільник відчувається невпевнено і не має можливості обрати правильну тактику поведінки.

Також необхідно акцентувати увагу на ролі батьків у формуванні комунікативної компетентності під час дистанційного спілкування. Вони виступають не тільки як партнери у спілкуванні, а й як особи які сприяють розвитку мовленнєвих та соціальних навичок. Батьки мають активно брати участь у дистанційному спілкуванні, створювати домашні умови для спілкування та розвитку комунікативних навичок у дітей.

Для організації дистанційного спілкування дошкільників можна використовувати каталог онлайн-інструментів для: освітні онлайн-платформи (віртуальні дошки; презентації та публікації; тести, опитувальники; створення дидактичних матеріалів; створення карт знань; створення і зберігання онлайн-книжок та коміксів). Важливо враховувати, що

дошкільники найкраще вчаться через гру. Вихователі можуть використовувати різноманітні ігри та розваги для розвитку такі як рольові ігри, сюжетно-рольові ігри (проблемні ситуації); бесіду; словесні, релаксаційні вправи; малювання; читання та обговорення художніх творів; перегляд та аналіз фрагментів мультиплікаційних фільмів, моделювання нових версій, дискусії. Наприклад, розігрування знайомих дітям казок, у яких моделюється ситуація спілкування. Такі форми сприяють розвитку комунікативної навичок та створюють умови для емоційних відповідей, сприяють розвитку вміння домовлятися.

Ознайомившись із аспектами проблеми, ми прийшли до висновку що дитина має не лише отримувати чи здобувати інформацію, а й активно оперувати нею у взаємодії. Усі ці аспекти спільно сприяють формуванню комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку під час дистанційного спілкування. Забезпечуючи належні умови для розвитку комунікативних навичок, ми створюємо фундамент для їхнього успішного соціального та комунікативного розвитку. Важливо пам'ятати, що кожна дитина унікальна, тому необхідно враховувати її потреби та можливості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л. та ін.; наук. кер. А. М. Богуш. Базовий компонент дошкільної освіти / авт. кол-в: Київ: Вид-во МОН, 2012.
2. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти : навч.-метод. посібник. Одеса : Ярослав, 2004. 176 с.
3. Гончаренко А. Комунікативна компетентність головна мета. *Дошкільне виховання*. 2008. № 7. С. 12–15.
4. Дистанційна освіта. Міністерство освіти і науки України : сайт URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/distancijna-osvita>.
5. Жебровський Б. М. / наук. кер. проекту. Впевнений старт: програма розвитку дітей старшого дошкільного віку Тернопіль: Мадрівець, 2013. 104 с.
6. Зімакова Л. В., Тупиця О. Ю., Жданюк Л. О. Дистанційне навчання дітей дошкільного віку на засадах партнерської педагогіки під час воєнного стану. *Педагогічні науки : наук. журн.* Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г.Короленка. 2022. Вип. 79. С. 92-100.
7. Іванова С. Мовленнєве спілкування на заняттях. *Дошкільне виховання*. 2003. №2. С. 14–15.
8. Іванюк І. В., Овчарук О. В. Дистанційне навчання в Україні в умовах карантину COVID19: проблеми та потреби. *Дистанційна освіта в Україні: інноваційні, нормативно-правові, педагогічні аспекти*: матеріали II всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю 12 травня 2021 р. Київ, 2021. С. 164-167
9. Косенчук О., Новик І. Організація діяльності закладів дошкільної освіти в період пандемії. *Дошкільне виховання*. 2020. № 9.

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

УДК 159.944.4

Олеся Блащак
(Рівне, Україна)

ДИНАМІКА ТРИВОЖНОСТІ ТА СТРЕСОСТІЙКОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність дослідження динаміки тривожності та стресостійкості учнів старших класів в особливих умовах діяльності базується на такому факторі, як зміна навчального середовища. Дослідження є важливим фактором для розуміння впливу особливих умов діяльності на психологічний стан учнів старших класів та розробки ефективних стратегій психологічної підтримки.

Ключові слова: тривога, тривожність, стресостійкість, темперамент, стрес, психологічний стан, особливі умови діяльності.

The relevance of the research of the dynamics of anxiety and stress resistance of senior school pupils in special conditions of activity is based on such a factor as a change in the educational environment. The research is important for understanding of the impact of special conditions of activity on the psychological state of senior school pupils and developing effective psychological support strategies.

Key words: anxiety, worry, stress resistance, temperament, stress, psychological state, special conditions of activity.

Постановка проблеми. Останнім часом дедалі більше шкіл переходять до використання віддалених або гібридних форматів навчання. Ці зміни вимагають від учнів адаптації до нових умов, що в тій чи іншій мірі впливають на їхню тривожність та стресостійкість. Тривога може бути пов'язана зі змінами у навчальному середовищі, втратою особистого контакту з вчителями та однокласниками, а також зі зростанням вимог до самоорганізації та самостійності. Разом з тим у старших класах, зазвичай, зростають навчальні вимоги та відповідальність. Учні стикаються з підвищеним тиском щодо досягнення успіху, вибору профілю навчання та підготовки до вступу у вищі навчальні заклади, що в свою чергу призводить до збільшення тривожності та стресу. Не останню роль відіграє і соціальна динаміка. Учні старших класів знаходяться на етапі активного формування своєї ідентичності та встановлення соціальних зв'язків. Соціальні взаємодії, включаючи взаємодію в особливих умовах діяльності, в певній мірі також впливають на тривожність та стрес учнів. Із властивою підлітковому віку чуттєвістю окремі учні виявляються найбільш незахищеними і психологічно безпомічними перед життєвими труднощами. Не маючи достатніх навичок для їх рішення, не вміючи чи небажаючи обирати адаптивні способи зняття напруги, вони можуть вдаватися до адиктивних засобів поведінки.

Мета дослідження: розширити наше розуміння про вплив особливих умов діяльності на психологічний стан учнів старших класів. Результати дослідження можуть допомогти школам, педагогам та психологам розробляти ефективні стратегії психологічної підтримки та інтервенційні програми, спрямовані на зниження рівня тривожності та підвищення стресостійкості учнів. Це може включати розробку психологічних тренінгів та інтервенційних програм, спрямованих на розвиток навичок саморегуляції, стресового менеджменту та позитивного мислення.

Дослідження також може допомогти ідентифікувати конкретні фактори, які спричиняють збільшення тривожності та зменшення стресостійкості учнів. Наприклад, це можуть бути шкільні навчальні навантаження, вимоги до успішності, взаємини з однолітками, проблеми сімейного оточення, тощо. Розуміння цих факторів дозволить

виявити можливі шляхи покращення умов, зменшення стресу та підвищення психологічного благополуччя учнів. [2]

Узагальнюючи, дослідження динаміки тривожності та стресостійкості учнів старших класів в особливих умовах діяльності є важливим для розуміння психологічного стану учнів та розробки ефективних стратегій психологічної підтримки. Це сприятиме їхньому психологічному благополуччю, навчальному успіху, здатності до ефективного розвитку та адаптації в освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Новим для психології вектором досліджень є вивчення динаміки тривожності протягом раннього юнацького віку та чинників, що визначають цю динаміку. За допомогою методики "Шкала прояву особистісної тривожності" (англ. "Taylor Manifest Anxiety Scale") розроблена Дж. Тейлором пропонується здійснити діагностику рівня тривожності у особистості. Основна ідея методики полягає в оцінці трьох основних аспектів тривожності: когнітивний (думки), соматичний (фізичні симптоми) та поведінковий (прояви у поведінці). Методика містить 50 питань, на які особа повинна відповісти, вказуючи, наскільки часто вона відчуває певні симптоми або прояви тривожності. Методика "Шкала прояву особистісної тривожності" є широко використовуваною і досить надійною для оцінки загального рівня тривожності. Вона може бути застосована як у дослідженнях, так і у практичній роботі, наприклад, при психологічній діагностиці, психотерапевтичному обстеженні або плануванні інтервенцій для зменшення тривожності. [1]

Методика "Шкала оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності" (англ. "State-Trait Anxiety Inventory") розроблена Чарльзом Спілбергером і Юрієм Ханіним і широко використовується для діагностики тривожності у психологічних дослідженнях та практичній роботі, яку я застосувала. Методика складається з двох основних шкал: шкали оцінки рівня тривожності в даний момент (реактивної тривожності) та шкали оцінки особистісної тривожності (тривожності як стійкої риси особистості). Діагностика за методикою "Шкала оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності" дозволяє отримати два важливі показники тривожності: реактивну тривожність (тривожність в даний момент) і особистісну тривожність (стійка риса особистості). [7]

Також хотіла б відзначити методику визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Рає (англ. "Holmes and Rahe Stress Scale") є однією з перших і найвідоміших методик для оцінки рівня стресу, пов'язаного з життєвими подіями. Вона була розроблена Річардом Холмсом і Томасом Рає та вперше опублікована у 1967 році. Методика базується на ідеї, що певні події в житті можуть викликати стрес і впливати на психологічний стан та фізичне здоров'я людини. Шкала містить список подій, які відображаються у вигляді життєвих подійних одиниць (Life Change Units - LCU). Кожна подія оцінюється відповідно до її потенційного впливу на стресове навантаження. Учасники оцінюють, які з подій вони досвідчували за певний період часу, наприклад, за останній рік.

За допомогою діагностики структури темпераменту за опитувальником Ганса Айзенка (Eysenck Personality Questionnaire), є однією з найпоширеніших і використовуваних методик для визначення основних рис темпераменту у людей, проведено емпіричне дослідження щодо динаміки тривожності та стресостійкості учнів старших класів в особливих умовах діяльності. Цей опитувальник був розроблений Гансом Айзенком, відомим англійським психологом, і базується на його теорії темпераменту. Опитувальник Ганса Айзенка складається з питань, на які особа повинна відповісти, вказуючи свій рівень схильності до певних рис поведінки або переживань. Зазвичай використовуються дві версії цього опитувальника: EPQ-R (Eysenck Personality Questionnaire - Revised) і EPQ-R Short Scale. Вони включають різні підшкали, які вимірюють основні риси темпераменту. [7]

Таким чином, тривожність старшокласників – динамічне явище, формально-змістові характеристики якого віково-специфічні; має складну структуру, що змінюється в процесі навчання, та детерміноване віково-специфічними психологічними чинниками.

А тому було розроблено програму роботи практичного психолога щодо подолання надмірних проявів тривожності і стресостійкості учнів старших класів в особливих умовах діяльності. Запропоновано наступні методи та засоби програми корекції: бесіда, елементи тренінгу, гри, поведінкова корекція, проєктивний малюнок, психогімнастика, вправи на зниження тривожності, підвищення самооцінки, вправи для розвитку саморегуляції негативних емоцій, вдосконалення комунікативних здатностей. Укладені рекомендації для батьків та вчителів дозволять попередити негативні емоційні переживання, прояви тривожності та стресостійкості учнів старших класів в особливих умовах діяльності та оптимізувати навчальну діяльність. Корекція негативних емоційних переживань, проявів тривожності та стресостійкості учнів старших класів в особливих умовах діяльності є важливим етапом у створенні особливої емоційної атмосфери та умов для успішного навчання дитини, гармонійного психічного та інтелектуального розвитку. [3]

Загалом, дослідження динаміки тривожності та стресостійкості учнів старших класів в особливих умовах діяльності підкреслює важливість психологічної підтримки та розвитку навичок саморегуляції. Це може сприяти зниженню тривожності, підвищенню стресостійкості та покращенню психологічного благополуччя учнів у вимогливих ситуаціях.

Висновки дослідження можуть свідчити про те, що переживання тривожності підлітками проходить відповідно до індивідуальних особливостей, що тривожність може змінюватись протягом періоду особливих умов діяльності, а стресостійкість може бути різною у різних учнів. Це свідчить про необхідність індивідуального підходу та психологічної підтримки учнів. [4]

Результати дослідження також підкреслюють важливість розвитку навичок саморегуляції та стресового менеджменту учнів. Ці навички допомагають учням керувати своїми емоціями та стресом, зосереджуватися на поставлених цілях та ефективно впоратися зі складнощами.

Беручи до уваги отримані результати, можна запропонувати розробку та впровадження програм психологічної підтримки учнів старших класів. Ці програми можуть включати тренування навичок саморегуляції, розширення знань про стрес та його вплив, а також психологічну підтримку та консультивання. [5]

Враховуючи особливості динаміки тривожності та стресостійкості учнів у різних умовах діяльності, важливо підтримувати взаємодію між школою, психологами та батьками. Спільні зусилля можуть допомогти у створенні сприятливого середовища для розвитку тривожності та стресостійкості учнів. Важливо проводити регулярні оцінки рівня тривожності та стресостійкості учнів, щоб виявляти зміни та адаптувати програми та підходи до їх психологічної підтримки.

Загальним висновком є те, що тривожність та стрес можуть бути значними факторами, що впливають на учнів старших класів у особливих умовах діяльності, включаючи періоди випробувань, екзаменів, змагань та воєнних конфліктів. Важливо виявляти та враховувати ці фактори при плануванні психологічної підтримки та розвитку навичок саморегуляції учнів.

Подальші дослідження можуть включати детальніше вивчення специфіки тривожності та стресу учнів старших класів у різних умовах діяльності, а також розвиток та оцінку ефективності програм психологічної підтримки. Це дозволить більш глибоко розуміти ці процеси та виробляти ефективніші підходи до підтримки психологічного благополуччя учнів старших класів. [6]

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Т.В., Вакуленко О.В., Комарова Н.М. Методичні рекомендації для соціальних працівників щодо соціального супроводу випускників соціальних закладів (зокрема інтернатних). Київ : Держсоцслужба, 2006. 168 с.
2. Бех І.Д. Образ «Я» як мета формування і розвитку особистості. *Педагогіка та психологія*. 1998. № 2. С. 30–40.

3. Харченко В.Є. Соціально-психологічні особливості стресостійкості (на прикладі педагогічної діяльності). *Актуальні проблеми психології*. Т. 7. № 20. Ч. 2. С. 221–227.

4. Білова М.Е. Психологічні особливості осіб з різним рівнем стресостійкості (на прикладі працівників стресогенних професій): автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. Одеса, 2007. 20 с.

5. Особливості стосунків «психотерапевт – клієнт» у сучасному соціокультурному середовищі: монографія / З.Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г.П. Лазос [та ін.]; за ред. З.Г.Кісарчук. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2017. 225 с.

6. Шевчик О.М., Немеш О.М. Психологічні особливості тривожності у старшокласників. *Психологія: реальність і перспективи*. 2014. Вип.3. С.163-166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2014_3_52 (дата звернення: 10.03.2021)

7. Матейко Н.М. Основи психодіагностики: інструктивно-методичні матеріали до самостійної роботи. ІваноФранківськ: Симфонія форте, 2013. 80 с.

Науковий керівник: кандидат біологічних наук, доцент Романюк В. Л.

УДК 376.091.3:613.88

*Вікторія Бульковська
(Біла Церква, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

У статті подано теоретичний аналіз проблеми статевого виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Особливості статевої культури у дітей з різними видами порушень, які перебувають на інклюзивному навчанні, зумовлені, з одного боку, загальними закономірностями діяльності головного мозку за умов ретардації психіки, з іншого – загальними особливостями побудови системи стосунків з оточенням, тобто особливостями соціальної адаптації дитини з особливостями в розвитку.

Ключові слова: *інтеграція, сексуальне виховання, освітньо-навчальне середовище, діти з особливими освітніми потребами, навчально-виховна робота, корекційно-розвивальна робота.*

The article presents a theoretical analysis of the problems of school education of children with special educational needs in the conditions of inclusive education. Disrupted features of sexual culture of children with special educational needs, on the one hand, by general patterns of brain activity under conditions of a retarded psyche, and on the other hand by general features of building a system of relationships with the environment, that is, features of the of children with special educational needs.

Key words: *integration, sexual education, educational environment, children with special educational needs, educational work, correctional and developmental work.*

Важливим показником розвитку суспільства є гуманне, турботливе й милосердне ставлення до дітей із особливими потребами, які не мають змоги вести повноцінне життя. Усі країни світу постали перед проблемою удосконалення системи навчання, виховання та соціальної адаптації дітей із порушенням психофізичного розвитку, бо саме їх, аби уникнути словесної дискримінації, стали називати такими, що мають особливі освітні потреби. Численні дослідження в галузі корекційної педагогіки та спеціальної психології підтверджують той факт, що правильно організована система навчання та виховання вказаних груп дітей дає свій позитивний ефект і призводить до їхнього значного просування в напрямку адаптації до життя у суспільному середовищі [1].

Формування культури здорового способу життя підлітків і молоді стало важливою складовою соціально-економічної та гуманітарної державної політики. Однак стійкого переконання у необхідності дотримання здорового способу життя у молодіжному середовищі не сформовано.

Важливість періоду статевого дозрівання набула міжнародного визнання і заслуговує на особливу увагу. З точки зору охорони репродуктивного здоров'я, саме підлітковий вік вимагає спеціального підходу до молодої людини. Соціальні та економічні перебудови в державі безпосередньо впливають на загальний стан здоров'я населення і зокрема на репродуктивне здоров'я юнаків і дівчат. Згідно з прогнозами експертів ВООЗ, актуальність питання охорони здоров'я підлітків досягне свого апогею в майбутньому десятиріччі. Насамперед це зумовлено тим, що молодь включено до категорії населення зі зростаючою сексуальною активністю та відповідними наслідками цього (незапланована вагітність, поширення захворювань, що передаються статевим шляхом) явища [5].

Насамперед важливо зрозуміти, що сексуальне виховання – це не про секс та як їм займатися. Це про те, як бути здоровим та про вміння відрізнити насильство і берегти себе від нього.

Ця проблема є особливо актуальною для дітей та підлітків із особливими освітніми потребами, які дуже часто через соціальну стигматизованість ізольовані від суспільного життя, що призводить до порушення механізмів засвоєння моделей соціальної поведінки (в тому числі й статевої поведінки). За таких умов проблема вивчення психосексуального розвитку, статевої соціалізації дітей та підлітків із психофізичними порушеннями набуває все більшого значення [4].

Діти не завжди розуміють, що нормально, а що – не дуже. Особливо це проявляється в поведінці дітей з порушеннями інтелектуального та/або фізичного розвитку. Через це важливо навчати дитину в повсякденних ситуаціях поняттям «приватність», «інтимність», «особисті кордони», «концепція згоди». Для цього стане в нагоді розроблена Радою Європи брошура про правила спідньої білизни («правила трусиків»). Ця брошура містить поради для батьків і вихователів про те, як пояснити дитині, що таке інтимні частини тіла, за яких обставин їх можна показувати іншим людям (наприклад, лікарям у присутності батьків і лише з дозволу самої дитини), які доторки до тіла безпечні, а які неприпустимі, як захистити себе від небажаної уваги тощо. Вивчення «правил трусиків» рекомендується починати з 2-3 років, однак для дитини з особливими освітніми потребами вони лишаться актуальними й у більш дорослому віці [4, 6].

Без своєчасного й належного статевого виховання фізіологічні зміни, пов'язані зі статевим дозріванням, можуть стати цілковитою несподіванкою для дитини (навіть за умов нормотипового розвитку), що в свою чергу може викликати стрес, дискомфорт, страх чи навіть відразу до себе. Аби уникнути цього, важливо заздалегідь проговорювати з дітьми питання, які стосуються фізіологічного розвитку людини й психологічних провів, які ці зміни супроводжують [2].

Проблема уникання батьками тем статевого виховання особливо гостро постає по відношенню до дітей з особливостями в розвитку. Сприйняття власної дитини як ще недостатньо дорослої для «подібних розмов», брак відповідних знань та способів їх комунікації відповідно до особливостей інтелектуального та фізичного розвитку дитини з інвалідністю призводить до того, що статеве виховання таких дітей стає реактивним, а не проактивним [2].

Однак зупинити природні процеси неможливо, а ігнорувати їх - безглуздо. Батьки мають підготувати дитину до тих фізіологічних змін, які чекають на неї у пубертатному періоді. Зокрема, це ріст грудей (у хлопців у 10-13 років теж часто припухають груди - і це абсолютно нормально), поява волосся у пахвах і на лобку, виділення з піхви та менструація, полюції та спонтанна ерекція. Задача батьків – пояснити дитині, що це не ознаки якоїсь хвороби, а природні фізіологічні процеси [7].

Однак, проводячи переважно значний період часу в закладах освіти, обидві категорії дітей, що з нормотиповим розвитком, що з особливими освітніми потребами, повинні здобути не лише академічні знання, а й до кінця навчитися загальноприйнятним правилам поведінки в суспільстві. Це стосується і романтичних побачень, і перших поцілунків, і питання створення майбутньої сім'ї. Саме тому, питання впровадження різноманітних програм, факультативних занять з просвіти та профілактики сексуального виховання стоїть так гостро та наріжно.

Окремі громадські організації та волонтерські спільноти на добровільних засадах проводять такі лекції в закладах освіти. Але це відбувається стихійно та нерегулярно. Якщо такі заняття ввести в навчальний план, це неодмінно допоможе дітям краще засвоїти норми соціальної поведінки, покращить знання учнів про свої права у контексті сексуальних відносин, буде сприяти їх ефективному спілкуванню з батьками на тему сексу та стосунків і підвищує їхню впевненість у своїй здатності впоратися із ризикованими ситуаціями. Поряд з цим, у такого підходу виявлено і довгостроковий ефект з точки зору психосоціальних та деяких поведінкових аспектів.

Незалежно від того, чи має дитина порушення психофізичного розвитку чи ні, її фізіологічний статевий розвиток відбуватиметься за тими ж закономірностями й приблизно у той самий віковий період, що й у здорової дитини [2]. Водночас оволодіння соціальними навичками й конструктами щодо власної сексуальності може значно ускладнюватися й затримуватися.

Безперечно, перше уявлення про себе та своє тіло, дитина отримує вдома від батьків. Але таке підкріплення інформації важливо підтримувати також в школі. Що батьки, що педагоги повинні починати з елементарних речей – називати речі своїми іменами. Замінювати красномовні евфемізми на реальні назви – пеніс, вульва. Ці слова мають бути для дитини такими ж природними, як назви інших частин тіла – «ніс», «рука», «живіт». Знання своєї анатомії, розуміння їхньої будови та принципів їх роботи допоможе дитині чітко сформулювати проблему, якщо вона раптом відчує біль або дискомфорт в інтимній зоні. Це також допоможе уникнути незручних, а часом й небезпечних ситуацій.

До прикладу, вже хрестоматійною стала історія жінки з Канади, яка у дитинстві зазнала сексуального насильства. Тоді дівчинку замість слова «вульва» навчили казати «печиво», і коли вона розповіла вчительці, що хтось хоче її печиво, та сказала дитині, що треба ділитися. І насильство продовжилося [7].

Елементарні правила неймінгу та особистої гігієни – головні елементи безпеки дітей, особливо з особливими освітніми потребами, оскільки на засвоєння такої інформації доведеться їм витратити значно більше часу, ніж нормотиповим одноліткам, і можливо закріпити за допомогою наочного матеріалу, але це важлива складова їх гармонійного та соціально-відповідального розвитку.

До прикладу, важлива, але табуована тема, – дитяча мастурбація. Маленька дитина в такий спосіб пізнає своє тіло, підліток – приборкує власну сексуальну енергію. У дітей з особливими освітніми потребами, іноді буває, що мастурбація може стати патологічною, коли їм нудно і вони не вміють займати себе справами. Також це може бути реакцією на сильний стрес, наприклад, через скандали у родині, навантаження у школі і таке інше. В силу своїх особливостей, такі діти можуть робити це будь-де: у магазині, у школі, просто на вулиці. Таким чином, важливу роль відіграє просвіта серед усіх дітей, коли пояснюються про елементарні правила поведінки та особистих кордонів, що таке можна робити тільки наодинці у власній кімнаті або в туалетній кабінці. Привчити усамітнюватися можна навіть невербальну дитину – за допомогою серії відповідних картинок [7].

Як вказують окремі вчені, недорозвиток переважно охоплює найуразливіші рівні психічної діяльності, від збереження яких залежить і соціальна якість поведінки. Інертність психічних процесів, підвищена навіюваність, нездатність зіставити власну поведінку зі змінами в певній ситуації призводять до руйнування відносин з оточуючими.

Таким чином, з'ясовується, що особливості статевої культури в дітей з різними видами порушень, які перебувають на інклюзивному навчанні, зумовлені, з одного боку, загальними закономірностями діяльності мозку за умов ретардації психіки, з іншого – загальними особливостями побудови системи стосунків з оточенням, тобто особливостями соціальної адаптації дитини з вадами. Переважання органічних потреб, труднощі формування соціальних інтересів у таких дітей нерідко призводять до прискороного розвитку сексуальних потягів як недиференційованих і недостатньо усвідомлених потреб. Проте необхідно пам'ятати, що велике значення в структуруванні статевої поведінки мають також соціальне середовище, приклад оточення, навіювання, наслідування [3].

Отже, статеве виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання вимагає особливої уваги та підходу. Для забезпечення належного статевого виховання в інклюзивному середовищі слід враховувати наступні особливості:

1. Один з головних принципів інклюзивного навчання - це індивідуальний підхід до кожної дитини. Діти з особливими освітніми потребами можуть мати різний рівень розвитку, фізичні можливості та потреби щодо статевого виховання. Учителям та спеціалістам слід адаптувати програми та методики так, щоб вони враховували індивідуальні особливості кожної дитини.

2. Важливо забезпечувати конфіденційність дітей з особливими потребами у справах стосовно статевого виховання. Для цього можуть бути розроблені індивідуальні плани та рекомендації для педагогічного персоналу щодо обробки таких ситуацій та взаємодії з батьками.

3. Спілкування з батьками дітей з особливими освітніми потребами щодо статевого виховання має бути відкритим та діалоговим. Важливо слухати думки і обговорювати питання та потреби дітей та їх батьків і разом шукати рішення.

4. Інклюзивна школа повинна забезпечити наявність спеціальних педагогічних працівників, які мають відповідну підготовку для роботи з дітьми з особливими потребами у справах стосовно статевого виховання. Ці спеціалісти можуть надавати консультації дітям, вчителям та батькам.

5. Важливо використовувати різні форми навчання, такі як візуальні, аудіальні та практичні методи, щоб надати можливість дітям з особливими потребами отримувати інформацію та навички з питань статевого виховання, які відповідають їхнім особливостям та можливостям.

6. Інклюзивна середня школа повинна сприяти соціальній інтеграції дітей з особливими освітніми потребами, включаючи їх у статевої виховний процес та дозволяючи їм взаємодіяти зі своїми однолітками без обмежень.

Загальна мета інклюзивного навчання полягає в тому, щоб забезпечити рівний доступ до освіти та всіх аспектів життя для дітей з особливими потребами. Статево виховання є важливою складовою цього процесу, і воно повинно бути адаптоване до індивідуальних потреб та можливостей кожної дитини, забезпечуючи їхню безпеку та комфорт.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.

2. Глушенко К. О. Статево виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Корекційна педагогіка. Вісник української асоціації корекційних педагогів: науково-практичний журнал*. 2017. № 1. С. 10-14.

3. Мельниченко М.В. Особливості статевої культури дівчат-підлітків із вадами інтелекту. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. Збірник наукових праць*. 2004. №1(3).

4. Найдюнова Г. О., Пахолок Т. О. Психосексуальний розвиток дітей з психофізичними особливостями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 29. С. 207-213.

5. Формування здорового способу життя молоді. Навчально-методичні рекомендації / Авт. колект. Т. Андріученко, О. Вакуленко, В. Волков, Н. Дзюба, В. Коляда, Н. Комарова, І. Пеша, Н. Тілікіна (кер. авт. колект. Т. Андріученко). 2-ге вид. Київ: Бланк-Прес, 2019. 120 с.

6. Ярмоленко Юлія. Про сексуальне виховання дітей та підлітків. Інтерв'ю. URL: <http://archive.chytomo.com/interview/yuliya-yarmolenko-proseksualne-vixovannya-ditej-ta-pidlitkiv>

7. Ярмоленко Ю. Статеве виховання для дітей з ООП. URL: <https://vseosvita.ua/news/stateve-vykhovannia-dlia-ditei-z-oor-5192.html>

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Федоренко М. В.

УДК 159.922.7:159.942

*Юлія Тимошенко
(Київ, Україна)*

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ

У статті здійснено теоретичний аналіз особливостей тривожності у дітей. Розкрито суть понять «тривога» та «тривожність», визначено основні категорії тривожності, проаналізовані особливості прояву тривожності у дітей дошкільного віку їх види та форми.

Ключові слова: тривога, тривожність, форми тривожності, властивість особистості, стан напруги.

The article analyzed the concepts of "anxiety" and "anxiety", defined the main categories of anxiety, analyzed the features of the manifestation of anxiety in preschool children, their types and forms

Key words: anxiety, anxiety, forms of anxiety, personality trait, state of tension.

В психологічних дослідженнях існують різні трактування і підходи до визначення понять «тривога» і «тривожність».

Поняття «тривожність» вперше було описано З. Фрейдом і визначалося як «готовність до небезпеки, що виражається в підвищеній сенсорній увазі і моторній напрузі, а також неприємному емоційному переживанню, що є сигналом небезпеки». Надалі термін тривожність, запропонований З. Фрейдом, різними авторами перекладався як «боязкість», «страх», «тривога».

Різноманіття тлумачень поняття «тривожність» можна звести до трьох змістовних аспектів: тривожність як характеристика емоційно-чуттєвої сфери, як стан напруженості і як властивість особистості [6].

Вивчаючи емоції людини, А. Пасніченко розуміє «тривожність» як комплекс емоцій, що включає страх, ворожість, страждання, сором, вину і психофізіологічне збудження. Основними показниками, що відрізняють тривожність від інших емоцій, з точки зору В. Кисловського, є сприйняття ситуації яка містить небезпеку і усвідомлення можливості неуспішності [2].

У своїх дослідженнях В. Мерлін розглядає тривожність як схильність людини до переживання стану тривоги, обумовлене його властивістю темпераменту і є одним з основних показників індивідуальних відмінностей і суб'єктивних проявів неблагополуччя взаємодії особистості з навколишнім середовищем.

Дослідник Р. Немов вважає, що тривожність – це властивість людини приходити в стан підвищеного занепокоєння, відчувати страх і тривогу в специфічних соціальних ситуаціях. У психологічному словнику В. Зінченко і Б. Мещерякова, та дисертаційному дослідженні

Є. Ковальової тривожність визначається як індивідуальна психологічна особливість, що виявляється в схильності людини до частих, інтенсивних і неадекватних переживань стану тривоги.

У ряді досліджень підкреслюється соціальна природа виникнення тривожності. Так, А. Ревть називає тривожність специфічно соціалізованою емоцією. Автор експериментально доводить, що на прояв тривожності у дітей дошкільного віку впливає процес соціалізації, що інтенсивно протікає в дитячих садках [3]. Дослідження В. Кисловської показали, що рівень тривожності достовірно корелює з соціометричним статусом дитини у всіх вікових періодах. У своїй дисертації В. Мінаєва робить висновок про те, що тривожність в значній мірі є «функцією соціального спілкування».

Як зазначає Ч. Спілбергер, тривожність – це риса особистості, схильність до стану тривоги в різних загрозливих ситуаціях. Х. Хекхаузен називає тривожність властивістю особистості, що повертає індивіда до сприйняття широкого кола об'єктивно безпечних обставин які містять загрозу [5].

У психологічній літературі є ряд досліджень, присвячених психологічним, поведінковим і фізіологічним проявам тривожності. У вітчизняній і зарубіжній літературі поняття «тривожності» і його характеристика розглядаються досить детально. У психологічній літературі можна зустріти різні визначення цього поняття, хоча більшість дослідників сходяться в визнанні необхідності розглядати його диференційовано – як ситуативне явище і як особистісну характеристику з урахуванням перехідного стану і його динаміки.

В даний час, орієнтуючись на точку зору Є. Ковальової, варто відзначити, що поняття «тривожність» і «тривога» зблизилися в своєму змісті і часто вживаються як тотожні. Однак Р. Кеттел, Ч. Спілбергер, Ю. Ханін рекомендують розрізняти «тривогу» як емоційний стан людини в певний момент.

Іншими словами, автори вказують на тимчасовий (реактивний) характер тривоги і хронічний стан тривожності. Якщо людина схильна часто і сильно переживати стан тривоги, тобто демонструє низький поріг виникнення реакції тривоги, – говорять про те, що вона володіє тривожністю як рисою особистості (В. Мерлін, Х. Хекхаузен).

У нашому дослідженні тривога розглядається як емоційний стан, а тривожність як властивість особистості, що виявляється в декількох аспектах:

- 1) когнітивний аспект – почуття власної некомпетентності та мало значущості, негативна самооцінка, очікування невдачі;
- 2) емоційний – емоційна збудженість, неспокій, нервозність, підвищена чутливість і недостатній контроль над своїми реакціями;
- 3) поведінковий – активні або пасивні, але найчастіше нераціональні дії щодо попередження або усунення небезпеки.

Так, наприклад, А. Прихожан вказує, що тривожність – це «переживання емоційного дискомфорту, пов'язане з очікуванням неблагополуччя, з передчуттям небезпеки. Розрізняють тривожність як емоційний стан і як стійку властивість, рису особистості або темпераменту».

Науковець Р. Немов характеризує поняття тривожності як «постійно або ситуативно проявляючу властивість людини приходити в стан підвищеного занепокоєння, відчувати страх і тривогу в специфічних соціальних ситуаціях». С. Рубінштейн під тривожністю розуміє схильність людини переживати тривогу, емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки і проявляється в очікуванні неблагополучного розвитку подій.

Б. Дем'яненко трактує тривожність, як індивідуальну психологічну особливість, яка полягає в підвищеній схильності відчувати занепокоєння в самих різних життєвих ситуаціях, в тому числі і таких характеристиках, які до цього не припускають [1].

У психології виділяють два основних види тривожності. Перший з них – це так звана ситуативна тривожність, тобто породжена деякою конкретною ситуацією, яка об'єктивно викликає занепокоєння. Даний стан може, виникати у будь-якої людини напередодні можливих неприємностей і життєвих ускладнень. Цей стан не тільки є цілком нормальним,

але і грає свою позитивну роль. Вона виступає своєрідним мобілізуючим механізмом, що дозволяє людині серйозно і відповідально підійти до вирішення виникаючих проблем. Ненормальним є скоріше зниження ситуативної тривожності, коли людина перед обличчям серйозних обставин демонструє недбалість і безвідповідальність, це найчастіше свідчить про інфантильну життєву позицію, недостатньо сформовану самосвідомість [4].

Другий вид – це особистісна тривожність. Даний вид тривожності є особовою межею, яка проявляється у відносно постійній схильності до переживань почуття тривоги в різних життєвих обставинах. Особистісна тривожність розглядається як стан несвідомого страху, невизначене відчуття загрози, готовність сприймати будь-яку подію як несприятливу і небезпечну. Дитина, схильна до такого стану, постійно знаходиться в настороженому і пригніченому настрої, у неї виникають труднощі у контактах з навколишнім світом, який сприймається нею як тим, що лякає і ворожий. Закріплені в процесі становлення характеру до формування заниженої самооцінки і похмурого песимізму [4]. У дітей дошкільного віку домінує ситуативна тривожність.

Можна виділити дві основні категорії тривожності. Перша категорія називається відкритою. Вона характеризується свідомістю переживання і проявляється в поведінці людини станом тривоги. Друга категорія називається прихованою, вона характеризується відсутністю усвідомлення. Вона може проявлятися спокоєм, причому надмірним, запереченням наявного неблагополуччя або просто відсутністю почуття неблагополуччя. Крім того, вона може проявлятися через специфічні способи поведінки [2].

У цих категоріях можна виявити різні форми тривожності, які були піддані аналізу. Під формою тривожності розуміють сукупність усвідомленості, характеру переживання і вираження, які проявляються в поведінці і діяльності.

У категорії відкритої тривожності можна виділити три її форми. Перша форма називається гострою, вона характеризується нерегульованістю, але при цьому усвідомленістю. З такою формою тривожності людина не може впоратися самостійно. Друга форма є регульованою. В цьому випадку є можливість самостійно знаходити шляхи позбавлення від тривожності. Третя форма називається «культивованою», вона характеризується усвідомленістю. У цьому випадку людина приймає свою тривожність як щось дуже значуще, за допомогою чого можна домогтися чого завгодно, чого тільки не побажаєш. Прихована тривожність зустрічається набагато рідше, в порівнянні з відкритою.

Однією з форм прихованої тривожності є так званий «неадекватний спокій». При такій формі людина приховує свою тривожність, причому, як і від оточуючих людей, так і від себе самого. При цьому відбувається вироблення досить сильних способів захисту від наявної тривожності, які можуть стати на заваді усвідомленню різних загроз навколишнього середовища. У дітей з такою формою тривожності можна спостерігати не зовнішні ознаки тривожності, а навпаки, надмірний спокій. Таку форму можна назвати стійкою, вона може за недовгий проміжок часу перейти в відкриті форми тривожності, причому частіше всього в гостру [2].

Дослідниця А. Прихожан в своїй роботі «Психологія тривожності: дошкільний і шкільний вік», досліджуючи форми тривожності, пише: «Звертає на себе увагу те, що у деяких дітей відкрита тривожність і неадекватний спокій чергуються. Створюється враження, що «неадекватний спокій» в цьому випадку виступає як деякий тимчасовий «відпочинок» від тривоги в тих випадках, коли її дія реально загрожує психічному здоров'ю індивіда».

Наступною формою прихованої тривожності є так званий «відхід від ситуації». Дана форма зустрічається досить рідко. При аналізі існуючих форм тривожності виникає необхідність розгляду такого явища, як, так звана, «Замаскована» тривожність. Так можна позначити поведінку, при якому людина проявляє особливості, які мають вигляд особистісних, але насправді породжених тривожністю, що дозволяє йому не проявляти наявну тривожність зовні. Прикладом може служити агресивність, надмірна мрійливість і так далі [3].

У своїх дослідженнях З. Фрейд виділяв три види тривожності. Перший вид називається об'єктивна тривожність, яка представляє собою страх на небезпеку, яка існує в навколишньому світі. Другий вид – невротична тривожність, яка характеризується спрямованістю на невідому і невизначену небезпеку. Третій вид – моральна тривожність, інакше іменована «тривожністю совісті» [6].

Особливу увагу З. Фрейд приділив невротичній тривожності. Така тривожність може мати три основні форми. Перша форма являє собою так звану «вільно плаваючу» тривожність, яку, як зауважив З. Фрейд тривожна людина носить усюди з собою і яка завжди готова прикріпитися на час до будь-якого більш-менш придатного об'єкту, явища. Наприклад, вона може втілитися в страх очікування [6]. Друга форма являє собою фобії, тобто сильні реакції на що-небудь, наприклад, боязнь павуків, замкнутого простору і так далі. Третя форма являє собою страх, який виникає при важких неврозах [6].

Таким чином, тривожність визначається як психологічний стан підвищеного занепокоєння, емоційної напруги людини; тривожність розділяється на відкриту (усвідомлювану і проявляється в поведінці) і приховану (неусвідомлювану); на об'єктивну (реальний страх), невротичну (несвідома) і моральну (тривожність совісті); на особистісну (що проявляється в різноманітних ситуаціях) і ситуативну (що проявляється в конкретних ситуаціях).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дем'яненко Б.Т. Функціональна діагностика психічних порушень у дітей та підлітків та їх комплексна медико-психолого-педагогічна корекція. URL: <https://t1p.de/shx23>
2. Пасічніченко А.В. Особливості тривожності дітей дошкільного віку. URL: <https://t1p.de/jqi0g>
3. Ревть А. Особливості тривожності дітей дошкільного віку: теоретичні аспекти. URL: <https://t1p.de/3iydq>
4. Тивонюк Х.В. Психологічні особливості тривожності дитини дошкільного віку. URL: <https://t1p.de/zcqab>
5. Caplan S.E. Relations among loneliness, social anxiety, and problematic internet use. *Cyberpsychol Behav.* 2007. №10. P. 234–242.
6. Cherry K. The Preconscious, Conscious, and Unconscious Minds. URL: <https://t1p.de/pfdrc>

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Федоренко М. В.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

УДК 005.8:004(045)

*Тетяна Глухова, Юлія Літовченко, Лариса Радзіховська
(Вінниця, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ В УПРАВЛІННІ ПРОЕКТАМИ

Системний аналіз – науковий метод пізнання, що являє собою послідовність дій з установаження структурних зв'язків між змінними або елементами досліджуваної системи. Спирається на комплекс загальнонаукових, експериментальних, природничих, статистичних, математичних методів.[1] В системному аналізі використовують різні визначення поняття «система». Зокрема, за В. М. Сагатовським, система – це скінченна множина функціональних елементів й відношень між ними, виокремлена з середовища відповідно до певної мети в межах визначеного часового інтервалу.[2]

Управління проектами – область знань з планування, організації та управління ресурсами з метою успішного досягнення цілей та завершення завдань проекту.

Проект – це обмежений часовими рамками процес, що має визначений початок та кінець, зазвичай обмежений датою, але також може обмежуватися фінансуванням або досягненням результатів який здійснюється для реалізації унікальних цілей та завдань, зазвичай, щоб призвести до вигідних змін або створення доданої вартості. Тимчасова природа проектів контрастує з бізнесом (процесами), які є повторюваною, постійною або частково постійною діяльністю з виробництва продуктів або послуг.[3]

Головним завданням проектного управління є досягнення всіх цілей та виконання завдань проекту, одночасно виконуючи зобов'язання щодо наперед визначених обмежень проекту. Типовими обмеженнями є межі та зміст проекту, час, бюджет. Другорядним завданням, але більш амбітним, є оптимізація, розподілення та інтеграція завдань, необхідних для досягнення наперед визначених цілей.

Отже, розглянемо особливості застосування системного аналізу в управлінні проектами:

Системний аналіз грає важливу роль у проектуванні, оскільки він допомагає розробникам і проектним командам створювати системи та процеси, які відповідають потребам користувачів і бізнес-цілям. Розглянемо головні аспекти в системному аналізі та проектуванні. Критично важливим аспектом в системному аналізі та проектуванні є розуміння потреб і вимог користувачів. Цей процес включає активний збір інформації від користувачів та стейкхолдерів, аналіз цих даних для виділення ключових вимог та потреб, систематичне документування цих вимог та надійну комунікацію з користувачами. Важливо, щоб вимоги були зрозумілими, конкретними, вимірюваними і відстежуваними для забезпечення успішного проектування та реалізації ефективних та відповідних систем, продуктів або процесів.

Також важливим є моделювання систем як процес створення абстрактних відображень різних аспектів системи з метою аналізу, розуміння та оптимізації її функцій, структури та взаємозв'язків. Це може включати в себе використання різних методів, таких як діаграми, математичні моделі, комп'ютерні симуляції та інші інструменти для відображення системи. Моделі допомагають визначити слабкі місця, вдосконалити дизайн, передбачити можливі наслідки змін та забезпечити більше розуміння та контроль над системою під час її розробки та експлуатації.

Важливо розглядати різні аспекти системи шляхом моделювання. Зокрема, структурне моделювання – це процес створення абстрактних моделей, які відображають структуру системи або об'єкту, включаючи їхні компоненти, взаємозв'язки та організацію. Це допомагає зрозуміти, як система або об'єкт складається з частин і як вони взаємодіють між собою. Структурне моделювання може бути використано для аналізу, проектування та вдосконалення систем та процесів в різних галузях, включаючи інженерію, інформаційні

технології та бізнес. Такі моделі можуть бути у вигляді блок-схем, діаграм класів або інших структурних представлень [4]. Функціональне моделювання – це метод моделювання системи або процесу, що акцентує на функціях, операціях та взаємозв'язках між ними, а не на конкретних компонентах чи деталях реалізації. Ця модель допомагає зрозуміти, як система виконує певні функції та як взаємодіють різні елементи для досягнення цих функцій. Функціональне моделювання дозволяє абстрагуватися від деталей і зосередитися на тому, що система робить, а не на тому, як вона це робить. [5] Динамічне моделювання – це процес створення моделей системи або процесу, які відображають їхню змінність та розвиток з часом. Це означає, що динамічні моделі враховують, як система або процес змінюється, відповідає на вхідні сигнали, реагує на події і розвивається з часом. Такі моделі дозволяють проводити симуляції та прогнозувати поведінку системи в різні моменти часу, що допомагає в аналізі та оптимізації процесів, управлінні ресурсами та прийнятті рішень.

Усі ці види моделювання допомагають системним аналітикам та інженерам отримати глибше розуміння системи, змодельовати різні сценарії та зробити обґрунтовані рішення під час проектування та розробки. Моделі стають основою для розробки програмного забезпечення, апаратного забезпечення та інших компонентів системи.

Третім важливим аспектом є функціональність, яка в контексті системного аналізу та проектування визначає, які конкретні завдання, операції або можливості повинна забезпечувати система, продукт або програма. Для забезпечення повноцінної функціональності системи, аналітики повинні враховувати потреби та очікування користувачів, бізнес-процеси та завдання, які система повинна вирішувати. При цьому важливо створити документи, які чітко описують функціональні вимоги системи, які називаються «специфікацією вимог» або «функціональною специфікацією». Ці документи є важливим інструментом у розробці програмного забезпечення та інших інженерних проектах. Вони детально описують функції, можливості та вимоги до системи і визначають, як вона повинна взаємодіяти з користувачами та іншими системами.

Четвертим аспектом є аналіз ресурсів і витрат – це процес визначення, оцінки та управління ресурсами (фінансовими, людськими, матеріальними тощо) та витратами, пов'язаними з розробкою, впровадженням та експлуатацією системи або проекту. Після проведення аналізу ресурсів і витрат, розробляються стратегії та плани управління цими ресурсами. Це може включати в себе: оптимізацію розподілу бюджету, планування використання людських ресурсів, вибір ефективних технологій та обладнання, а також оцінку ризиків та можливостей для забезпечення успішності проекту чи системи. Аналіз ресурсів і витрат служить важливим інструментом для досягнення ефективного управління проектами та бізнес-процесами і забезпечення їхньої ефективності та стійкості в умовах обмежених ресурсів.

П'ятим аспектом є управління ризиками – це процес ідентифікації, оцінки, контролю та мінімізації можливих негативних наслідків, які можуть вплинути на проект, систему або бізнес-процес. Цей аспект системного аналізу та проектування допомагає зменшити невизначеність та ризики, пов'язані з реалізацією будь-якого проекту чи впровадженням системи.

Забезпечення якості продукту – це ключовий аспект системного аналізу та проектування, спрямований на створення продукту, який відповідає вимогам користувачів і має високу якість. Цей процес включає в себе ряд дій та стратегій, зокрема, визначення стандартів якості: перший крок – це визначення критеріїв та стандартів, за якими буде оцінюватися якість продукту. Далі: тестування і валідація: продукт повинен пройти через ретельне тестування та валідацію, щоб переконатися, що він відповідає встановленим стандартам.. Потім: контроль якості під час розробки: забезпечення якості починається з самого початку розробки, з контролю якості коду, архітектури та проекту, допомагає уникнути проблем та дефектів на пізніших етапах. Наступне – управління змінами: важливо ефективно враховувати та керувати змінами під час розробки, оскільки навіть незначні зміни можуть вплинути на якість продукту. Накінець, постійний аналіз та вдосконалення: після

впровадження продукту в експлуатацію важливо відстежувати його роботу, аналізувати відгуки користувачів та вчасно вносити виправлення та вдосконалення для підвищення якості.

Заключний аспект – оптимізація і покращення – це процес, спрямований на підвищення ефективності системи, процесу або продукту. Цей процес включає в себе виявлення слабких місць, вдосконалення процесів та функцій, зменшення витрат та оптимізацію ресурсів. Він може включати в себе аналіз даних для виявлення можливих покращень, розробку нових стратегій або технологій, а також реалізацію змін та моніторинг їх впливу на результати.

Розглянемо застосування системного аналізу в проектуванні, враховуючи описані аспекти на прикладі розробки веб-порталу для електронної комерції:

Збір вимог: проводяться ретельні інтерв'ю, опитування та фокус-групи з потенційними користувачами і клієнтами, щоб визначити їхні потреби і очікування. Збираються як функціональні, так і нефункціональні вимоги. Функціональний аналіз: формалізуються зібрані вимоги в функціональну специфікацію, визначивши, які функції повинен виконувати веб-портал. Моделювання системи: створення архітектурної схеми веб-порталу, яка включає компоненти, їх взаємозв'язки та взаємодію між ними. Розробляються діаграми класів, послідовності, та інші моделі для ліпшого розуміння архітектури системи.

Аналіз ресурсів і витрат: визначаються необхідні ресурси для розробки, такі як розробники, дизайнери, серверне обладнання та програмне забезпечення. Аналізуються витрати на ці ресурси і розробляється бюджет проекту. Управління ризиками: ідентифікація ризиків, такі як можливість затримок у розробці, проблеми з безпекою або зміни вимог користувачів. Планування заходів для зменшення та управління цими ризиками. Забезпечення якості продукту: розробляється стратегія тестування, включаючи тести на функціональність, сумісність, безпеку та продуктивність, для забезпечення високої якості веб-порталу. Оптимізація і покращення: після впровадження веб-порталу в роботу проводиться моніторинг його продуктивності та аналіз використання користувачами. На основі цих даних розробляються плани для подальшої оптимізації і вдосконалення системи.

Отже, системний аналіз є фундаментальним етапом в життєвому циклі проекту та допомагає забезпечити успішну реалізацію проектів та створення високоякісних продуктів і систем. [7]

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. What Is a Systems Analysis? URL: <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/what-is-system-analysis>.
2. Система. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0>
3. Проєкт (управління проєктами). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82_\(%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82_(%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8))
4. Азарнова Т.В., Баєва Н.Б. Моделі виробничих процесів, логістики і ризику. 2008. Вип. 2.
5. Функціональне моделювання як інструментарій аналізу фінансового стану підприємств / О.В. Латишева, С.В. Касьянюк, Р.Р. Баранов, Р.Р. Закіров. *Управління економікою: теорія та практика*. 2019. С. 178-184.
6. Dynamic modelling in object oriented analysis and design. URL: <https://www.geeksforgeeks.org/dynamic-modelling-in-object-oriented-analysis-and-design/>
7. Системний аналіз та його роль в проектуванні. URL: <https://uk.nure.info/blog/183-systemnyj-analiz-ta-joho-rol-v-proektuvanni.html>

USING THE GRABBER ROBOT BASED ON THE ARDUINO IN THE LEARNING PROCESS

У зв'язку з постійним розвитком технологій, технічні спеціалісти повинні безперервно розвивати свої навички та кваліфікацію. Роботизовані технології активно використовуються в промисловості (роботизовані руки на автомобільних заводах), медицині (хірургічний робот da Vinci Xi) та повсякденному житті (роботизовані пилососи). Використання таких механізмів може бути широким, і ця область має великий потенціал.

The ongoing advancement of technology necessitates constant skill and qualification development for professionals in the technology sector. Robotic technologies are rapidly finding applications in industries such as automotive manufacturing (utilizing robotic arms), healthcare (as seen with the da Vinci Xi surgical robot), and even everyday life (evident in the use of robotic vacuum cleaners). The potential applications of these technologies are wide-ranging, and the field holds significant promise for those engaged in this area.

Keywords: *Robotic technologies, "The Grabber", "The Fischertechnik", Arduino, Cartesian coordinates, Sensors.*

The objective of this project is to familiarize ourselves with the arm robot manufactured by "The Fischertechnik" company and subsequently program it for operational tasks. For this project, we utilized a scaled-down version of an industrial robot manipulator referred to as an "arm." This robotic arm is mounted on a base and engineered to execute repetitive tasks.

Using "The Grabber" robot based on Arduino in the learning process can be an engaging and educational experience. "The Grabber" is a robotic arm from the "Fischertechnik" company capable of performing various tasks, including identification, gripping, and sorting of objects. When combined with Arduino, a popular microcontroller platform, it opens up a world of opportunities for students to explore robotics, automation, and programming.

"The Grabber" is a robotic arm developed by "Fischertechnik," designed to carry out tasks like object recognition, grasping, and object sorting. Moreover, this robotic arm can be effectively utilized in automating a wide range of production processes. The microcontrollers offered by "Fischertechnik" stand out in the market due to their prominence when compared to competitors. Nevertheless, alternative microcontrollers, such as Arduino, are also noteworthy, especially for those seeking to learn microcontroller programming [2, p. 13].

Fig. 1. Arduino Uno

Arduino is a simple microcontroller board equipped with both analog and digital inputs and outputs, functioning at a 5V voltage level. It can be programmed within its dedicated environment, like the Arduino IDE, which will be employed to manage the robot. "The Grabber" comprises a diverse range of components, encompassing sensors, mechanical components, actuators, electronic control systems, and software [1, p. 71].

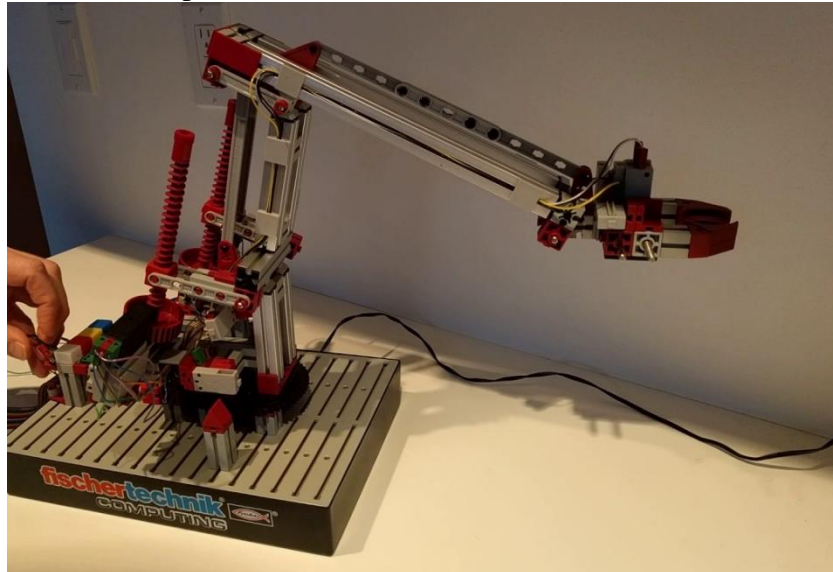

Fig. 2. "The Grabber"

The software development process for Arduino can differ based on the type of control employed, for instance, the initial approach using a potentiometer. In this method, we input the desired potentiometer values into the data input line, separating them with commas. When the program is initiated, the robot will adjust to the corresponding values within an acceptable tolerance. However, this control method has limitations as it can be challenging to precisely position the robot using these values. Hence, a more practical alternative is to utilize Cartesian coordinates for control. This type of control is provided in the Arduino IDE, where there is a «go-to» function, in which three coordinates x , y , and z can be entered. After entering the data, the arm will move to the specified point in its coordinate system. This allows for more precise and efficient control of the arm. In addition, to improve the efficiency and accuracy of "The Grabber," additional sensors such as cameras or distance sensors can be used. For example, installing a camera allows the robot to determine the location of objects on the work surface and automatically perform gripping and sorting operations [3, p. 71-72] [4, p. 49].

Utilizing the Grabber robot based on Arduino in the educational context enhances the learning experience by combining practical robotics with programming skills. The Grabber, a versatile robotic arm produced by Fischertechnik, and Arduino, a widely used microcontroller platform, create an ideal synergy for educational purposes. Here's a detailed exploration of how using the Grabber robot with Arduino enriches the learning process:

- **Hands-On Learning:** The Grabber, when paired with Arduino, offers students a tangible, hands-on experience with robotics. Learners can assemble, control, and program the robot, bridging the gap between theoretical concepts and real-world applications.
- **Programming Proficiency:** Arduino is renowned for its user-friendly programming environment. Students can grasp fundamental coding concepts while writing code to control the Grabber's movements. This experience equips them with valuable coding skills that extend beyond robotics.
- **Interdisciplinary Knowledge:** Using the Grabber and Arduino encourages the development of interdisciplinary skills. Students explore mechanics, electronics, programming, and robotics, fostering a holistic understanding of STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) subjects.

- **Problem-Solving:** Robotics inherently involves troubleshooting and problem-solving. Students encounter challenges, debug code, and refine their solutions, nurturing critical thinking and analytical abilities.
- **Creativity and Innovation:** The Grabber-Arduino combination allows for customization. Students can design and implement their robotic solutions, stimulating creativity and innovation. They experiment with various control methods and functionalities, fostering inventive thinking.
- **Real-World Relevance:** The Grabber can simulate real-world scenarios, such as automation in manufacturing or robotic assistance in healthcare. This practical exposure helps students appreciate the applicability of robotics in diverse industries.
- **Collaborative Learning:** Robotics projects often entail collaboration, promoting teamwork and communication skills. Students work together, share ideas, and leverage collective expertise to achieve project objectives.
- **Career Readiness:** Proficiency in robotics and Arduino programming opens doors to career opportunities in fields like robotics engineering, automation, and IoT (Internet of Things) development. Students gain valuable skills sought after by employers.
- **Problem-Based Learning:** Integrating the Grabber with Arduino facilitates problem-based learning. Students define challenges, design solutions, and apply their knowledge to address real-world problems, which is a powerful pedagogical approach.
- **Project-Based Assessments:** Robotics projects serve as dynamic assessments. Educators can assess students' understanding, problem-solving abilities, and creativity through project outcomes [4, p. 71-72].

In summary, using the Grabber robot based on Arduino in the learning process transforms education into an engaging, practical, and multidisciplinary experience. Students acquire essential skills, explore innovative ideas, and prepare themselves for a technology-driven future. This combination empowers educators to inspire the next generation of innovators, engineers, and problem solvers.

REFERENCES

1. Bell C. Arduino Programming. Beginning IoT Projects. Berkeley, CA, 2021. P. 71–125.
2. Fox D., Püttmann T. Bauen, erleben, begreifen: fischertechnik®-Roboter mit Arduino: Modelle, Steuerung, Programmierung. Heidelberg : dpunkt.verlag, 2020. 456 p.
3. Shybyryn V., Gudkova N. Control of the Grabber Robot based on the Arduino microprocessor. *Електромеханічні, інформаційні системи та нанотехнології*: матеріали II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції молодих учених та студентів, м. Київ, 20 квітня 2023 року. Київ : КНУТД, 2023. С. 71-72.
4. Weber W. Industrieroboter. München : Carl Hanser Verlag GmbH & Co. KG, 2009. 248 p.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

Богдана Гаража
(Дніпро, Україна)

МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ПРИ ЛІКУВАННІ ЗАХВОРЮВАНЬ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ

У статті розглядається класифікація захворювань опорно-рухового апарату, найчастіші причини та симптоми захворювань ОРА. Наведено методи фізичної реабілітації.

Ключові слова: опорно-руховий апарат, захворювання опорно-рухового апарату, кінезіотерапія, гідротерапія, магнітотерапія, пресотерапія.

The article describes the classification of diseases of the musculoskeletal system, the most frequent causes and symptoms of diseases of the musculoskeletal system. Methods of physical rehabilitation are also given.

Key words: musculoskeletal system, diseases of the musculoskeletal system, causes, methods, physical rehabilitation.

Постановка проблеми. У всьому світі наразі спостерігається тенденція збільшення кількості захворювань опорно-рухового апарату (ОРА). Ці захворювання за поширеністю займають третє місце після хвороб травлення та органів кровообігу, а друге місце в структурі первинної інвалідності. За тимчасовою непрацездатністю вони виходять на перше місце. Крім того, спостерігається тенденція до збільшення захворювань суглобів у молоді працездатного віку, внаслідок чого знижується їх рухова активність, погіршується загальний стан опорно-рухового апарату. Процес артрозу протікає затяжно і повільно, наявність постійного хронічного болю значно знижує якість життя пацієнта. Слід зазначити, що даний вид патології безпосередньо впливає на якість життя людини. Навіть при незначних порушеннях опорно-рухового апарату організм може мати істотні обмеження в своїх здібностях, що призводить до погіршення фізичного і психічного стану та на додаток може призвести до розвитку супутньої патології. Кожне відхилення від точного анатомічного стану елемента ОРА запускає процес загального руйнування його системної організації, включаючи взаємообумовлені зміщення в просторі ОРА пасивних анатомічних одиниць і змінює тонус його активних одиниць, тобто м'язів. Тому фізична терапія для людей з захворюваннями ОРА передбачає використання широкого спектру засобів і методів.

Мета дослідження: проаналізувати методи та засоби фізичної реабілітації при захворюваннях опорно-рухового апарату.

Завдання дослідження:

1. Дати визначення поняттю «опорно-руховий апарат». Розглянути класифікацію, причини та симптоми захворювань ОРА.

2. Визначити причини розвитку захворювань ОРА.

3. Дослідити методи та засоби фізичної реабілітації при захворюваннях ОРА.

Отримані результати дослідження. Опорно-руховий апарат (ОРА) – це сукупність кісток, м'язів, суглобів, зв'язок і сухожилів, які відповідають за захист внутрішніх органів, руху та пересування тіла. ОРА – одна з найскладніших систем організму за своєю організацією та функціональністю [4, с. 8]. Його захворювання часто значно знижують якість життя, гальмують здоровий психологічний стан людини, є основою для захворювань інших органів і систем організму.

Класифікація захворювань ОРА велика, але ми розглянемо найпростіший і неповний перелік. Зазвичай, захворювання ОРА поділяють на хвороби хребта та суглобів. Вони бувають набутими або вродженими. Залежно від розвитку виділяють наступні деформації:

- внаслідок інфекції або інтоксикації (наприклад, ревматичне захворювання);
- внаслідок захворювань ендокринних органів і порушення обміну речовин;
- викликані неправильною статикою (погана постава, сколіоз, кіфоз, плоскостопість);
- як наслідок різних паралічів (після інфекції або травми);
- внаслідок травмувань.

Найпоширеніші причини захворювань ОРА: порушення обміну речовин; аутоімунні захворювання; дегенеративно-дистрофічні захворювання (артрит, спондильоз, остеоартроз); постійні фізичні перевантаження; запальні процеси; травми; ускладнення після інфікування; фізична слабкість і сидяча робота.

Симптомами є локальний біль в ураженій ділянці, іноді з фантомною реакцією в містах, прилеглих до вогнища (ураженого місця). Це може бути біль у м'язах, суглобах і хребті. Крім того, рухи скуті після пробудження вранці.

Лікування призначатиметься в залежності від самого захворювання, його тяжкості і загального стану здоров'я пацієнта. Лікування може бути безопераційним (консервативним) і хірургічним. Хірургічне лікування призначають при неефективності лікування консервативними методами.

Чим старше пацієнт, тим більше його організм втрачає здатність до регенерації тканин, знижується обмін речовин, знижується загальна опірність організму. Тому операція і післяопераційне відновлення обов'язково проводяться в спеціалізованих клініках. Крім того, рекомендована передопераційна підготовка, для покращення і прискорення процесу відновлення після операції.

Реабілітація опорно-рухового апарату – це розділ медицини, який направлений на відновне лікування захворювань, вторинну профілактику захворювань суглобів та хребта, збільшення функціональних резервів, компенсацію порушених функцій і відновлення працездатності [5, с. 8].

Фізична реабілітація – суспільно необхідне функціональне і соціально-трудове відновлення здоров'я хворих та осіб з інвалідністю. Вона здійснюється комплексним проведенням медичних, психологічних, педагогічних, юридичних, державних, суспільних та інших заходів, за допомогою яких можна повернути травмованих до звичайного життя і праці [1, с. 4].

Загальні завдання лікування хворих з патологією опорно-рухового апарату: запобігання дегенеративних процесів; зменшення больового синдрому; реабілітація.

Метою фізичної реабілітації є відновлення порушених рухових функцій відповідно до здорових можливостей людини.

У посібнику для практикуючих фізичних терапевтів Американська асоціація фізичної терапії виділяє наступні складники клінічної діяльності:

- обстеження (examination);
- оцінювання (evaluation);
- діагностика порушень (diagnosis);
- прогнозування (prognosis);
- втручання (intervention) [3, с. 2].

Фізична реабілітація вважається складовою медицини. Для того, щоб досягти загальних цілей лікувально-реабілітаційного процесу, необхідно досягти цілей системи фізичної реабілітації. Їх можна досягти різними способами: повне відновлення втрачених функцій; підтримка певної міри функціональності; уповільнення втрати функції (при незворотних змінах); сформування нових навичок (у разі незворотних змін).

У медичній сучасній літературі, що присвячена всім видам фізичної реабілітації, є багато синонімів, особливо якщо мова йде про методи, способи та засоби реабілітаційних процедур. Тож в межах нашого дослідження особливу увагу буде приділено трактуванню таких термінів як «методи» та «засоби» реабілітації. Метод (грецьке слово *methodos* – шлях, спосіб дослідження) – систематизована сукупність кроків, дій, які націлені на вирішення певного завдання або досягнення певної мети [2, с. 197]. Таким чином, під методом мають на увазі

спосіб виконання або використання конкретних вправ або інших засобів для забезпечення досягнення поставленої цілі в процесі виконання вправ. У свою чергу, засіб – це спосіб або інструмент для виконання якоїсь роботи або досягнення певної мети [2, с. 197]. Судження науково-методичних джерел підтвердили, що проблема пошуку методів фізичної реабілітації при захворюваннях опорно-рухового апарату розглядалася багатьма фахівцями і на сьогодні розроблено багато комплексів лікувально-реабілітаційних можливостей. Тому зупинимося на визначенні традиційних методів реабілітації санаторно-курортної системи України та, відповідно, засобів реабілітації при порушеннях ОРА. Розділимо існуючі методики фізичної реабілітації умовно на три групи:

1. Кінезіотерапія, ЛФК і гідрокінетична терапія;
2. Гідротерапія або водолікування (підводне вертикальне та горизонтальне витягування хребта, лікувальні душі та ванни);
3. Фізіотерапія (магнітотерапія, ударнохвильова терапія, пресотерапія тощо).

Кінезіотерапія, ЛФК і гідрокінетична терапія мають пряму лікувальну дію, тобто стимулюють захисні механізми, прискорюють і покращують розвиток компенсаторних функцій, пришвидшують метаболізм та регенерацію, відновлюють порушені функції. Під впливом діяльності м'язів, поліпшується обмін речовин і відновні процеси в організмі. Фізичні вправи допомагають скоротити час між, так званим, клінічним і функціональним відновленням. Кінезіотерапія є одним з нових методів лікування захворювань хребта і суглобів. Він заснований на виконанні певних вправ, які сприяють відновленню опорно-рухового апарату людини. Гідрокінезіотерапія – це заняття у воді. Плавання і водно-фізичні вправи використовуються для поліпшення загального фізичного розвитку, функції дихання, підвищення опірності організму, зміцнення м'язів, що підтримують положення тіла стоячи. Видатний приклад реабілітаційного засобу, що використовується в роботі з пацієнтами з порушеннями ОРА – багатофункціональний тренажер Бубновського (БТБ). Другим засобом фізичної реабілітації при захворюваннях ОРА є велотренажер реабілітаційний для інвалідів MOTOmed з ФЕС (обладнанням функціональної електростимуляції). Наступний спосіб реабілітації є профілактор Євмінова (профілактичний тренажер). Заняття за методикою Євмінова – запатентований і схвалений МОЗ України, метод (кінезіотерапії) для лікування, оздоровлення та профілактики захворювань хребта в будь-якому віці.

Гідротерапія або водолікування – це комплекс медичних і естетичних (косметологічних) процедур, що спрямовані на профілактику, лікування, естетику та реабілітацію. Гідротерапія може бути представлена такими видами процедур, як душі, гідромасажні ванни, бальнеологічне лікування, ванно-лікування, лікування мінеральними водами, обливання (спреї), сауни і парна. Найпопулярнішими являються: Апарат підводного витягування хребта вертикального типу АПВ-1 – апарат з незначною профілактичною дією на поперековий відділ хребта. Система підводного витягування хребта BOPARD – гідротерапевтична ванна об'єм якої 800 л, що має параметри підводного душ-масажу і обладнання для горизонтального витягування. «Альціона-01» – налаштування підводного витягування хребта з дозуванням, що дозволяє проводити 6 різних методів реабілітації. Ванна бальнеологічна ГЕЙЗЕР та Душова кафедра ДШ-2 використовуються для профілактики та лікувальних масажних процедур, що відновлюють функції організму при запаленнях, захворюваннях і травмах ОРА, неврастенії, дисфункції периферичної нервової системи, лікують шкірні захворювання, вегетативну дистонію, корегують надмірну вагу та ін. Установку для циркулярного душу (УЦД) використовують для лікувально-профілактичного масажу.

Фізіотерапія – використання фізичних елементів з лікувальною і профілактичною метою. Лікувальну дію мають лише фізичні елементи, енергія яких поглинається тканинами. Фізичні елементи поділяють за видом енергії та характером фізичного впливу на організм (магнітотерапію, ударно-хвильову терапію, пресотерапію та ін.) Магнітотерапія – це методика впливу змінним магнітним полем, що має низьку частоту. Тобто, під впливом магнітного поля відбуваються зміни в біологічній рідині, елементах крові, зменшуються набряки і біль. Пресотерапія – це механічна дія на тканини людини, що створюється шляхом

нагнітання повітря під певним тиском в спеціальні надувники, якими закривається необхідна для терапії ділянка.

Висновки:

1. Проаналізовано такі методи та засоби фізичної реабілітації при захворюваннях опорно-рухового апарату як: кінезіотерапія, ЛФК і гідрокінетична терапія, гідротерапія або водолікування, фізіотерапія, магнітотерапія та пресотерапія.

2. Розглянуто класифікацію, причини та симптоми захворювань ОРА. Захворювання ОРА поділяють на хвороби хребта та суглобів. Вони бувають набутими або вродженими. Основними причинами є: інфекції або інтоксикації; захворювання ендокринних органів і порушення обміну речовин; неправильна статика; як наслідок різних паралічів; внаслідок травм. Симптомами є локальний біль в ураженій ділянці, іноді з фантомною реакцією в містах, прилеглих до ураженого місця. Це може бути біль у м'язах, суглобах і хребті.

3. Визначено найпоширеніші причини розвитку захворювань ОРА: порушення обміну речовин; аутоімунні захворювання; дегенеративно-дистрофічні захворювання; постійні фізичні перевантаження; запальні процеси; травми; ускладнення після інфікування; фізична слабкість і сидяча робота.

4. Досліджено, що метою фізичної реабілітації є відновлення порушених рухових функцій відповідно до здорових можливостей людини, за допомогою певних засобів: багатофункціональний тренажер Бубновського (БТБ), велотренажер реабілітаційний для інвалідів MOTOMed, профілактор Євмінова, апарат підводного витягування хребта вертикального типу АПВ-1, система підводного витягування хребта BOPARD, ванна бальнеологічна ГЕЙЗЕР та Душова кафедра ДШ-2.

Перспективами подальшої роботи в даному напрямку є більш широке дослідження нових методів реабілітації захворювань ОРА.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Істомін А.Г., Павлова Т.М, Сушецька А.С. та ін. Фізична терапія та ерготерапія в травматології та ортопедії: метод. вказ. До проведення практич. занять магістрів 1-го курсу ІV мед. фак-ту упоряд. Харків: ХНМУ, 2020. 56 с.

2. Карпенко М.І., Бровко Р. В. Сучасні засоби фізичної реабілітації при захворюваннях опорно-рухового апарату. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. № 4 (301), травень. С. 196-203.

3. Крук Б.Р. Фізична терапія при захворюваннях опорно-рухового апарату. Лекція № 6 з навч. дисц. «Фізична терапія при травмі політравми захворюваннях ОРА». Львів, 2019. 10 с.

4. Матеріали сайту «ZARTA». Фізична реабілітація після захворювань опорно-рухового апарату. URL: <https://zartaclinic.com/directions-of-work/fr-pislia-khvorob-oda/>

5. Матеріали сайту «МЕДНЕАН». Реабілітація опорно-рухового апарату. URL: <https://www.mednean.com.ua/uk/reabilitaciya-oporno-ruhovogo-aparatu/>

Науковий керівник: старший викладач Коваленко Є. В.

ФІТНЕС-ПРОГРАМИ АЕРОБНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

У статті розглядаються фітнес-програми аеробної спрямованості як важливий елемент здорового способу життя та фізичного розвитку. Проаналізовано вплив аеробних фізичних навантажень на серцево-судинну систему та загальний стан організму.

Ключові слова: аеробна фізична активність, фітнес-тренування, серцево-судинне здоров'я, тренувальна програма, кардіотренування, фізичний стан, ефективність.

The article considers aerobic fitness programs as an important element of a healthy lifestyle and physical development. The impact of aerobic exercise on the cardiovascular system and the general state of the body was analyzed.

Keywords: aerobic physical activity, fitness training, cardiovascular health, training program, cardio training, physical condition, performance.

Мета: Метою даної наукової статті є дослідження та аналіз фітнес-програм аеробної спрямованості та їхнього впливу на здоров'я людини.

Завдання:

1. Проаналізувати поняття аеробної фізичної активності та її відмінностей від інших видів тренувань.
2. Розглянути та довести переваги аеробної спрямованості для серцево-судинного здоров'я.
3. Дослідити різновиди фітнес-програм аеробної спрямованості та їхні особливості.

Постановка проблеми: Проблема здорового способу життя та недостатня фізична активність є актуальною для сучасного суспільства. Відомо, що аеробні тренування можуть позитивно впливати на фізичне та психічне здоров'я, проте важливо розуміти їхню оптимальну організацію та ефективність.

Отримані результати дослідження: Аеробні тренування є невід'ємною частиною сучасного фітнесу та загального здоров'я. Вони виконуються з метою покращення фізичної витривалості, серцево-судинної системи, зниження зайвої ваги і підтримання загального стану здоров'я. Ось деякі ключові аспекти аеробних тренувань у сучасному світі: сучасний світ пропонує широкий спектр аеробних тренувань, включаючи біг, велосипедні тренування, плавання, танці, аеробіку, лижні прогулянки та багато інших. Це дозволяє людям вибирати той спосіб тренувань, який найбільше відповідає їхнім інтересам і фізичному стану. Аеробні тренування сприяють зміцненню серця, покращенню кровообігу і зниженню ризику серцево-судинних захворювань. Регулярні тренування підвищують ефективність роботи серця і легень. Результати дослідження підтверджують, що фітнес-програми аеробної спрямованості сприяють покращенню серцево-судинного здоров'я, збільшенню витривалості та загальному підвищенню фізичної активності.

Аеробні вправи допомагають спалювати калорії, що сприяє зниженню ваги або підтриманню оптимального рівня ваги. Вони є ефективним інструментом для контролю за жировою масою. Тренування, які підвищують аеробну витривалість, допомагають людям бути активними та ефективними протягом дня. Збільшення рівня енергії і зменшення втоми – це важливі переваги аеробних тренувань. [3, с. 28] Аеробні тренування сприяють виробленню ендорфінів, які покращують настрій і зменшують стрес. Вони можуть служити ефективним інструментом для підтримання психічного здоров'я.

Сучасні тренування можуть бути проведені як у спеціалізованих фітнес-клубах, так і вдома за допомогою онлайн-платформ і додатків для фітнесу. Багато людей приєднуються до спільнот, щоб мотивувати одне одного і виконувати тренування разом. Сучасні підходи до

тренувань дозволяють індивідуалізувати програми тренувань, враховуючи фізичні можливості, цілі і рівень досвіду кожної людини.

Аеробні тренування залишаються важливим елементом сучасного фітнесу та сприяють зміцненню здоров'я і покращенню якості життя. Регулярна фізична активність має багато позитивних впливів і рекомендується як для молодих, так і для людей похилого віку.

Аеробна фізична активність – це вид тренувань, який базується на підвищеному споживанні кисню організмом для забезпечення ефективної роботи м'язів протягом тривалого часу. Існують певні характеристики та відмінності аеробної активності порівняно з іншими видами тренувань: однією з ключових відмінностей аеробних тренувань є їхня помірною або низькою інтенсивністю. Під час аеробних тренувань серце працює на рівні, який дозволяє підтримувати активність протягом тривалого часу без швидкого виснаження на відмінно від тренувань високої інтенсивності, де серце працює на максимальній межі протягом короткого періоду. [2, с. 320-354]

Аеробна фізична активність є важливою складовою фізичного здоров'я і спортивної підготовки.

Аеробні тренування зазвичай тривають 20-30 хвилин або більше. Основна ідея полягає в тому, щоб тренування були достатньо довгими, щоб забезпечити ефективне використання кисню та сприяти покращенню витривалості. Під час аеробної активності підвищується робота легень і дихальних шляхів. Це допомагає підтримувати достатній рівень кисню в організмі, щоб забезпечити м'язи впродовж тренування. Зазвичай, аеробні тренування розпочинаються з помірної інтенсивності та поступово збільшенням тривалості та інтенсивності. Це сприяє покращенню витривалості та адаптації організму до навантажень. [1, с. 3-7].

Одним, з найпопулярніших аеробних тренувань – це біг, плавання, велосипед, ходьба, аеробіка, танці, веслування тощо.

Розглянемо відмінності від інших видів тренувань.

- Анаеробні тренування: характеризуються високою інтенсивністю та коротким тривалим періодом. Прикладами є тренування на силу, які включають важкий силовий підйом або швидкість бігу на короткі дистанції.

- Силові тренування: орієнтовані на збільшення сили м'язів та маси. Вони можуть включати в себе: вправи з вагою, роботу на тренажерах та силові вправи з власною вагою.

- Тренування на гнучкість: ці види тренувань спрямовані на покращення гнучкості та рухливості суглобів. Вони можуть включати в себе його, стретчинг гнучкості

У підсумку, аеробна фізична активність відрізняється від інших видів тренувань за інтенсивністю, тривалістю, споживанням кисню та специфічними характеристиками. Вона відіграє важливу роль у підтримці загального фізичного здоров'я та серцево-судинного функціонування.

Переваги аеробної спрямованості для серцево-судинне здоров'я.

Серцево-судинні захворювання стають все поширенішими та загрозливими проблемами в сучасному світі. Однак аеробна фізична активність може виступати в якості потужного інструменту для запобігання та контролю цих захворювань.

Розглянемо переваги аеробної спрямованості для серцево-судинного здоров'я.

Аеробна фізична активність – це вид тренувань, який сприяє підвищеному споживанню кисню організмом для підтримки тривалої фізичної активності [5, с. 18]. Основною відмінністю аеробних тренувань від інших є їхня помірною або низькою інтенсивністю, що дозволяє тривалий час виконувати фізичні вправи без перевантаження.

Переваги аеробної спрямованості для серцево-судинного здоров'я:

- Зміцнення серцевого м'яза: регулярні аеробні тренування поліпшують функцію серця. Серце стає більш ефективним в переміщенні крові та подачі кисню до тканин.

- Зниження артеріального тиску: аеробні тренування сприяють розширенню судин та зниженню опору крові, що допомагає знизити артеріальний тиск.

- Зниження ризику підвищеного рівня холестерину: Аеробні вправи підвищують рівень "доброго" холестерину та знижують рівень "поганого". [4, с. 107]
- Покращення контролю рівня глюкози: аеробні тренування підвищують чутливість клітин до інсуліну, що допомагає контролювати рівень цукру в крові та знижує ризик розвитку діабету.
- Зменшення надмірної ваги: Аеробна активність спалює калорії та сприяє зниженню ваги, що зменшує навантаження на серце та судини.
- Підвищення витривалості: аеробні тренування покращують витривалість і збільшують ефективність функціонування легенів та серця.

Зменшення загального ризику серцевих захворювань: враховуючи всі ці переваги, регулярна аеробна активність вагомо знижує загрозу розвитку серцевих захворювань. Наукові дослідження підтверджують, що регулярна аеробна фізична активність сприяє покращенню серцево-судинного здоров'я, підвищує витривалість серця, знижує ризик високого кров'яного тиску, зменшує рівень холестерину та сприяє збереженню оптимальної ваги. Вибір конкретного виду аеробної активності залежить від індивідуальних вподобань та можливостей.

Важливо пам'ятати, що будь-який вид аеробної активності має бути регулярним і відповідати рівню фізичній підготовленості кожної людини. У підсумку, різновиди фітнес-програм аеробної спрямованості надають багато можливостей для покращення серцево-судинного здоров'я та підтримки загального фізичного благополуччя. Включення аеробної активності до щоденного режиму життя може значно підвищити якість і тривалість.

Висновки:

1. Розглянуто переваги аеробної спрямованості для серцево-судинного здоров'я та вивчені різновиди фітнес-програм аеробної спрямованості та їхні особливості. Аеробна фізична активність відрізняється від інших видів тренувань тим, що вона передбачає тривалу інтенсивну роботу м'язів, при якій використовується кисень як джерело енергії. Це відрізняє її від анаеробних навантажень, які базуються на використанні запасів глікогену без достатнього доступу до кисню.

2. Проаналізовано поняття аеробної фізичної активності та виділено її основні відмінності від інших видів тренувань.

3. Доведено, що аеробна фізична активність має безліч переваг для серцево-судинного здоров'я. Вона сприяє покращенню функціонування серця та судин, зниженню артеріального тиску, рівня холестерину та ризику серцевих захворювань. Також вона сприяє зниженню ваги, що важливо для підтримання здоров'я серця.

4. Досліджено різновиди фітнес-програм аеробної спрямованості. Кожна з них має свої особливості і може бути вибрана відповідно до індивідуальних уподобань і фізичної підготовки. Незалежно від обраного виду аеробної активності, важливо дотримуватися регулярності тренувань та правильної техніки виконання для досягнення найкращих результатів для серцево-судинного здоров'я.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беляк Ю. І. Класифікація та методичні особливості засобів оздоровчого фітнесу. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків, 2014. № 11. С. 3-7.
2. Булатова М. М., Усачов Ю. О. Сучасні фізкультурно-оздоровчі технології у фізичному вихованні. *Теорія і методика фізичного виховання* / за ред. Т. Ю. Круцевич. Київ: Олімпійська література, 2008. Т. 2. С. 320-354.
3. Маляр Н. С., Маляр Е. І. Оздоровчий фітнес: Методичні рекомендації. Тернопіль: ТНЕУ: Економічна думка, 2019. 41 с.
4. Синиця С. В., Шестерова Л. Є. Оздоровча аеробіка. Спортивно-педагогічне вдосконалення : навч. посіб. Полтава, 2010. 244 с.
5. Чеховська Л. Я. Оздоровчий фітнес у сучасному суспільстві: монографія. Львів: ЛДУФК імені Івана Боберського, 2019.

Олександра Крашевич
(Дніпро, Україна)

ГНУЧКІСТЬ: ВИЗНАЧЕННЯ, ЗАСОБИ ТА МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ

В роботі розглянуто основні положення щодо розвитку гнучкості, класифікація, характеристики. Наведено приклади вправ для тренування гнучкості, які можуть бути використані в індивідуальних й групових заняттях.

Ключові слова: гнучкість, розвиток, рухливість, активна, пасивна, фізичні вправи.

The paper discusses the main provisions regarding the development of flexibility, its classification, and characteristics. Examples of exercises for flexibility training that can be used in individual and group classes are provided.

Key words: flexibility, development, mobility, active, passive, exercise.

Постановка проблеми. У сучасному світі все більше людей займаються спортом та фізичною культурою. Однак, часто забувається про важливість розвитку гнучкості, яка є однією з ключових складових фізичної форми. Недостатня гнучкість може призвести до травм та зниження результативності в спорті.

Мета. Дослідити важливість розвитку гнучкості. Розробити комплекс ефективних вправ для розвитку гнучкості.

Завдання:

1. Розглянути визначення гнучкості, види та характеристики.
2. Ознайомитися з методиками розвитку гнучкості.
3. Розробити комплекс вправ для розвитку гнучкості.

Отримані результати дослідження.

Фізична гнучкість є важливим компонентом фізичної підготовки та здорового способу життя. Гнучкість допомагає зберігати здоров'я суглобів, зменшує ризик травм та дозволяє збільшувати амплітуду рухів під час виконання різних фізичних вправ.

Добре розвинена гнучкість необхідна в різних видах спорту. У якості однієї з задач, розв'язуваних фізичним вихованням, виступає розвиток гнучкості. Ця фізична якість є важливою умовою успішного навчання фізичним вправам.

Один з проявів гнучкості пов'язано з внутрішніми змінами, які впливають на суглоби, м'язову, серцево-судинну системи. Наслідками недостатньої гнучкості можуть бути порушення постави, розвиток дегенеративних захворювань хребта, зміни в ході. Недостатня гнучкість у спортсменів може призвести до травм і не дозволити досконало оволодіти технікою. [1, с. 3]

Поняття гнучкість використовують, щоб визначити властивості рухового апарату, які характеризують ступінь рухомості його ланок відносно один одного.

У різних видах спортивної та виробничої діяльності гнучкість виступає в якості фактора успіху. Вона забезпечує краще і більш швидке засвоєння техніки виконання рухів, сприяє економічному застосуванню швидкості, сили та інших фізичних здібностей, що дозволяє набагато ефективніше досягти практичних результатів. [1, с. 7]

В якості найбільш важливих ознак, що дозволяють класифікувати гнучкість, виступають наступні фактори:

- в якому режимі працюють м'язи;
- використовується чи ні зовнішня допомога.

Відповідно з цим можна виділити такі форми гнучкості, як:

- динамічна (проявляється у русі);
- статична (дозволяє зберігати положення тіла);

- активна, її можна охарактеризувати за допомогою величини амплітуди рухів в ході самостійного виконання вправ за рахунок м'язових зусиль тіла;
- пасивна, де в якості характеристики виступає максимальна величина амплітуди рухів, що досягається при зовнішньому впливі. [3, с. 3-4]

Методики розвитку гнучкості можна поділити на пасивну рухливість та активну рухливість: [2, с. 4]

Як засоби розвитку пасивної рухливості в суглобах використовуються вправи на розтягування. Вони повинні бути доступними і такими, щоб їх можна було виконати з граничною амплітудою.

До вправ, що сприяють розвитку пасивної рухливості, відносяться: пасивні рухи, що виконуються на снарядах за допомогою партнера, гумового еспандера або амортизатора, з використанням власної сили або ваги власного тіла; активні рухи (різні махи, ривки і нахили), що виконуються з повною амплітудою без предметів і з предметами; статичні вправи (утримання кінцівки в відведеному до межі положенні протягом 3 – 6 с).

Всі зазначені вправи забезпечують приріст рухливості за рахунок поліпшення еластичності м'язово-зв'язкового апарату. Вони впливають безпосередньо на суглобову сумку, м'язи і зв'язки, сприяють їх зміцненню, підвищують еластичність. [4, с. 8]

При виконанні активних вправ величина їх амплітуди істотно залежить від силових можливостей людини. Чим більше різниця між активною і пасивною рухливістю в суглобах, тим більшою мірою амплітуда активних рухів залежить від сили м'язів. При значній різниці збільшення м'язової сили викликає збільшення активної рухливості. Якщо ж різниця невелика, зростання сили до збільшення активної рухливості не приводить і навіть негативно позначається на її величині.

Отже, домогтися збільшення активної рухливості в будь-якому русі можна двома шляхами: за рахунок збільшення пасивної рухливості чи за рахунок збільшення максимальної сили. [2, с. 6]

Для розвитку активної рухливості можна використовувати метод динамічних зусиль. Максимальна силова напруга в цих вправах створюється за рахунок переміщення будь-якого обтяження з максимальною амплітудою. Також використовуються вправи із зовнішнім опором, що виконуються за допомогою партнера, опору пружних предметів або без них; статичні (ізометричні) силові вправи у вигляді максимальних напруг тривалістю 3-4 с. [5]

Розвиваючи активну рухливість в суглобах, велике місце слід відводити силовим вправам в поєднанні з вправами на розтягування. Комплексне використання цих вправ сприяє не тільки збільшенню сили м'язів, які виконують даний рух, а й їх розтяжності й еластичності. [4, с. 9]

Перш за все, важливо розуміти, що розвиток гнучкості вимагає регулярного тренування та поступового збільшення навантажень. Не потрібно робити раптових рухів або перегинів, які можуть призвести до травм. Краще додавати поступово нові вправи та збільшувати їх інтенсивність з часом. [1, с. 7]

Один з найкращих способів розвивати гнучкість – це займатися йогою або пілатесом. Ці види фізичної активності дозволяють підвищити рівень гнучкості та збільшити амплітуду рухів. Крім того, вони допомагають покращити поставу та покращити м'язову витривалість. [2, с. 3]

Інші ефективні вправи для розвитку гнучкості включають розтяжки та розминки. Розтяжки можна робити в будь-який час дня та в будь-якому місці. Їх можна виконувати, наприклад, під час робочого перерви, під час перегляду телевізора або перед сном. Розминки можуть включати різноманітні вправи зі згинанням та розгинанням кінцівок, які допомагають підготувати м'язи до більш інтенсивних вправ. [3, с. 8]

Цілком можливо, що вам доведеться працювати над деякими слабкими м'язовими групами, щоб збільшити гнучкість. Наприклад, звичайно людина звертає більше уваги на розтягування гомілкових м'язів, що дозволяє розробити суглоби колін. Але не слід забувати про розтягування м'язів стегон, які також важливі для збільшення рухливості суглобів. [2, с.4]

Важливо дотримуватися правильної техніки виконання вправ. Запобігайте появі болю в процесі розтягування, не дозволяйте рухам стати швидкими або різкими. Поступово збільшуйте інтенсивність тренування та розширюйте амплітуду рухів, пам'ятати про обережність.

Для розвитку гнучкості рекомендується ряд вправ, що можуть бути виконані як перед тренуванням, так і після його завершення:

Розтяжка м'язів шиї та плечей:

Вправа №1.

В.п. – стійка ноги нарізно, руки на поясі встаньте прямо;

1 – нахил голови вліво;

2 – в.п.;

3 – нахил голови вправо;

4 – в.п.;

5 – нахил голови вперед;

6 – в.п.;

7 – нахил голови назад;

8 – в.п.;

Дозування: 4-5 раз

ОМВ: виконувати повільно.

Розтяжка м'язів ніг:

Вправа №2.

В.п. – основна стійка;

1 – нахил вперед та доторкання руками підлоги с затримкою 4-8 с;

2 – в.п.;

3 – нахил вперед та доторкання руками підлоги с затримкою 4-8 с;

4 – в.п.;

Дозування: 8-10 раз

ОМВ: виконувати повільно, м'язи розслаблені та п'яти не відривати від підлоги.

Розтяжка м'язів грудей:

Вправа №3.

В.п. – основна стійка, руки в замок за спиною;

1 – повільний підйом рук назад с затримкою 4-8 с;

2 – в.п.;

3 – повільний підйом рук назад с затримкою 4-8 с;

4 – в.п.;

Дозування: 8-10 раз

ОМВ: виконувати повільно, ноги прямі.

Розтяжка м'язів стегон:

Вправа №4.

В.п. – сидячи, ноги нарізно;

1 – нахил до правої ноги, торкаючись руками стопи с затримкою 4-8 с;

2 – в.п.;

3 – нахил до правої ноги, торкаючись руками стопи с затримкою 4-8 с;

4 – в.п.;

Дозування: 8-10 раз

ОМВ: виконувати повільно, ноги прямі.

Розтяжка м'язів спини:

Вправа №5.

В.п. – стійка на коліна та кисті, спина пряма;

1 – нахил спини вниз с затримкою 4-8 с;

2 – в.п.;

3 – нахил спини вгору с затримкою 4-8 с;

4 – в.п.;

Дозування: 8-10 раз

ОМВ: виконувати повільно. [2, с. 16]

Регулярне виконання цих вправ допомагає розвивати гнучкість м'язів та зменшувати ризик травм. Крім того, цей комплекс вправ може використовуватися як доповнення до основної тренувальної програми.

Висновки:

1. З'ясовано, що фізична якість гнучкість розвивається в нерозривному зв'язку з формуванням рухових навичок. Для її розвитку потрібна відповідна підготовка організму, певні зовнішні умови, використання специфічних засобів і методів.

2. Доведено, що розвиток гнучкості є важливим елементом фізичної культури, про який необхідно не забувати, бо допомагає зберігати здоров'я суглобів, зменшує ризик травм та покращує спортивні результати.

3. Розроблено комплекс вправ для розвитку гнучкості, який можна включити у щоденний руховий режим.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зуєв Є.І. Магічна сила розтягування. М.: Радянський спорт, 1990. С.7-31.
2. Осіпова І. В. Основні засоби розвитку фізичної якості гнучкості: Методичні рекомендації. Одеса, 2019. С. 3, 4, 6, 16.
3. Пугач Н.В. Основи методики розвитку гнучкості, 2013. С. 3-4, 8.
4. Первачук Р. В. Гнучкість та методика її розвитку в спортивних видах боротьби: лекція № 2 з навчальної дисципліни «Теорія і методика обраного виду спорту та спортивно-педагогічне вдосконалення». С. 8-9.
5. Гришко О. Гнучкість: визначення, засоби та методи розвитку гнучкості. URL: bigbro.com.ua

Науковий керівник: старший викладач Коваленко Є. В.

УДК 796.004.67

*Василь Кульчицький
(Броди, Україна)*

ЗАСОБИ ВІДНОВЛЕННЯ Й СТИМУЛЯЦІЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ В УПРАВЛІННІ ТРЕНУВАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ БІГУНІВ НА СЕРЕДНІ ДИСТАНЦІЇ

У статті подано засоби відновлення та стимуляції працездатності в управлінні тренувальним процесом легкоатлетів. Вказується, що втома спортсменів, яка настає внаслідок напруженої м'язової роботи, формується для кожного виду спорту в залежності від ступеня участі у її виконанні різних функціональних систем та механізмів. І будь-яка відновлююча процедура також робить свій специфічний вплив на організм, що визначається як її характером, так і методикою застосування.

Ключові слова: відновлення, працездатність, управління, бігуни, тренувальний процес.

The article presents means of recovery and stimulation of working capacity in the management of the training process of track and field athletes. It is indicated that the fatigue of athletes, which occurs as a result of intense muscle work, is formed for each type of sport depending on the degree of participation in its performance of various functional systems and mechanisms. And any restorative procedure also has its own specific effect on the body, which is determined both by its nature and the method of application.

Key words: recovery, performance, management, runners, training process.

Декілька десятиліть тому про засоби відновлення у спорті хоча й згадувалося, але практичної ролі вони не грали. Проте у 70-80-х роках ХХ ст. у зв'язку з різким збільшенням обсягу тренувальної та змагальної діяльності в системі підготовки спортсменів проблема відновлення стала однією з центральних.

З цього моменту і до теперішнього часу проведено дуже велику кількість досліджень, присвячених розробці різних питань застосування засобів відновлення у тренувальному процесі [3, с. 431]. Доводилося, що певні педагогічні, фармакологічні, фізіотерапевтичні та психологічні засоби сприяють прискоренню процесів відновлення після окремих тренувальних вправ, їх комплексів, дозволяють виконати великий сумарний обсяг тренувальної роботи у заняттях, мікро- та мезоциклах, підвищують загальну працездатність, профілактику перевтоми. Ці дані були підставою для рекомендацій про впровадження того чи іншого засобу відновлення або групи засобів у практику тренування.

Але якщо підняти питання: з якою метою знижувати чи усувати втому у спортсменів, плануючи відповідні навантаження? Адже добре відомо, що саме глибина втоми в результаті виконання спортсменами окремих вправ та їх комплексів, програм тренувальних занять є одним із основних факторів, що визначають інтенсивність та ефективність пристосувальних змін, пов'язаних насамперед із проявом різних видів витривалості. Зрозуміло, у тренуванні часом доцільно застосовувати засоби відновлення з метою підвищення загального рівня працездатності, профілактики перетренованості та зниження загального рівня втоми. А підходити до цього питання варто з урахуванням конкретних ситуацій, цілей і завдань різних етапів тренування, окремих занять, комплексів вправ та ін.

На сьогоднішній день визнано, що втома спортсменів, яка настає внаслідок напруженої м'язової роботи, формується для кожного виду спорту в залежності від ступеня участі у її виконанні різних функціональних систем та механізмів. І будь-яка відновлююча процедура також робить свій специфічний вплив на організм, що визначається як її характером, так і методикою застосування. Після великих навантажень, які пов'язані із проявом витривалості, в організмі спортсмена відбуваються зміни: витрата енергетичних речовин, водно-сольовий дисбаланс, зниження ліполітичних функцій печінки [1, с. 579]. Цілком природно, що весь комплекс засобів відновлення, включаючи раціон харчування та фармакологічні засоби, має бути спрямований на усунення цих змін та відновлення гомеостазу організму.

В. Ф. Борзов вважає [2, с. 73], що основні зусилля щодо відновлення функцій спортсмена повинні бути спрямовані на сприяння природному ходу відновлення, напрямку відновлюючих, біосинтезуючих процесів у найбільш сприятливе, еволюційно закріплене русло з усуненням причин, що їх уповільнюють, а не на прискорення процесу. Однак це не виключає застосування засобів, що стимулюють природний процес перебігу відновлювальних та адаптаційних реакцій.

Застосування засобів відновлення – не така вже нешкідлива процедура, яка здатна лише знизити втому, прискорити перебіг відновлювальних процесів. Кожна відновлююча процедура є додатковим навантаженням на організм, яка висуває певні вимоги до діяльності різних функціональних систем організму. Тому на сьогоднішній день, є потреба в необхідності подання тренувальних впливів та відновлюючих процедур у вигляді двох сторін єдиного складного процесу. Це є одним із головних питань управління працездатністю та відновлюючими процесами у програмі тренувальних занять [4].

Засоби та методи відновлення поділяються на педагогічні, медико-біологічні та психологічні. Найбільший ефект дає комплексне застосування цих засобів та методів, але за умови врахування закономірностей спортивного тренування, стану здоров'я та рівня підготовленості спортсменів.

Суть педагогічних підходів у відновленні бігунів полягає в наступному [3, с. 489]:

- раціональна побудова тренувального процесу як в окремо взятому занятті, так і мікроциклах, мезоциклах;
- підбір оптимальних методів та засобів, їх відповідність один одному за спрямованістю та навантаженням;

- переключення на певних етапах підготовки засобами загального, всебічного впливу;
- індивідуалізація навантажень, відпочинку та відновлюючих заходів.

Вміння тренера використовувати педагогічні засоби в оптимальному обсязі та інтенсивності, а також доцільної спрямованості часом є вирішальним під час підготовки бігунів.

Психологічні засоби відновлення. Психологічні засоби відновлення останніми роками набули широкого поширення. За допомогою психологічних впливів вдається швидко знизити нервово-психічну напруженість, стан психічної пригніченості, швидше відновити витрачену нервову енергію, сформувані чітку установку на ефективне виконання тренувальних та змагальних програм, довести до меж індивідуальної норми напруження функціональних систем, що беруть участь у роботі [5, с. 183].

До психологічних засобів відновлення відносяться: психотерапевтичні прийоми регуляції психічного стану (аутогенне та психорегулююче тренування, нав'язаний сон-відпочинок, самонавіювання, метод довільного м'язового скорочення та розслаблення). Всім цим прийомам потрібно навчати спортсменів.

Медико-біологічні засоби включають харчування, гігієнічні, фармакологічні та фізичні засоби. Вони сприяють підвищенню резистентності організму до навантажень, більш швидкому зняттю гострих форм загальної та місцевої втоми, ефективному поповненню енергетичних ресурсів, прискоренню адаптаційних процесів, підвищенню стійкості до специфічних та неспецифічних стресових впливів.

Таким чином, будь-який відновлювальний вплив є фізичним навантаженням, додатковою експлуатацією енергетичних резервів та адаптаційних можливостей організму, тому після періоду активної додаткової стимуляції працездатності (за допомогою відновлюючих засобів) повинен наслідувати період її відносного спаду.

Гігієнічні засоби. При плануванні процесу підготовки та участі у змаганнях мають бути враховані найважливіші гігієнічні фактори. Слід забезпечити відповідність тривалості та організаційних форм проведення занять, спортивного одягу, змісту розминки, застосовуваних тренувальних засобів, дотримуватись раціонального та стабільного розпорядку дня тощо.

Фізичні засоби. Широко застосовуваними та популярними засобами відновлення з комплексу фізичних засобів є різні види масажу. Залежно від виду та методики використання масаж може надавати місцевий та загальний вплив, стимулювати перебіг обмінних процесів, активізувати діяльність кровообігу та дихання, надавати стимулюючу чи заспокійливу дію на нервову систему. Також до популярних засобів відновлення відносяться сухоповітряні та парні лазні, які стимулюють терморегулюючу функцію організму, активізують діяльність серцево-судинної, дихальної та видільної системи, призводять до покращення периферичного кровообігу. Активізації відновлювальних реакцій у стомлених м'язах сприяє застосування електростимуляції м'язів інтерференційним струмом. Група гідропроцедур надають як загальний, так і специфічний вплив.

Доведено позитивний вплив на протягом відновлюючих реакцій у процесі тренувальної та змагальної діяльності магнітотерапії (вплив змінним магнітним полем низької частоти), ультразвуку, фонофорезу та ін. [5, с. 187].

Етапний рівень пов'язаний з нормалізацією функціонального стану спортсменів, їх найшвидшим фізичним та психічним відновленням після виконання програм тренувальних макроциклів, напружених етапів та періодів підготовки. Використовуються різноманітні засоби педагогічного, психологічного та медико-біологічного характеру, органічно пов'язаних у програмах спеціально запланованих відновлюючих мікроциклів.

На поточному рівні заходи спрямовані на оптимізацію стану організму спортсмена під час виконання програм мезо- та мікроциклів, окремих змагань. Відновлюючи процедури мають відносно локальний характер, органічно пов'язані з величиною і характером тренувальних навантажень.

Завданням оперативного застосування відновлюючих засобів є термінове стимулювання працездатності чи прискорення відновлюючих процесів з метою успішного виконання програми одного заняття, комплексу тренувальних вправ. Для цього використовують засоби вибіркового впливу, проте їх обсяг скорочується для більшої оперативності в обмежених за часом умовах тренувального заняття чи змагання.

Таким чином, сучасний комплекс тренувальних впливів, змагальної діяльності та відновлюючих процедур є єдиним складним процесом. Тому об'єднання вищеперерахованого є одна із головних питань управління у тренувальному процесі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бобровник В.И., Совенко С.П., Колот А.В. (редакторы). Легкая атлетика: учебник. Киев: Логос, 2017. 759 с.
2. Борзов В.Ф. Подготовка легкоатлета-спринтера: стратегия, планирование, технологии. *Наука в олимпийском спорте*. 2017. №4. С.71-82.
3. Платонов ВН. Двигательные качества и физическая подготовка спортсменов. Киев: Олимпийская лит., 2017. 656 с.
4. Федерація легкої атлетики України. Положення про національні рекорди України з легкої атлетики [Internet]. 2017 [цитовано 2022 Березень 20]. URL: https://uaf.org.ua/wp-content/uploads/2012/12/images_otherdocuments_Federation_Doc_pologhennia_pro_rekordi_2017.pdf
5. Abdelkader G., Madani R., Bouabdellah S. Impact of the collision and push angles on the phases hop, step and jump in the triple jump and their relationship to the stage of take-off. *European Journal of Physical Education and Sport Science*. 2018; Vol. 4(3). P.183-189. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1221435>

УДК 796.413

*Оксана Мащенко, Анастасія Білогуб
(Харків, Запоріжжя, Україна)*

СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ СПОРТСМЕНІВ У СПОРТИВНІЙ АЕРОБІЦІ

У статті розглядається аеробіка як вид спорту, який характеризується здатністю спортсмена виконувати під музичний супровід неперервні, складні та високо інтенсивні з'єднання рухів, запозичені з традиційних аеробних вправ. Основною метою спортивної підготовки у спортивній аеробіці є досягнення максимально високого рівня у техніко-тактичній, фізичній та психологічній підготовленості. Періодизація тренувального процесу тісно пов'язана із календарем спортивних змагань.

Ключові слова: аеробіка, спорт, тренування, підготовка, мезоцикл.

The article considers aerobics as a sport characterized by the athlete's ability to perform continuous, complex and highly intense combinations of movements borrowed from traditional aerobic exercises to musical accompaniment. The main goal of sports training in sports aerobics is to achieve the highest possible level of technical-tactical, physical and psychological preparedness. Periodization of the training process is closely related to the calendar of sports competitions.

Key words: aerobics, sport, training, preparation, mesocycle.

Загальна характеристика спортивної підготовки

Спортивна аеробіка це вид спорту, який характеризується здатністю спортсмена виконувати під музичний супровід неперервні, складні та високо інтенсивні з'єднання рухів, запозичені з традиційних аеробних вправ. Змагальна програма демонструє безперервні рухи, гнучкість, силу та використання базових аеробних кроків у поєднанні з елементами складності, які виконуються з високим рівнем вдосконалення.

Спортивна підготовка у спортивній аеробіці – багаторічний спеціально-організований процес всебічного розвитку, навчання та виховання тих, хто навчається.

Мета й завдання спортивної підготовки

Основною метою спортивної підготовки у спортивній аеробіці є досягнення максимально високого рівня у техніко-тактичній, фізичній та психологічній підготовленості, що обумовлено специфікою цього виду спорту.

У процесі спортивної підготовки розв'язуються такі завдання:

1. Всебічний гармонійний розвиток тих, хто навчається.
2. Формування стійкого інтересу до систематичних занять фізичною культурою і спортом, зокрема спортивною аеробікою.
3. Забезпечення кінцевого рівня розвитку рухових якостей, функціональних систем організму, що несуть основне навантаження у спортивній аеробіці.
4. Формування спеціальних знань, умінь та навичок, необхідних в спортивній аеробіці.
5. Розвиток естетичних якостей (музичність, танцювальність, виразність та артистизм).
6. Забезпечення необхідного рівня психологічної підготовки
7. Набуття необхідних теоретичних знань для успішного опанування вимог спортивної аеробіки і досягнення найвищого результату.

Зміст видів підготовки спортсменів

Спортивна підготовка включає в себе такі види підготовки: фізичну, технічну, психологічну, тактичну, теоретичну та інтегральну.

Фізична підготовка ділиться на загальну фізичну підготовку (ЗФП) і спеціальну фізичну підготовку (СФП).

ЗФП спрямована на підвищення загальної працездатності.

СФП спрямована на розвиток спеціальних фізичних якостей та координаційних здібностей.

Функціональна підготовка направлена на виведення спортсмена на більш високий об'єм та інтенсивність тренувального навантаження.

Технічна підготовка поділяється на такі види:

- хореографічна – направлена на опанування елементів класичного, історично-побутового, народного та сучасного танцю;
- музично-рухова – направлена на опанування елементів музичної грамоти, розвиток музичності та виразності;
- композиційна – передбачає складання змагальних програм.

До психологічної підготовки належать:

- базова – психічний розвиток, освіта та навчання;
- тренувальна формування значущих мотивів і ставлень;
- змагальна – формування стану боєздатної готовності, здатності до зосередження та мобілізації всіх сил.

Тактична підготовка може бути:

- індивідуальною розподіл сил, тактика поведінки;
- груповою підбір команди (групи), взаємодія спортсменів, тактика поведінки, визначення командних та особистих завдань.

Теоретична підготовка здійснюється під час занять та самостійно і полягає у формуванні у спортсменів системи спеціальних знань, необхідних для успішної діяльності у спортивній аеробіці.

Інтегральна підготовка направлена на придбання змагального досвіду, підвищення стійкості до змагального стресу та надійності під час виступів.

Вона може здійснюватись при проведенні змагань та при моделюванні змагальних обставин у навчально-тренувальних заняттях.

Успіх навчально-тренувальних завдань залежить від дотримання загальнопедагогічних (дидактичних) принципів навчання: свідомості та активності вихованців; наочності; систематичності; доступності та індивідуалізації; міцності та прогресування.

Принцип великих навантажень, які перевищують загальні у 2-3 рази, освоєння та включення в змагальні композиції більше, ніж потрібно, важких і складних, ризикових та оригінальних елементів.

Побудова тренувального процесу на основі періодизації

Періодизація тренувального процесу тісно пов'язана із календарем спортивних змагань: основні змагання повинні проводитись у змагальному періоді, а контрольні та навчально-тренувальні – у підготовчому.

Крім типового річного циклу є ще піврічні (здвоєні) цикли та цикли із складною структурою змагального періоду. Для спортивної аеробіки найбільше підходить типовий річний цикл із складною структурою змагального періоду, в якому змагальні мезоцикли змінюються проміжними.

Підготовчий період поділяється на два етапи – загальнопідготовчий та спеціально-підготовчий.

Загальнопідготовчий етап складається з двох мезоциклів – утягуючого та базового.

В утягуючому мезоциклі зміст тренування підпорядкований переважно основному завданню: поступово підводити організм спортсмена до напруженої тренувальної роботи.

У базовому мезоциклі зміст тренування має бути спрямований на закладання «фундаменту» майбутньої спортивної форми: підвищення рівня розвитку сили, швидкості, витривалості, спритності, підвищення функціональних можливостей організму та освоєння нового й удосконалення відомого навчального матеріалу.

У спеціально-підготовчому етапі виділяють: контрольні-підготовчий та передзмагальний мезоцикли.

Контрольні мезоцикли відрізняються тим, що в них тренувальна робота поєднується з участю в контрольних-тренувальних змаганнях: чемпіонатах школи, матчевих зустрічах.

У передзмагальному мезоциклі зміст тренувального процесу зведено до набуття спортсменами «первинної» спортивної форми, яка у подальшому буде вдосконалюватися. В цьому мезоциклі проводиться усунення всіх недоліків, які були виявлені під час змагань.

У змагальному періоді застосовуються мезоцикли двох типів – змагальні та проміжні.

Змагальні мезоцикли включають підготовку до змагань, участь у змаганнях та відновлення. Проміжний мезоцикл передбачається між загальними.

Перехідний мезоцикл починається після закінчення змагань. У цьому мезоциклі здійснюється поступове зниження навантажень за обсягом та інтенсивністю.

Структура побудови мікроциклів залежить від таких чинників:

- конкретних завдань на цей період тренування;
- особливостей етапів та періодів підготовки;
- стану спортивної форми вихованців;
- технічної підготовки спортсменів;

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Келлер В. С. Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів / Келлер В. С., Платонов В. М. Л.: Українська спортивна Асоціація, 1992. 269 с.

2. Платонов В. М., Булатова М. М. Фізична підготовка спортсмена. Київ: Олімпійська література, 1995. 320 с.

Вероніка Ольховська
(Дніпро, Україна)

ЦИКЛІЧНІ ВИДИ ВПРАВ В СИСТЕМІ ОЗДОРОВЧОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглянуто користь оздоровчих тренувань при малорухливому способі життя. Проаналізовано види циклічних вправ: їх різновиди, характеристики, рекомендації та протипоказання до їх виконання.

Ключові слова: циклічні види вправ, здоров'я, фізичні вправи, рухова активність, оздоровче тренування, м'язи, навантаження.

The article discusses the benefits of fitness training with a sedentary lifestyle. The types of cyclic exercises are analyzed: their varieties, characteristics, recommendations and contraindications to their performance.

Key words: cyclic types of exercises, health, exercise, motor activity, health training, muscles, load.

Постановка проблеми. Зараз в умовах дистанційного навчання школярі та студенти ЗВО ведуть малорухливий спосіб життя. Наукові дослідження показали, що здоров'я людини на 50-55% залежить від умов та способу життя. Недостатня рухова активність сприяє порушенню обміну речовин, функцій дихання, травлення, підвищенню ймовірності серцево-судинних захворювань, збільшенню маси тіла, розвитку стресу та онкологічних захворювань. Це в свою чергу, супроводжується зниженням працездатності.

Для підтримання здоров'я не обов'язково виконувати комплекси вправ високого рівня інтенсивності фізичного навантаження, достатньо буде оздоровче тренування.

Мета дослідження. Визначити особливості циклічних видів вправ в системі оздоровчої фізичної культури.

Завдання дослідження.

1. Дослідити особливості оздоровчих тренувань та їх відмінність від спортивних.
2. З'ясувати відмінності циклічних та ациклічних видів вправ.
3. Проаналізувати види циклічних вправ в системі оздоровчої фізичної культури.
4. Довести користь циклічних видів вправ на здоров'я.

Методи дослідження. В ході дослідження був використаний ряд загальнонаукових методів, таких, як індукція, дедукція, класифікація, системний та функціональний.

Отримані результати дослідження. Оздоровчі тренування відрізняються від спортивних у кількох аспектах. У той час як спортивні тренування використовують фізичну активність для досягнення максимальних результатів в обраному виді спорту, оздоровчі тренування спрямовані на покращення або підтримання фізичної працездатності та оптимального рівня здоров'я. Основна увага оздоровчого фізичного виховання спрямована на покращення функціонального стану та фізичної підготовленості організму. Однак, щоб досягти помітних переваг для здоров'я, фізичні вправи повинні бути пов'язані зі значними енергетичними витратами і забезпечувати тривале і рівномірне навантаження на дихальну і кровоносну системи, які забезпечують постачання кисню до тканин [2, с. 11].

Для того, щоб оздоровче тренування приносило більшу користь потрібно дотримуватися наступних правил:

1) Поступове нарощування інтенсивності і тривалості навантаження. На першому тренуванні не виконувати складні вправи. Поступово збільшувати навантаження, їх кількість занять та інтенсивність. Це дасть організму можливість швидше адаптуватися та тренування буде приносити задоволення.

2) Різноманітність вправ. Для різноманітності фізичних навантажень достатньо 7-12 вправ, але щоб вони відрізнялися одна від одної. Оздоровчі тренування повинні містити

вправи на витривалість, силові вправи для великих м'язових груп, вправи для суглобів хребта, рук і ніг, а також на зміну положення тіла.

3) Системність тренувань. Системні заняття фізичними вправами мають кращий вплив на організм, ніж епізодичні навантаження.

Оздоровча фізична культура включає в себе різноманітні види фізичних вправ, серед яких виділяються циклічні та ациклічні види. Циклічні види вправ – це фізичні вправи, які передбачають повторні рухи з певною регулярністю та тривалістю. Циклічні вправи мають численні переваги для здоров'я, включаючи збільшення витривалості, зниження ризику серцево-судинних захворювань, покращення обміну речовин і оптимізацію ваги. Тому їх використовують у фітнес-програмах, а саме з руховою активністю аеробної спрямованості [1, с. 7]. Важливими показниками оцінки циклічних вправ є їх потужність (кількість виконаної роботи за одиницю часу) та тривалість. Ациклічні види вправ відрізняються від циклічних тим, що вони не вимагають постійних повторень рухів з регулярністю. Тривалість ациклічних вправ невелика (від декількох секунд до десятків хвилин), більше часу в них займають циклічні рухи. Ациклічні вправи допомагають у покращенні структури м'язів, збільшенні сили та стійкості, а також у попередженні травм [5, с. 19-34].

До циклічних видів вправ належать: ходьба, біг, плавання, ходьба та біг на лижах, катання на ковзанах, туризм (пішохідний), їзда на велосипеді, веслування, танцювальна аеробіка, степ-аеробіка, фітнес-програми з використанням кардіоваскулярних вправ, тренажерів (спінбайк-аеробіка), спортивні та рухливі ігри тощо. Детальніше розглянемо деякі циклічні види вправ.

Ходьба. Найдоступніший вид фізичних вправ, який підходить людям різного віку та різного рівня фізичної підготовленості. Фізичне навантаження дозується тривалістю, швидкістю ходьби та пройденою відстанню. Починати ходьбу можна з невеликих дистанцій, поступово збільшуючи навантаження. Для збільшення навантаження при ходьбі по рівній місцевості можна використовувати тягарі (пояс і манжети). Обтяжувачі значно підвищують ефективність занять та сприяють розвитку м'язів живота, верхніх і нижніх кінцівок. Розрізняють такі види ходьби: дуже повільна (2,5-3 км/год.); повільна (3-4 км/год.; середня (4-5 км/год.); швидка (5,1-6,4 км/год.); дуже швидка (6,5-7,5 км/год.).

Ця вправа є дуже корисною, особливо для людей, які ведуть сидячий спосіб життя. Ходьба зміцнює м'язи, серцево-судинну та дихальну системи, знімає напругу та заспокоює. Оздоровчий ефект ходьби полягає у підвищенні скоротливості міокарда, збільшенні діастолічного об'єму серця і збільшенні венозного повернення крові до серця [4, с. 68].

Біг. Одна з найпопулярніших фізичних вправ. Короткі (0,5-1хвилина) пробіжки можуть виконувати без обмежень здорові люди віком 20-50 років з різним рівнем фізичного стану. Для людей віком 50 років і старше, з низьким або нижчим за середній рівнем фізичної підготовленості рекомендується лише оздоровча ходьба, без поєднання з коротким біговим навантаженням. Для людей на початкових етапах тренувань рекомендується безперервний біг більше 10 хвилин, а для людей старшого віку такий рівень бігового навантаження слід використовувати за наявності високого або вище середнього рівня фізичної підготовленості. Навантаження під час заняття бігом потрібно збільшувати щотижня приблизно в половину. Заняття бігом понад годину вважається не раціональним.

Біг дуже корисний для серцево-судинної, дихальної систем, кістково-м'язового апарату і психіки. Під час пробіжки залучаються до роботи усі системи організму, покращується кровообіг та газообмін. Проте є багато протипоказань до занять бігом. Наприклад: будь-яке захворювання у стадії загострення або неповне одужання після хвороби; захворювання центральної нервової системи; злоякісні утворення; захворювання серцево-судинної системи: аневризма серця і великих судин; нещодавно перенесений інфаркт міокарда; ішемічна хвороба серця з тяжкими нападами стенокардії чи серцевої астми, недостатність кровообігу II–III ст.; порушення ритму серця; хвороби органів дихання: бронхіальна астма з частими нападами; бронхоектатична хвороба тощо. Тож, перед тим як почати займатися бігом, потрібно проконсультуватися з лікарем [4, с. 71].

Плавання. Плавання є дуже популярною фізичною вправою не тільки як вид спорту, а і як вид відпочинку. Така популярність пов'язана з неймовірним оздоровчим впливом води на організм людини. Користь плавання для здоров'я полягає в тому, що воно є одним з найефективніших засобів загартовування організму та підвищення його стійкості до перепадів температури і застуди. Заняття плаванням відіграють важливу роль у виправленні порушень постави та плоскостопості, у гармонійному розвитку практично всіх груп м'язів (особливо плечового поясу, рук, грудних м'язів, живота, спини та ніг), а також у покращенні роботи дихальної та кровоносної систем (збільшення систолічного об'єму серця). Сьогодні плавання є важливим засобом фізіотерапії. Плавання використовується для профілактики шкідливих наслідків різних травм, для цього розроблені спеціальні системи вправ.

Інтенсивність навантаження у плаванні може бути вищою, ніж в інших циклічних вправах, тому що в горизонтальному положенні серце може перекачувати майже на 20% більше крові, ніж у вертикальному [3, с. 17].

Їзда на велосипеді. Є не лише гарною фізичною вправою, а й можливістю подорожувати. Це дає змогу зробити тренування не тільки корисними, а й цікавими та захоплюючими. Їзду на велосипеді можна замінити тренуванням на велотренажері. Але для того, щоб ця вправа приносила максимальну користь, потрібно дотримуватися деяких порад:

- Регулярність (тренування потрібно проводити не менше трьох разів на тиждень).
- Поступовість (навантаження потрібно збільшувати поступово, без шкоди для здоров'я).
- Виконання розминки (обов'язково перед тренуванням потрібно підготувати всі групи м'язів).
- Безпека (обов'язково потрібно одягати шолом, захисні засоби та дотримуватися правил дорожнього руху).

Дана вправа позитивно впливає на серцево-судинну та дихальну системи, збільшення м'язової сили, підтримання ваги, покращення координації тощо.

Веслування. Ще однією циклічною вправою є веслування. Ідея вправи полягає в повторювальних рухах та координацією між верхніми та нижніми кінцівками. Користь цієї вправи значна: покращення роботи серцево-судинної та дихальної систем, збільшення м'язової сили, підтримання ваги, покращення координації та балансу, знижений травматизм, мінімальні навантаження на суглоби, покращення психологічного стану. Проте, якщо ви тільки починаєте займатися цим спортом, краще скористатися допомогою тренера задля правильності виконання вправ та запобігання травматизму.

Аеробіка. Даний комплекс вправ спрямований на покращення роботи кровоносної та дихальної систем. Для того, щоб виконання цих вправ приносило максимальну користь потрібно дотримуватися певних етапів даного тренування. Перший етап – розминка, спрямований на підготовку м'язів до виконання фізичного навантаження. Другий етап – аеробна фаза, виконання основних вправ. Третій етап – силове навантаження, виконання вправ на зміцнення м'язів. Та останній, четвертий етап – заминка, ґрунтується на виконанні вправ на гнучкість та поступовому зниженні частоти серцевих скорочень. Даний вид тренування потрібно проводити регулярно, три-чотири рази на тиждень [3, с. 20].

Висновки. 1. Досліджено, що оздоровча фізична культура спрямована на покращення та підтримання оптимального рівня фізичного здоров'я.

2. З'ясовано, що циклічні види вправ – це фізичні вправи, які передбачають повторні рухи з певною регулярністю та тривалістю. Ациклічні види вправ – це вправи, в яких структура рухів не має постійного характеру і змінюється в ході їх виконання. Ще одна відмінність цих вправ полягає у їх тривалості: тривалість ациклічних вправ є невеликою, порівняно з циклічними видами вправ.

3. Проаналізовано, що до циклічних видів вправ, відносять: ходьбу, біг, плавання, катання на ковзанах, ходьбу та біг на лижах, їзду на велосипеді, тренування на тренажерах, аеробіку, веслування та інші види фізичної активності, які забезпечують тривале навантаження серцево-судинної системи.

4. Доведено, що циклічні вправи мають численні переваги для здоров'я, включаючи збільшення загальної витривалості, зниження ризику серцево-судинних захворювань, поліпшення обміну речовин і оптимізації ваги. Вони також сприяють покращенню роботи дихальної системи. А головним є те, що циклічні вправи підходять для людей різного віку та фізичної підготовленості. Адже навантаження можна регулювати та поступово збільшувати, що дає змогу організму адаптуватися до фізичних вправ. Крім того, більшість вправ сприяють не тільки покращенню здоров'я, а й нормалізують емоційний стан.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Воловик Н.І. Сучасні програми оздоровчого фітнесу: Навч. посібник. Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 49 с.
2. Горбуля О.В. Фізичне виховання: оздоровчі види фізичної культури: Навч.-метод. посібник для студентів всіх напрямів підготовки. Запоріжжя: Вид. від ЗНУ, 2011. 58 с.
3. Лебідь М. Р., Андрощук М. М., Павленко Я. Б. Методика використання фізичної культури з метою оздоровлення та активного відпочинку: навч.-метод. вид. Тернопіль: ТНЕУ, «Економічна думка», 2009. 26 с.
4. Олексієнко Я. І., Гунько П. М. Теорія, види та технології оздоровчо-рекреаційної рухової діяльності : навч.-метод. видання. Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2018. 260 с.
5. Плахтій П.Д., Босенко А.І., Макаренко А.В. Фізіологія фізичних вправ. Кам'янець-Подільський : Вид. від Донбаського державного педагогічного університету, 2015. 266 с.

Науковий керівник: старший викладач Коваленко Є. В.

УДК 796

*Вадим Парахонько, Олександр Черевичко,
Валентина Зубко, Олександр Качалов
(Київ, Україна)*

ПЛАВАННЯ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Величезна кількість нещасних випадків на воді щороку відбувається через те, що люди не вміють плавати. Кожен хто не вміє плавати або хоча б триматися на поверхні води, що опинився на березі будь-якої, навіть самої, здавалося б, неглибокої водойми і діствся до води, наражає своє життя на небезпеку. Безпека знаходження людини в умовах водного середовища ставить перед суспільством завдання запобігання нещасним випадкам на воді. Ця проблема стала настільки актуальною, що у зв'язку з цим, масового навчання плаванню в нашій країні приділяється велика увага і заняття з плавання включені у програму фізичного виховання.

Ключові слова: плавання, фізичне виховання, студент, засіб оздоровлення та безпеки.

A huge number of water accidents happen every year because people don't know how to swim. Anyone who does not know how to swim or at least stay on the surface of the water, who finds himself on the shore of any, even the most seemingly shallow body of water and reaches the water, puts his life in danger. The safety of a person in the water environment presents the society with the task of preventing accidents on the water. This problem has become so urgent that, in connection with this, mass teaching of swimming in our country is given great attention and swimming lessons are included in the physical education program.

Key words: swimming, physical education, student, health and safety means.

Одним із слабких розділів фізичного виховання населення є плавальна підготовленість. Низька плавальна підготовленість молоді, у тому числі студентів вищих навчальних закладів, призводить до виникнення великої кількості нещасних випадків на воді.

Плавання, як вид оздоровчої фізичної культури, безпосередньо впливає на стан здоров'я особистості. Водночас здоров'я є комплексною категорією, яка включає в себе не тільки фізіологічні, а й психологічні компоненти [2, с. 72]. Плавання, як розділ фізичного виховання, є цілеспрямованим педагогічним процесом, а нормативні вимоги щодо плавання включені до державних програм з фізичного виховання для загальноосвітніх шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів [4, с. 60].

Ефективність проведених занять із плавання багато в чому залежить від грамотної організації навчального процесу. Установчий графік занять студентів у басейні повинен відповідати заняттям з фізичного виховання, з метою, щоб студенти могли відвідувати його у межах вивчення дисципліни. Також кожен студент, який навчається у ЗВО, може придбати абонемент на відвідування басейну, коли йому зручно. Заняття зі студентами повинні проводитись відповідно до дидактичних принципів, норм та правил безпеки. Навчання плаванню студентів має відбуватися відповідно принципам фізичного виховання: науковість у навчанні; зв'язок навчання з життям, свідомість та активність учнів; наочність навчання; систематичність навчання; поступовість та доступність у навчанні; міцність оволодіння знаннями, вміннями та навичками; колективізм та індивідуальний підхід до навчання. Студенти можуть не лише навчитися плавати, а й розвинути цю діяльність у рамках професійної спрямованості.

У системі фізичного виховання плавання виступає як:

- масовий засіб різнобічного фізичного виховання та життєво необхідна навичка, опанувати яку повинен кожен громадянин з дитячих років;
- масовий засіб оздоровлення, загартування, активного відпочинку населення;
- вид масового дитячого та підліткового спорту та спорту вищих досягнень.

Плавання як фізична діяльність студентів сприяє зміцненню тонуусу м'язів, впливає на кровообіг та дихання. При фізичних вправах у басейні у студентів відбувається чергування напруги та розслаблення м'язів. У воді відбувається зниження навантаження на хребет, покращується серцева діяльність, а також знижується психологічне навантаження студентів, що є важливим у період сесії та сьогодніня [4, с. 62].

За багаторічними спостереженнями на початку кожного навчального року ми зустрічаємо велику кількість студентів, що погано плавають або не вміють плавати. Ці студенти вимагають до себе уваги та особливої методики навчання плаванню. При навчанні плаванню дорослих виникають складності, яких немає при навчанні дітей: фізіологічні особливості дорослого організму та психологічні проблеми, що виникають при попаданні у водне середовище.

Початкове навчання передбачає оволодіння підготовчими вправами, що допомагають освоїтися у водному середовищі. До таких вправ відносяться елементарні рухи рук та ніг у воді, вправи на дихання, затримка дихання та занурення під воду, плавання у повній координації за допомогою рятувальної дощечки. У період початкового навчання навичкам плавання необхідно дотримуватися низки умов. Насамперед, це наявність довідки про стан здоров'я студента, а підбір вправ відбувається з урахуванням фізичної підготовленості студентів та ступеню водобоязні [1, с. 34].

Одним із методів інтенсифікації навчання прикладним навичкам плавання є метод програмованого навчання, суть якого полягає у складанні спеціальної навчальної програми, адресованої студенту. Навчальна програма містить ефективні вправи, складені з урахуванням послідовності, як у рухових структурах, так і в характері (темпі) рухів, що розучуються. Складні рухи розчленовані на прості елементи (кроки) та виконуються окремими підходами.

Під час виконання вправ викладачем студент бачить техніку рухів, що розучуються, чує команди для виконання, відразу ж по ходу виконання рухів отримує інформацію про якість виконуваного руху.

Засвоєння студентами навчального матеріалу, подальше його просування за програмою або повторення пройденого матеріалу здійснюється, як правило, після самостійного виконання окремих (контрольних) вправ.

Навчання прикладного плавання із застосуванням методу програмування дозволяє [1, с. 113]:

1) підвищити активність та свідомість студентів;

2) домогтися комплексності навчання, у якому поєднуються слово, наочність та дія. Це особливо важливо під час навчання тих, хто плавати не вміє або плаває ще дуже погано. Студенти протягом майже всього заняття слухають пояснення, виконують рухи за командами, порівнюють свої рухи з тими, які демонструє викладач та відразу ж вносять у них необхідні поправки;

3) ефективно використовувати підтримуючі засоби, щоб полегшити перехід навчання з полегшених умов у складніші.

Плавання спортивними стилями гармонійно розвиває всі групи м'язів. Систематичні заняття плаванням та спеціальна гімнастика вдосконалюють такі цінні фізичні якості, як витривалість, силу, швидкість, рухливість у суглобах, координацію рухів. Вправи, що виконуються на суші та воді, зміцнюють не тільки м'язи рук та ніг, але також м'язи тулуба, що особливо важливо для форматування правильної постави у молоді.

Фізичний розвиток студента протягом заняття плаванням характеризується змінами наступних показників [3]:

1. Показники статури (довжина й маса тіла, постава, обсяги і форми окремих частин тіла, величина жировідкладення), які характеризують насамперед біологічні форми або морфологію організму.

2. Показники (критерії) здоров'я, що відображають морфологічні й функціональні зміни фізіологічних систем організму. Вирішальне значення на здоров'я студента здійснює функціонування серцево-судинної, дихальної і центральної нервової систем, органів травлення й виділення, механізмів терморегуляції та ін.

3. Показники розвитку фізичних якостей (витривалості).

4. Плавання є однією з важливих ланок комплексного оздоровлення організму.

Таким чином, застосування засобів плавання гарантує емоційність занять і різнобічний фізичний вплив на різні м'язові групи, що дозволяє підвищити рівень розвитку різних компонентів фізичної підготовленості студентів.

Висновки. Плавання є життєво необхідною навичкою і одним з доступних та корисних видів спорту, так як вода має унікальні властивості, які в свою чергу, мають багатогранний позитивний вплив на організм тих, що займаються. При цьому, наявність власного плавального басейну в університеті дозволяє широко використовувати можливості плавання в питаннях навчання, оздоровлення та спортивного вдосконалення. У процесі навчання плаванню студент опановує комплекс знань, умінь і навичок, які є життєво важливими та відповідних фізичних навантажень, які ґрунтуються на функціональних можливостях студентів з початку навчання на впродовж його.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Воронова В.І. Психологія спорту: навч. посібник [для студ., аспір., тренер. ВНЗ галузі фізичної культури та спорту]. Київ: Олімп. л-ра, 2007. 298 с.

2. Курко Я.В. Вплив оздоровчого плавання на показники об'єктивного і суб'єктивного здоров'я чоловіків. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. №6. С. 70-73.

3. Письменний О. М. Плавання як важливий фактор розвитку фізичних здібностей студентів. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/handle/0564/2238>

4. Погребний О. І. Про деякі принципи навчання плаванню. *Теорія та практика фізичної культури*. 1999. №3. С. 59-63.

Софія Петрова
(Дніпро, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ КОНДИЦІЙНИХ ТРЕНУВАНЬ ДЛЯ ФІЗИЧНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті досліджено методологію, основні задачі та принципи застосування кондиційних тренувань; проаналізовано показання та протипоказання до їх використання; розглянуто підходи до вибору фізичних вправ.

Ключові слова: кондиційні тренування, фізичне вдосконалення, стан здоров'я, фізичні навантаження, працездатність.

The article presents the main objectives and principles of using conditioning training; approaches to the choice of physical exercises are considered; The methodology, indications and contraindications for their use were studied.

Keywords: conditioning training, physical improvement, health, physical activity, work capacity.

Мета. Дослідити кондиційні тренування як ефективний засіб для фізичного вдосконалення та превентивної фізичної реабілітації.

Завдання дослідження:

1. Дослідити методологію, задачі та принципи застосування кондиційних тренувань.
2. Проаналізувати показання та протипоказання до використання кондиційних тренувань.
3. Розглянути підходи до вибору фізичних вправ для кондиційних тренувань.

Постановка проблеми. У теперішній час відзначається суттєве зниження тривалості і якості життя населення України. Таке положення пов'язують як із нестабільною соціально-економічною ситуацією в країні, несприятливим екологічним становищем, нераціональним харчуванням значної кількості громадян, розповсюдженням серед них шкідливих звичок, так із недостатньою руховою активністю. У зв'язку з цим розробляються програми кондиційних тренувань з профілактики захворювань. Серед людей, які регулярно займаються фізичними вправами менше пропусків роботи з приводу хвороби, вище продуктивність праці. Згідно з дослідженнями, у фізично малорухомих людей ризик смерті від ішемічної хвороби серця у 2-3 р. більший, ніж в активних, тому заняття фізичною культурою і спортом, підвищуючи рухову активність, розглядаються як фактор боротьби з гіпокінезією та її наслідками [1, с. 27]. Кондиційні тренування відіграють велику роль у житті сучасної людини, оскільки вони сприяють підвищенню рівня фізичного стану, зростанню соціальної активності та організації дозвілля людей. Саме тому створення належних умов для залучення широких верств населення до регулярних занять фізичними вправами є пріоритетним завданням.

Отримані результати дослідження. Американський кардіолог професор Уайт пише: «Якщо ми не можемо додати роки до нашого життя, то додамо життя до наших років». Дослідження вчених Київського науково-дослідного інституту фізичної культури (до 1991 р.), а згодом кафедри санології Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика дозволили розробити питання визначення сутності індивідуального здоров'я [2, с. 194]. Використання феномена «безпечного рівня» здоров'я дає можливість проведення первинної профілактики захворювань (превентивної фізичної реабілітації) на науковій основі. Оцінка рівня соматичного здоров'я за допомогою експрес-методики Г.Л.Апанасенко дозволяє визначити чітку вихідну позицію, в якій перебуває кожна людина та розробити програму кондиційних тренувань. Відомо, що основним інструментом професійної діяльності фахівців у сфері оздоровлення, а також фахівців-реабілітологів на певному етапі відновлювального процесу є кондиційне тренування [7, с. 79].

Кондиційне тренування – це система фізичних вправ, спрямованих на підвищення функціонального стану організму до необхідного рівня. Заняття оздоровчої спрямованості мають відмінності від спортивного тренування. Спортивне тренування передбачає використання фізичних навантажень з метою досягнення максимальних результатів у вибраному виді спорту, оздоровче використовується з метою підвищення або підтримки рівня фізичної дієздатності та здоров'я. Завданням кондиційного тренування є підвищення рівня фізичного стану до безпечних величин, які гарантують стабільний стан здоров'я. Детальні завдання оздоровчого фізичного тренування: покращення функціонального стану і профілактика захворювань серцево-судинної системи; дихальної системи; покращення показників загальної фізичної працездатності; зміцнення опорно-рухового апарату, м'язової системи, профілактика захворювань опорно-рухового апарату; регуляція обмінних процесів; підвищення стійкості організму до дії несприятливих чинників довкілля, зміцнення імунітету.

Кондиційне тренування базується на певних закономірностях (біологічних, педагогічних, психологічних), які можна уявити у вигляді визначених принципів (правил). Незаперечною є установка на обов'язкове досягнення оздоровчого ефекту. Суворе дотримання цих правил – необхідна умова належного ефекту оздоровчих тренувань, і навпаки, їх порушення – знижує ефективність занять і нерідко веде до негативних наслідків, із серйозним порушенням здоров'я [5, с. 26].

Розглянемо принципи кондиційного тренування:

– Принцип «не нашкодь». Фізичні вправи здатні активно впливати на всі органи і системи організму. Достатньо висока енергетична вартість оздоровчого тренування, його вплив на весь організм у цілому визначають показники і протипоказання до його використання. Протипоказаннями до занять оздоровчим тренуванням виступають обмеження в адаптації до фізичних навантажень.

– Принцип індивідуалізації. Дотримання принципу індивідуалізації – одне із головних вимог кондиційного тренування. Цей принцип полягає у строгой відповідності фізичного навантаження функціональним можливостям організму.

– Принцип повторності заснований на вченні про явища в тканинах і регулюючих утвореннях. Принцип повторності припускає систематичне використання фізичних вправ відповідно до функціональних можливостей організму.

– Принцип поступовості полягає в зміні тренувального навантаження відповідно до динаміки функціонального стану індивіда. У цьому випадку припускається збільшення навантаження, його стабілізація і зниження. Проте повинна спостерігатися загальна тенденція – поступове підвищення навантаження до досягнення необхідних віково-статевих характеристик резервів функцій.

– Принципи систематичності та послідовності відображають необхідність системного чергування фізичних навантажень і відпочинку. Очевидно, що ефективною може бути лише така система, яка забезпечує постійний взаємозв'язок між окремими заняттями [3, с. 24-25].

Природа щедро обдаровує людину резервами здоров'я. Збереження цих резервів гарантує їй активне довголіття. Однак, на жаль, ми погано зберігаємо те, що нам дала природа. Проаналізуємо показання та протипоказання до використання кондиційних тренувань.

Зниження фізичної працездатності або незадовільні результати функціональних проб формують у практично здорової людини стан, що викликає зниження професійної працездатності та швидку втомлюваність. Він характеризується задухою при помірному фізичному навантаженні, неприємними відчуттями в ділянці серця, запамороченнями, холодними кінцівками, схильністю до запорів, болями в спині, що виникають унаслідок функціональної недостатності "м'язо-зв'язкового корсета", порушенням сну, зниженням концентрації уваги, підвищеною нервово-емоційною збудливістю, відносно ранніми ознаками старіння. Надалі можуть з'являтися такі фактори ризику розвитку хронічних соматичних захворювань, як підвищення рівня артеріального тиску та концентрації жирів у крові і т.д., а також розвинутиися чітко окреслені захворювання. Ефективною профілактикою

таких змін стану здоров'я є кондиційне тренування. Характеристика симптомів стану, яку подано вище, визначає показання до його застосування. Протипоказанням до занять кондиційним тренуванням є стан, що характеризується наявністю обмежень в адаптації до фізичних навантажень тієї інтенсивності та обсягу, які характерні для занять фізичними вправами певної категорії осіб. До захворювань, за наявності яких протипоказане кондиційне тренування, належать: усі захворювання в гострій чи підгострій стадії; злоякісні захворювання; тяжкі органічні захворювання центральної нервової системи; хвороби серцево-судинної системи; хвороби органів дихання (бронхіальна астма з тяжким перебігом, тяжкі форми бронхоектатичної хвороби); захворювання печінки і нирок з явищами недостатності функції; хвороби ендокринної системи з вираженим порушенням функції судин і больовим синдромом; тромбофлебіти і часті кровотечі будь-якої етіології; глаукома [6, с. 102].

У світовій практиці кондиційних тренувань існують різні підходи до визначення доцільності використання фізичних вправ. Найбільш поширеними є такі точки зору:

1. Вибір фізичних вправ може бути довільним за умови їх бажаної інтенсивності (Б. Спок, М. Амосов та ін.).

2. Вибір фізичних вправ повинен здійснюватися за такими педагогічними критеріями, як доступність вправи, ступень безпеки її виконання, точність дозування фізичного навантаження (В. Лабскір).

3. Вибір фізичних вправ має обумовлюватися клініко-фізіологічними критеріями, насамперед можливістю ефективно впливати на активізацію резервів серцево-судинної системи, підвищення аеробної продуктивності організму (К.Купер, Л.Каганов та ін.) [8, с. 152].

Одним із головних факторів, що визначають ефективність кондиційного тренування, є дозування фізичного навантаження. Воно здійснюється за потужністю (інтенсивністю), обсягом, кратністю (тривалістю інтервалів відпочинку між заняттями), характером відпочинку (активним, пасивним), координаційною складністю вправ. Є два основних принципи дозування фізичного навантаження в кондиційному тренуванні. Перший ґрунтується на відшкодуванні до оптимального рівня енерговитрат, а другий – на врахуванні максимальних функціональних можливостей тих, хто тренується. Перший принцип не враховує різницю у функціональних можливостях різних індивідів, які входять до даної професійної групи, і не дає змоги диференціювати навантаження з урахуванням цієї обставини. Другий принцип дозування фізичного навантаження в оздоровчому тренуванні ґрунтується на врахуванні функціональних можливостей індивіда, який є переважним [4, с. 31].

Висновки.

1. Досліджено методологію, задачі та принципи застосування кондиційних тренувань: тренування розвивають фізичні кондиції (силу, витривалість, гнучкість і т. д.), а також передбачають корекцію фізичної зовнішності завдяки розвитку м'язових груп та підвищують рівень працездатності.

2. Проаналізовано показання та протипоказання до використання кондиційних тренувань: обсяг і спрямованість фізичних вправ, що застосовуються, насамперед пов'язані з методичними принципами регулювання навантажень для отримання бажаного оздоровчого ефекту.

3. Розглянуто підходи до вибору фізичних вправ: до кондиційних тренувань може приступити будь-яка людина незалежно від віку, що володіє достатнім рівнем здоров'я. Але при цьому необхідно дотримуватись основних вимог кондиційного тренування: регулярність занять; для кондиційних тренувальних програм неприпустимо не лише накопичення втоми від заняття до заняття, але й надмірна стомлення навіть від одного тренування; лікарський контроль та самоконтроль.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Амосов Н.М., Бендет Я.А. Фізична активність та серце. Київ: Здоров'я, 1989. 216 с.
2. Апанасенко Г. Л., попова Л. А., Магльований А. В. Санологія. Основи управління здоров'ям. LAMBERT Academic Publishing, 2012. 404 с.
3. Бессарабова О.В. Курс лекцій з дисципліни «Загальна теорія спорту для всіх» для студентів фак. фіз. вих. напряму підг. : 6.010203 «Здоров'я людини» / укл. О.В. Бессарабова, В.І. Кемкіна, О.І. Ванюк. Запоріжжя: ЗНТУ, 2016. 88 с.
4. Душанін С.А., Іващенко Л.Я., Пирогова Є.А. Тренувальні програми для здоров'я. Київ: Здоров'я, 1999. 168 с.
5. Лінець М.М., Андрієнко Г.М., Витривалість, здоров'я, працездатність. Львів, 2003. 132 с.
6. Пирогова Є.А. Вдосконалення фізичного стану людини. Київ: Здоров'я, 1989. 168 с.
7. Соколова Н.І. Превентивна фізична реабілітація – шлях здоров'ю нації. Київ: Знання України, 2005. 371 с.

Науковий керівник: старший викладач Коваленко Є. В.

*Людмила Пілюгіна
(Дніпро, Україна)*

РЕАБІЛІТАЦІЙНА ДОПОМОГА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я, ПРОФЕСІЙНІ ОBOB'ЯЗКИ ПРАЦІВНИКІВ ТА ФАХІВЦІВ З РЕАБІЛІТАЦІЇ

В даній роботі розглянуто реабілітаційну допомогу: принципи та обов'язки фахівців реабілітації. Проаналізовано види реабілітаційної допомоги та їх мети.

Ключові слова: реабілітаційна допомога, обов'язки, принципи працівників реабілітаційної допомоги, охорона здоров'я.

This paper explores rehabilitation assistance, including the principles and responsibilities of rehabilitation professionals. It analyzes the types of rehabilitation assistance and their objectives.

Key words: rehabilitation assistance, responsibilities, principles of rehabilitation professionals, healthcare.

Постановка проблеми. Проблема необхідності реабілітаційної допомоги в нашій країні та в усьому світі зараз дуже важлива. Вона потрібна 2,41 мільярду людей, які мають різноманітні стани здоров'я та потреби в реабілітації протягом усього життя. Пацієнти, що потребують реабілітації, часто зазнають значних фізичних та психологічних травм, що обмежує їх здатність до самостійного життя. Крім того, кожен день в нашій країні через війну збільшується кількість людей, що потребують екстреної реабілітаційної допомоги. Цей факт пояснює важливість популяризації проблеми.

Мета дослідження: дослідити стан реабілітаційної допомоги в світі.

Завдання:

1. Розглянути поняття реабілітаційна допомога.
2. Проаналізувати обов'язки та принципи роботи працівників та фахівців реабілітаційної допомоги.
3. Дослідити важливість реабілітаційної допомоги різним категоріям населення.

Отримані результати дослідження. Реабілітаційна допомога в сфері охорони здоров'я – це процес відновлення функцій тіла, психологічної та соціальної адаптації людини після травми, хвороби або отримання інвалідності.

Кожен робітник у своїй сфері повинен дотримуватись певних правил. Але саме для фахівців реабілітаційної допомоги це надзвичайно важливо, тому що вони працюють з

людьми, а це найвища цінність в нормальному світі. Тобто у кожного працівника є професійні принципи.

По-перше, пацієнтоцентричність, що передбачає планування та проведення реабілітації з урахуванням потреб, можливостей та побажань особи, якій надається реабілітаційна допомога, або її законного представника та членів її сім'ї, а також безпосередню їх участь у розробленні, реалізації та внесенні змін до індивідуального реабілітаційного плану [3]. Це допомагає пацієнту максимально ефективно пройти реабілітацію та отримати позитивний досвід. Кожна людина знає сама набагато краще свої потреби. Якщо пацієнт не може самостійно приймати рішення (через особливий стан здоров'я), то його приймають члени родини.

По-друге, цілеспрямованість – організація процесу реабілітації має спрямовуватися на досягнення довго- та короткострокових завдань [3]. Короткострокові завдання включають в себе розробку кінцівок кожного дня, зменшення болю, покращення рухової активності, вдосконалення функціональності м'язів. Довгострокові завдання – це можливість жити без фізичної допомоги інших людей, повернення на роботу, навчання, згодом повне відновлення. Професійна реабілітація в країнах ЄС спрямована на розвиток і максимізацію професійного потенціалу людей з інвалідністю, незалежно від рівня обмежень та ступеня порушення здоров'я [2, с. 104] Хоча здається, що короткострокові цілі мало що вирішують, насправді з них випливають довгострокові і без них не буде кінцевого результату. А виконання найменших завдань кожного дня – є цілеспрямованість.

По-третє, своєчасність – реабілітація має розпочинатися під час гострого реабілітаційного періоду або одразу після стабілізації стану здоров'я з хронічним перебігом, індивідуальний реабілітаційний план має змінюватися відповідно до зміни функціонального стану особи, якій надається реабілітаційна допомога [3]. Своєчасність дає можливість вирішити проблему. Це дуже важливо для якості та самостійності майбутнього життя. Кожна людина хоче зробити своє буття краще, цікавіше та комфортніше, тому треба починати реабілітацію якнайшвидше. Травма може бути незворотньою, якщо не почати своєчасне відновлення.

Потім, послідовність – кожний наступний етап процесу реабілітації має бути пов'язаний з попереднім етапом, бути підґрунтям для наступного етапу та враховувати фактичні зміни функціонального стану особи, якій надається реабілітаційна допомога [3].

Розглянемо етапи процесу реабілітації більш детально. Оцінка функціонального стану та потреб особи в реабілітації. Лікарі проводять дослідження і визначають проблеми пацієнта. Розробка індивідуального плану реабілітації : це різноманітні спеціалісти роблять висновок з проведених тестів та аналізів на першому етапі та назначають план лікування. Проведення реабілітаційних заходів: фізична терапія, психічна допомога, соціальна адаптація – тобто це найактивніший етап. Під час цього етапу з людиною відбуваються найбільші зміни. Контроль та оцінка результатів: допомагає визначити якість реабілітації та зрозуміти, наскільки вона була ефективна, щоб не припуститися тих самих помилок наступного разу. Кожен з етапів дуже важливий, без одного не можливий інший.

Наступне, безперервність: процес реабілітації має відбуватися безперервно протягом всіх реабілітаційних періодів [3]. Вона дозволяє проводити реабілітаційні заходи постійно та послідовно, що забезпечує скорочення часу на лікування, зменшення наслідків інвалідності та витрат на відновне лікування, що є особливо важливим у сучасних умовах (зростання медичних витрат та зменшення фінансування системи охорони здоров'я) сприяє швидшому відновленню та зменшенню ризику ускладнень. Безперервність також передбачає поступове збільшення рівня навантаження та складності вправ, що дозволяє пацієнту послідовно адаптуватися до нових умов та покращувати свої функціональні можливості. Важливо виявляти та вчасно лікувати можливі супутні ускладнення та проблеми, що можуть виникнути під час процесу відновлення. Це запобігає подальшому погіршенню стану пацієнта та зменшує ризик повторних захворювань.

Останнє, функціональна спрямованість – реабілітаційна допомога має бути спрямована на досягнення оптимального рівня функціонування та якості життя особи у її середовищі [3]. Тобто кінцевим результатом має бути найкращий з можливих для людини. Це значить: найкраща адаптація в навколишньому середовищі, вміння самому справлятися з повсякденним життям, оптимальний психологічний стан.

З цих принципів можна зрозуміти, які обов'язки у фахівців з реабілітації.

1. Допомогати пацієнтам з обмеженими можливостями, або схильними до ризику обмеження здатності до дії, створювати умови для гідного життя.

2. Відновлювати фізичне, соціальне та психічне здоров'я пацієнта, повертати його до нормального соціального, професійного та побутового життя.

3. Фокусуватися на людині або її оточенні і мати пряме відношення до повсякденного життя пацієнта.

4. Розробляти індивідуальну програму лікування спільно з пацієнтом/клієнтом.

5. Брати участь у роботі мультидисциплінарної команди відділення відновного лікування під методологічним керівництвом лікаря фізичної та реабілітаційної допомоги.

6. Розглядати й оцінювати необхідність в реабілітації для відновного лікування для досягнення цілей.

Є багато видів реабілітації. Основні: медична реабілітація, фізична реабілітація, психологічна реабілітація, нейрореабілітація, професійна реабілітація, соціальна реабілітація [1, с. 9]. Медична реабілітація допомагає пацієнтам відновити фізичні та когнітивні функції та адаптуватися до нових обмежень. Фізична реабілітація відновлює функціональність організму та працездатність людини. Психологічна реабілітація відновлює позитивне ставлення до повноцінного життя людини, яка пережила травмуючий досвід. Нейрореабілітації сприяє одужанню після захворювань чи травм нервової системи, а також мінімізує або компенсує більшість функціональних змін внаслідок цього. Професійної реабілітації підготовлює пацієнта до подальшої професійної діяльності та допомогти з працевлаштуванням. У Німеччині в основі законодавства про осіб з інвалідністю лежить ідея про те, що реабілітація та подальше працевлаштування осіб з інвалідністю є економічно вигіднішими, ніж постійне забезпечення їх пенсіями і пільгами [2, с. 102]. Соціальна реабілітація допомагає людині з інвалідністю інтегруватися в суспільство і не соромитись своїх вад при родині, друзях, на роботі. Кожна з них важлива, але фахівець повинен обирати, яка потрібна його пацієнтам. Для деяких людей потрібно проводити декілька видів реабілітації. Тільки при повноцінному підході до лікування можливо досягти незалежності людини в кінцевому результаті.

Після закінчення першої світової війни в госпіталях США вперше з'явилися палати для відновного лікування, а в 1922 році була створена перша в світі міжнародна неурядова організація, діяльність якої була спрямована на розробку проблем реабілітації хворих і постраждалих [2, с. 100]. Реабілітаційна допомога зараз та в майбутньому дуже важлива для України. Наші воїни та воїнки зараз захищають країну дуже відважно та професійно. Але на жаль, як на будь-якій війні, є багато травмованих, яким потрібна професійна допомога. Якщо зараз багато лікарів будуть вдосконалювати себе в цій сфері, то наша країна зможе віддячити армії за захист мирного населення та допоможе їм відновитися після наслідків війни.

Отже, реабілітаційна допомога є важливою складовою нашого світу. Вона допомагає поліпшити життя людей, які постраждали через обставини. Є багато підходів в реабілітаційній допомозі, і кожен з них має особливу цінність. Ця сфера допомагає зробити життя людей вільним, щасливим та комфортним.

Висновки:

1. Розглянуто, що реабілітаційна допомога – це загальносуспільний процес, який являє собою координовану діяльність усіх складових суспільства (держави, установ, організацій та окремих осіб) з метою знову залучити людину, яка втратила працездатність через хворобу, травму чи вроджену ваду до активного соціального життя.

2. Проаналізовано принципи: пацієнтоцентричність, цілеспрямованість, своєчасність, послідовність, безперервність, функціональна спрямованість та обов'язки фахівців реабілітаційної допомоги: допомагати пацієнтам, відновлювати здоров'я, фокусуватись на людині, оцінювати необхідність реабілітації та реабілітацію.

3. Досліджено, що реабілітаційна допомога необхідна людям з різними вадами та різного віку: людям з інвалідністю, людям похилого віку, після отримання травм, пацієнтам з хронічними захворюваннями. Реабілітаційна допомога має значення для всіх цих категорій населення, оскільки вона сприяє покращенню фізичного, психологічного та соціального благополуччя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пророк Н. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навч. посіб. Т. 1. Київ, 2018. С. 8-20.

2. Федоренко С. Н., Лазарева О. Б., Вітомський В. В., Балаж М. С., Вітомська М.В. Аналіз міжнародного досвіду організації систем реабілітаційної допомоги та фізичної терапії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури: зб. наук. праць.* 2019. № 9 (117). С. 99–107.

3. Верховна Рада України. Законодавство України // Закон України. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>

4. Мостепан Т. В., Горачук В. В., Долженко М. М. Законодавче регулювання реабілітації в сфері охорони здоров'я в Україні. *Україна. Здоров'я нації.* 2021. №1(1). С. 81–87. URL: <http://healty-nation.uzhnu.edu.ua/article/view/227160>.

Науковий керівник: старший викладач Коваленко Є. В.

УДК 796.412

*Леонід Плотницький
(Харків, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИЧНОЇ БОРОТЬБИ НА ЗМАГАННЯХ З ПАУЕРЛІФТИНГУ

Сучасна система проведення змагань з пауерліфтингу потребує ретельного вивчення варіантів ведення тактичної боротьби згідно правил проведення змагань, затверджених Міжнародною федерацією пауерліфтингу IPF. Сучасні змагання з пауерліфтингу проводяться за допомогою комп'ютерної програми GOODLIFT, розробником якої є український фахівець Олександр Копачев. Програма GOODLIFT основана на правилах проведення змагань з пауерліфтингу, затверджених Міжнародною федерацією пауерліфтингу IPF. Тому, основна задача при виборі варіантів тактичної боротьби під час змагань, є досконале знання правил проведення змагань з пауерліфтингу.

Ключові слова: пауерліфтинг, показники, рекорди, правила, тактична боротьба.

The modern system of conducting powerlifting competitions requires a final study of options for conducting tactical combat according to the rules of conducting competitions approved by the International Powerlifting Federation IPF. Modern powerlifting competitions are conducted with the help of the GOODLIFT computer program, the developer of which is the Ukrainian specialist Oleksandr Kopaev. The GOODLIFT program is based on the rules of powerlifting competitions approved by the International Powerlifting Federation IPF. Therefore, the main task when choosing options for tactical combat during competitions is perfect knowledge of the rules of powerlifting competitions.

Key words: powerlifting, indicators, records, rules, tactical wrestling.

На відміну від таких видів спорту як єдиноборства, деяких видів легкої атлетики, плавання, гімнастики, фігурного катання та подібного, в яких передбачити результат, бали, хвилини та рівень підготовки спортсменів не можливо – в пауерліфтингу все ж таки є змога оцінити, проаналізувати та зробити висновки про можливі показники спортивної форми, тому що змагання з пауерліфтингу укладаються з чітких показників в кожній вправі (якщо це змагання з триборства) та з таких самих показників окремо в змаганнях з жиму лежачі.

Перед тим як визначитись з варіантами тактичної боротьби тренеру необхідно проаналізувати показники суперників свого спортсмена спираючись на данні, які були внесені до номінації на відповідні змагання. Як нам всім відомо, показники кожного спортсмена з кожної країни вносяться до номінації за 60 днів до початку змагань. Визначившись з суперниками та їх показниками в номінації – тренеру необхідно вивчити їх. Для цього потрібно проаналізувати виступи всіх суперників на Чемпіонатах світу, Європи та на Національних чемпіонатах бажано за декілька останніх років. Показники виступів на Національних чемпіонатах можна подивитися на сайтах національних федерацій різних країн. Також можна спробувати знайти акаунти суперників в соціальних мережах (деякі спортсмени завантажують свої тренування та виступи на змаганнях). Необхідно обов'язково брати до уваги можливість зміни суперником вагової категорії на більшу, це може призвести до підвищення його результатів. Значно важче визначитись з варіантами тактичної боротьби, якщо суперники виступають на міжнародних змаганнях вперше, тоді проаналізувати в повній мірі всі їх показники в номінації не можливо.

Потрібно брати до уваги, що деякі країни не дотримуються правил внесення показників до номінації, це стосується показників спортсменів на національних чемпіонатах за останні 12 місяців, тобто вони заявляють показники своїх спортсменів які не відповідають дійсності з метою потрапити до сильнішої групи в ваговій категорії. Це такі країни як: Індія, Іран, Казахстан та ін.

Проаналізувавши якомога більш показників суперників, тренер визначається з пріоритетами в підготовці свої спортсменів, а саме чому більш приділити уваги, яку вправу більш розвивати в результаті. Визначившись з планом фінальної підготовки та її пріоритетами, тренер також обов'язково повинен врахувати де саме будуть проходити змагання. Це не менш важливий аспект тренування. Якщо це інший континент світу, то це тривалий переліт, зміна часового поясу – треба прорахувати як такі перешкоди можуть відобразитися на змагальних показниках спортсмена. Необхідно враховувати клімат країни де проходять змагання (спекотний клімат негативно впливає на результати). Дуже важливо розуміти як швидко ваш спортсмен відновиться та акліматизується з моменту прильоту до моменту виступу. Все це в сукупності має велике значення для вибору подальшої тактики на змаганнях.

Зробивши аналіз виступів суперників, врахувавши показники актуальної форми свого спортсмена в фінальній частині підготовки до змагань, тренер робить попередній план, де враховує всі можливі варіанти для кожної вправи триборства в усіх спробах.

Пропоную розглянути замовлення ваги в усіх вправах триборства, які робить тренер безпосередньо під час зважування спортсмена на змаганнях, як одну з складових стратегічного планування результатів змагань.

1. Вказуються перші спроби у вправах на рівні близько до максимальних – це робиться для того щоб показати, що спортсмен знаходиться в дуже гарній формі і тим самим спровокувати суперників на збільшення ваги при перших спробах, маючи на меті змусити суперників в гонитві за результатами зробити помилки з визначенням ваги, збільшивши її, як результат – невдалий виступ.

2. Вказуються дуже скромні показники в усіх вправах, а потім, безпосередньо перед початком виконання кожної вправи, змінюють показники на ті, що були заплановані. Це робиться за для того щоб максимально приховати реальні показники спортсмена.

3. Вказують занижені показники першої спроби в жимі або в тязі. Це робиться для того, щоб суперники вважали що спортсмен має якісь проблеми з фізичною формою саме в цих

вправах. А потім перед початком вправи, в яких були занижені показники – змінити їх на реальні.

Тепер розглянемо варіанти змін ваги в другій та третій спробах в різних вправах.

1. Варіант, коли практично в усіх спробах в кожній вправі інтервал малий (це 2.5-5 кг)
2. Варіант, коли практично в усіх спробах в кожній вправі інтервал середній (це 7.5-10 кг)

3. Варіант, коли в вправах присідання та тяга – шаг зміни ваги між першою та другою спробою та між другою та третьою спробами великий (12,5 та більше, навіть іноді 30 кг, якщо йде боротьба за призові місця у вправах або у сумі триборства). Великі інтервали – в 20 кг та більше в другій та третій спробах зазвичай робляться в тязі.

Усі ці та інші варіанти розмірів інтервалів між спробами у вправах робляться спираючись на фізичну форму спортсмена, яку він підготував до змагань, та в залежності від особистих якостей спортсмена, техніки виконання вправ, впевненості в можливих результатах та в залежності від психологічного стану спортсмена на момент проведення змагання.

Також тренеру необхідно враховувати для визначення тактики боротьби з суперниками перед початком змагання власну вагу спортсмена відносно ваги суперників. Тобто, якщо вага вашого спортсмена більша ніж у його суперників, то згідно правил в пауерліфтингу, якщо зафіксований результат у спортсменів в тій чи іншій вправі однаковий, то перевага віддається спортсмену з меншою власною вагою, як в окремих вправах так і в сумі триборства.

Також для визначення тактики боротьби тренеру необхідно врахувати номери жеребу спортсмена та його суперників. Згідно правил пауерліфтингу черговість виходу спортсменів до однакової ваги в спробі визначається від меншого значення жереба до більшого. Наприклад, якщо у вашого спортсмена номер жереба «3», а у суперника «5», то першим на однакоvu вагу в спробі буде викликано вашого спортсмена. В такій ситуації є два варіанти розвитку розподілу місць в результатах показаних в тій чи іншій вправі та сумі триборства:

- якщо ваш спортсмен зафіксував результат у вправі або у сумі триборства однаковий з суперником, але вага вашого спортсмена більша, то краще місце займе суперник, та якщо вага вашого спортсмена менше ваги суперника, то краще місце займе ваш спортсмен.

Найкращим варіантом для визначення тактики боротьби є варіант, коли власна вага вашого спортсмена менше власної ваги суперника та якщо номер жеребу вашого спортсмена більше номера жеребу суперника.

Розбираємо на прикладі.

Якщо суперник в вирішальній спробі в тій чи іншій вправі зафіксував результат наприклад 150 кг, але він важчий ніж ваш спортсмен та першим підійшов до спроби, то вашому спортсмену достатньо зафіксувати таку ж саму вагу в спробі, і за меншою власною вагою перевага в зайнятому місці у вправі або у сумі триборства буде у вашого спортсмена. А якщо власна вага вашого спортсмена більше власної ваги суперника, але ваш спортсмен за номером жеребу буде викликаний до спроби після суперника, то при замовленні ваги на спробу у тій чи іншій вправі необхідно замовити не таку ж вагу як у суперника, а на 2,5 кг більше (якщо на це є можливість фізична).

Згідно правил проведення змагань з пауерліфтингу в триборстві безпосередньо в тязі, можна змінювати вагу штанги в 3-ій спробі після того як вона була замовлена, ще 2 рази, тобто, існує 2 перезаявки ваги в тязі після замовлення ваги третьої спроби, коли спортсмен її замовив одразу після виконання другої спроби в тязі, але не пізніше ніж коли вашого спортсмена було викликано на поміст для виконання третьої спроб в тязі.

Тобто, коли боротьба за місце в тязі або в сумі триборства, або в змаганнях тільки з жиму лежачи вирішуються в 3 спробі, враховуючи власну вагу вашого спортсмена та суперника та номер жеребу, треба визначитись з варіантами замовлення і перезамовлення ваги в 3 спробі, які призведуть до отримання кращого зайнятого місця у вправі або в сумі триборства, або змагання з жиму лежачи як окремого типу змагань.

В пауерліфтингу існує ще один варіант впливу на боротьбу.

Це спроби в окремих вправах триборства або в змаганнях тільки з жиму лежачи, в яких встановлюються рекорди світу, Європи, національні або обласні. Коли є можливість встановлення рекорду в залежності від типу змагань, то існує декілька варіантів вибору значення рекордної ваги.

Якщо змагання проходять тільки в жимі лежачи, то значення рекордної ваги для визначення кращого зайнятого місця може бути кратна 0,5 кг.

Наприклад, якщо у вирішальній спробі суперник зафіксував 205 кг, а рекордом буде вважатися 205,5 кілограм, то при більшій власній вазі вашого спортсмена є доречним замовити у вирішальній спробі 205,5 кілограм.

Якщо ситуація коли власна вага вашого спортсмена менше ніж власна вага суперника, жереб також менший та визначення переможця буде залежати від виконання рекордних спроб, доречним буде замовлення ваги для вирішальної спроби однакової із суперником. Тоді, якщо ваш спортсмен рекордну спробу підкорив та якщо її значення не кратне 2,5 кг, тобто якщо ваш спортсмен підкорив рекордну вагу 203 кг, а суперник важчий та замовив таку ж вагу, та за жеребом буде виходити після вашого спортсмена, то йому згідно правил автоматично прибавлять 0,5 кг тобто 203,5 кг і якщо суперник її підкорить, то він і переможе. Якщо значення рекорду кратна 2,5 кг, наприклад 205 кг та ваш спортсмен легше, виходить за жеребом перший і підкорює цю вагу, то, якщо у суперника була замовлена вага в 3 спробі безпосередньо після виконання другої спроби, наприклад, 210 кг, як проміжна, та в нього залишились перезаявки для третьої спроби, то він може перезамовити значення спроби на 205,5 кг, а якщо у суперника не залишились перезаявки, то йому необхідно буде намагатися підкорювати 210 кг.

Це стосується третьої спроби в змаганнях в окремому жиму лежачи.

Якщо в змаганнях з жиму лежачи ситуація з встановленням рекорду відбувається в першій або в другій спробі, то за правилами змагань, якщо обидва спортсмена замовили однакоvu вагу яка є рекордною та не кратна 2,5 кг, наприклад, 203 кг і перший спортсмен її підкорив, то другому спортсмену програма GoodLift автоматично змінить вагу спроби на 203,5 кг.

В ситуації, коли значення рекордної ваги кратне 2,5 кг, наприклад, 202,5 кг або 205 це значення було замовлено обома суперниками в першій або в другій спробах та спортсмен, який підкорив ці варіанти ваги, важче за суперника, який також підкорив цю вагу, то рекорд буде зараховано тому хто перший зафіксував цю вагу, але переможець за меншою власною вагою, буде суперник.

В змаганнях з триборства, якщо рекорди встановлюються двома або більшою кількістю спортсменів, розподіл місць в окремій вправі буде за меншою власною вагою, а сам рекорд буде зафіксовано за тим спортсменом який першим підкорив рекордну вагу.

Якщо в змаганнях з триборства ваш спортсмен має можливість встановити рекорд в окремі вправи і це значення не буде кратне 2,5 кг, наприклад, якщо ваш спортсмен важчий за суперника та значення рекорду не дорівнює кратності в 2,5 кг, то при існуючому рекорді, наприклад, 203 кг доречним буде замовити 203,5 кг тому що до суми триборства зараховуються будь-яке значення, а не тільки кратне 2,5 кг. Тобто в ситуації, коли ваш спортсмен важчий і боротьба за суму триборства йде кілограм в кілограм, то для компенсації відставання від суперника при більшій власній вазі, вашому спортсмену доречно буде замовити вагу, яка зможе по результатам змагань перевищувати суму суперника на 0,5 кг і ваш спортсмен компенсує більшу власну вагу.

Роблячи висновки з викладеної інформації варіантів тактичної боротьби можна додати, що робота тренера не обмежується тільки роботою в залі, необхідно переглядати прямі ефіри змагань, щоб порівнювати показники спортсменів, які були вказані в номінації з показниками їх виступу, слідкувати за розвитком результатів потенційних суперників, вивчати, дивлячись трансляції та протоколи онлайн, варіанти тактичної боротьби представників різних країн, в залежності від тієї та іншої змагальної ситуації роботи

висновки з якості техніки виконання вправ потенційних суперників, характеру виконання – для прогнозу можливих варіантів інтервалів заявленої ваги у спробах в різних вправах.

Тактична боротьба це імпровізація тренера, його схильність до миттєвого прийняття рішень, здатність передбачати варіанти розвитку боротьби та здатність досконало знати можливості та особисті якості свого спортсмена. Саме це дає можливість тренеру визначитись з варіантами тактичної боротьби в пауерліфтингу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Технічні правила проведення змагань з пауерліфтингу міжнародної федерації IPF. URL: https://www.powerlifting.sport/fileadmin/ipf/data/rules/technical-rules/english/IPF_Technical_Rules_Book_2023__1_.pdf
2. Платонов В. Н. Адаптація в спорті. Київ: «Здоров'я», 1988. 216 с.
3. Стеценко А. І. Пауерліфтинг. Теорія і методика викладання: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]. Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 460 с.

УДК 376.5

*Анастасія Радовенчик
(Ізмаїл, Україна)*

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ АДАПТОВАНОСТІ СТУДЕНТІВ-СПОРТСМЕНІВ ДО НАВЧАННЯ У ВНЗ

У статті розглядаються поняття, форми та особливості адаптації студентів до процесу навчання у вищому навчальному закладі, представлені результати практичного вивчення проблеми, виділено напрями роботи для подолання проблем адаптації. Проведено дослідження за участю студентів-спортсменів.

Ключові слова: адаптація, особистість, соціалізація, студенти-спортсмени, заняття спортом.

The article examines the concepts, forms, and features of student adaptation to the learning process at a higher educational institution, presents the results of a practical study of the problem, and identifies areas of work to overcome adaptation problems. A study was conducted with the participation of student-athletes.

Key words: adaptation, personality, socialization, student-athletes, sports.

Праця студента – це, перш за все, оволодіння комплексом навчальних дисциплін, практика, наукова творчість, участь в суспільному житті, заняття спортом.

З перших днів навчання йде процес пристосування вчорашнього школяра до специфіки вузівської діяльності. Вже на першому курсі студенти повинні оволодіти навиками самостійної роботи. В цей період у них формуються організованість, відповідальність за навчання, розвивається пізнавальний інтерес на рівні вимог вищої школи. Навчання студента має деякі специфічні особливості. Так, у вузі їх ніхто не примушує готуватися до кожного заняття, вони мають більше самостійності в діях, поведінці, в оцінках, але не завжди можуть розумно і доцільно розпорядитися своєю самостійністю [1, с. 24-26].

На I курсі не кожний студент усвідомлює, що з найпершого дня навчання у вузі починається процес формування майбутнього фахівця, інтелігента, громадянина, озброєного знаннями і уміннями для практичної роботи. Не кожний розуміє, що він повинен навчитися працювати з людьми, виховувати в собі організаторські навички, необхідні для роботи в колективі. Для багатьох студентів педагогічних вузів трудність полягає в тому, що вони не уміють побачити педагогічну спрямованість самого процесу навчання.

Деякі студенти тривалий час недостатньо працюють над розвитком своїх власних задатків, творчих даних, не прагнуть виконання складних учбових завдань, не займаються активною суспільною та науковою діяльністю, тим самим прирікають себе на роль – «непримітних» людей, фахівців без широкого кругозору. У інших, навпаки, яскраво виражена і розвинена потреба безперервного підвищення професійно-наукового рівня своєї підготовки. Вона проявляють себе не тільки в спорті, але і в науці, навчанні, суспільному житті [1, с. 24-26].

Труднощі навчання у вузі пов'язані не тільки з необхідністю засвоїти великий об'єм знань. Це явні, загальновідомі труднощі, і їх, як правило, завжди абітурієнти мають на увазі. Існують, проте, ще і приховані труднощі, які не видні, але які також впливають на навчання студентів. Їх можна об'єднати на основі схожих ознак в три групи: дидактичну, соціально-психологічну і професійну.

Дидактичні труднощі пов'язані з подоланням новизни в процесі навчання, з новими методами і організацією навчання, з відсутністю навичок самостійної роботи, з великим об'ємом самостійної роботи і т.п.

Соціально-психологічні труднощі пов'язані з входженням індивіда в нове середовище (умови життя, оточення людей, норми поведінки в студентському колективі, незвичний режим діяльності, відсутність спочатку добре налагоджених між особових відносин в групі, на курсі, факультеті, новизна великого міста і особливості самостійного життя у відриві від сім'ї для приїжджених, необхідність самостійного ведення бюджету і подолання можливих матеріальних труднощів, самообслуговування, невміння раціонально використовувати і розподіляти час і ін.).

Професійні труднощі пов'язані з набуттям професії і спеціальності. Це невміння побачити педагогічну спрямованість самого процесу навчання, нерозуміння, що потрібно вчитися працювати з людьми, виховувати в собі організаторські навички, що необхідно суміщати учбову, спортивну, науково-дослідну і суспільно-корисну діяльність, що процес формування майбутнього фахівця починається з найпершого дня навчання у вузі.

Ці труднощі долаються студентами не за день і не за два, а за тижні, місяці і більше. Проте поступово студент пристосовується до нових умов і може всі свої сили витратити тільки на отримання знань [1, с. 24-26].

Отже, адаптація в соціологічному розумінні – це залучення особистості до певних видів соціальної діяльності, до нових умов в конкретному соціальному середовищі. Цей процес має особливе значення в розвитку і становленні особистості студента, тому що в ході адаптації важливо мати правильну орієнтацію в системі поведінки і уміти швидко і безболісно пристосуватися до нового середовища, вимог і соціальних функцій, до культури, норм і форм поведінки.

В процесі адаптації студенти творчо залучаються до майбутньої спеціальності, встановлюють усвідомлені зв'язки, будують життєві плани в тій області діяльності, яку вони вибрали для себе як професію [1, с. 24-26].

Основними формами процесу адаптації студентів є наступні:

- формальна адаптація – пристосування до структури вищої школи, до змісту навчання в ній, її вимог;
- соціально-психологічна адаптація – пристосування до сукупності соціальних відносин, до конкретного середовища групи, курсу, факультету і до нового культурного середовища;
- дидактична адаптація – пристосування до нових форм, методів і організації учбової роботи у вищій школі;
- професійна адаптація – пристосування до майбутньої спеціальності і пов'язаних з нею функцій [1, с. 24-26].

Соціальна адаптація. Соціум і зовнішнє середовище постійно змінюються, пред'являючи все зростаючі вимоги до адаптаційних можливостей людини. Особливо загострилася ситуація сьогодні, коли постійними виявилися лише невизначеність, нестабільність і

невпевненість у завтрашньому дні, де старі соціальні й моральні норми сприймаються як віджилі та чужі, а нових, об'єктивно цінних і загально визнаних досі немає. Це призводить до затягування на невизначений час періоду реформування в соціумі старого і становлення нового. Об'єктивні вимоги до адаптаційних можливостей людини зростають непропорційно швидко, порівняно з можливістю їх задоволення, що може призвести до негативних наслідків для особистості та соціуму в цілому.

Соціальна адаптація визначається як постійний процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, результат цього процесу є одним з основних соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості. Виділяють два види адаптаційного процесу: активний - вплив особистості на соціальне середовище з метою пристосування його до своїх потреб, і пасивний, що визначається конформним прийняттям цілей і ціннісних орієнтацій групи [3].

Обидва види соціальної адаптації активні, бо у другому випадку «мова йде про активне пристосування особистості, про активну самозміну, самокорекцію відповідно до вимог середовища». Різниця – лише у спрямуванні адаптаційних зусиль індивіда назовні чи всередину себе.

Третім, найбільш розповсюдженим і ефективним типом адаптаційного процесу, ймовірно-комбінований. Виділення цього типу адаптації не є доцільним, адже він не відрізняється суттєво від інших, крім того, індивідуальна адаптація завжди є комбінацією двох протилежних типів адаптації, лише у різній пропорції («чисті» види адаптації практично не спостерігаються). Вчені вважають третій тип соціальної адаптації індивіда конформним [3].

«Конформне прийняття вимог, норм, установок і цінностей соціального середовища без включення активного процесу самозміни, самокорекції – це завжди не адаптація, а дезадаптація». Однак справжній конформіст пристосовується без будь-яких енерговитрат, не змінюючи ні себе, ні оточення, а приймаючи усе таким, як є, і комфортно себе почувачи, тобто адаптація майже «ідеальна», він хоче бути «як усі». Таку особистість з відчуттям дискомфорту чи внутрішньої неповноцінності чи незадоволеності (що є симптомом дезадаптованості) і не уявити. Однак, мова йде саме про некритичне сприйняття та щире прийняття й дотримання особистістю норм соціуму, а не про випадок зовнішнього конформізму при внутрішній незгоді з позицією більшості. Отож, конформна поведінка не завжди є свідченням дезадаптації.

Адаптація може об'єктивно протікати як процес розвитку особистості. З позиції, що адаптація – найважливіший механізм соціалізації особистості, це завжди процес розвитку людини. Але є випадки неприйнятності для особистості за певних причин названих типів адаптації, коли адаптаційний процес протікає за типом активного пошуку в соціальному просторі нового середовища, з високим адаптивним потенціалом для даної особистості [3].

При виборі способу адаптації особистістю оцінюються:

- а) вимоги соціального середовища – їх сила, ступінь ворожості, ступінь обмеження потреб особистості, ступінь дестабілізуючого впливу тощо;
- б) потенціал особистості в плані зміни, пристосування середовища до себе,
- в) ціна зусиль (фізичні та психологічні витрати) при виборі стратегії зміни середовища чи себе.

Оцінка цих параметрів часто (а може й у більшості випадків) відбувається в згорнутому вигляді чи на неусвідомлюваному, інтуїтивному рівні. Повна оцінка ситуації здійснюється лише на початкових етапах соціалізації особистості чи в окремих, особливо значущих для неї випадках. В основному тип соціалізації не ситуативний, а типовий для особистості, тобто його вибір здійснюється в основному автоматично, і він виявляється відносно спокійним для конкретної особистості. Тут співставляються дві «ціни»: енергетичні витрати при виборі зміни соціуму та виборі особистістю власної зміни з метою пристосування [3].

Соціалізація та соціальна адаптація – необхідні умови самоактуалізації. Варто також розмежувати соціальну адаптацію як необхідну ланку в адекватному розвитку особистості та

приспосовування до вимог суспільства, що є не необхідним, а саморуйнівним для особистості. Отже, якщо початкова соціальна адаптація є потребою, то подальша адаптація, за межею необхідної, перетворюється на суттєву перешкоду буттю особистості.

Тобто, адаптуючись, людина не позбавляється потреб, а активізує власні прагнення до нового. Соціалізована людина є особистістю, самоактуалізована – індивідуальністю.

Особистість – свого роду компроміс між власними імпульсами індивіда та вимогами й інтересами інших людей і представляє типовий процес соціалізації як підкорення індивіда груповим нормам, а нетиповий - як внесення людиною змін у культурні відносини. Тому, соціалізація має і негативні риси, оскільки в її процесі людина втрачає природність, спонтанність і біологічну енергію, що є важливим для самоактуалізації людини [3].

Отже, соціалізація – це процес формування особистості у певних соціальних умовах, процес засвоєння людиною соціального досвіду, в ході якого вона перетворює соціальний досвід у власні цінності та орієнтації, вибірково вводить у свою систему поведінки ті норми та шаблони поведінки, які прийняті в суспільстві чи групі. Це можливість пристосування, адаптації до зовнішнього тиску середовища шляхом різних механізмів – наслідування, ідентифікації, засвоєння «стандартів» поведінки, групових норм тощо.

Властивості індивіда приймаються групою дуже рідко і тільки тоді, коли він соціально адаптований. Перша стадія інтеграції полягає не лише в прийнятті індивіда групою, а й у зворотному процесі – прийнятті індивідом групи, і норм і ціннісних орієнтацій – це двосторонній процес і не варто ігнорувати другий бік.

Соціальна адаптація студентів-спортсменів. Соціальна адаптація – не лише цілісне, але й комплексне явище, і рівень соціальної адаптованості особистості залежить від ступеня «задоволення» окремих її складових показників. Студенти-спортсмени досить адаптовані до соціуму значною мірою саме через можливість випробувати себе в особистісно та суспільно значущій діяльності, досягти певних (досить високих) результатів, і врешті-решт через усвідомлення ним того, що вони знайшли своє місце в житті.

Згідно даних досліджень із 35 студентів-спортсменів соціально адаптованими, в цілому, є всі опитані, однак різною мірою, що визначається відсотком адаптованості. Студенти з рівнем адаптації, нижчим за 60%, є недостатньо адаптованими – їх дев'ять – 25,71%, причому в трьох з них (8,57%) особливо низький рівень соціальної адаптованості – до 50% 14,29% опитаних є оптимально адаптованими – більше, ніж на 75%.

У трьох студентів процес соціальної адаптації погіршений через неприйняття себе, у 13 (37,14%) – через неприйняття інших людей, у 48,57% – через нестійкість емоційного стану та глибокі негативні переживання, що призводить до відчуття дискомфорту, однак найсильніше стимулює дезадаптованість особистості її невпевненість, що проявляється у 23 студентів (65,71%).

Високий рівень домагань діагностовано у 7 студентів (20%), ще у чотирьох – 11,43% – вищий за середній, у більшості – 21 опитаного (60%) – середній рівень домагань, лише у двох студентів він низький, причому головним у мотиваційному ядрі особистості є мотив самоповаги, сильно розвинутий у 28 опитаних (80%), ступінь прояву змагального мотиву досить значний – лише у трьох досліджуваних він на низькому рівні, натомість рівень прояву мотиву зміни діяльності виражений слабо – лише у двох студентів (5,71%), отже, спортсмени задоволені обраною спеціальністю, очікуваний рівень результатів при цьому досить високий у 25 опитаних (71,43%) – високий, у 10 – середній, тоді як цілком закономірними такі результати визнають 10 (28,57%) та частково – 21 особа (60%), четверо ж зізнаються у необ'єктивності своїх домагань.

Таким чином, дослідження вказують на те, що наявність у студентів-спортсменів внутрішньої, пізнавальної та змагальної мотивації досягнень, високих прогностичних оцінок діяльності є адекватними до високого рівня досягнень і оцінки свого потенціалу та негативно співвідносяться з мотивами зміни діяльності й визначення значущості результатів – тобто, соціальна адаптація пов'язана не стільки з мотивацією досягнень, скільки є пропорційною до реальних досягнень і обернено залежною від рівня домагань.

Соціальна дезадаптованість особистості студента-спортсмена пов'язана з її підвищеною тривожністю та фрустрованістю. Така складова дезадаптації, як ескапізм (прагнення втекти від дійсності, загальноприйнятих норм і стандартів громадського життя) залежить від тривожності, агресивності та складності завдання і не залежить від закономірності спортивних результатів.

Отже, студенти-спортсмени не мають значних емоційних відхилень і переживань, що узгоджується з твердженням про їх досить адекватну соціальну адаптацію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вейнберг Р. С. Гоулд Д. Психологія спорту. Київ: Олімпійська література, 2001. 336 с.
2. Волович В. І., Щудло С. А. Адаптація соціальна. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Адаптація> (дата звернення: 27.09.2023 р.)
3. Іващенко В. П. Теорія і методика фізичного виховання: Навч. посібник. Ч.1. Черкаси: Видавництво Черкаський ЦНТЕІ, 2005. 263 с.

*Юлія Шаповал
(Дніпро, Україна)*

ВОДНА РЕКРЕАЦІЯ ЯК ЧАСТИНА ОЗДОРОВЧОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У даній науковій статті досліджується важливість водної рекреації як частини оздоровчої фізичної культури. Розглядається вплив водної рекреації на фізичне та психічне здоров'я людини, зосереджуючись на користі для фізичної форми, дихальної функції та зменшенні стресу. Крім того, стаття вказує на необхідність врахування впливу водної рекреації на навколишнє середовище та звертає увагу на важливість збереження водних екосистем. Дослідження підкреслює, що водна рекреація може відігравати важливу роль у підтримці здоров'я та сприяти зміцненню зв'язку між людьми та природою.

Ключові слова: рекреація, оздоровлення, фізична культура, стрес, водні екосистеми

In this scientific article, the importance of water recreation as a part of recreational physical culture is explored. The influence of water recreation on the physical and mental health of individuals is examined, with a focus on its benefits for physical fitness, respiratory function, and stress reduction. Additionally, the article emphasizes the necessity of considering the impact of water recreation on the environment and highlights the importance of preserving aquatic ecosystems. The research underscores that water recreation can play a significant role in maintaining health and promoting a stronger connection between people and nature.

Keywords: recreation, rehabilitation, physical culture, stress, aquatic ecosystems

Постановка проблеми. Вода завжди була не тільки важливим елементом життя на Землі, але й джерелом відпочинку, розваг та оздоровлення для людей. За століття водна рекреація виявилася не лише приємною формою відпочинку, але й важливим аспектом оздоровчої фізичної культури.

Найважливіше, що водна рекреація виявилася важливою складовою оздоровчої фізичної культури. Вона сприяє розвитку фізичної активності, зміцненню м'язів, покращенню дихальної та серцево-судинної систем, а також відпочинку від стресу і психологічного навантаження. Таким чином, водна рекреація сприяє не лише збереженню фізичного здоров'я, але і загальному психофізичному самопочуттю людини.

Отже, вода виступає в ролі надзвичайно важливого компонента нашого життя, яка поєднує в собі як природну необхідність для життя, так і можливість насолоджуватися її благодаттю та користю для фізичного та психічного здоров'я.

Мета: вивчення ролі водної рекреації в оздоровленні та фізичному розвитку людини та аналіз її впливу на психофізичне здоров'я.

Завдання дослідження:

1. Розкрити значення водної рекреації як важливого аспекту оздоровчої фізичної культури.
2. Проаналізувати вплив водної реакції на психофізичне здоров'я.
3. Дослідити практичні аспекти використання цієї форми відпочинку для підтримання та покращення фізичного та психічного здоров'я людини.

Отримані результати дослідження. Водна рекреація представляє собою специфічну форму фізичної активності, яка ґрунтується на використанні водних резервуарів, таких як річки, озера, моря та басейни, з метою відпочинку, розваги та покращення здоров'я.

Основна мета водної рекреації полягає в тому, щоб надати людям можливість насолоджуватися водним середовищем, відпочивати та відновлювати своє фізичне та психічне здоров'я. Водні види рекреації, такі як плавання, гідроциклінг, веслування та інші, сприяють розвитку м'язової системи, покращенню аеробної витривалості та зміцненню серцево-судинної системи.

Крім того, водна рекреація має істотний психологічний вплив. Контакт з водою та плавання допомагають розслабитися, зняти стрес і покращити настрій. Водні заняття можуть стати засобом емоційного відпочинку та психічної релаксації.

Загалом, водна рекреація сприяє не лише покращенню фізичної форми, але і стану психіки. До цього додається важливий аспект збереження навколишнього середовища, оскільки при використанні водних ресурсів необхідно дбати про їх екологічну безпеку та сталість.

Водна рекреація є різноманітним спектром фізичних активностей, які відбуваються у водних середовищах, таких як річки, озера, моря, басейни та інші водні тіла. Ці різні види діяльності пропонують людям велику кількість можливостей для розваги, активного відпочинку та покращення фізичного стану. Наприклад, деякі з найпопулярніших видів водної рекреації включають в себе:

– Плавання. Плавання – це один з найбільш універсальних і корисних видів фізичної активності. Воно забезпечує розвиток майже всіх груп м'язів, покращує аеробну витривалість і сприяє загальному зміцненню організму.

– Гідроциклінг. Це активність, коли велосипед або спеціальний велосипед-гідроцикл прив'язаний до платформи і рухається по водному поверхні. Це відмінна аеробна активність, яка покращує фізичну витривалість та розвиває м'язи нижньої частини тіла.

– Сноркелінг. Підводне спостереження з використанням снаряду, який називається сноркелем, дозволяє досліджувати підводний світ. Ця діяльність поліпшує дихальну функцію, а також розвиває здатність зберігати спокій і підвищує координацію рухів.

– Веслування. Веслування на каяках або каное – це відмінний спосіб розвивати м'язову силу верхньої частини тіла і поліпшувати координацію рухів. Воно також сприяє зняттю стресу, бо природа спокійного веслування дуже релаксуюча [5, с. 57].

Ці види водної рекреації мають безліч корисних для здоров'я переваг. Вони сприяють загальному покращенню фізичного стану, розвитку м'язової сили та витривалості, а також сприяють психоемоційному благополуччю через релаксацію та надання можливості відпочити в природному водному середовищі.

Водна рекреація виявляє себе не лише як засіб для покращення фізичної форми та психічного стану, але також як ефективний спосіб покращення дихальної функції організму.

У воді дихальні м'язи вимушені працювати інтенсивніше, оскільки вода створює додатковий опір. Це сприяє зміцненню дихальних м'язів і покращенню їх функцій. Під час активностей, таких як плавання або веслування, люди виконують глибокі та регулярні дихальні рухи, що сприяють покращенню об'єму легень та їх ефективності.

Для осіб, які мають астму або інші захворювання легень, водна рекреація може бути особливо корисною. У воді, де викиди алергенів менше вірогідні, дихальні шляхи можуть стати менш подразненими. Крім того, водний тиск може допомагати відкривати дихальні шляхи, полегшуючи дихання.

Водна рекреація, окрім фізичних переваг, має істотний психологічний вплив на людину, що робить її комплексним засобом підтримки фізичного та психічного здоров'я.

Контакт з водою і плавання відомі своєю здатністю заспокоювати нервову систему. Занурення у воду сприяє розслабленню м'язів і розслабленню думок, що допомагає зняти стрес і тривожність.

Також водна рекреація може позитивно впливати на емоційний стан людини. Вода має здатність піднімати настрій і сприяти вивільненню ендорфінів, які відомі як «гормони щастя».

Водне середовище має терапевтичний ефект, особливо для тих, хто стикається з психічними проблемами, такими як тривожність і депресія. Водний тиск може допомагати поліпшити кровообіг і лімфатичний дренаж, що сприяє вивільненню напруги в м'язах і суглобах.

Отже, водна рекреація не лише корисна для фізичного здоров'я, але і може служити як ефективний спосіб покращення емоційного стану та зняття стресу.

Водна рекреація, крім фізичних та психологічних переваг, має істотний соціальний вплив і може сприяти розвитку відчуття спільноти та соціалізації.

Багато видів водної рекреації, такі як синхронне плавання, командне веслування або водні ігри, можна виконувати в групах. Це сприяє взаємодії між учасниками та розвитку навичок спільної роботи.

В групових заняттях водною рекреації учасники можуть підтримувати один одного та мотивувати до досягнення спільних цілей. Це особливо важливо для дітей та підлітків, які вчаться спільно долати виклики та досягати результатів, завдяки підтримці своїх товаришів.

Водна рекреація може створювати відчуття спільноти серед учасників, особливо в таборах, спортивних командах або спільнотах водних ентузіастів.

Вдосконалення водної рекреації в Україні може сприяти зростанню популярності цієї форми відпочинку, покращенню фізичного стану громадян, розвитку туризму та спорту. Нижче пропонуємо декілька шляхів вдосконалення водної рекреації в Україні:

1. Розвиток інфраструктури. Створення та покращення водних спортивних об'єктів, таких як басейни, водойми, аквапарки, дозволить громадянам легше мати доступ до водних видів рекреації.

2. Безпека на воді. Забезпечення безпеки на водних об'єктах шляхом надання інструктажів та навчання навичкам плавання.

3. Популяризація. Здійснення інформаційних кампаній та просвітницьких заходів про переваги водної рекреації для здоров'я та відпочинку.

4. Розвиток дитячої рекреації. Створення спеціалізованих програм для дітей, включаючи водні спортивні школи та табори, що сприятимуть розвитку фізичних навичок та здорового способу життя.

5. Екологічна свідомість. Збереження чистоти та екологічної безпеки водних об'єктів. Розвиток програм та ініціатив з підтримки та відновлення водних екосистем.

6. Підтримка спорту. Збільшення інвестицій в розвиток водних видів спорту. Створення умов для підготовки та тренування спортсменів.

7. Регулювання стандартів та нормативів. Розроблення та впровадження стандартів щодо безпеки та якості водних об'єктів.

8. Співпраця з громадськістю та приватним сектором. Залучення громадських організацій та приватних компаній до розвитку водної рекреації, що може забезпечити більше ресурсів та інноваційних підходів.

Вдосконалення водної рекреації в Україні є важливим завданням для забезпечення здорового та активного способу життя громадян та розвитку туризму та спорту. Ці шляхи можуть сприяти покращенню стану водної рекреації в країні та забезпечити більше можливостей для громадян.

Таким чином, водна рекреація відкриває можливості для спільної діяльності, сприяє розвитку соціальних навичок, підтримці та мотивації одне одного. Це особливо важливо для дітей та підлітків, які формують свої відносини та навчаються спільно працювати в команді.

Не можна не зазначити важливості збереження та охорони водних об'єктів, які є природними місцями для водної рекреації. Водні екосистеми вразливі до забруднення та надмірної експлуатації. Тому, розвиваючи водну рекреацію, ми повинні враховувати її вплив на навколишнє середовище та приймати заходи для його збереження.

Висновки. 1. Розкрито значущий вплив водних видів відпочинку на зміцнення м'язів, покращення дихальної та серцево-судинної систем, а також на психічне становище. Водна рекреація стала не лише способом розваги, але і потужним інструментом для забезпечення здорового способу життя.

2. Проаналізовано, що водна рекреація виявляється надзвичайно важливою складовою оздоровчої фізичної культури, що сприяє не лише покращенню фізичного стану, але і загальному психофізичному самопочуттю людини.

3. Досліджено, що водна рекреація доступна практично для всіх вікових груп та різних фізичних можливостей, що робить її вкрай важливою для популяризації фізичної активності в сучасному суспільстві. Інтеграція водної рекреації у програми оздоровчої фізичної культури може сприяти збереженню та покращенню здоров'я нації, зменшенню рівня стресу та психологічних проблем, а також підвищенню якості життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Монастирський В. Р. Природні ресурси і рекреаційні комплекси світу : навч. посібник. ННВК «АТБ». Львів, 2022. 200 с.

2. Реабілітаційні та фізкультурно-рекреаційні аспекти розвитку людини (Rehabilitation & Recreation) : науковий журнал. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2022. №12. 204 с.

3. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення: навч. посібник / Т.Ю. Круцевич, Г.В. Безверхня. Київ: Олімп. л-ра, 2010. 370 с.

4. Теорія, види та технології оздоровчо-рекреаційної рухової діяльності : навч.-метод. посіб. / Я. І. Олексієнко, П. М. Гунько. Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2018. 260 с.

5. Хільчевський В.К., Гребінь В.В. Водні об'єкти України та рекреаційне оцінювання якості води: навч. посібник. Київ.: ДІА, 2022. 240 с.

6. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. URL: https://tourlib.net/books_ukr/fomenko33.htm (дата звернення 23.09.2023 р.)

Науковий керівник: старший викладач Коваленко Є. В.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 811.11

Ірина Коляда, Олена Карасьова
(Харків, Україна)

ENGLISH LANGUAGE SLANG AND ITS PECULIARITIES

The lexical composition of the English language contains a large number of slang entities corresponding to the certain age and professional groups of people. Slang is evolving, and it changes very quickly. Speaking of a foreign language as a native one is, first of all, the ability to easily and naturally communicate on any topic with its native speakers, regardless of their gender, age, cultural and other individual characteristics. This is the same lively conversational speech that you hear in shops, cafes and clubs, in public transport and outside when travelling abroad. A significant part of it is the so-called non-literary vocabulary - jargon and slang, which we will talk about in this article. To clearly understand English youth slang and use it confidently and tastefully in appropriate situations, check out the short dictionary of colloquial words and phrases that we present below.

Key words: *slang, non-literary vocabulary, colloquial words, native speakers, speech phenomenon.*

Лексичний склад англійської мови містить велику кількість сленгових утворень, що відповідають певним віковим і професійним групам людей. Сленг розвивається, і змінюється дуже швидко. Говорити про іноземну мову як про рідну – це, перш за все, вміння легко і природно спілкуватися на будь-яку тему з її носіями, незалежно від їх статі, віку, культурних та інших індивідуальних особливостей. Це та сама жива розмовна мова, яку ви чуєте в магазинах, кафе і клубах, в громадському транспорті і на вулиці під час поїздок за кордон. Значну її частину становить так звана нелітературна лексика – жаргонізми та сленг, про які ми поговоримо в цій статті. Щоб чітко розуміти англійський молодіжний сленг і використовувати його впевнено і у відповідних ситуаціях, ознайомтеся з коротким словником розмовних слів і фраз, який ми наводимо нижче.

Ключові слова: *сленг, нелітературна лексика, розмовні слова, носії мови, мовленнєвий феномен.*

Aim. To provide the review of the educational materials in order to analyze the most common slangs in British and American English.

Materials and methods. It is essential to point out that we have done the analysis of educational materials and modern slangs dictionaries in the target field in order to get the deeper understanding of the topic.

Results and discussion. In our professional opinion, we have to emphasis the fact that English slang and expressions are an essential part of everyday English. We can find them all the time in both written and spoken English. This lexical layer is very dynamic: new expressions constantly appear in it, and old ones – constructions that are losing popularity and predictably falling out of use – are gradually forgotten and disappear.

We have to point out that slang is closely related to the culture, history and other social aspects of a country's life. That is why, when mastering spoken English, experts recommend not focusing solely on mastering common and literary vocabulary, but paying special attention to the study of slang, in particular, as a linguistic reflection of the life of young people and adolescents.

English slang is a huge part of the modern English language, and some linguists believe that slang makes up about one third of the entire English language. Today, despite the fact that it contains colloquial vocabulary, slang has become a part of the culture. At the same time, slang in English pursues certain goals:

- in order to create the effect of difference from generally accepted norms;
- in order to show a certain mood of the speaker;
- in order to give liveliness, expressiveness to the statement.

Many linguists and teachers do not have the same opinion on this issue. Some believe that slang is non-normative, vulgar vocabulary that is not used in the colloquial speech of literate and educated people. Others say that slang is colloquial vocabulary that is very often used in everyday speech, and some elements of slang are even used in literature.

Taking into the consideration the fact that slang expressions are used a lot, they are of great importance. Therefore, we have chosen the most common English slang expressions.

Table 1. “British English”

Slang	Transtlation	Examples
Smashing	<i>чудовий, приголомшливий</i>	We spent a smashing time together.
Gutted	<i>засмучений, пригнічений</i>	I'm gutted about this incident.
Chuffed	<i>бути дуже задоволеним через щось</i>	Reginald was chuffed about the football match.
Dodgy	<i>Хитрий, ненадійний, підозрілий, той, що не заслуговує довіри.</i>	I saw a few dodgy-looking people standing around along that quiet street near our house, so just to be on the safe side, I notified the police.
Jolly	<i>дуже</i>	This is a jolly good job
Ace	<i>крутий, неймовірний, ідеальний</i>	Jenny is ace at the lab experiments.
Gobsmacked	<i>здивований, шокований</i>	I was gob smacked when she told me she was pregnant with triplets.

Table 2. “American English”

Slang	Transtlation	Examples
Down to earth	<i>Приземлений</i>	You have no imagination, you are too down to earth.
Petty	<i>Інфантильний</i>	This guy doesn't like me, he is too petty.
Savage	<i>Брутальний</i>	Those guys at the table are real savages.
Zero chill	<i>Погано</i>	Their party is zero chill so let's go away.
Low key	<i>Неафішований</i>	I asked you to keep this thing low key.
Epic	<i>Неймовірний</i>	That event was epic.

Conclusions. By English slang we mean expressions that are used in informal settings. Often these are non-literary words (but not to be confused with obscene and obscene English words). We can use slang in colloquial speech and in correspondence with friends, but using it in a business environment or with strangers is considered uncivilized. In order to successfully master all types of English slang, it is important to understand that no dictionaries or textbooks can replace live human communication and work with a qualified tutor. Thus, we can note that these “borrowing” reflects the universal trends in the development of civilization, which emphasizes the importance of the existence of the speech phenomenon under consideration.

Slang is considered as a violation of the literary language norms. In most cases, these are expressive and ironic words that denote objects or events from everyday life. It is out of the question that it is very important to speak in correct and splendid English, and reading books in the original helps you not only to replenish your vocabulary, but also to improve your literacy. But do not forget that in real life you will most likely have to communicate not with lords and princes, but with ordinary people, students and managers. So it is important and necessary to know the peculiarities of colloquial, informal speech.

REFERENCES

1. Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус О. М., Зимомря І. М. Фразеологія: знакові величини. Вінниця: Нова Книга, 2008. 255 с.
2. Гаврик Т. П. Основні діалекти англійської мови. Молодіжна наукова ліга. Сучасний стан та перспективи розвитку науки. Т. 4. Ужгород, 2020. С. 65–67.
3. Гальперін І.О. Нариси з стилістики англійської мови. М., 1958. 459 с.
4. Allen I.L. Unkind words: Ethnic Labeling from Redskin to WASP - Berlin & Garvey, New York - Westport - London, 1990. P.164.
5. Longman Exams Dictionary. Harlow: Pearson Education Limited, 2006. 1832 p.
6. URL: <https://skyeng.ru/articles/7-effektivnyh-sposobov-zapominaniya-anglijskih-slov>
7. Upton C. An Atlas of English Dialects. Leeds, 1996. 172 p.

*Liudmyla Roienko, Svitlana Redko
(Kyiv, Ukraine)*

SOME ASPECTS OF TEACHING WRITING FOR BUSINESS

The article is devoted to the study of the peculiarities of business correspondence writing in English. The topics of business letters and the stages of the process of teaching students of higher education to prepare business correspondence in English have been analysed in the article. The importance of writing business letters on real-life topics that are as close as possible to real work situations has been emphasized.

Keywords: *business correspondence in English, business correspondence, writing business letters, stages of learning business writing, teaching business correspondence writing.*

Стаття присвячена дослідженню особливостей здійснення ділового листування англійською мовою. У статті розглядається тематика ділових листів та етапи процесу навчання здобувачів вищої освіти здійснювати бізнес-листування англійською мовою. Наголошується на важливості написання ділових листів на актуальні теми, що максимально наближені до реальних робочих ситуацій.

Ключові слова: *ділове листування англійською мовою, бізнес-кореспонденція, написання бізнес-листів, етапи навчання бізнес-листування, навчання ділового листування.*

Probably, every businessman will agree that knowledge of English is extremely important for the successful career of people who are engaged in business activities. This knowledge requires not only the ability to read and understand the printed text, to communicate orally, but to be able to conduct business communication in writing. Writing skills are essential for businessmen because a great part of communication is conducted via email, such messengers as Telegram, Viber, WhatsApp and so on.

In our opinion, teaching students how to conduct business communication in writing is rather difficult because it requires from a student to have a solid English background, it means to have an extensive vocabulary, necessary grammar knowledge, understanding stylistic differences (formal-informal style) etc. It is vital not to make the process of studying business writing a dry and

uninteresting process. That is why a teacher should think carefully and look through some methodological literature how to convert this difficult period of studying into an interesting activity which will engage the students and encourage them to learn further.

Writing skills belong to reproductive ways of delivering information. Very often business communication is carried out through email letters. There are certain rules of composing business letters to make business communication successful and the responsibility of English teachers to get their student acquainted with these rules and relevant vocabulary. Another important issue that students should practice in writing on the topics which are connected to the real-life business situations and they will feel more confident and better prepared for their future working life. Here are the list of suggested topics for writing tasks for students who study English For Specific Purposes at university.

Topics for the first level: arranging a meeting; confirming attendance at a meeting; explaining a process; proposing ideas to a manager or colleagues; accepting an invitation to an event; requesting documents from a co-worker; announcing the agenda of a meeting; confirming/explaining travel arrangements; apologising for a delay in delivery; thanking a co-worker for making an extra effort to meet a deadline; following up on a first meeting/cold call; thanking a client for purchasing a product or service; invoicing for a product or service; notifying co-workers of company news; ordering a product or service.

Topics for the second level: following up on request for information; responding to a request for replacement or a faulty product; complaining about late delivery; inviting someone to an event; requesting information about a product; requesting to extend a deadline; notifying co-workers of a change in procedure; complaining about errors with a faulty product; reminding a colleague about something (while you on vacation); reporting back on a meeting; negotiating business terms; proposing a new product or service; reporting progress on a project; requesting information on the status of an order.

Topics for the third level: proposing a new product or service; reporting back on a meeting; requesting documents from a co-worker etc.

Let us have a look at several steps and proposed exercises in teaching business letter writing.

Firstly, teachers should explain their students the basic elements of a business letter in general: greeting, main part, closing. Also, at the top of the letter we indicate who we are writing to and the subject of a letter to inform the recipient about the topic of writing.

Secondly, the teacher should explain the details of presenting each element in the business letter. In this section a teacher shows the students the example of a business letter, received from imaginary businessperson. For example, the topic of writing task is “Proposing ideas to a manger or colleagues”. The teacher explains the students the background situation. Here is an example of a background situation: “Success College is an international business school in London, UK. 70 per cent of students come from different countries, including France, Belgium, Germany, Poland, Ukraine. You work for Success College as Marketing Director.”

After explaining the background situation the teacher shows the students the email from this business company. This is an example:

From: Dan Brown

To: (the student's name), for example, Anna Black

Subject: website suggestions

Dear Anna,

Attached is a report saying that Success College website doesn't get much traffic. The report suggests the reasons for this are because the design is bad, the site is difficult to use and, and it is only in English.

Can you email me back with possible suggestions and a possible plan to make a website better?

Best wishes,

Dan Brown

Managing Director,

Success College

The students read and translate this letter, and then get acquainted with the follow-up task, in which they should produce an answer to the given letter, including the following information:

- **Who are you writing to?** (Write an email to a Managing Director of Success College)
- **Why are you writing?** (To propose the ideas to the manager)
- **What 3 points do you need to include?** (refer to the situation, make your suggestions and ideas, suggest a plan of action).

To do the abovementioned task successfully, the teacher offers the students to make plan. Planning helps them think of ideas and put them in clear, logical order. The teacher can offer the students items of a plan which they should put into correct order. For instance:

- 1) Refer to the situation (report on our website).
- 2) Make a first suggestion (re-design site, easier to use, increase traffic).
- 3) Make further suggestions.
- 4) Suggest a plan of actions (look for website designer, translators, costs and schedule).

After this task we ask the students to try writing their first draft. Our letter will consist of the following parts:

- 1) Subject; 2) opening; 3) main part of the letter: a) refer to the situation; b) make a first suggestion; c) make further suggestions; d) suggest a plan of actions; 4) closing.

So, students and a teacher together start with the training stage – writing the draft letter. They choose the best ideas of presenting the subject of a letter, for example: “ideas for the Success College website”. Then they discuss how to write a greeting in the letter correctly. After that they proceed to the main part – the item “refer to the situation”. Here the teacher can offer the students several variants and offer the students to choose the most adequate one, explaining the strong points of the correct option and the drawbacks of the other ones. For example:

Choose the best opening sentence

1. *This is about the report.*
2. ***I am writing about the recent report on our website.***
3. *I'm just writing with some suggestions.*

The teacher explains here that the second option is the best opening sentence because it says clearly what your email is about.

Then the teacher can provide the students with the two module answers for the section “make a first suggestion”, and students should explain the best choice here, for example:

1) *I suggest redesigning the site to make it more user-friendly. This will hopefully make it easier to use the site.*

2) ***I suggest redesigning the site to make it easier to use. I think this will improve the rate of traffic to the site.***

Here we emphasise that the second option is better as this paragraph makes the suggestion clearly, explains why and says how it will help to solve the problem.

In the section “make further suggestions” we can provide the students with the module answer, for instance:

I have another suggestion. 70 % of our students come from abroad, and many of them don't read English well. In my opinion, we should translate parts of the website into different languages. The key markets are France, Belgium, Germany, Poland, Ukraine, so the website should be in languages for these places.

Reading the task, the students have to answer the following questions:

- 1) Which sentence introduces the problem?
- 2) Which sentence says what change the writer would like to make?
- 3) Which sentence gives details of the suggested change?

The teacher can suggest two paragraphs for the “suggest a plan of actions” part and offer the students to choose the better variants explaining their choice. After that the students and the teacher discuss the best ideas of closing the letter taking into account whether the letter is formal or informal. So, our draft is ready.

Then we move to the stage of checking the final draft for mistakes. While performing the process of draft checking we should think about task achievement, organisation, range of language, accuracy of language, style.

At this stage it would be useful to give the students the module letter written on the abovementioned topic but which contains some 5-7 mistakes – grammatical mistakes, word order, or punctuation. The students will have the possibility to read one more example and pay attention to some mistakes, which can be made in business letters.

When the draft is ready, bad example is checked and the mistakes are corrected, it is time to write the letter on the similar topic independently. The task will contain the background, situation and task objective. While performing the task, the students should use the same stages: planning, drafting and finalising their writing. When the students' letters are ready, the teacher can demonstrate the students the module answer with the help of which they can improve their variants of letters.

Knowledge of business English can become a real prospect for career promotion, stable position on the labour market. And taking into account the fact that knowledge of business English writing is now necessary in a lot of professional areas, a worker who is capable of conducting business communication in writing will always be in demand.

REFERENCES

1. English for International Business Communication: Навч. посібник / О.М. Акмалдінова, Н.І.Балацька, Г.В. Сорокун, С.І. Ткаченко, С.О.Юрченко. Київ: НАУ, 2016. 164 с.
2. Professional English. English for Business Communication: навч. посібник / укл.: Т.О. Вакуленко. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 422 с.
3. Пентиліук М. І., Маруніч І. І., Гайдаєнко І. В. Ділове спілкування та культура мовлення. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 224 с.
4. Правила ділового листування / Офіційний сайт “Бібліотека Сумського державного університету“. URL: <https://library.sumdu.edu.ua/uk/biblioteka/library-projects/promotsii-chytannia/knyzhkovyi-bloh/879-dilovelistuvannya>. (дата звернення: 10.09.2023).

УДК 372.461:316.67

*Ірина Товт
(Біла Церква, Україна)*

ПРОБЛЕМА БАЙДУЖОСТІ ДІТЕЙ ДО КНИЖОК – ОДНА З НАЙБІЛЬШИХ ПРОБЛЕМ У НАВЧАННІ РІДНОЇ МОВИ

У статті розкривається проблема зацікавленості читання молодшими школярами. Розглянуто причини байдужості дітей до книжок і запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: читання, інформаційне суспільство, медіатексти, тенденція, конкуренція, критичне мислення, електронна продукція.

The article reveals the problem of interest in reading by younger schoolchildren. The reasons for children's indifference to books are considered and ways to eliminate them are proposed.

Keywords: reading, information society, media texts, trend, competition, critical thinking, electronic products.

На сьогоднішній існує велика проблема, яка полягає у небажанні та незацікавленості дітей читати. Підрастаюче покоління байдуже до книжок. Їм їх замінили телебачення, комп'ютери, інтернет, відеоігри. Це негативно впливає на розвиток особистості молодшого школяра.

Читання – один з основних засобів формування особистості. Дуже важливо сформува

в початкових класах не лише технічну сторону читання, а й прищепити дитині любов та інтерес до книги.

Перед педагогами постає завдання: за допомогою книги навчити учнів думати, тим самим привчити дитину до самостійної роботи з книгою [1, с. 6]

Наслідком сьогодення є те, що діти тягнуться до комп'ютерних технологій, як свого часу, старше покоління – до книги, а середнє – до телебачення.

Незаперечним є той факт, що читач сучасного інформаційного суспільства відрізняється від читача попереднього століття. Різняться також і умови в яких діти сьогодні навчаються.

Поряд з практикою читання на паперових носіях все частіше застосовується читання з екрану (мобільні пристрої).

Дослідники, що займаються питанням читання з екрану, встановили, що така техніка читання має свої особливості, порівняно з традиційними. Зорове сприймання тут діє по-іншому. Дитина вихоплює зором на сторінці екрану лише 5 рядків, повноцінно сприймає лише 20% текстової інформації, а на деталях зосереджує більшу увагу.

Вчені відзначають з-поміж трансформаційних процесів у читанні, які мають негативні тенденції:

- збільшенні питомої ваги контактів школярів з мультимедійними засобами;
- діти утруднюються в читанні, розумінні тексту;
- у деяких учнів відмічається поверхове, фрагментарне читання;
- відсутність у багатьох дітей домашньої бібліотеки, епізодичне користування дитячими бібліотеками (кілька разів на рік);
- негативний вплив на культуру мовлення (згрубілий характер спілкування);

До позитивних тенденцій у читацькій діяльності молодших школярів під впливом електронних ресурсів відносять такі:

- розвиток умінь і навичок роботи з невербальним матеріалом;
- позитивний вплив на темпоритм дітей;
- уміння досить швидко переключати увагу;
- висока швидкість оброблення візуальної інформації [2, с. 29].

З цього можна зробити припущення, що читання вступило у жорстку конкуренцію з активною взаємодією дітей з електронною продукцією.

Та все ж таки, етнічна книжкова культура нашого народу дає підстави сподіватися на майбутній розвиток зацікавленості читача у книзі і педагоги мають про це подбати [4, с. 5].

Дитина пізнає світ різними шляхами, наприклад споглядаючи його, комунікуючи з іншими, одна із найбільш потужних шляхів розширення учнями власного світу є читання. Саме завдяки читанню в дитини є можливість побувати там, де фізично вона не може бути, має можливість повертатися до текстів знову і знову.

Завданням вчителя є допомогти учням зрозуміти цінність книги. Щоб успішно впоратися з цим завданням, вчителю важливо зрозуміти зміст понять «читання з розумінням», «читацька компетентність», глибоко бачити сутність читання [4, с. 7].

Читання з розумінням тлумачиться як «здатність до емоційного, інтелектуального, естетичного сприймання і усвідомлення прочитаного, розуміння інформації, записаної (переданої) у різний спосіб або відтвореної технічними пристроями, що охоплює зокрема уміння виявляти приховану і очевидну інформацію, висловлювати припущення, доводити надійність аргументів, підкріплюючи власні висновки фактами та цитатами з тексту, висловлювати ідеї пов'язані з розумінням тексту після його аналізу і добору контраргументів» [4, с. 11].

У зв'язку з глобальним процесом інформатизації більшість сучасних школярів читають не усвідомлюючи прочитаного і не мають інтереса і прагнення читати художню літературу. Таким чином, сучасний педагог може використати інформаційно-комунікативні технології на уроках навчання грамоти на користь дітям, зокрема на уроках літературного читання. Для цього вчителю стануть в нагоді різноманітні мультимедійні презентації. Перевагами якої є унаочнення матеріалу, що презентується.

Доступ сучасних учнів до різних носіїв тексту, зокрема паперової книги, електронної книги, смартфона не обмежується лише роботою з художніми творами.

Читання художніх творів як творів мистецтва має великий вплив на розвиток свідомості дитини взагалом, становлення її естетичного смаку, формування таких компетентностей, як «володіння державною мовою, мистецької компетентності» [4, с. 10].

Для того щоб викликати в учня інтерес до книги, потрібно перш за все викликати в нього інтерес і потяг до навчання, мотивацію.

Для формування повноцінної мотивації молодших школярів на уроці важливо забезпечити такі умови:

- утверджувати гуманне, особистісно-орієнтоване спілкування з усіма учнями; бачити в дитини особистість, що має право на свою думку;
- залучати дітей до визначення мети уроку і своєю діяльністю;
- широко використовувати інтерактивні методики;
- використовувати різні засоби педагогічної підтримки учнів, які мають труднощі в навчанні. Савченко відзначає такі шляхи реалізації цих умов: особистісно-орієнтоване, гуманне спілкування на уроках – це основа стимулювання початкових зусиль дітей. На уроках читання вчені радять вчителям цінувати насамперед вміння дитини зосередитися і настроїтися на сприймання. Гуманні стосунки на уроках і поза ними мають утверджувати людську гідність кожного учня, відвертати страх від покарання. Якщо вчитель буде дотримуватись цього, діти включаться у діалог, не боятимуться висловити свою думку [3, с. 96].

На уроках читання ефект новизни спрацьовує лише під час первинного знайомлення тексту. Підтримувати інтерес при багаторазовому читанні складно, тому вчителю потрібно подбати про емоційну насиченість змісту, залучення ігрового реквізиту, музичних уривків.

Корисно і доцільно для підтримання інтересу до читання твору – театралізувати його. Це може змотивувати учнів до подальшого читання літератури [3, с. 101].

В одній із своїх праць видатний педагог і письменник Василь Олександрович Сухомлинський писав про те, що школа може стати осередком культури в тому випадку, якщо в ній панують 4 культу: культ Батьківщини, культ людини, культ книжки та культ рідного слова .

Великий педагог радить створювати в класі дитячу бібліотеку, це сприятиме не лише кращому пізнанню світу, а й стане основою емоційно-морального виховання, що сприятиме виробленню зацікавленості книгою.

Враховуючи можливості інформаційних технологій та інтереси сучасних молодших школярів за для формування в них зацікавленості до читання вчені радять використовувати на уроках читання медіатексти. Діти в подальшому процесі обговорення можуть змінювати кінцівку, переказувати зміст з іншої позиції, змінювати сюжет. Савченко зазначає, що особливості учнівського поступу полягають у тому, що формування вміння відбувається за принципом «розгортання спіралі»: опановане на попередньому етапі вміння, зберігаючи свою самодостатність, стає невід'ємною частиною більш розвинутого вміння [3, с. 33].

Для того щоб в майбутньому учні цікавилися книгами, вчитель повинен навчити учнів визначати для себе мету читання. Це потрібно зробити за допомогою таких запитань: «Для чого я читаю цей текст?» «Чого я очікую від читання?»

Також фахівці з літературної дидактики відзначають необхідність отримання більшої кількості естетичних вражень дитиною, вплив художньої картини світу на появу інтелектуальної рефлексії [3, с. 49].

Вчені зазначають, що для багатьох дітей книжка – органічна частина їх життя водночас для значної кількості учнів – заняття важке, нудне і нецікаве.

Одним з продуктивних напрямів, що дає можливість активізувати пізнавальну діяльність учнів, тим самим спробувати зацікавити книгою, є стратегія (технологія) розвитку критичного мислення. Вона була розроблена у ХХ ст. американським вченим. У ній поєднані ідеї і методи технології колективних і групових способів навчання. Це спосіб здобувати

знання, уміння аналізувати оцінювати, виробляти власну думку з питання, що вивчається. Важливим завданням критичного мислення є уміння встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, розрізняти відому і невідому інформацію, достовірну і недостовірну, формувати культуру читання робити висновки.

Одним з результатів послідовного застосування технологій розвитку критичного мислення під час читання є: формування і розвиток навичок самостійної роботи з текстами, що допоможе розвинути інтерес до читання не лише шкільних підручників, а і художньої літератури. Зазначена технологія сприяє формуванню стійкого інтересу до читання, забезпечує формування функціональної грамотності [2, с. 40].

На закінчення можна зробити висновок, що застосування на уроках української мови інтерактивних вправ, групової роботи, роботи в парах, створення класної бібліотеки, використання педагогами технологій розвитку критичного мислення, впровадження особистісно-орієнтованого навчання сприяє стійкому формуванню інтересу до книги в молодших школярів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль Г.П., Іванова Л.І., Суржук Т.Б. Методика читання: Навч. посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 150 с.
2. Мартиненко В.О. Індивідуальний підхід до формування і розвитку навички читання молодших школярів: методичний посібник. Київ: Конві Прінт, 2020. 107 с.
3. Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах: посібник для вчителя Київ: Освіта, 2007. 200 с.
4. Старагіна І.П. Нова українська школа: розвиток читацької компетентності в учнів початкової школи в системі інтегрованого навчання: навч.-метод. посібник. Харків: Соняшник, 2020. 170 с.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

УДК 130.123.4

Олексій Запорожченко, Анна Супрун
(Ізмаїл, Україна)

ДУХОВНІСТЬ ЯК ОДИН З ЕКЗИСТЕНЦІАЛІВ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

У статті проаналізовано поняття «духовність» та описано її складові. Також обґрунтовано і доведено, що саме духовний розвиток є основою для формування високоморальної, сильної та гармонійної особистості.

Ключові слова: духовність, любов, совість, натхнення, «впертість духу».

The article analyzes the concept of "spirituality" and describes its components. It is also substantiated and proven that it is spiritual development that is the basis for the formation of a highly moral, strong and harmonious personality.

Key words: spirituality, love, conscience, inspiration, «stubbornness of spirit».

Серед усіх живих істот, що населяють Землю, людина є унікальною. Вона наділена розумом, має глибокий внутрішній світ, здатна до мовлення, праці, творчої діяльності, а основними екзистенціалами її буття за В. Франклом є духовність, свобода та відповідальність [6, с. 93].

«Духовність – категорія людського буття, що виражає її здатність до творення культури та самотворення» [4, с. 179]. Таким чином, саме духовний розвиток особистості є основою для її творчого самовираження, формування моральної культури, служіння ідеям добра, справедливості, досягнення щастя та гармонії у житті, адже духовні потреби знаходяться на вершині «піраміди» А. Маслоу.

У сучасному світі спостерігаються досить неоднозначні та протилежні процеси. Позитивними змінами, наприклад, є гуманізація у різних сферах життя суспільства, поширення тенденції поваги до різноманітності, долання негативних стереотипів щодо осіб з обмеженими можливостями здоров'я, переймання екологічними проблемами. Та не менш помітними є процеси, які вказують на занепад духовності людства. Наприклад, криза сучасної сім'ї та поява її альтернативних форм, відчуження людини від самої себе, інших та від продуктів власної діяльності, виникнення переваги матеріальних цінностей над духовними, збройні конфлікти тощо. Тому ця тема є актуальною для вивчення.

Метою статті є аналіз поняття «духовність», визначення її компонентів, обґрунтування важливості духовного зростання для гармонійного існування людини та доведення, що саме духовність є стержнем стійкості особистості у будь-яких умовах та обставинах життя.

Розпочнемо з того, що духовність передусім є об'єктом дослідження таких наук, як: філософія, психологія, богослов'я та культурологія. Також слід зазначити, що серед науковців не існує єдиного визначення цього поняття.

Значний внесок у вивчення духовності зробили такі філософи та вчені, як: Платон, Аристотель, Г. Сковорода, М. Бубер, Е. Фромм, В. Франкл, М. Бердяєв, В. Шинкарук, С. Кримський, О. Колісник, Ж. Юзвак, В. Соловйов та ін. Розглянемо декілька підходів до розуміння цього поняття.

Релігійні філософи розуміють духовність у двох значеннях:

– «одухотворення тваринності», властивість людини, яка відрізняє її від тваринного світу;

– духовний ідеал, до якого прагне особистість, орієнтація на моральні цінності (людяність, чуйність, вірність, чесність тощо) [1].

Українські філософи В. Шинкарук та С. Кримський визначають духовність як «онтологічне осердя людини» і окреслюють її через екзистенціали «віра, надія, любов» [4, с. 179].

На думку М. Фуко, духовність – це «турбота про себе самого», тобто людині необхідно занурюватися у власний внутрішній світ, займатися самопізнанням, піклуватися про свій духовний розвиток [7, с. 284].

У психології духовність переважно розуміється як складова психіки, утворена гармонійною взаємодією когнітивно-інтелектуальної, почуттєво-емоційної та вольової сфер, за допомогою якої людина здатна до самовдосконалення [2].

У культурології поняття «духовність» тлумачать як «спосіб самобудови особи в межах культурного світу через самовизначення і самоспрямування особи, що передбачає не лише знання, але й почуття, осмислення дійсності, здатність до співпереживання» [1].

Проаналізувавши вище написане, можна виділити такі основні ознаки духовного зростання особистості, як:

- міцна віра в Бога;
- самопізнання;
- робота над собою, самовдосконалення;
- побудова життя за законами моралі;
- прагнення до самореалізації або творчого самовираження.

Тепер більш детально зупинимося на розумінні поняття «духовність» австрійським психологом та філософом В. Франклом. Він вважає, що духовність разом зі свободою та відповідальністю «не просто характеризують людське буття як буття саме людини, скоріше вони навіть конституують його в цій якості». Таким чином, «духовне – це те, що відрізняє людину і те, що притаманне тільки їй і їй одній» [6, с. 93].

В. Франкл виділяє три рівні духовності: свідому, підсвідому та несвідому. Вони тісно взаємопов'язані між собою: у підсвідомій духовності містяться витoki та корені духовного свідомого, а несвідома духовність є основою всієї духовної свідомості: ««Я» не перебуває у владі «Воно», але дух спочиває на несвідомому» [6, с. 96].

Розглянемо більш глибоко надзвичайно важливі у людському бутті ірраціональні компоненти духовності.

Перший з них любов. «Любов можна визначити як можливість сказати комусь «ти» і ще сказати йому «так». Це означає, що любов дозволяє зрозуміти кохану «людину у її сутності, у її конкретності, у її унікальності та неповторності», а ще важливіше побачити її цінність та необхідність. Таким чином, любов не осліплює людину (як багато людей думає), а, навпаки, робить її зрячою. «Адже цінність іншої людини, яку вона дозволяє побачити та підкреслити, ще не є дійсністю, а лише простою можливістю: тим, чого ще немає, але що перебуває лише у становленні, що може стати і що має статися» [6, с. 95-96]. Тобто якщо хтось любить певну людину, то буде допомагати їй відкривати свої унікальні можливості, здібності, якості та розвивати їх.

Другий не менш важливий компонент духовності – це совість. Совість – це «доморальне осягнення цінності», яке є передумовою експліцитної (зрозумілої, чітко визначеної) моралі. Інтуїтивну природу совісті можна підтвердити тим, що свідомості відкрите те, що вже існує, а совісті – «не те, що існує, а лише те, що має бути» [6, с. 97]. Тобто совість підказує людині, як їй необхідно вчинити в тій чи іншій ситуації. Звідси і внутрішні страждання особистості, якщо вона вчинила наперекір совісті.

Також слід зазначити, що любов та совість є індивідуальними способами існування [6, с. 98].

Любов'ю можна назвати спів-буття, тобто повну співприсутність одного духовного сушого іншому духовному сушому, що можливе лише за «віддачі одне одному без залишку». Таким чином, любов виникає між двома людьми та пов'язує їх духовними зв'язками, що дозволяє їм стати одним цілим та пізнавати індивідуальні особливості один одного. «Любов, і тільки любов, здатна побачити людину у всій неповторності, як абсолютну індивідуальність, якою вона є» [6, с. 95, 98].

«Задачею совісті є відкриття людині «того, що їй потрібно». Саме совість узгоджує «всезагальний моральний закон з конкретною ситуацією конкретної людини. Життя по

совісті – це завжди абсолютно індивідуально-особисте життя відповідно до абсолютно конкретної ситуації, з усім тим, що може визначати наше унікальне та неповторне буття» [6, с. 98].

Ще одним ірраціональним компонентом духовності є натхнення. «Натхнення – своєрідний психічний стан особистості, що пов'язаний з її підвищеною дієздатністю, продуктивністю діяльності, високим рівнем піднесення духовних і творчих сил, емоційним збудженням, душевними переживаннями» [3, с. 179].

Творчість складається зі свідомих та несвідомих процесів. В. Франкл відзначає, що «джерела творчості знаходяться і залишаються у темряві, яку свідомість неспроможна висвітлити повністю». Також він наголошує на тому, що надмірне усвідомлення свого творчого процесу тільки гальмує цей процес, заважаючи роботі підсвідомого [6, с. 99]. Таким чином, найчастіше саме натхнення відіграє величезну роль у створенні оригінального продукту та є основою для творчості, а отже, і самореалізації особистості, проте, як правило, цьому передують свідомі роботи.

Важливим моментом є й те, що саме духовність є стержнем стійкості особистості у будь-яких умовах та обставинах життя. В. Франкл довів це на власному прикладі, перебуваючи у нацистських концтаборах. Філософ у своїй книжці «Сказати життю «Так» описав усі труднощі перебування у таких таборах та вивів власну формулу «Впертість духу»: «Дух впертий, всупереч стражданню, які може відчувати тіло, всупереч розладу, який може відчувати душа.» Це означає, що саме від рівня духовного розвитку особистості залежить ставлення людини до усіх подій, її можливості виживання в найскрутніших умовах і збереження у собі «людини» та знаходження сенсу життя. «Духовна свобода людини, яку у неї не можна відняти до останнього подиху, дає їй можливість до останнього же подиху наповнювати своє життя сенсом [5, с. 8, 94].

Суголосною з цією думкою є й точка зору А. Камю: «Найхолоднішою зимою я дізнався, що всередині мене – непереможне літо».

Отже, ми проаналізували різні підходи до розуміння поняття «духовність», визначили та описали її ірраціональні компоненти такі, як: любов, совість та натхнення, – які є визначальними у людському бутті. Також виділили ознаки духовного зростання особистості та довели, що саме духовність та духовний розвиток особистості є основою для гармонійного життя та для стійкості у деструктивних умовах існування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Духовність URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 24.09.2023).
2. Маценко Ж. М. Духовність: феномен психології та об'єкт виховання. Київ: Освіта України, 2010. 100 с.
3. Психологічний словник / ред. Н.А.Побірченко, авт.-укл. В.В. Синявський, О.П. Сергєєнкова. Київ: Науковий світ, 2007. 336 с.
4. Філософський енциклопедичний словник / наук. ред.: Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук. Київ : Абрис, 2002. 751 с.
5. Франкл В. Сказать жизни «Да»: психолог в концлагере. 2007. 173 с.
6. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева; вст. ст. Д. А. Леонтьева. Москва: Прогресс, 1990. 368с.
7. Фуко М. Герменевтика субъекта: выдержки из курса лекций в Коллеж де Франс (1982). *Социо – Логос. Общество и сферы смысла*. Москва: Прогресс, 1991. №1. С.284-311.

Олександр Кирильчук
(Острог, Україна)

РЕЛІГІЙНІСТЬ ТА ЇЇ КРИТЕРІЇ

Стаття присвячена аналізу релігійності та її критеріям. Актуальність зумовлюється тим що відсутній єдиний погляд на релігійність. Не існує чітких критеріїв релігійності. Дослідження релігійності є складним системним комплексом. Робиться висновок про те що релігійність сучасності характеризується неоднорідністю, незавершеністю, неоднозначністю, поліфункціональністю, незавершеністю, неоднозначністю, багатоконфесійністю. Дуалізм являється головною рисою релігійності.

Ключові слова: релігійність, релігія, віра, критерії релігійності, свідомість.

The article is devoted to the analysis of religiosity and its criteria. The relevance is determined by the fact that there is no single view of religiosity. There are no clear criteria for religiosity. The study of religiosity is a complex system complex. It is concluded that modern religiosity is characterized by heterogeneity, incompleteness, ambiguity, polyfunctionality, incompleteness, ambiguity, and multi-confessionalism. Dualism is the main feature of religiosity.

Key words: religiosity, religion, faith, criteria of religiosity, consciousness.

Сучасне життя вказує на необхідність та значущість впливу релігійних ідей та релігійних спільнот на життя людей та цілих держав. На даний момент відсутній єдиний погляд на релігійність як багатовимірний духовний феномен, як елемент загальної соціально-культурної системи. Не існує також чітких критеріїв релігійності, що можливо зробити узгоджуючи та взаємодоповнюючи наявні наукові підходи і напрями щодо вивчення релігійності. Все це зумовлює **актуальність** нашої роботи.

Вчені по-різному виокремлюють поняття релігійності. Релігійність можна визначити, беручи до уваги якісні й кількісні емпіричні показники, зокрема, її ступінь, рівень, стан, динаміку та характер.

Певна група дослідників вважає, що для фіксації релігійності достатньо вивчення релігійної поведінки, інші ж вважають, що основну увагу зосереджують на ставленні людини до релігії. Варто зауважити, що дослідження поняття релігійності мають бути цілісними й системними, необхідно брати до уваги психологічні, та соціальні чинники.

О. І. Предко визначає релігійність як стійкий психічний стан особистості. На її думку, найбільш значущими його компонентами є релігійне світорозуміння, релігійне світовідчуття, релігійне ставлення до світу [5].

На думку В. І. Слободчикова, релігійність надає сенсу життю окремої людини, в ній людина знаходить відповіді на запитання, навіщо живе, яке її призначення в житті, що є добро та зло, істина й омана, прекрасне та потворне. Релігійність також відкриває людині доступ до любові, совісті, почуття обов'язку, до мистецтва та художньої краси, вона може вказати людині, що є головне та найважливіше в її житті [6].

Дослідник С. Хубер виокремлює певні виміри релігійності. Це зацікавленість релігійною проблематикою, сюди належать думки, рефлексії, роздуми на релігійні теми. Іншим виміром є релігійні переконання, а саме суб'єктивна оцінка ймовірності існування трансцендентної дійсності та інтенсивність релігійних установок, сила релігійних переконань. Важливим виміром є й молитва, що має здатність підтримувати індивідуальний, особистісний діалог з Богом. Варто також зазначити про релігійний досвід та культ [6].

А. Колодний зауважує, що релігійність варто розглядати як ціннісно-життєву орієнтацію, суб'єктивну якість свідомості індивіда, його внутрішню здатність до реалізації релігійних установок [2]. Релігійність людини виявляється в діяльності та поведінці і одночасно скеровує розвиток особистості.

Значна кількість релігій, які існують сьогодні, а також різноманіття релігійних вірувань, які існували в різні періоди розвитку людства роблять актуальною проблему їх типологізації, що зумовлено інтересами наукових досліджень. Релігії можна розподіляти за різними критеріями. Наприклад, за розумінням Бога, тобто надприродного начала. В певних релігіях можна виділити політеїстичні релігії, це такі, в яких визнається існування декілька богів. Це, наприклад, індуїзм, давньогрецькі та давньослов'янські вірування, а також монотеїстичні релігії, в яких визнається один Бог, наприклад, іслам, християнство, іудаїзм [4, с. 28].

Ще одним критерієм розподілу релігій може бути за характером соціальної спільноти, на яку зорієнтовано звертається віровчення і в якій воно розповсюджується. Наприклад, родоплемінні релігії, в яких осередком релігійних вірувань виступають представники конкретного родоплемінного утворення, національні релігії, які розвиваються в межах певного етносу, світові релігії, розповсюджені у всьому світі, незалежно від національних чи державних кордонів.

Ступінь, рівень, стан, динаміка, характер релігійності визначаються за допомогою особливих ознак, які називають критерії релігійності. У науковців немає єдиного підходу до вирішення цієї проблеми. На думку одних дослідників, для фіксації релігійності достатньо лише вивчення різних видів і форм релігійної поведінки, зовнішніх соціальних релігійних виявів. Інші ж вважають, що дослідити релігійність можна лише на основі суб'єктивного ставлення індивіда до релігії (релігійна самодекларація). Треті при визначенні релігійності першочергове значення надають наявності в свідомості особи певних релігійних ідей (напр., поняття про Бога, надприродне тощо) [4].

Дослідження релігійності, зважаючи на те, що вона є складним системним комплексом, повинно опиратися на систему критеріїв, а не на якийсь один окремо взятий критерій. Оскільки структуру цього комплексу складають взаємодетерміновані, нерозривно поєднані між собою релігійна свідомість і релігійна поведінка, то саме ці елементи мають становити основу системи критеріїв релігійності.

Загальною ознакою релігійної свідомості є релігійна віра. Вона складається з двох елементів: інтелектуальні – це знання певних релігійних ідей та понять, наявність різних уявлень (про Бога, потойбічне життя, про походження світу й людини і т. ін.), а також емоційно-мотивовані – прийняття, як істинних, певних релігійних ідей, уявлень, понять і впевненість в реальному існуванні істот, властивостей і зв'язків [4].

Якщо говорити про характеристику інтелектуального елементу релігійної свідомості можна визначити як зміст віри. Йому відповідають такі критерії як глибина релігійних переконань, почуттів, знання релігійних догм, норм, приписів.

Емоційному елементу релігійної свідомості відповідає поняття інтенсивності віри, а критерієм є сила емоційних переживань, які соціально зумовлені й залежать від ступеня релігійної переконаності.

У системі релігійної свідомості виокремлюють ще один важливу ознаку як ступінь релігійної інформованості. Оскільки розуміння одних і тих релігійних ідей, понять, догм, норм, приписів віруючими залежно від їх статусу в релігійних організаціях, релігійної освіти тощо, може бути різним, тобто воно залежить від інформованості в релігійній сфері [1, с. 15].

Необхідно враховувати ще й критерії, що стосуються релігійної поведінки. Аналогічно поділу релігійної діяльності на культову і позакультову розрізняють також культову та позакультову релігійну поведінку.

Важливу роль відіграє критерій релігійності як рівень релігійної мотивації поведінки. Лише мотивація культових дій релігійними мотивами є свідченням релігійності особистості.

Отже, релігійність у сучасному світі є важливим елементом існування, вона характеризується суперечливим дуалізмом, що проявляється, з одного боку, в її відкритості, демократичності, синкретизмі, толерантності, лояльності, тощо, а з іншого – у духовній еклектиці, невизначеності, фрагментарності, обрядовірстві, прагматизації тощо. Дослідники також виокремлюють критерії релігійності, завдяки яким здійснюється характеристика релігійності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитрук І., Стрикалюк Б., Нові та незвичні релігії і культу. Київ: Шеляженко Ю. В., 2016. 256 с. (Товариство Українських Філософів і Релігієзнавців, Українська Рада Вільнодумців і Віруючих).
2. Колодний А. Академічне релігієзнавство : [підручник] / за ред. А. Колодного. Київ: Світ Знань, 2000. 862 с.
3. Крупська О.І. Дитячо-батьківські стосунки як чинник ставлення молоді до Бога. *Соціальна педагогіка*. 2006. № 5. С. 147 – 154.
4. Кучера Т. М. Релігієзнавство: навч. посібник [Електронний ресурс]. Київ : КНЕУ, 2016. 95 с.
5. Предко О.І. Психологія релігії: Підручник. Київ: Академвидав, 2008. 344 с.
6. Яремко О.В. Соціально-психологічні особливості релігійності студентів. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць КПНУ ім. І.Огієнка, Інституту ім. Г.С.Костюка НАПН України*. Київ, 2011. Вип. 14. С. 900-910.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

УДК 631.353.3;631.53.023

Максим Стахурський
(Київ, Україна)

ОТРИМАННЯ БІОПАЛИВА З БІОМАСИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВІДХОДІВ

Біопаливо другого покоління, вироблене з лігноцелюлозної біомаси (LCB), має потенціал для конкуренції з викопним паливом за умови, що в процесі виробництва використовуються відповідні економічно ефективні технології. Оскільки сільське господарство практикується в усьому світі і щороку виробляються мільйони тонн біомаси, виробництво біопалива з таких відходів може бути екологічно чистим підходом для задоволення зростаючого попиту на енергію. Виробництво біопалива є досить складним процесом, що включає кілька технологій і методів, які необхідно використовувати для максимального перетворення складної лігноцелюлози на функціональне біопаливо. Протягом десятиліть, у всьому світі було проведено численні дослідження, щоб знайти найкращі стратегії виробництва біопалива.

Ключові слова: біоенергетика, види біопалива, рослинна біомаса, солома, тверде біопаливо.

Second-generation biofuels produced from lignocellulosic biomass (LCB) have the potential to compete with fossil fuels, provided that appropriate cost-effective technologies are used in the production process. As agriculture is practiced all over the world and millions of tons of biomass are produced every year, the production of biofuels from such waste can be an environmentally friendly approach to meet the growing energy demand. Biofuel production is a rather complex process involving several technologies and methods that must be used to maximize the conversion of complex lignocellulose into functional biofuel. Over the decades, numerous studies have been conducted around the world to find the best strategies for biofuel production.

Key words: bioenergy, types of biofuel, plant biomass, straw, solid biofuel.

Відновлювана енергетика відіграє важливу роль у теперішній і майбутній епохах для подолання та заміни швидко вичерпних запасів викопного палива, зменшення шкоди навколишньому середовищу шляхом управління викидами парникових газів та контролю екологічних проблем, пов'язаних із забрудненням. У зв'язку з цим існує важливий зв'язок між відновлюваною енергією та сталим розвитком [1]. Для кращого майбутнього важливо йти шляхом сталого розвитку, який досягається за допомогою відновлюваних джерел енергії. Це робить обов'язковим розширення знань, впровадження, інтеграцію та вдосконалення технологій для створення відновлюваних джерел енергії, видобутку, використання та зберігання енергії за низькими витратами [1, 2].

Основним джерелом енергії у світі все ще залишається викопне паливо. Вичерпання запасів викопного палива є проблемою для майбутньої доступності через зростання населення світу та збільшення попиту [3]. Окрім доступності, забруднення повітря, спричинене спалюванням викопного палива, є світовою проблемою охорони здоров'я та навколишнього середовища, що призводить до глобальної зміни клімату, погіршення навколишнього середовища та захворювань, пов'язаних із забрудненням повітря, які щороку спричиняють мільйони смертей у всьому світі. Основними джерелами забруднення повітря є викиди промисловості, електростанцій і автотранспорту які виділяють шкідливі парникові гази, такі як чадний газ (CO), метан (CH₄), тверді частинки (PM), оксиди азоту (NO_x), леткі органічні сполуки (ЛОС), оксиди сірки (SO_x) [4].

Більшість варіантів виробництва енергії з відновлюваних джерел базується на таких

джерелах, як вітер, сонце, припливи, гідроенергія та геотермальна енергія, які можуть виробляти електроенергію та замінювати викопне паливо. Однак рідке паливо все ще домінує на платформі для споживання енергії, а інфраструктура та технології, необхідні для транспортування цих відновлюваних джерел енергії, ще не є великими. З цієї причини поступова і стратегічна заміна викопного палива рідким біопаливом, таким як етанол, метанол, бутанол і біокеросин, є важливим варіантом для багатьох дослідників [4]. Від загального обсягу виробництва біоенергії, отриманої з біомаси, використання рідкого біопалива зросло з 1% у 2000 році до 6% у 2016 році, зі стратегічним зростанням виробництва біопалива з приблизно 16 мільярдів літрів у 2000 році до 143 мільярдів літрів у 2016 році, що включає зростання виробництва на 65% для біоетанолу, 25% для біодизеля та 10% для інших видів біопалива [4]. Це біопаливо часто змішують з бензином у певному відсотковому відношенні для палива автомобілів. Бразилія наразі вимагає змішування 27% етанолу з бензином, тоді як Індія націлена на 20% змішування до 2025 року [5]. Звичайно, знадобиться кілька мільйонів років, щоб поповнити виснажені ресурси нафти та природного газу, тому необхідно вдаватися до матеріалів на основі вуглецю, які можуть забезпечити енергію за короткий час і безперервно, біомаса є одним із таких матеріалів, який відповідає вимогам.

Біомаса складається з усіх форм рослинної та тваринної речовини, причому рослинна біомаса є найпоширенішою [6]. Хоча існує цілий ряд варіантів використання біомаси для виробництва енергії, важливо визначити такі групи біомаси, які є економічно ефективними та призводять до адекватної та постійної кількості енергії, щоб мати можливість замінити енергію, отриману з викопного палива. Вартість є однією з головних проблем у виробництві та транспортуванні. На відміну від біомаси, вирощеної спеціально для виробництва енергії, відходи біомаси та залишки є побічними продуктами сировини після обробки та споживання. Оскільки відходи біомаси, такі як сільськогосподарські та агропромислові відходи, є у великій кількості та спричиняють екологічні проблеми, якщо їх не утилізувати належним чином, використання відходів біомаси у виробництві енергії додає цінність до залишків біомаси та робить процес виробництва енергії більш прибутковим.

Останнім часом аграрна біомаса або сільськогосподарська біомаса з лігноцелюлозних відходів набула інтересу через щорічне утворення великих обсягів сільськогосподарської біомаси та високу теплотворну здатність такої біомаси. Лігноцелюлозна рослинна біомаса, яка доступна у великій кількості в усьому світі, вважається невідкладною сировиною для виробництва біопалива [7]. Лігноцелюлоза є будівельним блоком рослин і складається з целюлози, геміцелюлози та лігніну як основних компонентів у складній структурі, яка запобігає деградації. Виробництво біопалива на основі сільськогосподарського LCB залежить від кількох факторів, включаючи сезонну доступність, склад, стратегії попередньої обробки та ферментації. Встановлено, що біомаса рису, кукурудзи та пшениці забезпечує найвищий вихід біоетанолу [8].

Біопаливо експериментується та впроваджується десятиліттями як альтернатива викопному паливу. Виробництво та реалізація біопалива багато в чому залежать від сировини, способу виробництва та економічної доцільності. Біопаливо можна класифікувати за чотирма поколіннями залежно від сировини та методу виробництва [9]. Біопаливо першого покоління виробляється з використанням харчових культур, таких як пшениця, картопля, кукурудза тощо як субстрат. Використання продовольчих культур як сировини створює численні проблеми, включаючи конкуренцію як джерело продовольства, що піднімає питання їжі проти палива, потреби в сільськогосподарських угіддях, добривах і воді [9].

Біопаливо другого покоління виробляється з неїстівних LCB, таких як відходи сільськогосподарських культур, міські відходи, агропромислові відходи. Висока вартість переробки зазвичай обмежує цей процес, навіть якщо виробництво біопалива другого покоління долає недоліки біопалива першого покоління [10]. Біопаливо третього покоління виробляється з використанням мікроводоростей як сировини. Високі витрати на виробництво

все ще є недоліком, і на даний момент використання мікроводоростей як сировини не вважається економічно доцільним, але в усьому світі проводиться кілька досліджень для отримання найбільш продуктивних видів водоростей для зниження вартості виробництва [11]. Біопаливо четвертого покоління є продовженням третього покоління, де біопаливо виробляється з використанням водоростей, які були генетично модифіковані з метою отримання високого врожаю біопалива [12].

Однією з найважливіших видів діяльності у світі є сільське господарство. У 2017 році близько 37 відсотків земель у світі використовувалися для сільського господарства [13]. Сільськогосподарська діяльність призводить до виробництва великої кількості відходів сільськогосподарської біомаси, включаючи трав'янисті та деревні побічні продукти. Трав'янисті побічні продукти включають залишки після збору врожаю, які містять зерна, листя та стебла, а також мертві культури до кінця вегетаційного періоду, тоді як деревні побічні продукти утворюються в результаті обрізання та відновлення фруктових садів, виноградників та оливки [14].

Біомаса сільськогосподарських відходів складається з лігноцелюлозних матеріалів, що включають целюлозу, геміцелюлозу, лігнін, метали та інші сполуки, що утворюють дуже складну структуру [15]. Відсоток лігноцелюлозних компонентів відрізняється від субстрату до субстрату, тому використання відповідного субстрату є розумним вибором для великомасштабного біопалива виробництва. Склад LCB відіграє значну роль у продуктивності та ефективності як біодеградації, так і виробництва енергії. Основні властивості структури целюлози подібні у всіх LCB, хоча довжина та ступінь полімеризації целюлозного ланцюга відрізняються [16]. Структурні властивості геміцелюлози і лігніну відрізняються в різній біомасі.

Іноді 1,3-глікозидні зв'язки, що складають остов і лігнін містить гваяцил разом із ефірними або вуглець-вуглецевими зв'язками п-гідроксифенілу та сиригнілу, що утворює тривимірну метоксиловану фенілпропанову сполуку навколо целюлози та геміцелюлози, що сприяє структурній жорсткості LCB [17]. Наявність багатьох полярних і гідроксильних груп, що утворюють міцні внутрішньомолекулярні і міжмолекулярні водневі зв'язки, сприяє нерозчинності лігніну в будь-яких розчинниках, крім лужних [17].

Міжнародне енергетичне агентство та Всесвітня асоціація біоенергетики в 2018 році підрахували, що енергія, отримана з біомаси, становила до 72,3% від загального обсягу відновлюваної енергії, спожитої в усьому світі в 2016 році, зі значним збільшенням виробництва енергії (+32%) [17]. Переваги використання сільськогосподарської біомаси як сировини для виробництва біопалива включають (1) зменшення забруднення навколишнього середовища, спричинене захороненням залишків сільськогосподарських відходів (2) зменшення потреб у землі для захоронення великої кількості сільськогосподарських відходів (3) велику кількість (4) низьку вартість субстрату та (5) високий відсоток лігноцелюлози в залишку.

Недоліки включають (1) високу вартість переробки (2) низьку продуктивність біопалива (3) конкуренцію продуктів харчування та палива та (4) вимогу відповідних технологій для великомасштабного виробництва біопалива з мінімальними економічними інвестиціями. Може існувати багато шляхів виробництва біопалива з лігноцелюлози, але в кожному з них необхідно враховувати такі характеристики: (1) деполімеризація целюлози та геміцелюлози до розчинних цукрів (2) ефективне бродіння цукрів (3) інтеграція передових методів до мінімізувати потреби в енергії для обробки (4) економічно ефективні технології [18].

Проте необхідні більш глибокі дослідження для нещодавніх досягнень у стратегіях виробництва біопалива для максимального виробництва та транспортування біопалива в економічно ефективній та екологічно чистій системі для збільшення використання біопалива в усьому світі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Dincer I. Renewable energy and sustainable development: A crucial review. *Renew. Sustain. Energy Rev.* 2000. 4 (2). P. 157–175.

2. Østergaard P.A., Duic N., Noorollahi Y., Mikulcic H., Kalogirou S. Sustainable development using renewable energy technology. *Renew. Energy*. 2020. 146. P. 2430–2437.
3. Singh B.R., Singh, O. Global trends of fossil fuel reserves and climate change in the 21st century. In: *Fossil Fuel and the Environment*. 2012.
4. Kazemi Shariat Panahi, Kinder J.E., Ezeji T.C., A review on green liquid fuels for the transportation sector: A prospect of microbial solutions to climate change. *Biofuel Res. J.* 2019. 6(3). P. 995–1024.
5. Sarwal R., Kumar S., Mehta A., et al. Roadmap for ethanol blending in India 2020-25. *OSF Prepr.* 2021. P. 1–72. <http://dx.doi.org/10.31219/osf.io/825mz>.
6. Woiciechowski A.L., Neto C.J., de Souza Vandenberghe LP. et al. Lignocellulosic biomass: Acid and alkaline pretreatments and their effects on biomass recalcitrance–conventional processing and recent advances. *Bioresour. Technol.* 2020. 304. 122848.
7. Parakh P.D., Nanda S., Kozinski J.A. Eco-friendly transformation of waste biomass to biofuels. *Curr. Biochem. Eng.* 2020. 6 (2). P. 120–134.
8. Panahi H.K., Dehghani M., Aghbashlo M., Karimi K., Tabatabaei M. Conversion of residues from agro-food industry into bioethanol in Iran: An under-valued biofuel additive to phase out MTBE in gasoline. *Renew. Energy* 2020. 145, P. 699–710.
9. Alalwan H.A., Alminshid A.H., Aljaafari, H.A. Promising evolution of biofuel generations. Subject review. *Renew. Energy Focus* 2019. 28, P. 127–139.
10. Bhatia S.K., Kim S.H., Yoon J.J., Yang Y.H., Current status and strategies for second generation biofuel production using microbial systems. *Energy Convers. Manage.* 2017. 148, P. 1142–1156.
11. Chowdhury H., Loganathan B. Third-generation biofuels from microalgae: A review. *Curr. Opin. Green Sustain. Chem.* 2019. 20, P. 39–44.
12. Abdullah B., Muhammad S.A., Shokravi Z., et al. Fourth generation biofuel: A review on risks and mitigation strategies. *Renew. Sustain. Energy Rev.* 2019. 107, P. 37–50.
13. Ferreira, J.A., Taherzadeh, M.J., Improving the economy of lignocellulose-based biorefineries with organosolv pretreatment. *Bioresour. Technol.* 2020. 299, P. 122695.
14. Ciria Barro Biomass resource assessment. *Biomass Supply Chains for Bioenergy and Biorefining*. Woodhead Publishing, 2016. pp. 53–83.
15. Deshavath N.N., Veeranki V.D., Goud V.V. Chapter 1 - lignocellulosic feedstocks for the production of bioethanol: Availability, structure, and composition. *Sustain. Bioenergy* 2019. P. 1–19.
16. Waliszewska B., Mleczek M., Zborowska M., Goliński P., Rutkowski P., Szentner K., Changes in the chemical composition and the structure of cellulose and lignin in elm wood exposed to various forms of arsenic. *Cellulose*. 2019. 26 (10), P. 6303–6315.
17. Tosuner Z.V., Taylan G.G., Özmihçi S. Effects of rice husk particle size on biohydrogen production under solid state fermentation. *Int. J. Hydrogen Energy*. 2019. 44 (34), P. 18785–18791.
18. Han S.Y., Park C.W., Kwon G.J., Kim N.H., Kim J.C., Lee S.H. Ionic liquid pretreatment of lignocellulosic biomass. *J. Forest Environ. Sci.* 2020. 36 (2), P. 69–77.

**ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ /
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ**

УДК 656.01

*Vadim Nantoi, Daria Nantoi, Alexandru Buga,
Olivian Pădure, Iurie Tezec
(Chişinău, Moldova)*

**THE ROLE OF PERSONAL MOBILITY DEVICES IN URBAN TRANSPORTATION:
IN SEARCHING A BALANCING APPROACH**

This article discusses the potential benefits and drawbacks of personal mobility devices for urban transportation, as well as ways to balance these competing interests. Electric scooters are becoming increasingly popular in the Republic of Moldova and comprehensive regulations are needed to ensure their safe and responsible use. These regulations should include registration, usage rules, rider education, third-party insurance and designated parking places. Additionally, rules and fees for scrapping electric scooters should be established to encourage responsible end-of-life management. The incorporation of electric scooters into urban transportation systems is imperative for the enhancement of multimodal mobility.

Keywords: *electric scooters, urban transportation, multimodal mobility, regulation, safety.*

“The challenge is to find a balance between the needs of all users of the transportation system: pedestrians, cyclists, motorists and public transit riders.” - National Association of City Transportation Officials (NACTO)

1. The actual situation with electric scooters in the European Union

The actual situation with electric scooters in the European Union (EU) is that there is no single set of regulations governing their use. Each country has its own laws and regulations, which can vary widely.

In general, electric scooters are considered to be either vehicles or personal mobility devices (PMDs). Vehicles are subject to the same rules as cars and motorcycles, while PMDs are subject to less stringent regulations.

The following are some of the common regulations for electric scooters in the EU [1, 2, 3, 4]:

1. Riders must be at least 14 years old.
2. Riders must wear a helmet if they are under the age of 18.
3. Electric scooters are not allowed on sidewalks or pedestrian zones.
4. Electric scooters must be equipped with a bell or horn and a red rear light.
5. Electric scooters must have a maximum speed of 25 km/h.
6. The power of the electric drive must not exceed 250 W, or a maximum of 1000 W for a retrofitted motor.
7. Electric scooters must be ridden on the right side of the road, with adequate safety distance.
8. Riders must not ride on the sidewalk, unless they are under the age of 10 and are accompanied by someone over the age of 15.

The number of accidents involving electric scooters is increasing in the EU. In 2022, there were an estimated 1,437 casualties in collisions involving e-scooters, compared to 1,033 in the year ending June 2021.

The increase in accidents is likely due to the growing popularity of electric scooters, as well as the fact that they are often used by inexperienced riders.

To help reduce the number of accidents, the EU is considering introducing stricter regulations for electric scooters. These regulations could include:

- A. Requiring all riders to wear helmets, regardless of age.

B. Lowering the maximum speed of electric scooters.

C. Banning electric scooters from certain areas, such as sidewalks and pedestrian zones.

The EU is also working to improve safety awareness among electric scooter riders. This includes providing information about the rules and regulations for using electric scooters, as well as tips for safe riding.

2. Documents related to use of electric scooters in the EU

The documents related to the regulation or rules to use electric scooters in the EU are:

1. Regulation (EU) No 168/2013 on the approval and market surveillance of two- or three-wheel vehicles and quadricycles. This regulation sets out the harmonized rules for the approval of electric scooters in the EU. It defines the technical requirements that electric scooters must meet in order to be approved for use on public roads [1].

2. Directive 2006/42/EC on machinery. This directive sets out the general safety requirements for machinery, including electric scooters. It covers aspects such as the design, construction, and operation of electric scooters [2].

3. Supply of Machinery (Safety) Regulations 2008. These regulations implement Directive 2006/42/EC in the UK. They set out the requirements for the safety of electric scooters that are sold or supplied in the UK [3].

4. BS EN 17128: Light motorized vehicles for the transportation of persons and goods and related facilities and not subject to type-approval for on-road use. Personal light electric vehicles (PLEV). Requirements and test methods. This standard specifies the safety requirements for electric scooters that are not subject to type-approval for on-road use [4].

General requirements for electric scooter riders are:

Electric scooter riders should be aware of their surroundings and be careful not to hit pedestrians or other vehicles. They should avoid riding on wet or icy surfaces, and use the bell or horn to signal their presence to others. Riders should always wear a helmet and obey all traffic rules, including the right of way.

In addition to these EU-wide regulations, individual countries may have their own laws and regulations governing the use of electric scooters.

There is no specific EU document or rule to scrap electric scooters. However, there are a number of EU regulations that could apply to electric scooters, depending on their specific characteristics and intended use. For example, Regulation (EU) No 168/2013 on the approval and market surveillance of two- or three-wheel vehicles and quadricycles set out the harmonized rules for the approval of electric scooters in the EU. It defines the technical requirements that electric scooters must meet in order to be approved for use on public roads.

In addition, Directive 2006/42/EC on machinery sets out the general safety requirements for machinery, including electric scooters. It covers aspects such as the design, construction and operation of electric scooters.

3. Why did Germany set stricter rules for electric scooters?

There are a number of reasons why Germany decided to set stricter rules for electric scooters. One reason is that there has been an increase in the number of accidents involving electric scooters in recent years. In 2022, there were over 13,000 accidents involving electric scooters in Germany, resulting in over 3,000 injuries.

The most recent statistics from the Federal Statistical Office show that there were 13,148 accidents involving electric scooters in Germany in 2022, resulting in 3,161 injuries. This is an increase from 10,026 accidents and 2,035 injuries in 2021.

The Federal Statistical Office also reports that the number of electric scooter riders killed in road traffic accidents has increased in recent years. In 2022, there were 7 deaths involving electric scooters, compared to 5 deaths in 2021 and 3 deaths in 2020 [5].

The increase in the number of accidents and injuries involving electric scooters is thought to be due to a number of factors, including the increasing popularity of electric scooters, the lack of specific regulations for electric scooters in Germany and the fact that many electric scooter riders are not wearing helmets.

Another reason is that there were concerns about the safety of electric scooters, particularly for pedestrians. Electric scooters are relatively fast and agile vehicles and they can be difficult to see, especially at night. This can pose a risk to pedestrians, especially elderly pedestrians or pedestrians with disabilities.

The new rules in Germany are designed to address these concerns and to improve the safety of electric scooters for both riders and pedestrians.

4. The new rules in Germany for electric scooters

New rules for electric scooters were adopted in Germany on June 1, 2023 published on the site of German Federal Ministry of Transport and Digital Infrastructure (BMVI) [6].

The German rules for registering, using, and ensuring electric scooters are:

4a. Registration: Electric scooters with a top speed of more than 6 km/h (4 mph) must be registered with the local authorities (Kraftfahrt-Bundesamt). Rider can do this by applying for an E license plate at local vehicle registration office.

4b. Use: Electric scooters can be used on bicycle paths and in the same way as bicycles. However, they are not allowed on sidewalks or pedestrian zones. Riders must also be at least 14 years old and wear a helmet if they are under the age of 18.

4c. Insurance: Electric scooter riders are legally obliged to have liability insurance coverage. This means that rider's insurance will cover any damage or injuries that may be caused to others while riding your scooter. Rider can get liability insurance through an annual insurance policy or a short-term policy valid for electronic mobility devices.

Electric scooter riders in Germany must obey all traffic rules, including the speed limit. They should not ride their scooters under the influence of alcohol or drugs, or on wet or icy surfaces. Riders should be aware of their surroundings and be careful not to hit pedestrians or other vehicles. If caught violating the rules, riders could face a fine of up to 70 euros.

To register an electric scooter in Germany, riders will need to provide their name and address, the make and model of their scooter, the serial number, the date of first registration and the maximum speed. They will also need to pay a registration fee and display an E license plate on their scooter at all times.

Riders must register their scooter within two weeks of bringing it into the country and transfer the registration to the new owner if they sell it. If riders make any changes to their scooter, they must notify the authorities and have their scooter re-registered.

Electric scooter riders should not ride on wet or icy surfaces, as this can lead to slipping and falling. They should also use the bell or horn to signal their presence to others, and wear a helmet to protect themselves in case of an accident. Riders should be aware of the speed limit and obey all traffic rules, including the right of way.

Electric scooter riders must have a driving license for a motor vehicle if their scooter has a top speed of more than 20 km/h (12 mph).

Electric scooter riders under the age of 14 must have a driving license for a moped if their scooter has a top speed of more than 6 km/h (4 mph).

Electric scooter riders may be required to have a driving license by the company that they rent their scooter from.

5. Who is responsible if a young person of 14 is killing a 3 years child in Germany while driving an electric scooter?

In Germany, the juvenile justice system is based on the principle of education and rehabilitation, rather than punishment. This means that young people who commit crimes are not held criminally responsible in the same way as adults. Instead, they are treated as minors and are subject to a different set of laws and procedures.

Under German law, a young person under the age of 14 cannot be held criminally responsible for their actions. This means that if a 14-year-old kills a 3-year-old, they cannot be prosecuted for murder. However, they may still be subject to other measures, such as educational or therapeutic interventions.

The specific measures that will be taken will depend on the individual circumstances of the case. The juvenile court will consider factors such as the young person's age, maturity and level of

understanding, as well as the circumstances of the crime, when deciding what measures are appropriate.

The specific measures that would be taken would depend on the individual circumstances of the case, but could include: placement in a juvenile detention facility; probation; community service; mental health treatment; educational or vocational training.

The parents or guardians of the young person may also be held responsible for their child's actions. This is because the law in Germany holds parents responsible for the actions of their children up to a certain age. The specific age at which parents are no longer held responsible varies from case to case, but it is typically around 18 years old.

The young person may have a right to a lawyer, even if they are not being charged with a crime. This is because the law in Germany guarantees everyone the right to an attorney, regardless of their age or the severity of the charges against them.

The young person may have a right to a trial, but the court may waive this right. This is a decision that would be made on a case-by-case basis, depending on the individual circumstances.

The young person may be released from custody after a certain period of time, even if they have not completed their sentence. This is because the law in Germany allows for the early release of juveniles who have shown that they are making progress in their rehabilitation.

6. The actual situation with electric scooters in the Republic of Moldova

In the Republic of Moldova, the use of electric scooters is currently regulated by the Road Circulation Regulation with the amendment that entered into force on 23.10.2022 [7]. Here are some rules regarding the use of electric scooters in the Republic of Moldova:

6a. Electric scooters must be ridden on bike lanes or roads with a speed limit of 50 km/h or less.

6b. Electric scooters are only allowed on the road for people over 16.

6c. Electric bicycles and scooters can also be ridden on public transportation lanes.

6d. Electric scooters with an engine capacity of more than 500W and a top speed of more than 25 km/h require a driver's license.

In Republic of Moldova there is no requirement for registration, insurance and scrap of electric scooter. The requirements for driving licenses for electric scooters are only if electric scooters with an engine capacity of more than 500W and a top speed of more than 25 km/h.

1. 7. The future of electric scooter usage in the Republic of Moldova: recommendations for regulation, education and safety

As electric scooters continue to gain popularity as a convenient mode of urban transportation in the Republic of Moldova, it becomes imperative to establish comprehensive regulations to ensure their safe and responsible use. We recommend that the following aspects of electric scooter use be publicly discussed: registration, usage rules, rider education, third-party insurance and disposal.

Registration: To better regulate electric scooter usage, a registration system should be implemented, requiring owners to provide their scooters' identification information, including serial numbers and contact details.

Usage Rules: Clear and standardized usage rules should be established, including speed limits, age restrictions and prohibited areas for scooter operation, ensuring the safety of riders and pedestrians alike.

Integration with Driving Schools: Education and awareness play a vital role in ensuring safe electric scooter usage. Integration of electric scooter safety training modules within existing driving schools can equip young riders (aged 16 and older) with the necessary knowledge of traffic rules, safety precautions and etiquette.

Online Resources: Complementing formal education, online resources and informational campaigns can disseminate essential safety information to a broader audience.

Mandatory Liability Insurance: To protect both riders and pedestrians, the authorities should require mandatory third-party liability insurance for electric scooter users. This insurance would cover potential accidents and damage caused by scooter riders, ensuring compensation for affected parties.

Designated parking places: To prevent electric scooters from blocking pedestrian and bicycle paths; to prevent electric scooters from being parked in dangerous locations, such as in the middle of the sidewalk or in front of driveways; to make it easier for people to find and use electric scooters; to create a more orderly and organized public space.

Rules and Fees for Scrapping Electric Scooters. End-of-Life Regulations: As electric scooters have a limited lifespan, robust regulations for their disposal are essential. Establishing environmentally responsible scrapping procedures and associated fees will encourage manufacturers and riders to manage the end-of-life phase responsibly.

8. Conclusions

In summary, these recommendations tackle the intricate challenge of promoting secure and responsible utilization of electric scooters in the Republic of Moldova. Through the enforcement of registration, operational protocols and third-party insurance, policymakers can establish a framework that places safety and liability at the forefront. Giving due emphasis to the significance of educating riders, particularly within driving schools, ensures that young operators acquire the requisite skills and knowledge for conscientious navigation in urban settings. Furthermore, the oversight of electric scooter disposal serves to mitigate ecological consequences. In totality, these measures can lay the groundwork for a future where electric scooters serve as a secure, sustainable and harmonized mode of conveyance within the Republic of Moldova and can be customized to align with the regulatory standards of the European Union.

BIBLIOGRAPHY

1. Regulation (EU) No 168/2013 on the approval and market surveillance of two- or three-wheel vehicles and quadricycles. Official Journal of the European Union, 56 L 60, p. 23–41.
2. Directive 2006/42/EC on machinery. Official Journal of the European Union, 49 L 42, p. 1–17.
3. Supply of Machinery (Safety) Regulations 2008. Statutory Instruments 2008/1597.
4. BS EN 17128: Light motorized vehicles for the transportation of persons and goods and related facilities and not subject to type-approval for on-road use. Personal light electric vehicles (PLEV). Requirements and test methods. British Standards Institution, 2020.
5. Federal Statistical Office (2023). Road Traffic Accidents 2022. Federal Statistical Office, Wiesbaden, Germany. URL: https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Traffic-Accidents/_node.html (accessed on 30 Sep 2023).
6. German Federal Ministry of Transport and Digital Infrastructure (BMVI), Neue Regeln für Elektrokleinstfahrzeuge treten am 1. Juni in Kraft (New rules for electric scooters come into effect on June 1). URL: <https://bmdv.bund.de/EN/Home/home.html> (accessed on 30 Sep 2023).
7. HOTĂRÂRE Nr. 357 din 13-05-2009 cu privire la aprobarea Regulamentului circulației rutiere, Publicat: 15-05-2009 în Monitorul Oficial Nr. 92-93 art. 409, MODIFICAT: HG642 din 14.09.22, MO291-296/23.09.22 art.735; în vigoare 23.10.22.

УДК 637.1(075.8)

*Ірина Попова, Анастасія Кот
(Мелітополь, Україна)*

РОЗРОБКА ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ ВИРОБНИЦТВА ТВЕРДОГО СИРУ З МОЛОКА КОРІВ

Наведена схема технологічних операцій підготовки молока до зсідання, послідовність технологічних процесів при виробництві твердого сиру.

Ключові слова: *твердий сир, зсідання, сичужний фермент, визрівання молока.*

Виготовлення сиру має доволі енергозатратну і ресурсозатратну технологію. Тому вибір оптимальної технології виробництва сиру є питанням актуальним. Сироваріння ставить особливі вимоги до якості молока. Крім того, що молоко має відповідати загальним вимогам

до сировини для молочної промисловості, воно ще й повинне бути біологічно повноцінним, придатним для виробництва сиру, утворювати щільний згусток під дією сичужного ферменту. Здатність до зсідання під дією сичужного ферменту – одна з найважливіших якостей молока для сироваріння. При аналізі показників якості сквашування молока та підготовці його до процедури сквашування, особливостей підготовки молока до сквашування різними заквасками встановлено, що наряду з нормативними показниками якості молока при розробці технології сквашування треба враховувати такі складові, як: температура, мікрофлора молока, здатність зсідатися. Сир виробляється з молока, яке має наступні фізико-хімічні і біологічні властивості: смак, запах, колір, консистенцію і свіжість; нормальний склад, достатню кількість і потрібне співвідношення казеїну й жиру; нормальні властивості білків і солей; необхідний якісний та кількісний склад мікрофлори; не знижену здатність зсідатися, численний асортимент з великою різноманітністю текстур, смаків і форм. Прийемо наступну схему технологічного процесу (рис. 1).

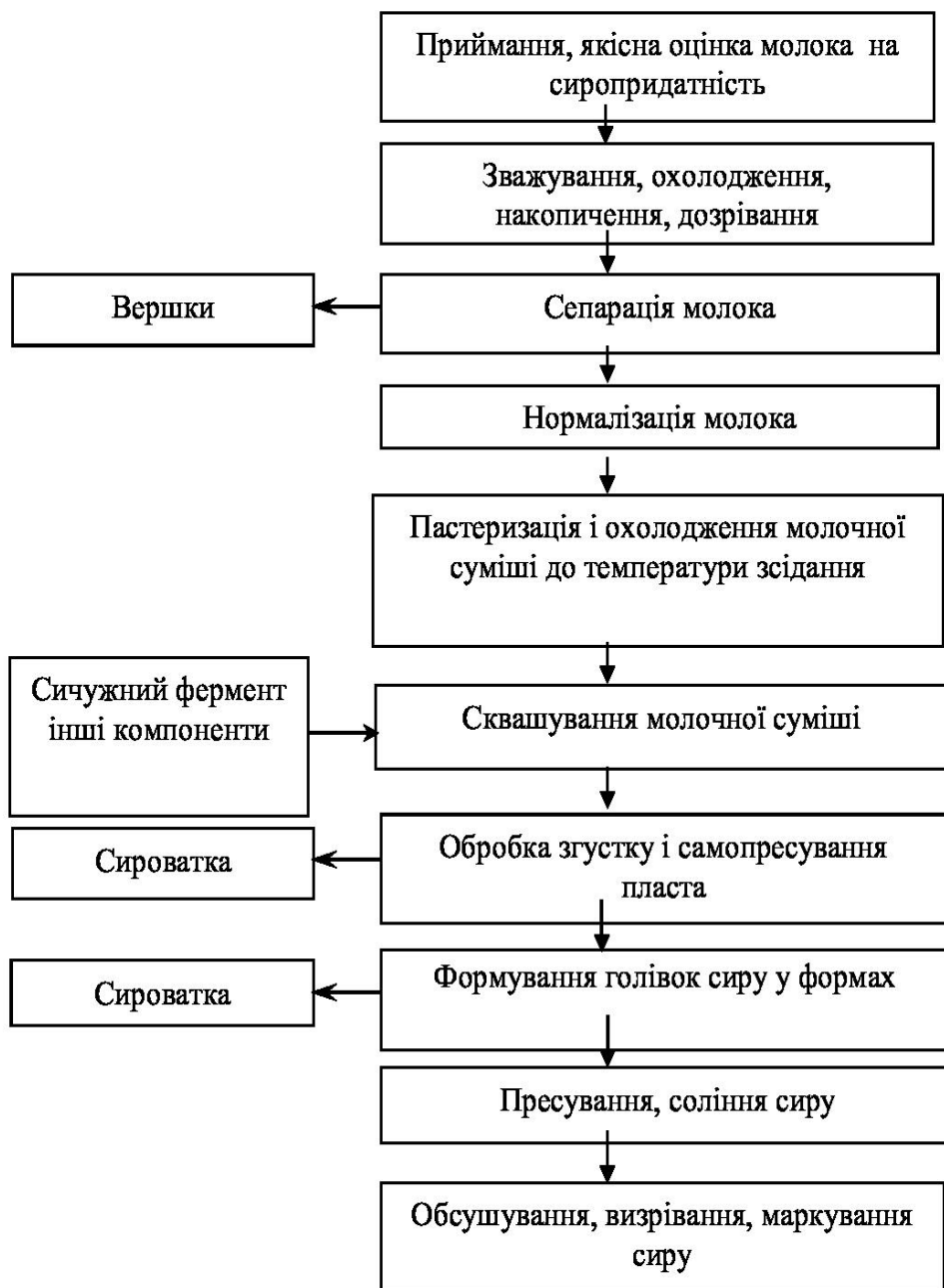

Рис. 1. Схема технологічних процесів виробництва твердого сиру

Задача підготовки молока до зсідання – забезпечити необхідні для виробництва сиру склад і властивості молока. Вона охоплює визрівання, пастеризацію, нормалізацію молока за жиром, внесення робочої закваски, кальцію хлориду, сичужного ферменту, харчового барвника для надання сиру необхідного за стандартом кольору [1].

Визрівання доброякісного молока здійснюється протягом 10 – 15 годин за температури 8 – 10 °С, що сприяє розвитку і накопиченню молочнокислої мікрофлори, результатом чого є підвищення кислотності молока на 1 – 2°Т.

Жирність – один із основних показників товарної якості сиру. Для одержання сиру визначеної жирності потрібно знати також вміст білка або казеїну і відношення жир – казеїн, а жирність суміші розраховувати за формулою

$$Ж_{см} = \frac{K \cdot B \cdot Ж_c}{100}, \quad (1)$$

де $Ж_{см}$ – жирність суміші, %;

B – вміст білків у молоці, %;

$Ж_c$ – відносна жирність сиру, %;

K – коефіцієнт, встановлений для сирів 50%-ї жирності він дорівнює 2,07, для сирів 45%-ї жирності 1,98.

В сироварінні молоко пастеризують переважно у пластинчастих пастеризаційно-охолоджувальних установках. Теплова обробка молока поєднується з його механічним очищенням, нормалізацією, з бактеровідділенням, вакуум-кондеціонуванням та охолодженням. Молоко пастеризують переважно при температурі не більше 65-70°С, щоб не було проблем з зсіданням. Охолодження молока поєднують з внесенням компонентів: бактерицидної закваски 0,3-0,5%, 10-40 г 40% водного розчину кальцію хлориду, сичужного ферменту з розрахунку на 100 кг нормалізованого молока [2].

Для зсідання молока використовують ферментний препарат – сичужний порошок, який виробляють на спеціальних заводах із слизової оболонки сичуга молочних телят або ягнят. Зсідаючої здатності сичужному порошку надає хімозолін, хоча й інші й інші протеолітичні ферменти здатні спричинити зсідання молока.

Послідовність операцій наступні: 1 – охолодження молока (8-10°С); 2 – визрівання молока (10-15годин); 3 – складання нормалізованої суміші і очищення (35-40°С); 4 – пастеризація нормалізованої суміші (65-70°С); 5 – охолодження до температури зсідання (32-35°С); 6 – внесення необхідних компонентів (бактерицидної закваски, кальцію хлориду, сичужного ферменту) (рис. 2) [3].

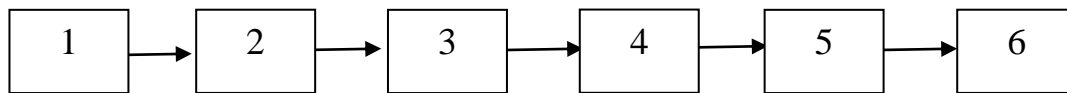

Рис. 2. Схема технологічних операцій підготовки молока до зсідання

Щоб підвищити кислотність молока зсідання додають сичужний фермент. Оптимальна кислотність для дії ферменту рН 5,9...6,0. При рН вище 6,5 вплив ферменту припиняється. Масу сичужного ферменту, необхідного для зсідання молока в заданий час, визначають за формулою

$$M_{\phi} = \frac{MP \cdot 0,1}{60 \cdot \tau}, \quad (2)$$

де M_{ϕ} – маса 1 %-го розчину сичужного порошку;

M – маса молока, л;

P – тривалість зсідання на 100 мл підігрітого до температури зсідання молока 10 мл розчину ферменту (відлік ведуть від моменту додавання розчину до утворення нормального згустку);

τ – прийнятий час зсідання молока, хвилина.

Ферменти сичужного порошку частково зберігаються у згустку (хоча під час відділення сироватки від згустку, більшість ферментів переходять у сироватку) і далі виявляють свій вплив під час визрівання твердого сиру [4].

Таким чином, впровадження енергозберігаючих технологій з виробництва твердого сиру дозволить розширити їх асортимент, донести до споживача поживну цінність цього продукту і задовольнити попит населення та зменшити собівартість на цей продукт.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Машкін М.І., Париш Н.М. Технологія виробництва молока і молочних продуктів: навч. видання. Київ: Вища освіта, 2006. 222 с.
2. Іванов М.В. Вибір раціональної технології підготовки молока до сквашування при переробці на сир. *Сучасний стан та перспективи розвитку електротехнічних систем*. II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. пам'яті В.В.Овчарова: зб. тез доповідей. Мелітополь, 2020. С. 93-94.
3. Іванов М.В., Попова І.О. Обґрунтування електричної потужності асинхронного двигуна сепаратора-молокоочисника. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. інтернет-конф.: зб. наук. праць. Переяслав, 2021. Вип. 68. С. 326-329.
4. Valdivielso I., Bustamante M.A., Buccioni A., Franci O., de Gordo J.C.R., de Renobales M., Barron L.J.R. Commercial Sheep Flocks-Fatty Acid and Fat-Soluble Antioxidant Composition of Milk and Cheese Related to Changes in Feeding Management Throughout Lactation. *J. Dairy Res.* 2015. Vol.82. P. 334–343. <https://doi:10.1017/S0022029915000369>

УДК 621.313.333

*Ірина Попова, Сергій Чаусов
(Мелітополь, Україна)*

РОЗРОБКА ПРИСТРОЮ ЗАХИСТУ НА ОПЕРАЦІЙНИХ ПІДСИЛЮВАЧАХ

Робота присвячена розробці пристрою комбінованого захисту на оперативних підсилювачах від аварійних режимів роботи асинхронного електродвигуна, який дозволить підвищити його експлуатаційну надійність.

Ключові слова: *діагностування, сила струму, температура обмотки, аномальний режим, операційні підсилювачі.*

The work is devoted to the development of a combined protection device on operational amplifiers against emergency modes of operation of an asynchronous electric motor, which will increase its operational reliability.

Keywords: *diagnostics, current strength, winding temperature, abnormal mode, operational amplifiers.*

Ефективність роботи робочих машин сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від надійності електроприводів – асинхронних електродвигунів.

Найбільш вразливою частиною асинхронного двигуна є обмотка статора. До найбільш поширених причин виходу з ладу обмотки статора асинхронного двигуна (до 50 %) відноситься її струмове перевантаження збоку робочої машини, також заклинення ротору і руйнація підшипникового вузла, а в наслідок обриву фази і виникнення неприпустимої асиметрії напруг фаз мережі виходить з ладу до 45% статорних обмоток асинхронних електродвигунів [1].

Існуючі пристрої діагностування режимів роботи асинхронних двигунів здійснюють контроль фазного струму, несиметрії напруг мережі, відхилення напруги на затискачах і

температури обмотки або сталі статора і корпусу і відключають двигуни під час виконання технологічного процесу при досягненні граничного значення контрольованого параметру. Перевагу слід віддати пристроям діагностування, які контролюють не один, а декілька параметрів, що дозволяє захистити асинхронний двигун від більшої кількості аварійних режимів [2].

Розробка комбінованого пристрою дозволить не тільки постійно контролювати і діагностувати фазні струми асинхронних двигунів, температуру їх обмоток, але здійснювати своєчасне відключення їх від електромережі, що попередить вихід двигунів з ладу в результаті аномального режиму. Тому розробка пристрою діагностування та захисту асинхронних електродвигунів в процесі їх експлуатації є доцільним питанням, яке спрямоване на підвищення їх експлуатаційної надійності та ресурсозбереження.

Пристрій призначений для контролю і діагностування експлуатаційних режимів роботи асинхронного двигуна від перевантаження за струмом і температурою. Він повинен забезпечувати виконання наступних умов:

- здійснювати контроль струмів в обмотках асинхронного електродвигуна;
- здійснювати контроль температури обмоток асинхронного електродвигуна;
- забезпечувати включення світлової сигналізації при перевищенні фазних струмів і температури обмоток асинхронного двигуна більш допустимого значення;
- забезпечувати відключення асинхронного електродвигуна при перевищенні фазних струмів і температури обмоток асинхронного двигуна більш допустимого значення;
- забезпечувати включення звукової сигналізації при перевищенні фазних струмів і температури обмоток асинхронного двигуна більш допустимого значення.

Пристрою має наступні блоки: первинні вимірювальні перетворювачі фазних струмів у напругу ($\sim/-$); згладжуючі фільтри; операційні підсилювачі на основі компаратора; логічний елемент «ИЛИ-НЕ»; світлова сигналізація при перевищенні фазного струму допустимого значення і температури обмотки; підсилюючий пристрій; звукова сигналізація при перевищенні фазного струму і температури обмотки допустимого значення; пристрій затримки часу включення діагностуючого пристрою; гальванічна розв'язка електричних кіл; виконавчий орган; стабілізоване джерело напруги; котушка магнітного пускача.

В якості первинного вимірювального перетворювача фазного струму у напругу використаний датчики Холла ($\sim/-$), це три мікросхеми, кожна з яких вимірюють змінний синусоїдний фазний струм і перетворюють сигнал на виході мікросхеми у постійну напругу, пропорційну фазному струму. В якості первинних перетворювачів застосовані три послідовно з'єднані терморезистори, які укладені в лобових частинах обмоток статора двигуна (рис. 1) [3].

Згладжуючими фільтрами є конденсатори C3, C4, C5 і C6. Для обмеження величини сигналу (напруги), що подається на компаратори використані потенціометри R3, R4, R5.

Оптрон U1 служить гальванічною розв'язкою між колами з доволі великими струмами – виконавчого органу і колами з малими струмами – мікросхемами. Світлова сигналізація виконана на світлодіоді VD9. Компаратори DA1, DA2, DA3 використані в якості підсилювачів.

Стабілізоване джерело постійної напруги для живлення операційних підсилювачів DA1, DA2, DA3 і створення опорної напруги на них, виконано на двох біполярних транзистора VT1, VT2 і випрямляючих діодних мостів VD1-VD4 і VD5-VD8, які видають напругу +15 В і -15 В.

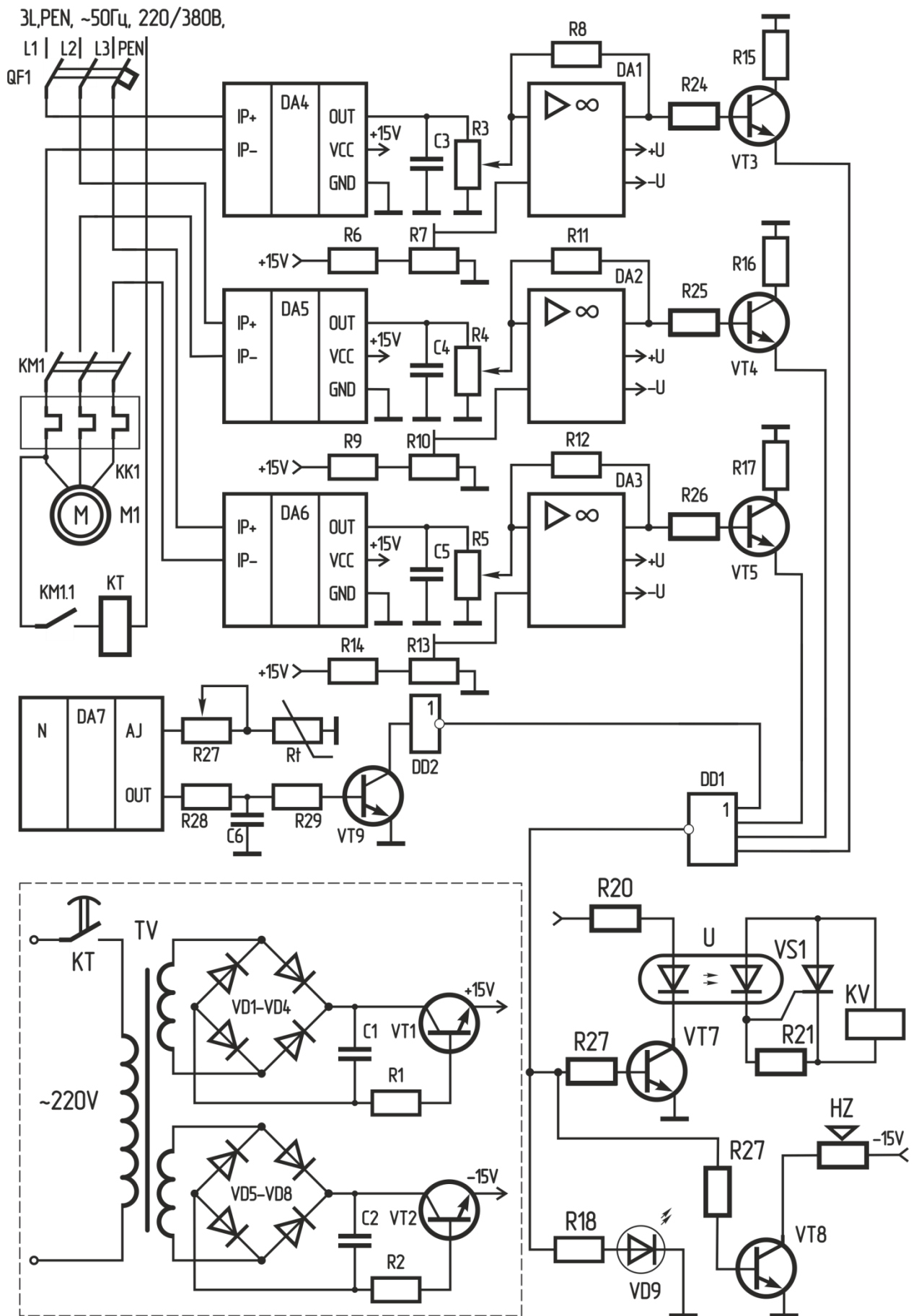

Рис. 1. Принципова схема пристрою захисту

Транзистори VT3-VT5 виконують функцію ключа, для подачі сигналу на входи логічного елементу DD1 «ИЛИ-НЕ». Якщо присутній сигнал хоча б на одному ввіді логічного елементу, наприклад при несиметрії напруги і нерівномірному збільшенні струмів у обмотках асинхронного електродвигуна, з'являється сигнал на виході логічного елементу DD1.

Для сигналізації аварійного відключення асинхронного двигуна використана звукова сигналізація HD.

Схема працює наступним чином. Фазні струми проходить через затискачі I_{p+} і I_{p-} мікросхем DA4- DA6 датчика Холла. З вихідних затискачів OUT мікросхем DA4- DA6 сигнал напруги, пропорційний фазному струму асинхронного двигуна подається на потенціометри R3, R4, R5, де сигнал обмежується і поступає на інвертовані вводи компараторів DA1, DA2, DA3. На інший ввід компараторів подається опорна напруга від стабілізованого джерела живлення +15 В, -15 В, яка задається за допомогою потенціометрів R7, R10 і R13. Величина опорної напруги на компараторах DA1, DA2, DA3 пропорційна граничному значенню фазного струму, при якому настає відключення асинхронного електродвигуна. Якщо напруга на інвертованому ввіді дорівнює опорній напрузі, то на виході компаратора з'являється сигнал, якщо ні, то сигнал на виході відсутній.

Якщо фазні струми не перевищують номінальних значень для асинхронного електродвигуна, то на інвертованому ввіді компараторів сигнал відсутній, і на виході компаратора він теж відсутній, асинхронний двигун працює, тому не включається ані світлова сигналізація перевищення фазного струму, ані звуковий сигнал аварійного відключення асинхронного електродвигуна.

При збільшенні фазних струмів більш допустимого значення асинхронного двигуна і при досягненні на інвертованому ввіді компараторів або DA1, DA2, DA3 напруги рівній опорній напрузі, що задається стабілізованим джерелом живлення, на виході будь якого компаратора DA1, DA2, DA3 з'являється сигнал. Відкривається один з біполярних транзисторів VT3-VT5, через який напруга подається на логічний елемент DD1, на виході логічного елементу DD1 з'являється сигнал, спрацьовує світлова індикація VD9 про перевантаження за фазним струмом.

На виході логічного елементу з'являється сигнал відгуку, через оптрон U, який є гальванічною розв'язкою слабо струмових кіл мікросхем і сильно струмових кіл тиристора VS1 і реле напруги KV1, на керований електрод тиристора VS1 подається напруга, він відкривається і подається напруга на котушку KV1 реле напруги KV1, розмикаючий контакт якого KV1, розмикається в колі котушки магнітного пускача KM1, силові контакти якого розмикаються і знімають напругу з асинхронного електродвигуна M1.

Граничне значення температури обмотки для класу ізоляції обмоткового проводу асинхронного двигуна задається регульованим резистором R27. При перевищенні температури обмотки асинхронного двигуна гранично заданого значення для класу ізоляції, з'являється сигнал на ввіді логічного елементу «ИЛИ-НЕ» DD1, на виході логічного елементу DD1 з'являється сигнал, спрацьовує світлова індикація VD9 про перевищення граничного значення температури. На виході логічного елементу з'являється сигнал відгуку, через оптрон U на керований електрод тиристора VS1 подається напруга, він відкривається і подається напруга на котушку KV1 реле напруги KV1, контакт KV1 якого розмикається в колі котушки магнітного пускача KM1 знімається напруга з асинхронного електродвигуна M. Для захисту від хибних спрацювань пристрою під час запуску асинхронного двигуна, передбачена затримка в часі включення стабілізованого джерела живлення за допомогою реле часу КТ. Затримка в часі може регулюватися в залежності від умов запуску асинхронного електродвигуна.

Пристрій дозволяє підвищити експлуатаційну надійність електродвигунів і збільшити термін їхньої служби у сільськогосподарчому виробництві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Kurashkin S. F., Popova I. O. Induction motor protection device. *Актуальні досягнення та проблеми сучасної освіти та науки: XXXVI Між народ. наук.-практ. інтернет-конф.: тези доповідей*. Чернівці, 2020. С. 5-8.
2. Попова І.О., Чаусов С.В. Підвищення точності роботи мікропроцесорного пристрою захисту асинхронного двигуна. *Науковий вісник Таврійського державного агротехнологічного університету: електронне наукове фахове видання / гол. ред. д.т.н., проф. В. М. Кюрчев*. Мелітополь: ТДАТУ, 2023. Вип. 13, Т. 1. DOI: 10.31388/2220-8674-2023-1-33.
3. Попова І.О., Чаусов С.В. Побудова розрахункової схеми транзисторного негatronу аналога лямбда-діода на польових транзисторах. *Науковий вісник Таврійського державного агротехнологічного університету: електронне наукове фахове видання / гол. ред. д.т.н., проф. В. М. Кюрчев*. Мелітополь: ТДАТУ, 2023. Вип. 13, Т. 2. DOI: 10.31388/2220-8674-2023-2-33.

**АРХІТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО /
АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО**

УДК 332.37:502.4

*Наталія Витвицька
(Львів, Україна)*

**ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ
ТА ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ**

Дана стаття розглядає важливість використання та отримання даних інвентаризації земель та інвентаризації природних об'єктів культурної спадщини для організації, охорони і ефективного використання природно-заповідного фонду України, а також ознайомлює читача з метою та етапами проведення інвентаризаційних робіт.

Ключові слова: *інвентаризація, природно-заповідний фонд, облік, культурна спадщина, охорона земель, державний контроль.*

This article discusses the importance of using and obtaining land inventory data and inventory of natural cultural heritage objects data for the organisation, protection and efficient use of the nature reserve fund of Ukraine, and also introduces the reader to the purpose and stages of inventory work.

Key words: *inventory, nature reserve fund, registration, cultural heritage, land protection, state control.*

В рамках проведення земельної реформи, відкриття ринку землі, децентралізації зняття мораторію на продаж земель і головне – з прийняттям Закону України «Про Державний земельний кадастр» [1], що акумулює дані галузевих кадастрів природних ресурсів, зокрема Державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, виникла необхідність додаткових досліджень з метою наповнення Державного земельного кадастру достовірною інформацією про його об'єкти та їх кадастрову ідентифікацію. Одним з найбільш надійних джерел отримання такої інформації про земельні ділянки є інвентаризація земель.

Ціллю проведення інвентаризації є визначення місця розташування земельних ділянок, їх меж, розмірів, правового статусу, кількісних та якісних характеристик земель, необхідних для ведення Державного земельного кадастру, здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, захист ґрунтів від виснаження, деградації, забруднення, відтворення та збереження їхньої родючості, створення екологічно безпечних умов проживання населення, збереження ландшафтного і біологічного різноманіття, підвищення продуктивності земель, прийняття на її основі відповідних рішень органами виконавчої влади, сприяння в реалізації державної політики в сфері земельних відносин, спрямованої на збалансоване забезпечення потреб населення і галузей економіки у земельних ресурсах, а також визначення оптимальних обсягів робіт, необхідних для розв'язання проблем та подолання викликів у цій сфері [2].

Роботи з інвентаризації земель включають обстежувальні, топографо-геодезичні та проектно-вишукувальні роботи, складення і оформлення технічної документації [3].

Етапи проведення інвентаризації для всіх категорій земель, зокрема і природно-заповідного фонду, можна умовно поділити на:

1. Встановлення підстав для проведення інвентаризації земель;
2. Формування рішення/розпорядження органу місцевого самоврядування чи органу виконавчої влади про проведення інвентаризації;
3. Складання технічного завдання;

4. Складання пояснювальної записки до земельпорядної документації щодо інвентаризації земель;

5. Польові роботи при проведенні інвентаризації земель;

Польові роботи включають у свій склад пошук, виявлення та розпізнавання поворотних точок і ліній меж землекористувань. При цьому можливе візуальне та інструментальне обстеження, опитування землекористувачів [3].

Усі геодезичні роботи по земельно-кадастровій інвентаризації земель виконуються у відповідності з інструкцією по топографічній зйомці в масштабах 1:5000, 1:2000, 1:1000, 1:500 [4] та у відповідності до чинних вимог будівельних норм і правил.

Польова частина інвентаризаційних робіт продовжується камеральною, основне призначення якої полягає в обробці даних, отриманих в результаті топографо-геодезичних досліджень та інших матеріалів польових обстежень, а також створенні, на цій основі, необхідної технічної документації.

6. Викреслення кадастрового плану;

7. Складання експлікацій земельних угідь, обмежень (обтяжень) на земельні ділянки; визначення земельних ділянок наданих у власність чи користування, земель і земельних ділянок не наданих у власність чи користування;

8. Формування витягу з Державного земельного кадастру;

9. Оформлення технічної документації щодо інвентаризації земель.

Під час проведення інвентаризації земель можуть використовуватися матеріали дистанційного зондування землі, лісовпорядкування, проекти створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду, схеми формування екомережі, програми та стратегії у сфері формування, збереження та використання екомережі, проектної документації на будівництво меліоративної мережі [3].

Одержаний в процесі інвентаризації широкий спектр даних дає змогу комплексно оцінити об'єкт природно-заповідного фонду, визначити його потенціал, спланувати невиснажливе використання території, а також може бути корисним при заповненні обов'язкових «Карток первинного обліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» (форма 1ДКПЗФ) при веденні Державного кадастру територій природно-заповідного фонду, що визначено наказом Мінприроди від 16.02.05 №67 [5].

Зважаючи на екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну чи історичну цінність деякі території та об'єкти природно-заповідного фонду набувають статусу пам'яток культурної спадщини України місцевого чи національного значення.

Зокрема у статті 2 Закону України «Про охорону культурної спадщини» [6] серед переліку видів культурної спадщини визначено:

- об'єкти садово-паркового мистецтва – як поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами;

- ландшафтні об'єкти – як природні території, які мають історичну цінність;

Такі об'єкти культурної спадщини підлягають реєстрації шляхом занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Однією із підстав для внесення відомостей до такого Державного реєстру є проведення інвентаризації пам'ятки, її території та зон охорони.

Інвентаризація об'єктів культурної спадщини здійснюється з метою запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання території, що охороняються в інтересах теперішніх і майбутніх поколінь [7]. Даний вид інвентаризації передбачає:

- встановлення стану збереження об'єкта;

- уточнення облікових даних об'єкта (адреса, координати розміщення, зовнішній вигляд, метричні характеристики, тощо);

- встановлення відповідності сучасним критеріям об'єктів культурної спадщини, взятих на облік на підставі радянського законодавства, з метою внесення чи невнесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток;

- встановлення фактів порушення пам'яткоохоронного законодавства [8].

В ході інвентаризації здійснюється:

- фотофіксація об'єктів культурної спадщини;
- обміри об'єктів культурної спадщини та їхніх елементів;
- прив'язка пам'яток на місцевості (картографування) [8].

За результатами проведення інвентаризації об'єктів культурної спадщини готуються наступні матеріали:

- аналітична довідка про стан об'єктів культурної спадщини;
- уточнені переліки об'єктів культурної спадщини;
- облікова картка на кожен об'єкт культурної спадщини;
- акт технічного стану на кожен об'єкт культурної спадщини [8].

Вивчення і управління природними територіями та об'єктами неможливе без ведення їх обліку, системи необхідних і достовірних відомостей про правові та інші характеристики земель та об'єктів, що входять до складу природно-заповідного фонду. Саме тому державі і громадськості слід зосереджувати свою увагу не лише на очевидних речах, а й бачити прямий зв'язок між виконанням такого важливого комплексу робіт, як інвентаризація та збереженням і примноженням цінних природних комплексів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 р. №3613-VI: станом на 18 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (дата звернення: 19.09.2023).
2. Закон України «Про землеустрій» від 22.05.2003 р. № 858-IV: станом на 8 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (дата звернення: 19.09.2023).
3. Про затвердження Порядку проведення інвентаризації земель та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Каб. Міністрів України від 05.06.2019 р. № 476: станом на 10 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/476-2019-п#Text> (дата звернення: 19.09.2023)
4. Про затвердження Інструкції з топографічного знімання у масштабах 1:5000, 1:2000, 1:1000 та 1:500 (ГКНТА-2.04-02-98) : Наказ Голов. упр. геодезії, картографії та кадастру при Каб. Міністрів України від 09.04.1998 р. № 56 : станом на 28 верес. 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0393-98#Text> (дата звернення: 19.09.2023).
5. Про затвердження Інструкції про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: Наказ М-ва охорони навколиш. природ. середовища України від 16.02.2005 р. № 67: станом на 17 січ. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0298-05#Text> (дата звернення: 19.09.2023).
6. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III : станом на 15 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 19.09.2023).
7. Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини: Наказ М-ва культури України від 11 бер. 2013 р. № 158: станом на 20 серп. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0528-13#Text> (дата звернення: 19.09.2023).
8. Інвентаризація об'єктів культурної спадщини. Дніпропетровський обласний центр з охорони історико-культурних цінностей. URL: <https://docop.dp.ua/company/services/inventaryzatsiya-ob-ektiv.html> (дата звернення: 19.09.2023).

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор Курильців Р. М.

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ПРОСТОРОВОГО ПЛАНУВАННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В НІМЕЧЧИНІ

Ця стаття аналізує основні особливості системи просторового планування землекористування в Німеччині. Детально описуються процеси формування та реалізації земельної політики в Німеччині, включаючи важливі аспекти, такі як зонування землекористування, ландшафтне планування та взаємодія між різними рівнями урядового управління. Також розглядається роль регіональних та місцевих органів управління в цій системі.

Ключові слова: просторове планування, регіональне планування, планування на федеральному рівні, федеральні землі, землекористування, територіальні плани.

This article analyses the main features of the spatial land use planning system in Germany. It describes in detail the processes of formulating and implementing land policy in Germany, including such important aspects as land use zoning, landscape planning and interaction between different levels of government. The role of regional and local governments in this system is also discussed.

Key words: spatial planning, regional planning, planning at the federal level, federal lands, land use, territorial plans.

Територіальне планування відіграє ключову роль у формуванні ландшафту землекористування та розвитку Німеччини. Це міждисциплінарна галузь, яка охоплює різні аспекти міського, сільського та регіонального планування, спрямована на досягнення сталого, справедливого та ефективного землекористування. Німецький підхід до просторового планування характеризується прискіпливою увагою до деталей, міцною правовою базою та прихильністю до екологічної сталості.

Територіальне планування в Німеччині виконує кілька важливих функцій:

Координація: Воно координує рішення щодо землекористування на різних рівнях влади, забезпечуючи їх відповідність регіональним і національним цілям розвитку.

Сталий розвиток: Сприяє сталому розвитку, враховуючи екологічні, економічні та соціальні фактори при прийнятті рішень щодо землекористування. Це включає зусилля із захисту природних ресурсів, зменшення впливу на навколишнє середовище та підтримку ініціатив у сфері відновлюваної енергетики.

Розвиток інфраструктури: Просторове планування відіграє ключову роль у розвитку транспортних мереж, комунальних послуг та іншої критично важливої інфраструктури. Воно спрямоване на оптимізацію інвестицій в інфраструктуру та зменшення заторів і забруднення навколишнього середовища.

Добробут громади: задовольняє потреби місцевих громад, сприяючи участі громадян та гарантуючи, що рішення щодо землекористування відповідають добробуту мешканців.

Система просторового планування в Німеччині функціонує в рамках міцної правової бази, яка охоплює як федеральні, так і земельні закони. Два федеральних закони створюють основну базу для територіального планування: Федеральний закон про територіальне планування та Федеральний будівельний кодекс. Інші важливі деталі містяться у Федеральному законі про землекористування, який визначає та регулює різні види землекористування [4].

Згідно ст.1 Федерального закону про територіальне планування встановлюється, що конфедерації, кантони, та комуни відповідальні за використання землі та відокремлення

забудованих територій від незабудованих. Вони координують свою просторову ефективну діяльність та впроваджують порядок, спрямований на бажаний розвиток країни. [2]

Кожна з 16 федеральних земель Німеччини також має власні закони про регіональне планування, що відображають децентралізований характер управління країною.

Федеральний устрій Німеччини надає значну автономію землям і муніципалітетам у питаннях просторового планування. Така децентралізація дозволяє застосовувати індивідуальні підходи до землекористування, що базуються на місцевих потребах та умовах. Федеральний науково-дослідний інститут будівництва, містобудування та просторового розвитку надає рекомендації та експертизу для підтримки координації просторового планування на федеральному рівні.

Функція комплексного просторового планування на федеральному рівні полягає в тому, щоб прагнути до реалізації принципів просторового планування відповідно до основного бачення сталого розвитку. Додатковим завданням просторового планування на федеральному рівні є співпраця з землями для розробки так званих "Перспектив просторового розвитку Федеральної території та регіонів, що виходять за межі окремих земель". Цей національний огляд має на меті створити загальну основу, на яку можна спиратися при координації федеральних і європейських планів і заходів.

Визначаючи цілі просторового планування, територіальні плани спираються на низку елементів планування, що мають як концептуальне, так і інструментальне значення.

Ключовими елементами планування є:

- зони та категорії землекористування;
- центрально-місцеві системи;
- осі;
- функції;
- цілі планування, орієнтири, цільові значення.

Зони (або категорії землекористування) – це території, чітко визначені за певними критеріями, в яких можна знайти однотипні об'єкти та переслідувати однотипні цілі. Найважливішими типами зон є:

- вузли високої щільності (або міські райони), визначені на основі їх відносно високої щільності населення;
- щільність населення та частка загальної площі території, відведеної під поселення.

Основними функціями, які виконують такі зони, є функції, що забезпечуються такими зонами, – це житло, виробництво та послуги.

Функції визначаються як конкретні завдання, покладені на регіони відповідно до територіального/функціонального розподілу обов'язків, передбаченого як федеральним, так і земельним законодавством про просторове планування на федеральному та земельному рівнях. До функцій, що мають просторовий вимір, належать:

- охорона природи та збереження ландшафтів;
- сільське господарство;
- лісове господарство;
- управління водними ресурсами;
- регенерація повітря та клімату;
- туризм, дозвілля та рекреація;
- охорона сировинних ресурсів [3].

Незважаючи на те, що Німеччина має добре розвинену та ефективну систему просторового планування землекористування, вона все ще стикається з низкою викликів і проблем у цій сфері. Ось деякі з ключових питань:

Розростання міст: Однією з головних проблем Німеччини, як і багатьох інших розвинених країн, є розростання міст. Розширення міст і передмість на раніше незабудовані території може призвести до втрати цінних сільськогосподарських земель і природних

середовищ існування. Управління міським зростанням при одночасному захисті зелених насаджень та сприянні сталому розвитку – це постійна боротьба.

Демографічні зміни: Німеччина, як і більшість країн Європи, переживає демографічні зміни, включаючи старіння населення та депопуляцію в певних регіонах. Просторове планування має адаптуватися до цих змін шляхом перепрофілювання інфраструктури та землекористування для задоволення потреб різних вікових груп і врахування демографічних змін.

Міжрегіональна координація: Координація зусиль з просторового планування між федеральними землями може бути складним завданням, оскільки кожна земля може мати власні пріоритети та політику. Забезпечення відповідності регіональних планів національним цілям та цілям ЄС має вирішальне значення для ефективного просторового планування.

Збереження проти розвитку: Балансування зусиль з охорони природи з потребами розвитку може бути суперечливим. Захист природних ландшафтів та біорізноманіття часто суперечить економічним інтересам. Територіальне планування повинно враховувати ці суперечності і знаходити шляхи поєднання обох пріоритетів.

Незважаючи на ці виклики, система просторового планування Німеччини продовжує розвиватися і адаптуватися для вирішення цих питань. Прихильність країни до сталого розвитку та міцна правова база створюють надійний фундамент для вирішення проблем, пов'язаних із землекористуванням та просторовим плануванням.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Будівельний кодекс від 23.09.2004. URL: <https://dejure.org/gesetze/BauGB> (дата звернення 26.09.2023)
2. Федеральний закон про просторове планування від 22.06.1979. URL: https://www.fedlex.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/1979/1573_1573_1573/20140501/de/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-1979-1573_1573_1573-20140501-de-pdf-a.pdf (дата звернення 26.09.2023)
3. Dr. Ludwig Scharmann Ознайомлення з німецькою системою просторового планування. Saxon State Ministry for Regional Development, 2020. (дата звернення 26.09.2023)
4. Prof. Dr.-Ing. Gerd Turowski. Просторове планування в Німеччині: структури та концепції. Дортмунд, 2002. С. 123. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/59969/1/718937562.pdf> (дата звернення 26.09.2023)

УДК 528.4

*Роман Курильців, Ольга Супрун
(Львів, Україна)*

ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ТА ПРАВ КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЛЯМИ БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКІВ

Ця стаття досліджує процес формування земельних ділянок для багатоквартирних будинків та правові аспекти користування ними. Вона аналізує правові норми, що регулюють цей процес, визначає особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку, а також розкриває організаційні відносини, пов'язані з реалізацією прав співвласників багатоквартирного будинку щодо його утримання та управління.

Ключові слова: *земельне законодавство, земельні ділянки, багатоквартирні будинки, право користування землею, оренда землі, житлово-будівельні кооперативи.*

This article explores the process of forming land parcels for multi-apartment buildings and the legal aspects of their utilization. It analyzes the legal regulations governing this process, identifies

the peculiarities of property ownership within a multi-apartment building, and elaborates on the organizational relationships associated with the exercise of rights by co-owners of a multi-apartment building concerning its maintenance and management.

Key words: *land legislation, land parcels, multi-apartment buildings, land use rights, land leasing, housing and construction cooperatives.*

Актуальність теми полягає в тому, що формування земельних ділянок є необхідною передумовою для ефективної реалізації земельної політики держави. На сьогодні значна кількість ділянок, на яких розташовані багатоквартирні житлові будинки, залишається неформованими. Іншими словами, вони не мають відповідного юридичного статусу як об'єкти нерухомого майна чи об'єкти права власності чи користування. Вирішення цих питань сприяло б підвищенню ефективності управління земельними ресурсами в населених пунктах.

Однією із ключових проблем у сфері нерухомості та кадастрово-реєстраційної діяльності є створення об'єктів нерухомого майна. Це формування є важливою передумовою для ефективного функціонування кадастрово-реєстраційної системи, оскільки лише після цього можливий належний облік об'єктів нерухомості та реєстрація відповідних прав на них.

Згідно ст. 79-1 Земельного кодексу України (далі – ЗКУ), формування земельної ділянки полягає у визначенні земельної ділянки як об'єкта цивільних прав. Формування земельної ділянки передбачає визначення її площі, меж та внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру. Формування земельних ділянок здійснюється: у порядку відведення земельних ділянок із земель державної та комунальної власності; шляхом поділу чи об'єднання раніше сформованих земельних ділянок; шляхом визначення меж земельних ділянок державної чи комунальної власності за проектами землеустрою щодо впорядкування територій населених пунктів, проектами землеустрою щодо впорядкування території для містобудівних потреб, проектами землеустрою щодо приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій; шляхом інвентаризації земель у випадках, передбачених законом; за проектами землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв); за затвердженими комплексними планами просторового розвитку території територіальних громад, генеральними планами населених пунктів, детальними планами території. Сформовані земельні ділянки підлягають державній реєстрації у Державному земельному кадастрі. Земельна ділянка вважається сформованою з моменту присвоєння їй кадастрового номера. В загальному випадку, формування земельних ділянок здійснюється за проектами землеустрою щодо відведення земельних ділянок. Формування земельних ділянок шляхом поділу та об'єднання раніше сформованих земельних ділянок, які перебувають у власності або користуванні, без зміни їх цільового призначення здійснюються за технічною документацією із землеустрою щодо поділу та об'єднання земельних ділянок. Винесення в натуру (на місцевість) меж сформованої земельної ділянки до її державної реєстрації здійснюється за документацією із землеустрою, яка стала підставою для її формування.

Відповідно до ст. 41 ЗКУ, житлово-будівельним (житловим) та гаражно-будівельним кооперативам за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування земельні ділянки для житлового і гаражного будівництва передаються безоплатно у власність або надаються в оренду у розмірі, який встановлюється відповідно до затвердженої містобудівної документації. Житлово-будівельні (житлові) та гаражно-будівельні кооперативи можуть набувати земельні ділянки у власність за цивільно-правовими угодами.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 123 ЗКУ, особа, зацікавлена в одержанні у користування земельної ділянки із земель державної або комунальної власності за проектом землеустрою щодо її відведення, звертається з клопотанням про надання дозволу на його розробку до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, які відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу, передають у власність або користування такі земельні ділянки. У клопотанні зазначаються орієнтовний розмір

земельної ділянки та її цільове призначення. До клопотання додаються графічні матеріали, на яких зазначено бажане місце розташування та розмір земельної ділянки, письмова згода землекористувача, засвідчена нотаріально (у разі вилучення земельної ділянки). Верховній Раді Автономної Республіки Крим, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, органам виконавчої влади або органам місцевого самоврядування, які передають земельні ділянки державної чи комунальної власності у користування відповідно до повноважень, визначених статтею 122 цього Кодексу, забороняється вимагати додаткові матеріали та документи, не передбачені цією статтею [1].

Відповідно до ст. 50 Закону України «Про землеустрій», проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок розробляються у разі формування нових земельних ділянок із земель державної, комунальної власності (крім випадків формування земельних ділянок за іншою документацією із землеустрою) та у разі зміни цільового призначення земельних ділянок у випадках, визначених законом. Проекти землеустрою щодо відведення земельної ділянки також можуть передбачати поділ, об'єднання земельних ділянок, які перебувають у власності однієї особи [2].

Отже, процес формування земельних ділянок та прав користування землями багатоквартирних будинків може виглядати наступним чином:

1. Виконання топографо-геодезичних робіт та узгодження топографо-геодезичної зйомки з балансоутримувачами інженерних мереж.
2. Складання графічних матеріалів з обґрунтуванням площі та меж земельної ділянки
3. Отримання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки
4. Розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки
5. Встановлення та погодження меж земельної ділянки з суміжними власниками та землекористувачами
6. Приймання-передача межових знаків на зберігання
7. Перенесення в натуру (на місцевість) меж охоронних зон, зон санітарної охорони, санітарно-захисних зон і зон особливого режиму використання земель за їх наявності
8. Державна реєстрація земельної ділянки

На даний момент у Державному земельному кадастрі зареєстровані земельні ділянки, на яких розміщено кілька багатоквартирних житлових будинків, що ускладнює їхню класифікацію як окремих об'єктів власності. Більшість інформації про такі ділянки включено до бази Державного земельного кадастру в результаті інвентаризації земель, що перебувають у державній або комунальній власності. Проте, межі цих земельних ділянок, включаючи прибудинкові території для кожного житлового будинку, не винесені в натуру та не закріплені на місцевості [3].

14.05.2015 було прийнято Закон України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку», який визначає особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку, регулює правові, організаційні та економічні відносини, пов'язані з реалізацією прав та виконанням обов'язків співвласників багатоквартирного будинку щодо його утримання та управління [4]. Так, до змін частиною 2 ст. 42 ЗКУ надавалась можливість набути відповідну земельну ділянку у власність або у користування (в тому числі в оренду) виключно об'єднанням співвласників багатоквартирного житлового будинку (ОСББ) у разі приватизації громадянами багатоквартирного житлового будинку. Норми чинної редакції даної статті можуть застосовуватись співвласниками багатоквартирного будинку незалежно від факту створення ними об'єднання (юридичної особи), це є позитивним зрушенням в даному питанні. Наразі ж для ОСББ можливості отримати земельну ділянку у власність з 2015 року не передбачено (стосується переважно старої житлової забудови).

Таким чином, ОСББ (стосується переважно старої житлової забудови) позбавлене права розпоряджатись земельною ділянкою, в тому числі прибудинковою територією, зокрема запобігти можливості відведення ділянок стороннім особам для розміщення тимчасових

споруд, паркування транспортних засобів тощо. Загалом, процес передачі земельних ділянок на яких розташовані багатоквартирні будинки у власність або в користування, ускладнюється відсутністю порядку зазначеного в п. 2 ст. 42 ЗКУ, що має бути встановлений Кабінетом Міністрів України [5].

Згідно ст. 39 ЗКУ, використання земель житлової та громадської забудови здійснюється відповідно до генерального плану населеного пункту, іншої містобудівної документації, плану земельно-господарського устрою з дотриманням будівельних норм [1]. Згідно ст. 19 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», детальний план території розробляється з метою визначення планувальної організації, просторової композиції і параметрів забудови та ландшафтної організації кварталу, мікрорайону, іншої частини території, призначених для комплексної забудови чи реконструкції. Детальний план території деталізує положення генерального плану населеного пункту або комплексного плану та визначає планувальну організацію і розвиток частини території населеного пункту або території за його межами без зміни функціонального призначення цієї території [6].

Отже, при формуванні земельних ділянок, на яких розміщені багатоквартирні житлові будинки, важливо враховувати прибудинкову територію та обґрунтовувати її площу через містобудівні розрахунки у межах розподілу території житлового кварталу (мікрорайону). Це необхідно для подальшого розроблення відповідної землевпорядної документації та включення інформації про сформовані об'єкти до Державного земельного кадастру.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III / Сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#top> (дата звернення: 25.09.2023)
2. Закон України «Про землеустрій» від 22.05.2003 № 858-IV / Сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#n855> (дата звернення: 25.09.2023)
3. Бєрова П.І. Дослідження земельних ділянок житлової багатоповерхової забудови як об'єктів кадастрово-реєстраційної системи. Містобудування та територіальне планування. Київ, КНУБА, 2011. Вип. 39. С. 32-41.
4. Закон України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» від 14.05.2015 № № 417-VIII / Сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19#Text> (дата звернення: 25.09.2023)
5. Бєрова П.І. Актуальні питання формування земельних ділянок багатоквартирних житлових будинків. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування : наук.-техн. зб.* Київ: КНУБА, 2018. Вип. 50. С. 141-144.
6. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № № 3038-VI / Сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 25.09.2023)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Алимхан Еламан Алимханулы – магістрант 2 курсу кафедри общеправових і спеціальних дисциплін Карагандинського університету Казпотребсоюзу

Байда Вікторія Юріївна – студентка 6 курсу педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

Байкенжина Кулбагила Алиакпаровна – кандидат юридических наук, доцент кафедри общеправових і спеціальних дисциплін Карагандинського університету Казпотребсоюзу

Блащак Олеся Миколаївна – студентка 2 курсу психолого-природничого факультету Рівненського державного гуманітарного університету

Буга Александр Александрович – кандидат техніеских наук, преподаватель кафедри основ проєктирования машин Техниеского університету Молдови

Бульковська Вікторія Олександрівна – студентка 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету спеціальної та інклюзивної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Білогуб Анастасія Віталіївна – студентка 4 курсу архітектурного факультету Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Витвицька Наталія Сергіївна – студентка 2 курсу магістратури Інституту геодезії Національного університету «Львівська політехніка»

Габчак Наталія Францівна – доцент кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Габчак Станіслав Євгенійович – аспірант II року навчання кафедри соціології і соціальної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гавда Надія Миколаївна – викладач-методист, викладач педагогіки вищої кваліфікаційної категорії циклової комісії дошкільної педагогіки та окремих методик Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради

Гаража Богдана Василівна – студентка 2 курсу факультету економіки Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара

Глухова Тетяна Володимирівна – студентка 3 курсу факультету економіки, менеджменту та права Вінницького торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету

Гуменюк Любомира Михайлівна – викладач Фахового коледжу ракетно-космічного машинобудування імені Олеса Гончара

Дорошенко Данііл Євгенійович – студент 3 курсу механіко-математичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара

Єрмолевич Катерина Сергіївна – студентка 6 курсу факультету хімічних та біофармацевтичних технологій Київського національного університету технологій та дизайну

Запорожченко Олексій Володимирович – кандидат філософських наук, доцент кафедри права та соціальної роботи Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Земцова Ірина Іванівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України

Карасьова Олена В'ячеславівна – доцент кафедри іноземних мов Національного техніесного університету «Харківський політехнічний інститут»

Карлова Юлія Павлівна – магістрант 2 курсу педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Кирильчук Олександр Русланович – студент 5 курсу навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія»

Клименко Марія Сергіївна – студентка 4 курсу інституту права та сучасних технологій Київського національного університету технологій та дизайну

- Коваленко Євгенія Віталіївна** – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
- Ковальова Алла Миколаївна** – викладач вищої категорії ВСП «Запорізький гуманітарний фаховий коледж Національного університету «Запорізька політехніка»
- Коляда Ірина Валеріївна** – старший викладач кафедри іноземних мов Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
- Кот Анастасія Андріївна** – студентка 3 курсу факультету енергетики і комп'ютерних технологій Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного
- Крашевич Олександра Олегівна** – студентка 2 курсу механіко-математичного Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
- Кривенкова Руслана Юріївна** – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Крушинська Марія Юріївна** – студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
- Кульчицький Василь Михайлович** – викладач фізичного виховання КЗ ЛОР «Бродівський фаховий педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича»
- Курильців Роман Михайлович** – професор кафедри кадастру територій Інституту геодезії Національного університету «Львівська політехніка»
- Куряча Тамара** – студентка Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
- Кутас Анна Валеріївна** – студентка 6 курсу педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету
- Літовченко Юлія Миколаївна** – студентка 3 курсу факультету економіки, менеджменту та права Вінницького торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету
- Любимова Наталія Володимирівна** – старший викладач кафедри філології та перекладу Київського національного університету технологій та дизайну
- Махніцька Вікторія Вікторівна** – старший викладач кафедри музичного мистецтва та окремих методик Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради
- Мащенко Оксана Миколаївна** – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова
- Михайлишин Надія Олександрівна** – студентка 2 курсу магістратури за спеціалізацією «Землеустрій та кадастр» Інституту геодезії Національного університету «Львівська політехніка»
- Могильний Ігор Миколайович** – асистент кафедри фізичного виховання та спорту Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
- Мороз Максим Сергійович** – учитель вищої категорії, учитель-методист з фізичної культури Краматорського ЗЗСО №22 з профільним навчанням імені М. М. Крупчека Краматорської міської ради Донецької області
- Мітіна Марія Максимівна** – курсант 3 курсу Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Нантой Вадим Вікторович** – кандидат філософських наук, преподаватель кафедри транспорту Технического университета Молдовы
- Нантой Дарья Вадимовна** – мастер биомедицинской инженерии, планирует стать аспирантом кафедры микроэлектроники и биомедицинской инженерии Технического университета Молдовы
- Нечаюк Ярослав Валентинович** – студент 2 курсу магістратури Київського національного університету технологій та дизайну

- Ольховська Вероніка Іванівна** – студентка 3 курсу механіко-математичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
- Осипенко Ганна Антонівна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України
- Охмат Олена Анатоліївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри біотехнології, шкіри та хутра Київського національного університету технологій та дизайну
- Пасемків Петро Петрович** – магістрант II року навчання кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Пасічник Сергій Валентинович** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- Петкова Світлана Іванівна** – студентка 6 курсу педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету
- Петрова Софія Сергіївна** – студентка 2 курсу механіко-математичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
- Плотницький Леонід Маркович** – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Харківського національного університету міського господарства
- Попова Ірина Олексіївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри електротехніки і електромеханіки імені професора В. В. Овчарова Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного
- Примакова Ірина Михайлівна** – магістрант 2 курсу педагогічного факультету Київського університету імені Бориса Грінченка
- Підлісняк Галина Вікторівна** – магістрант 2 року навчання педагогічного факультету Київського університету імені Бориса Грінченка
- Пілюгіна Людмила Ігорівна** – студентка 2 курсу механіко-математичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
- Пэдуре Оливиан Анатольевич** – кандидат технічних наук, преподаватель кафедри транспорту Технического университета Молдовы
- Радзіховська Лариса Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних систем Вінницького торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету
- Радовенчик Анастасія Ігорівна** – аспірант II року навчання кафедри загальної педагогіки і спеціальної освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету
- Редько Світлана Петрівна** – старший викладач кафедри філології та перекладу Київського національного університету технологій та дизайну
- Росенко Людмила Віталіївна** – старший викладач кафедри філології та перекладу Київського національного університету технологій та дизайну
- Савченко Анна Олександрівна** – студентка 6 курсу факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету
- Савіна Мирослава Валеріївна** – спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, старший викладач Коростишівського педагогічного фахового коледжу імені І. Я. Франка Житомирської обласної ради
- Стаднік Олександр Федотович** – спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист, викладач Коростишівського педагогічного фахового коледжу імені І. Я. Франка Житомирської обласної ради
- Станкевич Людмила Григорівна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України
- Стахурський Максим Сергійович** – студент 1 курсу магістратури факультету хімічних та біофармацевтичних технологій Київського національного університету технологій та дизайну
- Степанов Євгеній Вікторович** – аспірант IV року навчання кафедри біології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

- Степанова Надія Опанасівна** – викладач кафедри управління підприємницькою та туристичною діяльністю Ізмаїльського державного гуманітарного університету
- Стремоухова Оксана Григорівна** – вчитель наук природничої галузі Комунального закладу «Запорізька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат №2» Запорізької обласної ради
- Супрун Анна Миколаївна** – студентка 3 курсу педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету
- Супрун Ольга Анатоліївна** – студентка 2 курсу магістратури за спеціалізацією «Землеустрій та кадастр» Інституту геодезії Національного університету «Львівська політехніка»
- Сірош Артем Олександрович** – магістрант факультету туризму та міжнародних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Тезек Юрий Михайлович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри транспорту Технічного університету Молдови
- Темирханов Шыныбай Айтбаевич** – капітан, слідователь Следственного отдела Управления координации деятельности органов внутренних дел Янгихаётского района (Ташкент, Узбекистан)
- Тесля Рея-Анастасія Андріївна** – студентка 2 курсу факультету хімічних та біофармацевтичних технологій Київського національного університету технологій та дизайну
- Тимошенко Юлія Вікторівна** – студентка 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету спеціальної та інклюзивної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
- Ткачук Віталій Віталійович** – магістрант II року навчання кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Товт Ірина Семенівна** – кандидат історичних наук, доцент, старший викладач кафедри педагогіки і психології дошкільної та початкової освіти КЗ КОР «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»
- Трощ Руслан Анатолійович** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України
- Хмельницька Юлія Костянтинівна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України
- Чаусов Сергій Володимирович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри електротехніки і електромеханіки імені професора В. В. Овчарова Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного
- Шаповал Юлія Анатоліївна** – студентка 3 курсу механіко-математичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
- Шибирин Вікторія Сергіївна** – студентка 4 курсу Інституту інженерії та інформаційних технологій Київського національного університету технологій та дизайну
- Юдіна Ірина Михайлівна** – студентка 2 курсу другого освітнього рівня педагогічного факультету Київського університету імені Бориса Грінченка
- Янина-Ледовська Євгенія Вікторівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри сучасної та бальної хореографії Харківської державної академії культури
- Ярова Єлизавета Валеріївна** – студентка 2 курсу ОР «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Любомира Гуменюк</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ ФРУКТОВИХ СОКІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ	5
<i>Катерина Єрмолович</i> БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ҐРУНТОВОЇ МІКРОБІОТИ	7
<i>Ярослав Нечаюк</i> ШЛЯХИ РЕГУЛЯЦІЇ ФІТОГОРМОНІВ	10
<i>Людмила Станкевич, Ірина Земцова, Юлія Хмельницька, Ганна Осипенко, Руслан Тронь</i> АНАЛІЗ І ВИКОРИСТАННЯ ПОКАЗНИКІВ РЕЗИСТЕНТНОСТІ ЕРИТРОЦИТІВ У ПРАКТИЦІ СПОРТСМЕНІВ СПОРТИВНИХ ТАНЦІВ	13
<i>Євгеній Степанов, Сергій Пасічник</i> ВПЛИВ БОРУ НА КОНЦЕНТРАЦІЮ ФЛАВОНОЇДІВ У ДЕЯКІЙ ЛІКАРСЬКІЙ РОСЛИННІЙ СИРОВИНІ	16
<i>Рея-Анастасія Тесля, Олена Охмат</i> ПРОБІОТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БАКТЕРІЙ РОДУ <i>BACILLUS</i>	21

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

<i>Наталія Габчак, Віталій Ткачук</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ І РЕКРЕАЦІЇ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ	24
<i>Алла Ковальова</i> ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ САНАТОРНОГО ТИПУ	26
<i>Руслана Кривенкова, Артем Сірош</i> СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ)	29
<i>Єлизавета Ярова</i> ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ КРИВОРІЖЖЯ: РОЗВИТОК І ПЕРСПЕКТИВИ	31

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

<i>Надія Степанова</i> МЕТОДИКА ОЦІНКИ РІВНЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА	34
--	----

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

<i>Станіслав Габчак, Петро Пасемків</i> ПРОБЛЕМИ БІЖЕНЦІВ ТА НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ ЄВРОПИ	41
--	----

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Құлбағила Байкенжина, Еламан Алимхан</i> ҚЫЛМЫСТЫҚ СӨТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ ТАТУЛАСУ ЖӘНЕ ТАТУЛАСТЫРУ РӘСІМДЕРІ	43
<i>Marîia Klyutenko</i> WHY ROMAN LAW IS A MODEL OF LEGAL TECHNIQUE AND ITS ROLE IN MODERN NORM-MAKING	48
<i>Марія Мітіна</i> ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УПРАВЛІННЯ СПРАВАМИ ТА Е-СУДОЧИНСТВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ	50
<i>Анна Савченко</i> НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ	53
<i>Шыныбай Темирханов</i> ПРАВОВОЙ ИНСТИТУТ ВОЗВРАЩЕНИЯ УГОЛОВНОГО ДЕЛА НА ДОПОЛНИТЕЛЬНОЕ РАССЛЕДОВАНИЕ	56

МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО

<i>Вікторія Махніцька</i> МУЗИКОТЕРАПІЯ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ	60
<i>Олександр Стаднік</i> ШЕН – ДРЕВНІЙ ПРОТОТИП ГУБНОЇ ГАРМОНІКИ, РУЧНОЇ ГАРМОНІКИ, АКОРДЕОНА ТА БАЯНА	62
<i>Євгенія Янина-Ледовська</i> ВПЛИВ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА НА РОЗВИТОК ДИТИНИ	64
ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА	
<i>Вікторія Байда</i> ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА УРОКАХ ЗАСВОЄННЯ НОВИХ ЗНАТЬ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	67
<i>Надія Гавда</i> ФОРМУВАННЯ ІГРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ – ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	71
<i>Юлія Карлова</i> ЗАСТОСУВАННЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	75
<i>Марія Крушинська</i> ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІГРАХ ЗА СЮЖЕТАМИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ	78
<i>Тамара Куряча</i> ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ	81
<i>Ганна Кутас</i> ІГРОВІ ФОРМИ РОБОТИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ НА УРОЦІ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»	83
<i>Максим Мороз</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СПОРТИВНОЇ АГРЕСІЇ У ШКОЛЯРІВ-СПОРТСМЕНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	86
<i>Світлана Петкова</i> РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	90
<i>Галина Підлісник</i> ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ ПЕДАГОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	94
<i>Ірина Примакова</i> КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІДЕЇ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСТОСУНКУ ДИТЯЧОГО ПРОГРАМУВАННЯ SCRATCH JR ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	99
<i>Мирослава Савіна</i> ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	102
<i>Оксана Стремоухова</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОГО НАВЧАННЯ У СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	104
<i>Ірина Юдіна</i> ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ДИСТАНЦІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ	107

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

<i>Олеся Блащак</i>	
ДИНАМІКА ТРИВОЖНОСТІ ТА СТРЕСОСТІЙКОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ	111
<i>Вікторія Бульковська</i>	
ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ	114
<i>Юлія Тимошенко</i>	
ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ	118
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ	
<i>Тетяна Глухова, Юлія Літовченко, Лариса Радзіховська</i>	
ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ В УПРАВЛІННІ ПРОЕКТАМИ	122
<i>Victoria Shybyryn, Natalia Liubymova</i>	
USING THE GRABBER ROBOT BASED ON THE ARDUINO IN THE LEARNING PROCESS	125
ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ	
<i>Богдана Гаража</i>	
МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ПРИ ЛІКУВАННІ ЗАХВОРЮВАНЬ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ	128
<i>Данііл Дорошенко, Євгенія Коваленко, Ігор Могильний</i>	
ФІТНЕС-ПРОГРАМИ АЕРОБНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ	132
<i>Олександра Крашевич</i>	
ГНУЧКІСТЬ: ВИЗНАЧЕННЯ, ЗАСОБИ ТА МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ	135
<i>Василь Кульчицький</i>	
ЗАСОБИ ВІДНОВЛЕННЯ Й СТИМУЛЯЦІЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ В УПРАВЛІННІ ТРЕНУВАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ БІГУНІВ НА СЕРЕДНІ ДИСТАНЦІЇ	138
<i>Оксана Мащенко, Анастасія Білогуб</i>	
СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ СПОРТСМЕНІВ У СПОРТИВНІЙ АЕРОБІЦІ	141
<i>Вероніка Ольховська</i>	
ЦИКЛІЧНІ ВИДИ ВПРАВ В СИСТЕМІ ОЗДОРОВЧОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	144
<i>Вадим Парахонько, Олександр Черевичко, Валентина Зубко, Олександр Качалов</i>	
ПЛАВАННЯ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	147
<i>Софія Петрова</i>	
ВИКОРИСТАННЯ КОНДИЦІЙНИХ ТРЕНУВАНЬ ДЛЯ ФІЗИЧНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ	150
<i>Людмила Пілюгіна</i>	
РЕАБІЛІТАЦІЙНА ДОПОМОГА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я, ПРОФЕСІЙНІ ОБОВ'ЯЗКИ ПРАЦІВНИКІВ ТА ФАХІВЦІВ З РЕАБІЛІТАЦІЇ	153
<i>Леонід Плотницький</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИЧНОЇ БОРОТЬБИ НА ЗМАГАННЯХ З ПАУЕРЛІФТИНГУ	156
<i>Анастасія Радовенчик</i>	
ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ АДАПТОВАНОСТІ СТУДЕНТІВ-СПОРТСМЕНІВ ДО НАВЧАННЯ У ВНЗ	160
<i>Юлія Шаповал</i>	
ВОДНА РЕКРЕАЦІЯ ЯК ЧАСТИНА ОЗДОРОВЧОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	164
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ	
<i>Ірина Коляда, Олена Карасьова</i>	
ENGLISH LANGUAGE SLANG AND ITS PECULIARITIES	168
<i>Liudmyla Roienko, Svitlana Redko</i>	
SOME ASPECTS OF TEACHING WRITING FOR BUSINESS	170

<i>Ірина Товт</i>	
ПРОБЛЕМА БАЙДУЖОСТІ ДІТЕЙ ДО КНИЖОК – ОДНА З НАЙБІЛЬШИХ ПРОБЛЕМ У НАВЧАННІ РІДНОЇ МОВИ	173
ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ	
<i>Олексій Запорожченко, Анна Супрун</i>	
ДУХОВНІСТЬ ЯК ОДИН З ЕКЗИСТЕНЦІАЛІВ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ	177
<i>Олександр Кирильчук</i>	
РЕЛІГІЙНІСТЬ ТА ЇЇ КРИТЕРІЇ	180
СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО	
<i>Максим Стахурський</i>	
ОТРИМАННЯ БІОПАЛИВА З БІОМАСИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВІДХОДІВ	183
ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ	
<i>Vadim Nantoi, Daria Nantoi, Alexandru Buga, Olivian Pădure, Iurie Tezec</i>	
THE ROLE OF PERSONAL MOBILITY DEVICES IN URBAN TRANSPORTATION: IN SEARCHING A BALANCING APPROACH	187
<i>Ірина Попова, Анастасія Ком</i>	
РОЗРОБКА ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ ВИРОБНИЦТВА ТВЕРДОГО СИРУ З МОЛОКА КОРІВ	191
<i>Ірина Попова, Сергій Чаусов</i>	
РОЗРОБКА ПРИСТРОЮ ЗАХИСТУ НА ОПЕРАЦІЙНИХ ПІДСИЛЮВАЧАХ	194
АРХІТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО / АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО	
<i>Наталія Витвицька</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТА ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	199
<i>Роман Курильців, Надія Михайлишин</i>	
ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ПРОСТОРОВОГО ПЛАНУВАННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В НІМЕЧЧИНІ	202
<i>Роман Курильців, Ольга Супрун</i>	
ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ТА ПРАВ КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЛЯМИ БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКІВ	204
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	208

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2023. Вип. 97. 217 с.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації».

Матеріали науково-практичної інтернет-конференції розміщені на сайті:
<http://confscientific.webnode.com.ua>

Укладачі: С. М. Кикоть, І. В. Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І. В. Гайдаєнко

Адреса оргкомітету та редколегії:
08401, вул. Сухомлинського, 30 (к. 100),
м. Переяслав, Київська обл., Україна,
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. Переяслав, 2023. Вып. 97. 217 с.

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, правильность фактов и ссылок, достоверность материалов несут авторы публикаций. Перепечатка и воспроизведение опубликованных в сборнике материалов любым способом разрешается только при ссылке на «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации».

Материалы научно-практической интернет-конференции размещены на сайте: <http://confscientific.webnode.com.ua>

Составители: С. Н. Кикоть, И. В. Гайдаенко
Верстка и дизайн: И. В. Гайдаенко

Адрес оргкомитета и редколлегии:
08401, ул. Сухомлинского, 30 (к. 100),
г. Переяслав, Киевская обл., Украина
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

